

liberal düşünce

Yıl 28 Sayı 111 Yaz 2023

LiBeRtE

liberal düşünce

Üç Aylık, Yerel-Sürelî Dergi

Yıl 28, Sayı 111, Yaz 2023

liberal düşünce, hakemli bir dergidir

Yayın Kurulu

Dr. Adnan Küçük, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Prof. Dr. Ahmet Uzun, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas
Prof. Dr. Ahmet Kemal Bayram, Marmara Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Ahmet Nuri Yurdusev, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Atilla Yayla, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Bahadır Akın, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya
Prof. Dr. Bahattin Karademir, Çukurova Üniversitesi, Adana
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Buğra Kalkan, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Cemal Fedayi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Doç. Dr. Cennet Uslu, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Fuat Oğuz, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara
Dr. Hakan Şahin, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Haluk Alkan, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Hamit Emrah Beriş, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza Al, Sakarya Üniversitesi, Sakarya
Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir, Ankara Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Hayrettin Özler, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya
Doç. Dr. Hüseyin Bal, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Dr. Levent Korkut, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Mehmet Turhan, Çankaya Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Metin Toprak, Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul
Dr. Murat Yılmaz, Ankara
Dr. Oğuzhan Yanarışik, Polis Akademisi
Prof. Dr. Ömer Çaha, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Selahattin Togay, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Salih Zeki Haklı, Polis Akademisi, Ankara
Prof. Dr. Tanel Demirel, Çankaya Üniversitesi, Ankara
Dr. Yasemin Abayhan, Hacettepe Üniversitesi, Ankara

Uluslararası Danışma Kurulu

Prof. Dr. Angelo Maria Petroni, Roma Sapienza Üniversitesi, İtalya
Prof. Dr. Chandran Kukathas, Singapore Yönetim Üniversitesi
Prof. Dr. Hardy Bouillon, Trier Üniversitesi, Almanya
Dr. İmad-Ad-Dean Ahmad, Hürriyet Minaresi Enstitüsü, ABD
Prof. Dr. Pascal Salin, Fransa
Prof. Dr. Richard Epstein, Chicago Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Suri Ratnapala, Avustralya
Prof. Dr. Victoria Curzon-Price, İsviçre
Dr. Stephen Davies, Ekonomik İşler Enstitüsü, İngiltere
Prof. Dr. Pierre Garelo, Aix-Marsilya Üniversitesi, Fransa
Prof. Dr. Deirdre McCloskey, Illinois Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Jason Brennan, Georgetown Üniversitesi, ABD

Yönetim Yeri

Liberte Yayın Grubu®

GMK Bulvarı No:108/16, Maltepe, Çankaya / Ankara

Tel: (312) 230 87 03 Faks: (312) 230 80 03

İnternet Sitesi: www.liberaldusunce.com.tr | Yazı İşleri: yaziisleri@liberal.org.tr

Abonelik ve İrtibat:

www.liberte.com.tr/ld-abonelik

info@liberte.com.tr

Baskı

Reprobir Matbaa

İvedik Organize Sanayi Bölgesi Matbaacılar Sanayi Sitesi

1514. Cad. No:23/25 Pk: 06105 Yenimahalle / Ankara

Sahibi

Liberte Yayıncılık A.Ş. adına,
Hatice Özlem Yılmaz

Editör

Prof. Dr. Alim Yılmaz

Yardımcı Editör

Dr. Abdulkadir Pekel

Yazı İşleri Müdürü

Dr. Büşra Sönmez

ISSN 1300-8781

e-ISSN 2667-6486

Basım Tarihi: 25 Eylül 2023

İç Tasarım: Serpil Koçtürk

Kapak Tasarımı: Müşerref Merve Şahin

Liberal Düşünce dergisi
TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından
dizinlenmektedir.

Dergide yayınlanmak üzere makalelerin
dergipark.gov.tr/liberal adresinden
gönderilmesi gerekmektedir.

Liberal Düşünce dergisi
ASOS İndeks, Crossref,
İdeal Online ve SOBIAD
Atıf Dizini'nde
taranmaktadır.

MAKALELER/ARTICLES

Doğal ve Sosyal Piyangolar Çerçevesinde Şans ve Adalet

Luck and Justice in the Framework of Natural and Social Lotteries

Seval Yaman..... 1

Çağdaş Etik Tartışmalarına Bir Katkı: Simon Critchley'in Etik Deneyim Teorisi

A Contribution to Contemporary Ethical Discussions: Simon Critchley's Ethical Experience Theory

Ferdi Selim 19

Özel Mülkiyetin Yasal Teorisi

The Legal Theory of Private Property

Bahar Baysal Kar 39

Pandemi Döneminde İnsani Güvenlik: Demokratik ve Anti-Demokratik Yönetimler

Humanitarian Security in the Period of Pandemic: Democratic and Anti-Democratic Governments

Hilal Zorba Bayraktar & Hediye Şirin Ak..... 63

Hate Speech in The Context of Digital Violence in Türkiye: Perceptions and Biases on Afghan Identity

Türkiye'de Dijital Şiddet Bağlamında Nefret Söylemi: Afgan Kimliğine İlişkin Algılar ve Önyargılar

Özlem Özdeşim Subay & Burak Gökalp..... 93

Etkili Bir Yumuşak Güç Unsuru Olarak Uluslararası Eğitimin Türk Dış Politikasındaki Yeri

The Role of International Education in Turkish Foreign Policy as a Soft Power Element

Metin Çelik & Birol Akgün..... 121

Kemalizm'in Yeniden İnşasında Bir Aydın Teşebbüsü: Doğan Avcıoğlu'nun Devrim Gazetesi Yazıları Üzerine Bir Araştırma

An Intellectual Attempt in the Reconstruction of Kemalism: A Study on the Articles of Doğan Avcıoğlu in Devrim Newspaper

İlhan Bilici..... 151

Metodolojik Emperyalizmin 'Yerli' Yorumu: Sencer Divitçioğlu'nun Analitik İktisat Yaklaşımı

'Native' Interpretation of Methodological Imperialism: The Analytical Economics Approach of Sencer Divitçioğlu

Adem Levent..... 177

Kadınların Politik Temsili ve Farklı Gereçeklendirmeleri Üzerine Eleştirel Bir Analiz

A Critical Analysis on Women's Political Representation and its Various Justifications

Duygu Öztürk..... 193

TBMM'de Kadın Parlamentarlerin Verdikleri Kanun Tekliflerinin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi

Examination of Law Proposals Given by Women Parliamentarians in TGNA via Content Analysis Method

Şeyda Işık & Senem Kurt Topuz..... 215

Çıkarlar ve Çatışmalar Bağlamında Türkiye – Rusya İlişkilerinin Analizi <i>Analysis of Turkey - Russia Relations in the Context of Interests and Conflicts</i> Ahmet Özkan.....	241
Liberal/Demokratik Barış, Rusya-Ukrayna Savaşı ve Küresel Şirketler <i>Liberal/Democratic Peace, Russia-Ukraine War and Global Corporations</i> Mehmet Özyürek.....	257
KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW	
American Antifa: The Tactics, Culture, and Practice of Militant Antifascism Hakan Kıyıcı.....	281
Radical Right Populism in Germany: AfD, Pegida and the Identitarian Movement Ahmet Demirden.....	285

Türkiye Cumhuriyeti 100. Yılı'nı kutluyor. Osmanlı İmparatorluğunun birinci dünya savaşının sonucunda yıkılması ve İmparatorluğun yıkılmasına tepki olarak başlatılan mücadele sonrasında Cumhuriyet rejiminin siyasal bir tercih olarak kabul görmesinin üzerinden yüz yıl geçmiş oldu. İmparatorluğun sağladığı sağlam zemin üzerine kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti anılan sürecin doğal sonucu olarak birçok ulusu dışarda bırakarak ve görece daha dar bir coğrafya üzerinde çağın ruhuna uygun olarak şekillendirildi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş tarihi kapsamlı değerlendirmeleri gerektirmektedir. Tarih, edebiyat, siyaset, iktisat kadar sosyolojik ve psikolojik değerlendirmeleri de ihtiva eden çok boyutlu çalışmalar Cumhuriyeti daha doğru anlamak ve arzu edilen düzeye ulaştırmak bakımından gereklidir. Ancak bu kısa yazıda daha ziyade Cumhuriyetin kurucu kodları üzerinde durmak bir tercih olarak benimsenmiştir.

Genel manada Cumhuriyet rejimi ve özel olarak Türkiye Cumhuriyeti'ne dair analizlerde kullanılacak kodlar belli noktalarda ortaktır ve bu bağlamda yeni kodların eklenmesiyle geliştirilmeyi hak etmektedir. Zira Cumhuriyet genel manasıyla halk yönetimi olmakla beraber, siyasal yönetimde halkın rolü ve icra ettiği anlamlar tarihsel olarak büyük değişimlere uğramıştır.

Halk yönetiminin siyasal sistemin meşruiyetini tayin etmesi, egemenliğin bu çerçevede tecelli ettiği vasatı ana aktör olarak kabulüne yani yönetimin ayrıcalıklı bir sınıf veya aile ya da hanedanda değil de halkta tecellisini zorunlu kılmıştır. Böylece sırdan yani halk arasında olan bireylerin yönetime talip olmasının önü açılmış olmaktadır. Bu ilke ya da kurucu kod Türkiye Cumhuriyeti için de belirleyici olmuştur. Milli mücadeleyi kazanan Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları anılan bu zemin üzerinden yönetimi devralmışlardır.

Ancak literatürdeki tartışmalarda da yer alan bazı belirlenimler, Cumhuriyet rejiminin Rousseaucu manasıyla tatbiki sonucunda önemli siyasal sorunların ortaya çıkmasına da zemin hazırladığını göstermektedir. Halk tarafından ve halk için yönetim teoride hoş tını bıraksa da, başta Fransa örneği olmak

üzere çeşitli Cumhuriyet rejimlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde bireysel, sosyal ve iktisadi hak ve özgürlükleri geliştirmek bakımından yetersiz kalmıştır. Temel hak ve özgürlüklerin istenilen düzeyde olmaması ve buna bağlı olarak önerilen ve dayatılan seküler paradigma gelişmeye ket vurmuştur.

Anılan bu nedenlerle örneğin Fransa'da, sıralı Cumhuriyetlerden bahisle, revizyon ve reformlar gerçekleştirilmiş ve Cumhuriyet rejimi tarihsel ve toplumsal yapıyla uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır. Türkiye'de yaşanan tecrübe de kendine has nitelikleriyle benzer süreçlerden geçmektedir. Yüz yıldır yaşanan gelişim bu bağlamda *durağan*, *geriye götürücü*, ve *geliştirici* üç temel kod üzerinden okunabilir.

Tek parti Cumhuriyeti *durağan* bir yapı arz etmektedir. Zira Osmanlı'nın son iki asrında sürüme sokulan reform hareketlerinin revizyonunu seküler paradigma üzerinden sürdürmüştür. Cumhuriyet rejimine geçiş ve Fransız tarzı laiklik bu sürecin özünü oluşturmaktadır. Burada laiklik uygulamalarının cebir içerdiği ve bu çerçevede toplumu dönüştürmeyi hedeflediği önemli bir husustur. *Geriye götürücü* süreç ise gerçek demokratik süreçlerin işletildiği 1950 seçimleri sonucunda iktidara gelen meşru hükümetin 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle yıkılmasını takip eden on yıllık periyotlarda yaşanan askeri darbeler ve teşebbüslerin yarattığı negatif dinamiktir. Askeri darbelerin Cumhuriyeti sosyal, siyasal ve iktisadi bakımdan geriletmişti ve siyasal düzeni tahrip ettiği bu bakımdan bir vakia olarak ortadadır.

Üçüncü ve üzerinde durulması gereken en önemli kod *geliştirici* olandır. Cumhuriyet Türkiye'sinde daha ziyade sağ iktidarlar tarafından sağlanan geliştirme süreçleri kimi yetersizliklerine rağmen daha pozitif seyretmektedir. Demokrat Parti, Adalet Partisi, Anavatan Partisi ve son olarak Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yarattığı ivme Türkiye Cumhuriyeti'nin liberal demokrasiyle kısmi buluşmasına zemin hazırlamıştır. Ancak tüm bu pozitif gelişmelere ve süreç içinde ilk parti olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin bazı ön açıcı söylemlerine rağmen önemli sorunlar varlığını sürdürmektedir. Zira esasen "Cumhuriyet" in "Demokrasi"yle mündemiç hale gelmesi ihtiyacı siyasal partileri aşarak toplumsal mutabakatı gerektiren ana mesele olarak varlığını sürdürmektedir.

Prof. Dr. Alim Yılmaz

Editör

Doğal ve Sosyal Piyangolar Çerçevesinde Şans ve Adalet

Seval Yaman*

Öz

Bu makalede sosyal adalet tartışmalarının felsefi temelini oluşturan “kör talih” konusu Rawls ve Dworkin’in teorileri üzerinden tartışılacaktır. Her ne kadar Rawls ve Dworkin farklı yollar izlemiş olsalar da kör talih sonucu oluşmuş sosyal eşitsizliklerin telafi edilmesi konusunda aynı sonuca varmışlardır. Kör talih genellikle insanın içine doğduğu şartları anlatmakta ve bu şartların kişinin karakterini ve hayattaki başarıları üzerindeki belirleyici etkisinden kaynaklı kişinin neyi hak edip hak etmediğini belirlemektedir. Rawls’un ahlaki keyfilik dediği durumun yani zenginlik, zekâ, yetenek gibi doğuştan gelen kazanımların refahın ya da kaynakların yeniden dağıtımını etkileyip etkilemediği sorusu tartışılacak ve Rawls ile Dworkin’in teorilerinin dağıtımçı adalet politikaları için tutarlı ve güçlü bir temel oluşturup oluşturmadığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Şans Eşitlikçiliği, Kör Talih, Sosyal ve Doğal Piyangolar, Adalet.

Luck and Justice in the Framework of Natural and Social Lotteries

Abstract

In this article, the issue of “brute luck”, which is the philosophical basis of the debates on social justice, will be discussed through the theories of Rawls and Dworkin. Although Dworkin and Rawls took different paths, they came to the same conclusion and both argued that social inequalities caused by brute luck must be compensated. Brute luck generally refers to the conditions in which one was born; and determines what one deserves because of its decisive influence on shaping the moral character of a person and his/her achievements in life. The question of whether the inborn assets such as wealth, intelligence, and talent influence the distribution of wealth or resources, which is called moral arbitrariness by Rawls will be discussed and the theories of Rawls and Dworkin will be analyzed whether the idea of lotteries provides a consistent and strong basis for redistributive justice policies.

Keywords: Luck Egalitarianism, Brute Luck, Social and Natural Lotteries, Justice.

*Dr. Öğretim Üyesi | Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
seval.yaman@asbu.edu.tr | ORCID: 0000-0002-9451-3602
DOI: 10.36484/liberal.1341462

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı:111, Yaz 2023, ss.1-17.
Gönderim Tarihi: 11 Ağustos 2023 | Kabul Tarihi: 20 Eylül 2023

Giriş

Adalet, siyaset teorisinin tek ve en önemli sütunudur ve neredeyse tüm konular onun etrafında şekillenir. Kabaca “hak edene hak ettiğini vermek” olarak tanımlanan adaletin en birincil ve temel sorusu, kimin neyi hak ettiğinin belirlenmesidir. Birçok farklı adalet teorisinin ortaya çıkmasının sebebi, bu soruya verilen cevapların farklılığında yatar.

Bugünkü adalet tartışmalarının ilk örnekleri Plato'nun *Devlet*'inde karşımıza çıkar (2005). Plato'nun kaleminden Sokrates bu kitapta kendi geliştirdiği felsefi metotla adaleti tartışır ve en azından adaletin ne olmadığını anlamıza yardımcı olmaya çalışır. İlk tartışma Thrasymachus'un bugün bile hâlâ çok güçlü olan fikirleridir. Bu tartışmada Thrasymachus, demokratik, aristokratik ya da zorba olarak tanımlanabilecek hükümet biçimlerinin farklı yasalar yaptıklarını ancak uyruklara uygulanan bu yasanın aslında sadece yöneticilerin kendi çıkarları olduğunu vurgular. İktidarın bu yasaları uygulama gücü olduğundan aslında adaletin her yerde geçerli olan tek ilkesinin de güçlüünün çıkarı olduğunu söyler (Plato, 2005: 338c1-2). Bu noktada Thrasymachus'un önemi adaletin ahlakla bağlantısını koparması ve adaleti ahlaki bir mesele olmaktan ziyade güç ilişkilerinin bir parçası haline getirmesidir. Sokrates'in kendisi ise adaleti insan kişiliğinden ayırmaz. Ona göre adil olabilmek için öncelikle adil olanın bilgisine sahip olmak gereklidir. O yüzden adalet aslında iyiyi kötüden ayırma bilgisidir. Tam da bu noktadan hareketle, bu bilgiye sahip olanın bunun aksine davranmayacağına dair insan doğası ile ilgili iyimser bir tablo çizer. Kişi yanlış yapıyorsa, bunun sebebi doğrunun bilgisine sahip olmamasıdır. Platon'a göre ise hem bireysel hem kamusal bir erdem olan adalet, en temelinde iyiyi kötüden ayırma becerisi, herkesin kendi ruhunun baskın özelliğine (bilgelik, cesaret ve iştah/iffet gibi farklı erdemlere) göre belirlenen işini yapması ve diğerlerinin işine karışmamasıdır. Bu iş bölümü ile hem toplumsal uyum sağlanır hem de herkes kendisine en uygun yerde konumlanır ve bu belirlenmiş kazanımdan fazlasını istemeyeceği için toplumsal uyum ve barış ortamı kurulmuş olur. Aristoteles ise, sadece Polis'te mümkün olabilecek adaleti yasalar çerçevesinde tanımlar. Aristoteles adaleti dağıtımla ilişkilendiren ilk filozoftur. Dağıtımcı adalet olarak tanımladığı bu adalet türü, paranın ve onurun geometrik dağıtımını üzerine inşa edilmiştir. “Eşitlere eşit, eşit olmayanlara farklı” sözüyle özetlenebilecek “göreceli adalet” anlayışı (Topakkaya, 2008: 34-37), kişilerin eşit olmadığı durumunda dağıtımın da eşit olmaması gerektiğini, yani toplumsal statüsü ve konumuna göre değişen bir dağıtımın adil olduğunu vurgular. Her ne kadar insanın mutluluğu ve kendini gerçekleştirebilmesi temel amaç olarak ortaya

çıkırsa da bunun ancak ve ancak bir poliste gerçekleştirebileceği fikri Antik Yunan felsefesinde polisin bireye önceliğine ve üstünlüğüne işaret eder. Devlet (polis) insan için en iyiyi amaçlayan tek ahlaki ve düşünsel yaşamdır ve bu yüzden Aristo'nun amacı birey değil devlettir, devlet dışında bireysel bir yaşam doğa dışıdır (Ağaoğulları, 2014: 139-140; Topakkaya, 2008: 34).

Her ne kadar Sofistlere kadar götürülebilecek eski bir tarihi olsa da sistematik olarak ele alındığı için Cicero ile yeniden gündeme gelen doğa yasası, hakların da iktidarın da çerçevesini belirler. Cicero, Stoacılardan devraldığı doğaya uygunluk yaşam ilkesini geliştirerek formüle ettiği doğa yasası ile birlikte, hakların evrenselliğinin yani zaman ve mekândan bağımsız, her kişinin tanrısal yasanın bir parçası olarak doğru akla sahip olduğu fikrinin temellerini atar. Bu evrensellik fikri, aslında Antik felsefeden çok daha önemli bir kopuşu göstermektedir. Artık devlet nihai amaç ve kriter değildir; onun da üstünde devletin kanunlarına yön vermesi gereken evrensel bir doğal hukuk bulunmaktadır. Ona göre “doğaya uygun olarak bütün insanlar için geçerli olan, aynı kalan ve değişmeden sonsuza dek süren gerçek bir yasa vardır; bu doğru akıldır.” (Aktaran Ağaoğulları: 184). Cicero’da da doğa yasasına uygunluk aynı zamanda sahip olunması gereken bir erdeme işaret eder. Cicero’dan Orta Çağ’a doğru ilerlediğimizde aslında hem Antik felsefenin hem de doğa yasasının izleri ciddi olarak karşımıza çıkar, ancak bu sefer adalet denklemine yeni bir fonksiyon daha katılmıştır. Bu dönemde insan eliyle şekillenmesi de insan aklı ile anlaşılabilen doğa yasasının üstüne Tanrısal/ilahi hukuk eklenerek Cicero’da doğaya uygunlukta bulunan adalet, yine insan yapımı olmayan Tanrı’nın ellerindedir artık. Aquinas, doğa yasası anlayışının Orta Çağ’daki en önemli temsilcisidir. Aquinas da Cicero gibi akıllı, insan eylemlerinin kuralı ve ölçüsü görünürken bu anlayışını Türkeri’nin ifade ettiği gibi (2005: 145) ilahi yasa ile sentezleyerek bunların hiçbirinin birbiri ile çelişmediğini göstermeye çalışmıştır, bu anlamda akıl ve vahiy birbirinin düşmanı değil, birbirinin tamamlayıcısıdır (Ağaoğulları, 2014: 257).

Aydınlanma ile başlayan modern dönem ise, bireyin merkeziliği ve değeri, bunun sonucu olarak devletin ikincilliği, yapaylığı ve araçsallığı fikirleri etrafında şekillenmiştir. Locke’un bir manifestoya dönüşerek dönemin devletlerinin anayasalarına eklenen her bireyin doğuştan gelen vazgeçilmez ve devredilmez olarak tanımlanan doğal haklar fikri ve Hobbes, Locke ve Rousseau’nun katkıları ile devlet anlayışında büyük bir değişime sebep olan “yönetilenlerin rızası” fikri, sözleşme teorilerinin de temeli olarak modern dönemin sacayaklarını oluşturur. Bu dönemde Kilise’nin gücünün zayıflaması ve dinin etkisinin azalması ile adalet de bu dünyada mümkün olmayan mistik bir ideal olmaktan çıkıp, modern dünyanın ve modern devletin kurucu ögesi

ve amacı olarak yerini alır. Bu süreç sonunda modern devletin iktidarıyla Tanrı'nın iktidarı arasında benzerlik kuran Berber'in ifadesiyle, "modern dönemin tanrısı olarak devlet" (2018: 143) ortaya çıkar.

Antik Yunan'dan 20. yüzyıla kadar gelen adalet mücadeleleri aslında ayrıcalıklı toplumlardaki alt sınıfların yasalar önünde eşit olmak için verdikleri mücadeleler etrafında şekillendi ve bu döneme kadar önemli olan, insanların hak ve onur bakımından eşit ve özgür doğması üzerine kurulu negatif özgürlük anlayışının yasalar tarafından tanınması ve güvence altına alınmasıydı. Doğuştan gelen ayrıcalıklar karşısında konumlanan, özellikle Aydınlanma dönemi ile başlayan ve herkesin en azından yasalar önünde eşit haklara sahip olması ve siyasi iktidarın herkese eşit muamele etmesi gerektiğini iddia eden bu düşünce, aslında o dönem için oldukça devrimci bir nitelik taşıyordu ve siyaset felsefesinde tartışılan bu yeni idealin pozitif yasalara yansımaları süreci, neredeyse (kadın haklarını ve siyahileri göz önüne aldığımızda) 20. yüzyıla kadar sürdü. Bu imtiyazların kaldırılması sonradan yeterli olarak görülmesi de o dönem için Sandel'in de hatırlattığı gibi doğumdan kaynaklanan hiyerarşiyi reddettiği için feodal sistem ve kast sistemine sahip toplumlara göre bir gelişmeydi (2020: 207).

Ayrıcalıklar üzerine kurulu toplumlarda yüzyıllara yayılan bu mücadelenin sembolü elinde terazi taşıyan gözleri bağlı *Justita* idi. Adalet tanrısı *Justita*'nın gözleri bağlanarak dili, dini, milliyeti, cinsiyetinden dolayı insanlara ayrımcılık yapılmaması gerektiğinin mesajı verildi. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise ikincil kuşak hakları da denilen ekonomik ve sosyal haklar önem kazanmaya başladı ve bunun sembolik tartışması, Waelder'in (1966: 2) muhteşem metaforu ile *Justita*'nın gözlerinin açılması üzerinden yapıldı. Artık *Justita*'nın gözlerinin, insanlar arasındaki sosyal eşitsizliği görmesini sağlamak için açılması gerektiğinin ve gerçek/asıl adaletin ancak bu eşitsizliğin giderilerek sağlanabileceğinin altı çizildi.

Sosyal ve ekonomik eşitsizlikler giderilmeden sadece yasalar önünde eşitlikle adaletin sağlanamayacağı yönünde yapılan tartışmalar, adaletin en can alıcı noktasını tartışmaya açtı: *Kör talih* ya da *kötü şans*. Kör talih meselesi, ayrıcalıklar toplumunun da doğasına uygun olarak aslında modern döneme kadar bir problem olarak görülmedi. Platon'da karakterin baskın özelliğine göre toplumun sınıflara ayrılması ve adaletin herkesin kendi işini yapması ve başkasının işine karışmaması şeklinde tanımlanması tam da bu ayrıcalıklar toplumunu meşrulaştıran bir şekilde işlev gördü. Benzer şekilde Aristo bazı insanların akli kapasitelerinin yeterli olmadığını, hayatlarını idame ettirebilmek için başkalarının yönlendirmesine ihtiyaç duyduklarını ve bunun sonucu

olarak köleliğin hem doğal hem de köle ve sahibi için iyi bir şey olduğunu savunarak köleliği meşrulaştırdı. Onları takip eden filozoflar da ya köleleri ya kadınları ya da alt sınıfları ekseriyetle felsefelerinin dışarısında bıraktı.

Bu makalede sosyal adalet tartışmalarının felsefi temelini oluşturan “kör talih” konusu ele alınacak ve kör talihin dağıtımcı adalet politikaları için tutarlı ve güçlü bir temel oluşturup oluşturmadığı tartışılacaktır. Kör talih ya da kötü şans tartışmaları, çoğunlukla “başlangıç noktası”ndaki yani kişinin içine doğduğu koşullardaki adaletsizliğe vurgu yapar. Bunun anlamı, hangi ülkede, hangi sınıfa mensup bir ailede, hangi cinsiyette, hangi dinde doğduğunuzun sizin hak edişleriniz üzerindeki belirleyici etkisidir. Bu başlangıç noktasındaki eşitsizlik aslında, neye sahip olup neye sahip olamayacağınızın çerçevesini daha doğuştan çizer. Bu makalede başlangıç noktasındaki eşitsizlikler, farklı yollardan giderek aynı noktaya varan Rawls ve Dworkin üzerinden incelenecek ve tartışılacaktır. Makalede şans eşitlikçiliğinin işaretleri Rawls ve Dworkin üzerinde aranacak ve tartışılacak olsa da özellikle belirtmek gerekir ki her iki düşünür de bu düşüncenin temsilcileri değil, öncülleridir. Hatta Samuel Scheffl’in kendisini şans eşitlikçiliği düşünürlerinden biri olarak nitelendirmesine cevaben kaleme aldığı “Equality, Luck and Hierarchy” (Dworkin, 2003: 190) başlıklı makalesinin hemen başında açıkça buna karşı çıkmakta ve şans eşitlikçisi olmadığını dile getirmektedir. Bu noktada, Knight’ın (2003: 924) isabetle vurguladığı gibi Rawls şans eşitlikçiliğinin öncülü ve sonradan geliştirilen teorilerin ilham kaynağıdır.

Şansın Adalet Üzerindeki Etkisinin Azaltılması: Şans Eşitlikçiliği

Şans eşitlikçiliğinin (*luck egalitarianism*) Türkçesi kulağı biraz rahatsız ediyor olabilir. Türkçe literatürde çevirisine çok az kaynakta rastlandığı için¹ ve İngilizcesi kelime oyunu yapabilecek bir imkânı bize sunmadığı için, maalesef alternatif olabilecek yeni ve daha yerinde bir kavram bulunamamış ve kavramın bu şekilde kullanılması tercih edilmiştir.

Bu kavramın Türkçesinin yaygın bir şekilde kullanılmıyor olması aslında, konunun henüz Türkiye akademisinin dikkatini yeterince çekmediğine de işarettir. Elbette Rawls üzerine dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yoğun bir literatür vardır. Rawls kadar olmasa da Dworkin de (daha çok hukuk alanında tartışılmış olsa da) çok sayıda makaleye konu olmuştur. Rawls veya

1 Cemal C. Tarımcıoğlu’nun sosyalbilimler.org sayfası için Michael Sandel’in Stanford Encyclopedia of Philosophy için kaleme aldığı “adalet” maddesinin çevirisi, <https://www.sosyalbilimler.org/wp-content/uploads/2021/11/Michael-Sandel-Adalet.pdf> (Erişim Tarihi: 18.8.2022) ve Demirer, H. A. (2020) “Dağıtımcı ve Sosyal Eşitsizlik Ekseninde Eşitsizliğin Farklı Yüzleri”, *Akademik Hassasiyetler*, C. 7, S. 14, ss. 519-549.

Dworkin'in karşısına Nozick veya Hayek konularak adalet teorilerinin karşılaştırılması olarak tartışıldığı kaynaklar da hatırı sayılır niteliktedir. Ancak bu kaynaklarda vurgu, çoğunlukla başlangıç ilkeleri üzerine değil, bu ilkeler izlenerek kurulan modeller üzerinedir. Bu makalede biraz daha başa dönerek başlangıç ilkeleri tartışılacaktır. Ancak, Rawls ve Dworkin'in rastlantısallık ve şans anlayışları tartışılmadan önce, her ikisinin öncülük ettiği şans eşitlikçiliği fikrini kısaca açıklamak gerekir.

Eşitlikçilik, 21. yüzyılın en güçlü ideallerinden biridir. Zengin ve fakirler arasındaki gelir farkının çok açıldığı ve arttığı bir dönemde yaşıyoruz ve gelişen iletişim teknolojileri sayesinde artık hiç kimse bu gerçeği görmezden gelmiyor. Gelir dağılımındaki eşitsizliğin giderilmesi yönünde en hâkim görüş ya da üzerinde en çok mutabık olunan yol yeniden dağıtım mekanizmalarının geliştirilmesidir. Ancak yeniden dağıtımın hangi kriterlere göre yapılması gerektiği ya da bu mekanizmanın nasıl meşrulaştırılabileceği konusunda da bir o kadar farklı görüşler bulunmaktadır. Dworkin (2002) refahın değil kaynakların yeniden dağıtımını önerirken, Arneson (1989) "refah için eşit fırsat" (*equal opportunity for welfare*) dediği ilkeyi esas alır. Rawls (2017) refahın yeniden dağıtımını planlayıp bunun için en dezavantajlının en çok yararına olacak şekilde bir dağıtım ilkesi geliştirirken, Anderson (1999) "demokratik vatandaşlık" kavramı altında kendi kusurları olmaksızın başkalarından daha kötü durumda olanların tazminat haklarını savunur. Sen (1979) ise yoksulluğu reel gelirin düşüklüğü olarak değil de kapasite eksikliği olarak ele alır ve "kapasite/yetenek/yapılabilirlik" gibi farklı şekillerde Türkçeye çevrilen teorisi (*Capability Approach*) ile kendi kapasitelerine uygun olarak bireylerin kendilerini geliştirebilecekleri ortamın oluşturulması gerektiğini vurgular.

Eşitlikçi düşüncenin bir çeşidi olan şans eşitlikçiliği vurguyu sonuçlardan ziyade sebeplere doğru kaydırır ve kör talih ya da kötü şansın "insanların hayatları üzerindeki dağıtıcı etkilerine karşı çıkarak" (Knight, 2013: 924), şansın etkilerinin azaltılması gerektiğini savunur. Şans ya da rastlantının hak edişin temeli olamayacağı fikrinden hareketle "kör talih" ya da "kötü şans" sonucu oluşan mağduriyetlerin tazmin edilmesi ile adaletin sağlanabileceğini iddia eder. Şans eşitlikçilerine göre, bir kişinin "gönüllü ve iradi seçimleri" ile "iradesi ve seçiminden bağımsız" ortaya çıkan ve öngörülemeyen durumlar arasındaki fark, aslında adaletin de yeni bir tanımını getirmektedir. Burada gönüllü ve iradi seçimler sonucu ortaya çıkan durum bireylerin kendi sorumluluğunda olduğu için adil sayılırken, kör talih sonucu ortaya çıkan durumlar, bireylerin bizzat kendi sorumluluğunda olmadığı için gayri adil sayılmaktadır. Kısaca şans eşitlikçiliği, insan hayatı üzerindeki ama insan seçiminden

bağımsız kötü şansın etkilerini azaltmaya ve bunlardan kaynaklı sorunları gidermeye yönelik bir yaklaşımdır.

Seçimli şans (*option luck*) ve kötü şans/kör talih (*brute luck*) arasındaki ayırım ilk olarak Dworkin (2002: 73) tarafından yapılmıştır:

Seçimli şans, planlı ve hesaplanmış bir kumarın nasıl sonuçlanacağı meselesidir. Bu kumarda, kişi, tahmin etmesi gereken ve reddetmiş/azaltmış olabileceği bağımsız bir riski kabul ederek kazanır ya da kaybeder. Kör talih ise planlı olmayan kumarın nasıl ortaya çıktığı meselesidir. Yükselen bir borsadan hisse alırsam, seçimli şansım iyidir. Rotası tahmin edilemeyen bir göktaşı bana çarparsa, o zaman kötü şansım kör talih olur.

Dahl da şansın kazanımdaki rolü sorununu vurgulayarak her ne kadar demokratik ülkelerde doğumdan gelen eşitsizliklerin giderilmesi için adımlar atılsa da başlangıç noktasındaki eşitsizliklerin birikme ve katlanarak artma eğiliminde olduğunu kabul eder ve bunu “Mathew etkisi” dediği bir alıntı ile dile getirir (Dahl 1996: 640): “Çünkü sahip olana daha çok verilecektir ve (o kişi) bolluk içinde olacaktır; ama sahip olmayandan, sahip olduğu bile alınacaktır.”

Doğmak için koşulları, zamanı, yeri, ebeveynleri, genetik donanımı, sınıf veya kasti, etnik grubu veya ırkı, ülkeyi veya dünya bölgesini hangimiz seçti? İnsanlık tarihinin büyük bölümünde çoğu insan için doğum kaderdi. Amerikalı bir kölenin bebeğinin (...) doğumda başka bir köleyle değiş tokuş edilmesi durumunda, kaderin tersine çevrileceğini kolayca hayal edebilirsiniz.

Şans eşitlikçiliği kavramını ilk kullanan “What is the point of equality?” (1999) makalesi ile Anderson olmuştur. Anderson bu makalesinde daha önce adı konulmamış olarak tartışılan şans eşitlikçiliği yaklaşımını, toplumun ortaya çıkardığı sosyal hiyerarşiye itiraz etmek yerine, yetenek ya da fiziksel çekicilikten kaynaklanan doğal eşitsizliklerin telafi edilmesine odaklanarak, aslında şans eşitlikçilerini çok daha önemli olan bir noktayı kaçırmakla eleştirir (Demirer, 2020: 522) ve bu yaklaşımın karşısına “demokratik eşitlik” (*democratic equality*) dediği bir teoriyi yerleştirmeye çalışır.

Bu akımın öncülleri Rawls ve Dworkin olsa da temsilcileri Richard J. Arneson ve Gerald Allan Cohen'dir. Felsefi gelişmenin belki de en güzel örneklerinden olan bu tartışma sürecinden ve bu süreçte adım adım şans eşitlikçiliğinin ayrı bir yaklaşım olarak ortaya çıkışı, felsefi tartışmanın ve gelişmenin nasıl olduğuna dair de güzel bir örnek teşkil etmektedir. Rawls 1971 yılında akademik camiada çok ses getiren *Bir Adalet Teorisi* başlıklı kitabını yayınladı ve bu eser tam anlamıyla davranışçı ekolün etkisiyle oldukça gerilemiş siyaset felsefesini neredeyse yeniden canlandırdı ve refahın yeniden dağıtımını öngören eşitlikçi liberalizmin güçlü bir savunusu olarak siyaset felsefesinin temel kitapları arasında yerini aldı. Rawls'un temellerini attığı

eşitlikçi liberalizmin ikinci önemli temsilcisi Dworkin, Rawls'un eksikleri üzerinden giderek refahın yeniden dağıtımını yerine kaynakların dağıtımını önerdi ve Rawls'un teorisinde olmayan "tercih" ve "bireysel sorumluluk" (*responsibility-sensitive argument*) kavramlarını eşitlikçi kurama ekledi. Rawls ve Dworkin'in liberalizm teorilerinin üzerine Arneson 1989 yılında "Equality and Equal Opportunity for Welfare" makalesini kaleme alarak Rawls'un "refahın yeniden dağıtımını" önerisi ile Dworkin'in "kaynakların yeniden dağıtımını" önerisini destekleyen tezleri eleştirerek, dağıtımcı eşitlik idealinin en iyi yorumu olduğunu iddia ettiği "refah için eşit fırsat" önerisini sundu. Bunun üstüne Cohen de "Currency of Egalitarian Justice" (1989) başlıklı makalesini yayınladı ve bu makalede Rawls, Dworkin ve Nozick'in tezlerine karşı çıkarırken, Arneson'un durduğu noktadan hareketle Dworkin'i bireysel sorumluluk fikrini teorisine yeterince güçlü bir şekilde yerleştirmede için, Rawls'u da farklılık ilkesiyle yetenekliler için ekonomik teşvikleri haklı çıkarmaya çalıştığı için eleştirdi (Albertsen, 2017: 38).

Şans eşitlikçiliği kavramı, özet olarak kötü şansın sonuçlarının bir şekilde tazmin edilmesi fikri üzerine kuruludur, bu konuda şans eşitlikçileri arasında bir fikir ayrılığı yoktur. Ancak şansın dağıtımdaki etkilerinin nasıl sınırlanacağı, neyin nasıl dağıtılacağı, kriterlerin ve kapsamın ne olacağı oldukça tartışmalıdır.

Rawls'un Piyangoları ile Dworkin'in Toplumsal Koşulları Bağlamında Rastlantısal Hak Ediş

Biyolojik, sosyal ve ekonomik olarak şanslı ya da şanssız doğmuş olabilirsiniz. Ama bu şans, hak edişe bir temel sağlar mı? Rastgele olarak içine doğduğunuz ailenin size sağladıklarını yani rastlantısal olarak sahip olduklarınızı hak etmiş sayılır mısınız? Adalet bu şanssızlıklardan doğan eşitsizliklerin düzeltilmesini gerekli kılar mı? Çabanın hak ediş üzerinde etkisi ne kadardır?

Eşitlikçi adalet teorilerinin başlangıç noktası aslında bu sorulara verilen yanıtlarda yatmaktadır. Bu çalışmada incelenecek iki filozof her ne kadar sonuçlarda uzlaşsalar da ilk başlangıç sorularına farklı yanıtlar vermektedir. Rawls şansın hak edişteki rolüne karşı çıkar ve bunu şöyle anlatır (2017: 102):

... Dağıtıcı paylar doğal piyango sonucunu tarafından kararlaştırılmaktadır ve bu sonuç ahlaki açıdan keyfidir. Gelirin ve refahın dağıtımının tarihsel ve sosyal şans dışında doğal varlıkların dağıtımını tarafından yerleştirilmesine izin verilmesi için başkaca hiçbir neden yoktur. ... İsteklilik bir çaba, bir çalışma yaratsa dahi, olağan anlamda hak etmenin kendisi mutlu aileye ve sosyal şartlara bağlıdır.

Söz konusu alıntıdaki küçük bir hata, anlamı bir miktar değiştirmiştir. Orijinalinden bu cümleyi yeniden çevirerek ve bu büyük eseri Türkçeye kazandıran Vedat Ahsen Coşar’a teşekkür ederek devam edelim. Rawls diyor ki “Çabalama, deneme ve en sıradan anlamıyla hak etme arzusu/iteği bile mutlu aile ve sosyal koşullara bağlıdır.” Rawls’un bu düşüncesine farklı bir açıdan destek Barry’den de gelmektedir. Barry’ye göre ahlaki karakter, tamamıyla fırsatlardaki farkların bir sonucudur (Barry’den aktaran Burke, 2006: 156).

Bu konu 92. Oscar ödüllerinde dört dalda ödöl kazanan, 2019 yılı Kore yapımı Parazit isimli filmde çok yerinde bir şekilde işlendi ve bu bakış açısı felsefe, sanat, psikoloji, sosyoloji, siyaset gibi pek çok disiplinden insanın dikkatini çekti, hakkında çokça yazı yazıldı, filmin her bir sahnesi çokça tartışıldı. Zengin gibi yaşamak isteyen çok yoksul bir aileyi, zengin ve yoksul insanlarla ilgili çoğu klişeyi yıkararak anlatan bu filmdeki tartışmalardan biri tam olarak konumuzu ilgilendiriyor aslında. Filmin bir sahnesinde yanlarında çalıştıkları aile için “Onlar zenginler fakat iyiler” diyen yoksul oğluna cevap veren anne “Zengin oldukları için iyiler” diyerek oğlunun yaklaşımını alaşağı eder. Hayat mücadelesini çok daha sert ve zorlu bir şekilde sürdüren insanlar için, iyilik, nezaket, kibarlık, cömertlik, hoşgörü, vizyon sahipliği gibi erdemlerin pek de ulaşılabilir olmadığını anlatan bu sahneyi, Barry’nin dediği üzerinden yeniden düşünebiliriz. Bu yoruma göre, zenginleri iyi yapan zaten zenginlikleridir. Rawls da bu görüşe destek verir ve karakterin koşullara bağlı olduğunu vurgular.

Rawls’taki başlangıç noktası aslında şunu anlatmaktadır: İnsanın içine doğduğu ailenin sosyal, ekonomik ve siyasi koşulları sonucu oluşan sosyal piyangolar ve insanın doğuştan biyolojik olarak getirdiği yetenek ve güzellik gibi doğal piyangolar sonucu elde ettikleri hak ediş ile değil, şans ile ilgilidir: “Hiç kimse ne kendi büyük doğal kapasitesini ne de toplumda daha şanslı başlangıç noktasındaki değerini hak etmez... Doğal yeteneklerin dağılımı ve sosyal durumun ihtimalleri adaletsizdir” (Rawls, 2017: 129). Bunların sonucu sahip olunan kazanımlar üzerinde hak iddia etmenin tek yolu Rawls’a göre “keyfi argümanlardan geçmektedir (*Arbitrariness Argument*) ve elbette ki bu keyfilikten adalet çıkmayacaktır: “Karakterin önemli bir kısmı, kişinin hiçbir hak iddia edemeyeceği ailevi ve sosyal koşullardaki şansına bağlıdır. Hak ediş kavramı burada geçerli değildir” (Rawls, 2017: 132).

Burada Rawls, bir şeyi elde etme isteğinin bile içine doğulan koşullara bağlı olduğunu vurgulayarak, tam anlamıyla liberal adalet teorisinin temel argümanının karşısında konumlanmıştır. İsteme ve çabalamanın kişiye verili olduğunu iddia etmek, Locke’dan günümüze kadar gelen emek teorisine,

kişinin kendi bedeni ve emeği üzerinde mutlak hakimiyeti olduğunu iddia eden liberal argümana, modern liberteryenlerin öz sahiplik dediği ilkeye ve son olarak piyasa ekonomisinin üstüne kurulu olduğu meritokrasi/liyakat ilkesine bir itirazı göstermektedir. Çünkü Rawls'a göre, bunlar sonucu sahip olunan hak ediş rastlantısalıdır. Kişinin bedeni ve emeği üzerindeki hakimiyeti temelinden hareketle elde ettiği mülkiyet üzerindeki hak edişine itiraz, liberal teorinin en önemli ayağı olan mülkiyet hakkına da bir itiraz olarak değerlendirilmek mümkündür.

Eşitlikçi adalet kuramının kurucularından biri olan Dworkin, rastlantısallıkla ilgili daha farklı bir akıl yürütmede bulunmaktadır. Kişiliği ve çabayı bile sosyal koşullara bağlayan Rawls'un aksine, Dworkin'e göre birinin koşulları hem kişisel hem de kişisel olmayan kaynaklara dayanır. Dworkin'e (2002: 323) göre kişisel kaynaklar, onun fiziksel ve zihinsel sağlığı ve kapasitesi iken kişisel olmayan kaynaklar servet, emrindeki diğer mülkler ve mevcut hukuk sistemi altında bu mülkleri kullanması için kendisine sağlanan fırsatlar, kısaca bir kişiden diğerine aktarılabilen kaynaklardır.

İşte bu noktada Dworkin tarafından yapılan ayırım gelmektedir: *Tercihler ve Koşullar*. Eğer seçimler özgürce yapıldıysa, insanlar kendi tercihlerinin sorumluluğunu alır; yanlış bir tercih yaparsa, bunu sorgular ve bu tercihi yapmasının arkasındaki motivasyonları anlamaya ve üstesinden gelmeye çalışır. Ancak koşullar böyle değildir, insanların koşullar üzerinde etkisi ya hiç yoktur ya da sınırlıdır. Bu sebeple tercihlerin sonucu olmadığı sürece Dworkin'e göre koşulların sorumluluğunu almanın bir anlamı da yoktur (Dworkin, 2002: 323). Kısaca Dworkin, bireylerin kendi tercihleri sonucu ortaya çıkan eşitsizlikleri kabul ederken, bireyden bağımsız sosyal koşulların ortaya çıkardığı eşitsizliklerin tanzim edilmesi gerektiğini savunur ve insanların kişisel olmayan kaynaklarını seçimlerine duyarlı, ancak koşullarına karşı duyarlı hale getirmeyi amaçlar (Dworkin, 2002: 323). Bu noktada tercihin, bireyin her türlü eylemini kapsamadığına yönelik tartışmayı hatırlatalım. Örneğin Burke'un (2011: 152) ifade ettiği gibi tercih ne tutkular ya da duygular ne de dilekler ya da inançlardır; bir şeyi yapmak için verdiğimiz karardır, çünkü tercihler, akli ve düşüncüyü içerir ve bu anlamda alternatif eylem tarzları hakkında yapılan müzakerenin bir sonucudur. Tercihi, tutku, duygu, dilek ve inançtan kolaylıkla ayıramayacağımızı, bunların da bireyin sosyal koşullarının bir ürünü olabileceğini hatırlayarak, Dworkin'in bu ayırımının çizgilerinin çok belirsizleştiğini söyleyebiliriz.

Özetlemek gerekirse, Rawls ile Dworkin arasındaki ilk fark kendini kişisel tercihler noktasında göstermektedir. Rawls kişinin kapasitesini, onun içine

doğduğu koşulların bir ürünü olarak düŐünürken, Dworkin bu kapasiteyi kiŐiŐel kaynak olarak değerlendirmekte ve bundan dolayı ortaya çıkan hak ediŐilerde bir adalet problemi görmemektedir.

Doğal EŐiŐsizliklerin/Kr Talihin Telafisi: Bilinmezlik rts ve Açık Artırma

Hem Rawls, hem Dworkin, her ne kadar farklı yollardan gelmiş olsalar da doğal ve sosyal piyangolardan kaynaklı eŐiŐsizliklerin etkilerini azaltacak (*luck-neutralization*) ve bunların telafi edilmesini sağlayacak adalet ilkelerinin geliŐtirilmesi gerektiğini savunurlar. Rawls, sözleşme kuramlarını izleyerek adalet ilkelerinin belirlenmesi için kimsenin kendisi hakkında hiçbir Şey bilmediği bir başlangıç durumu tasarlarlarken (bilinmezlik örtüsü/peesi – *veil of ignorance*), Dworkin'in başlangıç durumu herkesin eşit alım gücüne sahip olduğu bir noktada yapılan açık artırma ile başlar.

Rawls, karakterin bile sosyal koşulların bir ürünü olduğu, buna rastlantısal bir Şekilde sahip olduğumuz, bu sebeple hak edişin bir temeli olamayacağı fikriyle tutarlı bir Şekilde, bir bilinmezlik örtüsü tasarlar. Bu rt, aslında kişiye dair her Şeyi gizlemekte, doğal ve sosyal piyangoları sıfırlamaktadır. Kişi ne içine doğduğu ülke, aile, sosyal evre, sınıf gibi sosyal koşulları bilebilecektir, ne de doğuştan getirdiği güzellik, yetenek, sağlıklı bir beden gibi doğal özelliklerinin farkındadır. Rawls, bilinmezlik örtüsünün insanları, iki adalet ilkesinde uzlaŐmaya getireceğini varsayar: eşit özgürlük ve fark ilkesi.

Rawls'un fark ilkesi, eŐiŐsizliklerin en düşük gelir düzeyindekilerin (en dezavantajlıların) en fazla faydasına olacak Şekilde iŐlemesiyle meşru görüleceğine hükmeder: "... Doğal yeteneklerden gelen eŐiŐsizlikler bir Şekilde telafi edilmelidir... Toplumun doğal yönden eksiklikleri olan varlıklara ve daha az Şanslı sosyal pozisyonlarda doğanlara daha fazla zen gösterilmesi öngörülmelidir... Doğa tarafından iltimas geilenler, ancak bu iltimasa sahip olmayanların durumlarını iyileştirme Şartıyla, bu iyi talihlerinden kazanabilirler." (Rawls, 2017: 128-129). İnsanlar için başarılı olmanın önündeki sosyal ve ekonomik engeller kaldırıldığında, insanlar yeteneklerinden kaynaklanan dlleri hak eder (Sandel, 2020: 215) Kısaca, doğal yeteneklere sahip kişiler, bu yeteneklerinin kendilerine kazandırdıklarını ancak diğerlerinin durumlarını iyileştirme yani bir ortak iyiye hizmet etme Şartıyla meŐrulaŐtırabilirler.

Dworkin de benzer bir anlatı ile başlar. Onun tasarımı ise bir başlangıç dağılımı üzerine kuruludur. Dworkin'in başlangıç noktasında herkesin eşit kaynağı bulunmaktadır. İnsanlar, kendilerine eşit olarak dağıtılan bu kaynağı

kendi yaşam amaçları ve isteklerine göre kullanmakta serbesttirler. Dworkin'in Rawls'tan farklılaşan noktası, denkleme tercihleri (*choice-sensitive decisions*) ve çabayı da eklemesidir. Bunlar zaten Rawls'un "fark ilkesi"ne yöneltilen eleştirilerin başında gelmektedir. Rawls'un tercihleri ve çabayı dışarıda bırakması hem Robert Nozick (2006) gibi liberteryenler hem de Michael Walzer (1983) gibi toplulukçu düşünürler tarafından eleştirilmiştir. Dworkin, Rawls'un eksiklerini tamamlayarak yol alır. Onun tasarımı herkes eşit gelirle başlar ancak kendi tercihlerine göre açık artırmada farklı kaynaklara farklı yatırımlar yaparlar. Böylelikle Dworkin kaynakları alan insanların zevkleri ve hırslarına duyarlı bir düşünce geliştirmiş olur. Ve bu yatırım süreci birbirlerinin sahip olduklarına karşı haset etmeyi bıraktıkları noktaya kadar sürer. Dworkin'in "haset/kıskançlık testi" (*envy test*) dediği bu süreç sonucunda başarılı bir açık artırma oluşur ve haset testi geçilir. Rawls'daki bilinmezlik örtüsü, Dworkin'de de vardır. Dworkin'in varsayımsal sigorta (*hypothetical insurance*) dediği bu modelde açık artırmanın iyi işleyebilmesi için insanların doğal ve sosyal piyangolarına dair bir bilgiye sahip olmaması gerekir. Başlarına gelebilecek tesadüfi olaylardan ve piyangolarından habersiz olan insanlar, bunların etkilerini azaltabilmek için sahip oldukları paranın bir kısmını sigorta olarak ayıracaklardır. Ancak bu şekilde, hastalık, engelli olma gibi bir dezavantaj durumunda, başlangıçta dağıtılan kaynağın ne kadarını sigortaya ayırmaları gerektiğine karar verebilirler (Dworkin, 2002: 65-70). Böyle bir durumda insanların iradeleri dışında yani Dworkin'in kavramıyla "seçimli şans" dışında başlarına kötü bir şey geldiğinde, sigortası işleyecek ve kör talihin etkisi hafifletilecektir.

Dworkin doğuştan gelen eşitsizliklerin giderilmesinde, refahın ve kaynakların eşit dağılımı şeklinde iki yol olduğunu ve bunlar arasında kendi adalet anlayışının, kaynakların eşit dağılımı üzerine kurulduğunu ifade eder. Çünkü Dworkin'e göre refah eşit dağıtılsa bile, bunun adil olup olmayacağı tartışmalıdır. Örneğin tüm çocuklara refahı eşit dağıtabilirsin ve bunun adil olduğunu iddia edebilirsin, ancak fiziksel ya da zihinsel engelli çocukların, refahın dağıtımında diğerlerinden daha fazla pay alması gerekir mi? Dworkin'e göre (1981: 189) bu çocukların engelleri yüzünden daha fazla masraf yapılması gerektiğinden, dağıtım eşit olsa da sonuç adil olmayacaktır.

Sonuç Yerine: Eşit olan, Adil olan mıdır? Eşitlikçi Adalet Teorisine Eleştiriler

İnsanların eşit olmayan koşullarda rekabet etmeye çalıştıklarını gördüğümüzde, sezgisel olarak bunun adil olmadığını düşünürüz. Ancak benzer bir duyguyu işini iyi yapan bir kişinin hak ettiği ölçüde kazanmadığını,

ödüllendirilmediğini ya da emeğine el konulduğunu gördüğümüzde de his-sederiz. Bu durum, Rawls'un da karşı çıktığı adalet kuramlarından biri olan sezgisel adalettir ve kişiye, zamana, kültüre göre değişiklik gösterdiğinden, bizlere adalet için evrensel ilkeleri sağlamaz. Benzer şekilde Rawls, faydacı adalet anlayışına da karşı çıkar ve fayda toplamının bireyler arasında nasıl dağıtılacağı gibi hayati bir soruya faydacıların cevap veremediğini iddia eder (Rawls, 2017: 55). Faydacı ve sezgisel adalet anlayışlarına karşı çıkar-ken Rawls, adaletin evrensel ilkelerini geliştirmek için adaletin “özgürlük” ve “eşitlik” üzerinden yapılan iki çok farklı teorisini birleştirmeye çalışır. Bu çaba çok değerli olsa da maalesef içinde çelişkileri de barındırmaktadır.

Kötü talihin etkilerinin azaltılması amacıyla geliştirilen ve bu anlamda yeniden dağıtımı esas alan eşitlikçi liberalizm ve bunun bir çeşidi olan şans eşitlikçiliği argümanı, birçokları tarafından çok cazip görülse de aslında içinde devlete karşı oldukça iyimser bir bakışı ihtiva etmektedir. Tam da bu yüzden eşitlikçi liberalizme en büyük eleştiri yine liberalizmin içinden gelecektir. Tahmin edilebileceği gibi eleştirilerden ilki, dağıtımcı her türlü faaliyetin olması gerektiğinden çok daha büyük bir devleti gerekli kılmasıdır. Hayek'in *Kölelik Yolu* adlı eseri tam da bu eşitleyici sosyal adalet politikalarının eleştirisi üzerine kuruludur. Block bu kitabı “merkezi planlamaya karşı bir savaş çağlığı”, Hayek'i de “vahşi doğada özgürlük diye bağırın yalnız bir ses” olarak değerlendirmektedir (1996: 339-340). Çünkü Hayek bu kitabını tam da ekonomik ve sosyal haklar rüzgarının estiği bir dönemde, klasik liberal argümanlara büyük bir sadakatle kaleme almıştır. Hayek'e göre (2013: 146-147) “eşitlik talebi, topluma daha önceden düşünülmüş bir dağıtım kalıbını empoze etme arzusudur.” Ancak bu amaç, devletin zor kullanma araçlarını kullanması için yeterli bir gerekçe sağlamaz ve özgür bir toplumla bağdaşmaz. Çünkü yasalar önündeki eşitlikten fazlası bir eşitlik özgürlüğü tahrip edecektir. Bu çelişkili durumu Dworkin de ifade eder: (2006: 57) “Ne yazık ki özgürlük ve eşitlik genelde çatışma halindedir. Bazen, eşitliği sağlamanın tek fiili yolu özgürlüğü sınırlamaktır. Ve bazen özgürlüğün sağlanmasından doğan sonuçlar eşitliğin aleyhinedir.” Bu çelişkili durumu çözenin yolu, Hayek'e göre (2013) özgürlükten taraf olup sınırlı devleti savunmakken, Dworkin'e göre (2006: 57) bu iki rakip ilkeyi uzlaştırabilecek şey, güçlü ve dengeleyici bir hükümettir.

Eşitliğin ahlaki bir ilke olarak kabul edilmesinde denklemi tersten kuran Butler (2023:80), bunun etik düşünceden politik eyleme geçişin gerekçesini sağladığını, bu yolla yeniden dağıtımı meşrulaştırma işlevi gördüğünü iddia eder. Başka bir anlatımla, Butler eşitlik ideali için yeniden dağıtımdan değil, yeniden dağıtımı meşrulaştırmak için eşitlik idealinden bahseder. Bu durumda, eşitlik ideali de araçsallaşmış olur.

Burke (2011: 12), Rawls ve Dworkin tarafından geliştirilen sosyal adalet teorisine itiraz ederken, bu itirazını sadece eylemlerin adil olup olmayacağı, şartların adilliğinden söz edilemeyeceği argümanı üzerine inşa eder. Şartların adilliği meselesi, adalet talebini bireysel olmaktan çıkarıp toplumsal boyutta değerlendirilmesi gerektiğini iddia eden bir yaklaşımdır ve bu konu daha çok toplumsal yapıya ve gücün toplumda eşit dağılımına referansla tartışılmaktadır. Adalet artık, Erdoğan'ın özetlediği gibi (2017: 129) bireysel eylemlerin haklılığı ile ilgili olmaktan çok toplumsal durum, sonuç ve kurumların adilliği üstünden anlaşılmaktadır ve bu yaklaşımın altındaki varsayım, üretimin toplumsal bir etkinlik olduğu, dolayısıyla zenginliğin de sosyal olarak üretildiğidir. Kısaca toplumsal koşullar gibi adaleti bozan her ne ise, onun yargılanmadığı durumda adaletten bahsedilemez. Adaletin her tanımı, Erdoğan'ın (2008:12) da vurguladığı gibi belli bir anlamda eşitliği içermektedir, ancak bu, zorunlu olarak "eşitlikçilik" (*egalitarianism*) teorisi ile bir uyuma da işaret etmemektedir. Hayek gibi klasik liberaller için eşitlik, sadece muamele eşitliği, yani siyasi otoritenin kişiler arasında keyfi ayırım yapmaması anlamına gelmekte ve bu anlamda toplumsal dağıtımla ilgili olmayıp sadece bireysel eylemleri kapsamaktadır.

Şansın adil olanı anlamadaki rolüne ilişkin Rawls ve Dworkin tarafından geliştirilen tezlerin, bu anlamda yeniden dağıtıma meşru temeller bulma çabalarının, hukuk ile değil, etik ile ilgili bir mesele olduğunun altına çizmek gereklidir. Her iki filozof da başlangıç noktası, bilgisizlik duvarı, doğa durumu gibi hipotetik tasarımlar geliştirmiş ve bu tasarımlar üzerinden evrensel olması beklenen dağıtım ilke ve yöntemleri geliştirmeye çalışmıştır. Bu yaklaşıma bir itiraz da toplulukçu (*communitarian*) düşüncenin önemli temsilcilerinden biri olan Walzer'den gelmektedir. Walzer, adalet ilkelerinin kendilerinin çoklu bir yapıya sahip olduğunu; farklı toplumsal malların/değerlerin farklı nedenlere göre, farklı yöntemlerle farklı aktörler tarafından dağıtılması gerektiği iddia eder; o yüzdendir ki, her toplumsal mal/değer, kendi alanında geçerli olan kriterlere göre dağıtılmalıdır.» (1983: 5-12). Walzer'in Rawls'a yönelttiği bu eleştiri Dworkin'in tezine de uygulanabilir. Haset testi ve açık artırma modeli sonucu geliştirdiği adil koşullara atfen Walzer'in akıl yürütmesiyle bu koşullardaki seçimler belli bir yaşam, mekân ve zaman içinde yapılabilir. Kısaca, Walzer'e göre adaletin, evrensel olamayacak belli bir zamana ve mekâna bağlı kendi kriterleri vardır.

Waelder (1966), Rawls'un teorisinden hareketle eşitliğe dayalı adalet anlayışını sorgular ve fırsat eşitliğinin hangi noktaya kadar ilerletilebileceği üzerine düşünür. Fırsat eşitliği aslında hayattaki güzel ve iyi şeylere herkesin erişim sağlama şansı üzerinden kurgulanır. Eğitimde fırsat eşitliği, bir

noktaya kadar yarışa eşit başlama koşullarını sağlayacak gibi görünmektedir. Ancak herkesin yaygın kamu eğitimi ile okula gitme hakkının olmasının fırsat eşitliğini sağlayacağını varsaymak, onların aile koşullarının uygunluğunu görmezden gelmemizi gerektirmez. Çocukların aileleri tarafından eğitimleri için cesaretlendirilesinin ve evdeki diğer şartların da eşit olması eşitliği sağlayacaktır. Çocuğun evinde çalışmak için ayrı odası ve her türlü donanıma sahip olması ve ailesi tarafından özenle desteklenmesi bile diğer çocuklar açısından eşit olmayan bir başlangıç noktası olacaktır. Bunların eşitlendiği hipotetik bir durum varsaysak bile bu sefer de çocukların doğuştan sahip oldukları yetenekler, eşitliği bozacak ve kimilerini diğerlerinin önüne geçirecektir. Waelder tüm bu koşullar eşitlenmeden gerçek bir eşitlikten söz edemeyeceğimizi iddia eder. Waelder (bu sürecin, Hayek'in sonucuna benzer olarak otoriter bir yönetimle mümkün olabileceğini iddia eder ve ekler: "İnsanlar arasındaki her türlü farklılığı ortadan kaldırmak için yola çıkanlar, kaçınılmaz olarak daha önce var olanlardan daha büyük farklılıklar yaratırlar." (1966: 11).

Eşitlikçi yaklaşımın savunucularının da kabul ettiği gibi tüm koşulların eşitlenmesi mümkün değildir. Bu noktada hangi tür eşitsizliklerin ve kötü şansın tazmin edilmesi gerektiğine dair yeni bir eleştiri daha gündeme gelir. Dworkin'den hareket edersek, şans ve tercih arasındaki çizginin nerede çizileceğinin çok muğlak olduğu gerçeği ile karşı karşıya kalırız. Örneğin, bir kişinin uyuşturucu kullanması ve bağımlı olması bir tercih olarak görülebilir ancak son dönem yapılan çalışmalarda sigara, alkol, uyuşturucu gibi bağımlılıklarda sosyal faktörlere ek olarak genetik yatkınlık faktörü araştırılmaktadır.² Böyle olduğu ispatlandığında, artık uyuşturucu kullanımı seçim olmaktan çıkar ve doğal piyangoya dönüşür mü? Bu durum, tercihin alanını daraltırken, çok daha fazla mağduriyetin kötü şans sonucu ortaya çıktığı sonucunu getireceğinden, devletin bunları tazmin ve telafi etme görevi iyice zorlaşacaktır. Şans ve tercih arasındaki belirsizlik, bu teorinin en zayıf noktalarından biridir. Rawls, her ne kadar tercih gibi görünse de çabanın bile gerçekte rastlantısal faktörlere dayandığını iddia ederken, Dworkin, tercihi dışarıda bırakıp şansını temel alan bir sistematik geliştirmeye çalışmış, ancak Rawls'tan çok daha zor bir yol seçmiş ve kendinden sonraki şans eşitlikçilerine cevaplanması gereken çokça soru bırakmıştır. Birinin başarısının ya da başarısızlığının ne kadarının çaba, ne kadarının şans sonucu olduğunun belirlenmesi imkânsız görüldüğünden şans eşitlikçiliği bir anlamda imkânsızın teorisi olarak eleştirilmektedir (Butler, 2023: 73-74).

2 Genetik yatkınlık ile ilgili bazı örnek çalışmalar için bkz. Çoşkunol H., Altıntoprak E. (1999), "Alkol Kullanımının Genetik Yönleri", *Klinik Psikiyatri*, 2: 222-229; Kuruoğlu, A. Ç. (2000), "Yeme Bozukluklarında Genetik Etkenler" *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*; 10: 32-37.

Sonuç olarak, adaleti sağlamak çok zor, çünkü neyin adil olduğunu hâlâ bilmiyoruz aslında. Siyaset felsefesi en başından beri bunu tartışıyor ve tartışmaya da devam edecek. Çok katmanlı, tartışmalı, çekişmeli bir konu. Neyin adil olduğunu bilmediğimiz gibi, bilsek bile adaleti kusursuz bir şekilde sağlayabilecek güç hiçbir devlette ya da siyasi bir aktörde yok. Üstelik kapsam çok geniş, günlük yaşam pratiklerimizden devletin makro politikalarına kadar uzayan, hatta bütün dünya düzenini kapsayan adalet ilkelerinden bahsediyoruz. İster Sokrat'taki gibi bireysel erdem olsun, ister Aydınlanma felsefesindeki gibi devletin varlık amacı ya da toplumu bir arada tutan değer olsun, her şekilde ona ihtiyacımız var. O yüzden tartışmaya devam edeceğiz çünkü yaşadığımız dünyayı ve hayatı daha çok sevmek istiyoruz.

Kaynakça

- Ağaoğulları M.A. (2014), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Albertsen, A. (2017). "The Luck Egalitarianism of G.A. Cohen: A Reply to David Miller", *De Gruyter*, 18(1), ss.37-53.
- Anderson, E. S. (1999). "What is the point of equality?", *Ethics*, 109(2), ss. 287-337.
- Arneson, R. (1989). "Equality and Equal Opportunity for Welfare", *Philosophical Studies*, No: 56, ss.77-93.
- Barry, Brian (2005). *Why Social Justice Matters*, Malden, MA: Polity Press.
- Berlin, I. (2007). "İki Özgürlük Kavramı", *Liberal Düşünce Dergisi*, 12(45), ss. 59-72.
- Block, Walter (1996). "Hayek's Road to Serfdom", *Journal of Libertarian Studies*, 12 (2):339-365, http://mises.org/journals/jls/12_2/12_2_6.pdf
- Burke, T.P. (2011). *The Concept of Justice: Is Social Justice Just?*, New York: Continuum International Publishing Group.
- Butler, E. (2023). *Ekonomik Eşitsizlik*, Çev. Yunus Furkan Arıcan, Ankara: Serbest Kitaplar.
- Dahl, R. (1996). "Equality versus Inequality", *Political Science and Politics*, 29(4), ss. 639-648.
- Demirer, H. A. (2020). "Dağıtımçı ve Sosyal Eşitsizlik Ekseninde Eşitsizliğin Farklı Yüzleri", *Akademik Hassasiyetler*, 7(14), ss. 519-549.
- Dworkin, R. (1981). "What is equality? Part 1: Equality of Welfare", *Philosophy and Public Affairs*, 10(3), ss. 185-246.
- Dworkin, R. (2002). *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*, 4. Baskı, London: Harvard University Press.
- Dworkin, R. (2003). "Equality, Luck and Hierarchy", *Philosophy and Public Affairs*, 31, ss. 190-8.
- Dworkin, R. (2006). "Liberalizm", *Liberaler ve Cemaatçiler* (Der. Andre Berten, Pablo da Silveira, Herve Pourtois), Çev. Eylem Özkaya, Ankara: Dost Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2008). "Adalet ve Eşitlik", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 4(15), ss. 9-22.

- Erdoğan, M. (2017). *Hukuk ve Adalet*, Ankara: Hukuk Yayınları.
- Hayek, F. (2013). *Özgürlüğün Anayasası*, Çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, Ankara: Bigbang Yayınları.
- Knight, C. (2013). "Luck Egalitarianism", *Philosophy Compass*, 8(10), ss. 924–934.
- Kymlicka, W. (2006). *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, İkinci Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Platon (2005). *Devlet*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu- M. Ali Cingöz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rawls, J. (2017). *Bir Adalet Teorisi*, Çev. Vedat Ahsen Coşar, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Sandel, M. J. (2020). *Adalet: Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?*, 8. Baskı, Çev. Mehmet Kocaoğlu, Ankara: Felix Kitap
- Schmidtz, D. (2010). *Adaletin Unsurları*, Çev. Hayrettin Özler, Ankara: Liberte Yayınları.
- Sen, A. (1979). "Equality of What?", *The Tanner Lecture on Human Values, delivered at Stanford University*, ss. 197-220.
- Topakkaya, A. (2008). "Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles-Platon Karşılaştırması", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 6 , ss. 27-49.
- Türkeri, M. (2005), "Etik Tarihindeki Temel Doğal Yasa Anlayışları ve Bu Anlayışlardaki Dini Unsurlar", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, ss. 135-164.
- Waelder, R. (1966). "The Concept of Justice and the Quest for a Perfectly Just Society", *University of Pennsylvania Law Review*, 115 (1), ss. 1-11.
- Walzer, M. (1983). *Spheres of Justice. A Defense of Pluralism and Equality*, New York: Basic Book.

Çağdaş Etik Tartışmalarına Bir Katkı: Simon Critchley'in Etik Deneyim Teorisi

Ferdi Selim*

Öz

Bir hayat nasıl iyi yaşanır? Bir kişi için hayatı iyi ya da değerli kılan şey(ler) nedir? İlkçağdan itibaren filozoflar bu tür sorunlarla ilgilenmiş, insanın değerli bir varlık olduğuna ve mutluluğun nasıl elde edebileceğine yönelik açıklamalarda bulunmuşlardır. Tabii ki bu arayış yalnızca filozoflar için değil mutlu bir hayatı arzu eden her bir birey için değerlidir. Ayrıca hakikatin ve değerlerin bir bir yitirilmiş olduğu, en iyilerin dahi motivasyon eksikliği hissettiği bir çağda bu tür sorular elbette daha önemlidir. Bu bağlamda biz de araştırmamızda kısaca sözünü ettiğimiz bu moral durumu ve iyi yaşam düşüncesini çağa özgü hayal kırıklıklarından, çağdaş öznenin sınırlılıklarından hareket ederek analiz eden Critchley'in etik deneyime yönelik düşünceleri etrafında irdelemek istemekteyiz. Bununla birlikte onun ahlâk felsefesinin kavramsal çerçevesini belirlemek, bu anlamda "sonsuz talep" ve "bağlanma" kavramlarının çağdaş moral krizin tespiti ve tedavi edilmesi sırasında neler becerebileceğini değerlendirmek bu çalışmanın diğer amaçlarıdır.

Anahtar Kelimeler: Critchley, Etik Deneyim, Onay, Talep, Mizah.

A Contribution to Contemporary Ethical Discussions: Simon Critchley's Ethical Experience Theory

Abstract

How does one live a good life? What makes life good or worthwhile for a person? Since ancient times, philosophers have dealt with such problems and made explanations about how human beings are valuable beings and how happiness can be achieved. Of course, this quest is valuable not only for philosophers but also for every individual who desires a happy life. In addition, such questions are of course more important in this age where truth and values are lost one by one and even the best feel a lack of motivation. In this context, we would like to examine this moral state and the idea of good life, which we briefly mentioned in our research, around the thoughts of Critchley on ethical experience, who analyzes the disappointments peculiar to the age and the limitations of the contemporary subject. However, determining the conceptual framework of his moral philosophy, and in this sense, evaluating what the concepts of "endless demand" and "attachment" can achieve during the detection and treatment of the contemporary moral crisis are the other aims of this study.

Keywords: Critchley, Ethical Experience, Confirmation, Demand, Humor.

*Dr. Öğr. Üyesi | Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

ferdiselim@gmail.com | ORCID: 0000-0003-2576-4499

DOI: 10.36484/liberal.1283967

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı:111, Yaz 2023, ss.19-38.

Gönderim Tarihi: 15 Nisan 2023 | Kabul Tarihi: 11 Ağustos 2023

Giriş

Etik deneyim bir ahlaki kavram çizelgesi ya da davranış biçimleri listesi oluşturmak için hareket ettiğimiz başlangıç noktasıdır. Kant'ın da ifade ettiği gibi deneyimin ötesinde ve dışında bağlantılar kurmamızın hiçbir yolu yoktur. Ayrıca etik deneyimi doğaya yönelik deneyimimizin dışında da aramak zorundayız. Sıklıkla tekrarlandığı gibi ahlak, dünyanın nasıl işlediğinden bağımsızdır, çünkü doğada ahlaki bir düzen var gibi görünse de bunu gösterebilmek mümkün değildir (MacIntyre, 2001: 218). Bu nedenle etik deneyimin çerçevesi veya sınırları doğadan hareketle ya da “olan” dan söz ederek değil de “olması gereken”in ne olduğunu soruşturarak kurulmalıdır. İşte Critchley'in de “etik deneyim” ile yapmak istediği, bir filozof olarak mümkün olduğu şekliyle moraliteyi elde etmek ve moral karakterimizin, kavramlarımızın ya da kurallarımızın hangi niteliklere sahip olmak zorunda olduklarını sormaktır. Critchley'in yeni bir etik deneyim teorisi öne sürme çabası doğrultusunda bazı düşünürlerden kimi kavram ve görüşleri ödünç aldığını belirtmek gerekir. Bu yanıyla söz konusu anlayış görece eklektik bir görünüm taşımaktadır. Onun düşüncelerini, inşa ederken Kant, Levinas, Badiou, Logstrup ve Lacan gibi filozofların görüşlerinden istifade etmiştir (Critchley, 1999). Bu felsefenin, ilgili isimlerin görüşlerinden izler taşıdığını ya da bu büyük filozofların gölgesinde yazıldığını belirtsek de Critchley'in etik anlayışının yine de özgün yanlarının olduğunu da söylemek gerekir. Örneğin o, Kant'ın motivasyon ve hareket noktası olarak belirlediği “pratik akıl”ın tek yükümlülük biçimi olduğuna yönelik iddiasına meydan okuyarak bu büyük filozoftan uzaklaşmış ve böyle bir sorumluluğun bizim nitelik ya da yetilerimizin kavrayamayacağı özellikler barındırdığı inancıyla Levinas'a yaklaşmıştır (Critchley, 2015). Başka bir deyişle o, etiğin öznesinin bir talep hissiyle harekete başladığını kabul etse de bu motifin biricik kaynağının ya da etik davranışı belirleyen maksimum kesinlikle akla dayanması gerektiği düşüncesini kabul etmez. Fakat buradan Critchley'in akli bütünüyle reddettiği sonucu çıkarılmamalıdır. Bunun yanı sıra Critchley'in kategorik olarak tasarımılanmış, belirli ve a priori ilkelere hareket ederek açıklamalarda bulunan klasik epistemolojik iddiaların karşısında olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. Bilgi bilimsel bir açıklamaya gitmeden bir “sonsuz talep” deneyiminden söz eden ve bunun kaynağı hususunda kesin bir iddianın ortaya atılamayacağını düşünen Critchley, zaman zaman bu konuyla ilgili vicdan'ı öne çıkarmıştır (Critchley, 2014). Bu şekilde karşılanamayacak kadar güçlü bir talebin kaynağı ve hatta etik deneyimin kriterlerini belirleyecek biricik bir mekanizma olarak vicdanı görür. Bu nedenle Hutcheson gibi sadece deneyime dayalı bir his teorisini de evrenselleştirilebilir olarak görmez. Ayrıca ahlaki bir duygu teorisi çerçevesinde açıklamalarda

bulunmanın uygun olmadığını düşünür.¹ Bu hususta Badiou'nun “durum/ olay etiği”nden de faydalanan Critchley, öznenin kendi durumundan, “örneğin bir siyasal adaletsizlik durumundan (bir grevden, bir polis şiddeti vakasından, bir adli hatadan vs.) doğan bir talep karşısında etik bir deneyim biçimi” geliştirebileceğini ve böylece ahlaki bir talebi onaylayarak ona bağlanılabileceğini ileri sürer. Bu nedenle etik deneyim pasif bir durum değildir, bir konuya ya da bir olaya duyarlılık göstermek kadar basit bir davranış biçimi de olsa öznenin eylemlerini içerir. Ama bu talepte yine bireyi aşar ve esasında yalnızca ilgili o duruma indirgenemez (Critchley, 2008: 14-15).

Çağdaş ahlak ve siyaset felsefesinin önemli figürlerinden olan ve bugün pek çok akademisyenin gündeminde olan filozofların etik görüşleri sırasında tartışma içerisinde olduğu Critchley, Türkiye’de daha az tanınmasına rağmen söz konusu alanlarda etkin ve önemli bir düşünürdür. On beş yılı aşkın süredir İngilizce konuşan ülkelerde felsefe meraklıları için çağdaş Kıta felsefesinin önde gelen yorumcularından birisi olmuştur (Critchley, 2009a; 2014). Aynı dönemde, anılan Kıta felsefesi kaynaklarından hem yararlanan hem de bu geleneğe özgü felsefi problemleri yeniden belirli bir biçimde gündeme taşıyan bir dizi kitap ve makale ile etik, politika ve sanat üzerine kendi felsefi pozisyonunu geliştirmiştir (Critchley, 2012b). Magnum opus’u sayılabilecek kitabı *Sonsuz Talep*’te (*Infinitely Demanding*), bu çalışmalarını kendi etik-politik felsefesinin kısa ve öz bir programatik özetine yoğunlaştırmıştır. Pratik-politik amacı, gözden geçirilmiş etik bir uğrağı olan politik anarşizm kavramının savunmasıdır (Critchley, 2013b; Gratton, 2007; Graham, 2008).

Bu çalışma Critchley’in genel felsefesi perspektifinden etik deneyim teorisinin temel bulgularını, çeşitli öncüllerden yola çıkarak bazı sonuçlara nasıl ulaştığını incelemek ve nihayet bu görüşlerin filozofun kendisinin de tespit etmiş olduğu etik deneyime ve motivasyona dair sorunları olan çağın krizlerine yaklaşımını değerlendirmektir. Ayrıca yukarıda kısaca bahsedildiği gibi ülkemizde görece daha az tanınan düşünürü tanıtmak ve yeni bir tartışma sahası yaratabilmektir. Bu doğrultuda ilkin şu söylenebilir ki, olumlu yorumların yanı sıra kendisine yöneltilen güçlü eleştirilere rağmen Critchley’in bugün için küçümsenemeyecek hatta insanlığın felsefi-tarihsel kavşağında önemli ve doğru soruları gündeme getiren iddialı yazılarının varlığı

¹ Bu hususta Critchley’in zihninin karışık olduğunu belirtmek gerekir. Aynı metnin bazı yerlerinde bir etik özne teorisi ya da evrenselleştirilebilir bir ahlak teorisinin filozofun işi olmadığını iddia ederken bazen tam aksi yorumlarda bulunarak Hutcheson’u ya da Hume ve Smith’i eleştirmektedir. Bu hususta onun kafa karışıklığını en iyi şu ifadeler gösterir: “Etik hem genelleştirilebilir hem de öznel olarak hissedilebilir mi, hem evrenselleştirilebilir hem de ahlaki benliğimiz içinde kök salabilir mi, yoksa bunlar bir diyalektiğin birbirleriyle uzlaştırılmayan iki yarısı mıdır?” (Critchley, 2010: 35). Fakat bu yorumun ardından Critchley’in kafa karışıklığından ziyade bu güç etik durum karşısında zaman zaman çaresiz kaldığı da söylenebilir.

ile önemli bir yerde bulunduğu söylenebilir (Thurschwell, 2008). Bu sorular Anglo-Amerikan felsefesinin büyük ölçüde temas edemediği veya kaçındığı etik sorular olması bakımından ayrıca değerlidir. Her şeyden önce, Critchley, siyasi motivasyon sorununun -diğer eylemlere ve eylem biçimlerine karşı politik olarak hareket etme dürtüsü- sadece bireyin veya grup çıkarımının ampirik bir sorunu olmadığını, aynı zamanda felsefi bir problem olduğunu kabul ettiği için kendisine dikkat çekilmelidir (Critchley, 2005).

Critchley'in, seküler liberal demokrasinin önemli sorunlarından biri olarak motivasyon krizine işaret etmesi ve daha önemlisi meta-etik bir tartışmanın ardından yeni bir etik görüş öne sürmesi önemlidir. Bu felsefi cereyan içerisinde düşünürün yeni bir özne kurgusu yaratmaktan öte "şimdiki zamanın sürüklenmesiyle yüzleşebilen, motive edici ve güçlendirici bir etik anlayışı" ile öznenin etik kırılmağına ve politik anlamda direnişine destek verecek tadilatlar yaptığı söylenebilir (Badiou, 2009b). *Sonsuz Talep*'teki projesi, bir yandan basit apolitik kişisel çıkarların ikili tehlikelerinden diğer yandan mutlakçı siyasi öfkeden kaçınırken, bir siyasi eylem kavramını etik olarak anlamlı kılacak şekilde temellendirebilecek bir etik kavramını ifade etmektedir (Critchley, 2009b). Düşünüre göre öznenin etik deneyimindeki kritik kavşak, bu süreç içerisindeki, sonlu ile sonsuz, hayal kırıklığı ile talep arasındaki gerilim sorunudur. Critchley için konunun tam olarak bu duruma göre bölündüğü iddia edilebilir (Laing, 2010). Ancak bu bölünmenin oluşumu çok karmaşık ve girift konuların birlikte işlenmesi gereken bir öznellik sorunudur. Bunu, şu şekilde de ifade edebiliriz: Sonluluğunun tam olarak farkına varamayan öznelerin bu yöndeki trajedileri kadar sonsuzluğunun farkına varamadığı için derinden hissettiği trajedileri bulunmaktadır (Badiou, 2018: 9-11).

Yukarıda ifade edilenlerin dışında Critchley'in felsefi programı içerisinde çeşitli filozofların etik motivasyon sorununu çözmeye yönelik girişimlerinde yer eden kavramsal stratejilerin bir soykütüğünü tartışmak da yer almaktadır. Sorun, gerekçelendirmenin arzusuyla nasıl bağlanabileceğidir. Bununla birlikte ahlakın evrensel talebi ile özne eğilimin zorunlu olarak tikelci ve durumsal karakteri arasında bir uzlaşmanın nasıl gösterileceği ya da sağlanacağı yeni ve özgün olanaklarla gündeme taşınmıştır (Badiou, 2018). Yukarıda anılan bulgular ve çıkarımlar çerçevesinde bu çalışmada, Critchley'in konuya ilişkin bir teori geliştirmeye yönelik ısrarlı arzusu ile bu soybilimsel tartışma arasındaki gerilim sorunsallaştırılmıştır. Özellikle etik alanında bu gerilimin önemi ve yeniden ortaya çıktığı belirtilmiştir. Bir yandan, öznenin tadilatının/resmileştirilmesinin kaçınılmaz olarak belirli bir etik eğilimi ima ettiği iddia edilebilir. Öte yandan, çalışmaları incelendiğinde bu biçimsel açıklama perspektifini aşır gibi görünen bazı etik formülasyonlar öne sürmüş olduğu da söylenebilir.

Bunlar salt biçimsel düzeyin gerisinde ya da ötesinde bir şeye işaret ediyor gibi göründüklerinden, Critchley'in konuyu felsefi araştırmasında merkezi bir yerde değerlendirme arzusuna dair bir ipucu olarak gösterilebilir. Critchley'in çalışmasında tekrar tekrar ileri sürülen iddiaya gelince (öznenin her şeyden önce biçimsel bir sorun oluşturduğu), biçimselleştirmenin kendisinde zımnen etik bir eğilim saptanabilir. Ayrıca makalede düşünürün etik görüşleri ve özellikle etik deneyim teorisi, bu görüş içerisinde yeniden anlamlar kazanan kavramlar çerçevesinde irdelenmektedir. Bu açıklamalar etrafında çalışmanın amacı, Critchley'in özne teorisinin tanımlanmasında ima edilen etik duruş ile açık bir "özne etiği" arasındaki farkı tam olarak belirlemektir. Yazarın hipotezi, ikincisinin yalnızca öznenin etik uğrağının biçimsel ifadesinde zımni kalan bir boyutu somutlaştırdığıdır. Critchley'in etik ağırlığı üstü görece kapalı bırakılan, çeşitli imaları olan özne teorisinin "karar verilemez olana karar verme" şeklindeki etik formülle tartışılmıştır (Critchley, 2009b).

Yeni Bir Etik Deneyimin Olanağı ya da Mahiyeti Üzerine

Critchley'e göre herhangi bir etik deneyim teorisi, ahlaki benliğin çekirdek yapısına, kişileri ahlaki bir eylemde bulunmaya yönlendiren motivasyon kuvvetine, benliğin kendisini bir iyi anlayışına bağlamaya karar vermesini sağlayan şeye dair bir açıklama barındırmalıdır (Critchley, 2010: 19). Yine ona göre, bu teorinin zorunlu ögesi ve etik davranışa sebep olan şey ahlaki taleptir. Kendimi bağlamaya hazır olduğum bir talebin deneyimi olmadığında ahlak denen şey ya hiç başlamaz ya da içi boş formüllerin manipüle edilmesinden ibaret olur. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi ahlaki eylemi belirleyen süreç aynı zamanda öznenin onayıyla birlikte başlar ve nihayetinde eyleme, benliğimize özgü formülasyonu ya da şekli veren yine kendimiz oluruz. Sonuçta gelişigüzel, keyfi ya da tabiri caizse iş olsun diye tercih edilmiş bir eylem biçimi değil, doğrudan benliğimizin yansıması olan bir eylem ortaya çıkar. Bunun varoluşsal bir teyit olduğunu söylemek yanlış olmaz (Critchley, 2008: 21, 23). Bu bakımdan etik deneyim bir pasiflik değildir; en basit durumda dahi ötekinin talebine karşı bir duyarlılık gerektiren öznenin aktif olarak içerisinde yer aldığı eylemler bütünü olarak değerlendirilmelidir (Critchley, 2010: 25). Etik deneyim başlı başına varoluşsal bir farkındalıktır. Kişi bu deneyim ile bir olaya kendini bağlar, yeni nesnelere yaratır. Başka bir ifadeyle iyinin ortaya çıkması bir talebin onaylanmasıyla başlasa da benliğin hem süreci etkileyerek dahası belirleyerek hem de süreçten etkilenerek bu eylemler demeti içerisinde yer aldığını belirtmek gerekir. Bir olayın iyi olarak neden görüldüğüne ve eyleme geçirecek motivasyon kaynağının ne olduğuna dair algı eylem sırasında fark edilmese de iyiye dair kişisel kanaat onayla birlikte hep vardır. Yine de bir talebi bütünüyle iyi kılan yalnızca onay değildir (Critchley, 2010: 27).

Critchley'e göre etik yalnızca akla, duyguya ya da sezgiye dayalı öznenin bütünüyle içsel süreçlerine odaklanan bir etkinlik değildir. Etik deneyim çoğu zaman tüm bu saydığımız yetilerimizi aşan bir kaynaktan hareketle oluşturulur. Fakat etik deneyim yine özgür olduğumuza yönelik bir hissi ya da özgür tercihlerde bulunmayı öznelere bahşeder. Özne kendi duyarlılığı içerisinde bir talebe cevap vermeyi ya da vermemeyi tercih edecektir. Muhakkak kamuoyuyla paylaşılan bir talep farklı kişiliğe sahip özneler için aynı anlama gelmeyecektir. Örneğin herhangi bir konu hakkında herhangi bir yerde adaletsizlikle karşılaşanların ahlaki talebi kimilerince hiç hissedilmeyebilir, kimileri hissedebilir ama bir eylemde bulunmayabilir ve hatta kimileri aynı talep karşısında farklı eylem ve davranış biçimleri ile bu talebi onaylayabilir. Bu nedenle etik talep yaderk bir kaynaktan hareketle oluşturulmuş gibi görünse de bu süreç, öznenin kendi içsel onayından bütünüyle kopuk bir durum da değildir. Böylece kişilerin yine otonomluğu korunmuş olmakla birlikte Rousseau'nun yaptığı gibi kişiler özgür olmaya da dışarıdan zorlanmayacaktır (Critchley, 2010: 30).

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı gibi, Critchley, Hutcheson'u ya da duygucu diğer teorisyenleri eleştirse de felsefesinin temelini yine başka bir duyguyu koymaktan kendisini kurtaramamıştır. Bu görüşe göre etik özneyi kuran şey, yine duygulanımdır ve bu duygu da bize hem yabancı kalan (yad duygulanımsal, hetero-affectively) hem de benliğimizin bir parçasını oluşturan yanımızdır. Bu yönüyle de etik deneyimi olanaklı kılan bu güçlü duygu travmatik bir boyuta sahiptir. Bu hususu Critchley'in ilgi çekici şu cümleleriyle açıklayabiliriz: "Kendisi ile karşılayamayacağı bir talep, onu olduğu özne yapan ama bütünüyle gerçekleştiremeyeceği o talep arasında bölünmüş bir öznedir bu. Özerkliğimin egemenliği her zaman ötekinin, başkasının talebinin getirdiği yaderklik deneyimi tarafından gasp edilir. Etiğin öznesi bölünmüş bireydir." (Critchley, 2010: 20). İşte etiğin öznesi onu bölen bir talebe sadakatle tanımlanır. Badiou'nun söylediği gibi, etik deneyim bir tercihtir; bedeline katlanacağınız bir tercih. Bu tercihe olan sadakat sıklıkla kişileri mutluluğa götürecektir² (Badiou, 2005: 232-235; 2004: 51-54). Çünkü etik deneyim belirli standartlar etrafında belirlenmemiştir, deneyim ya da talep öncesinde iyi ya

2 Bu husus aynı zamanda bir motivasyon unsuru olarak görülebilir. Beckett, bu durumu "devam etmek lazım" ya da "yine dene, yine yenil, daha iyi yenil" sözleriyle anlatır. Badiou ise, Aziz Paulus'un düşüncelerinden de hareket ederek dört evreden oluşan bir süreç olarak etik deneyimin *sadakat* dayalı yapısını tanımlar. Özne ilkin evrensel bir "iyi talebi" kendisinin 'adresse', Paulus'un 'charis' dediği şeyi hisseder. İkinci evrede öznenin *inayete* ermişliğinden veya onun *imanından* ya da Badiou'nun kimi zaman bunun yerine kullandığı *itikadından* söz edilir. Burada öznenin ortaya çıktığı bir onaydan ya da kendisine yöneltilen talebi onaylayan öznel bir kesinlikten söz edebiliriz. Öznenin kendisinin farkına varacağı ve bir kimseye veya ahlaki bir edime bağlanmasını sağlayacak sonraki aşama *sevgidir*. Sevginin çok bilinen pratik karşılığı "komşunu en az kendin kadar sev"dir. Nihayet son olarak özneleri adil olmaya itecek, eylemlerinde ısrarlı olmasını sağlayacak şey *umuttur*. Umut, itikadında devam ettiğinde adaletin tesis edilebileceğine yönelik inançtır. Umudu siyasal sevgi olarak tanımlayabiliriz (Critchley, 2010: 57).

da kötü belirli değildir. Critchley sadece biçimsel olarak eylemsel motifin içeriğine yönelik saptamalarda bulunmadan bir yaklaşım kurar (Critchley, 2010: 25). İleride ifade edeceğimiz gibi, iyi ya da kötü belirli olmasa da yalnızca onay da bir talebi tek başına geçerli kılmaz. Etik deneyim bu şekilde başlasa da yalnızca bu şekilde bitmez. Etik deneyim bir olayı yaratır ama mutluluğa neden olacak şey söz konusu bu sonsuz talebe bağlanma konusundaki ısrar ya da sadakattir³ (Critchley, 2013: 173; 2012a: 177). Critchley'e göre öznenin içerisinde bulunduğu durumu açıklayabilecek kavramlardan biri olan "vicdan deneyimi" etiğin içerisinde yeniden yer almalıdır. Onun teorik çerçevesini çizdiği vicdan deneyimi ne Luther'in öne sürdüğü gibi "Tanrı'nın insan kalbinde çalışması" ne de Foucault'un iddia ettiği gibi "her zaman kendi üzerinde hâkimiyet kurma etrafında bir özgürlük pratiği olarak benlik özeni"dir. Ona göre vicdan deneyimi de bölünmüş bir öznellik oluşturur. "Vicdan deneyimi özünde bölünmüş bir benliğin, kendi üzerinde hâkimiyet kurma otarşisine asla ulaşamayan, sahicilikten en baştan beri uzak olan mizahi bir benliğin deneyimidir." (Critchley, 2010: 21). Karakteri deşifre edilmeye çalışılan bu etik teorinin daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle bu teorinin temel öğeleri olan onay ve talep kavramlarının benlikle ilişkisinin mahiyetinin tespit edilmesi ve ardından ayrıntılarıyla açıklanması gerekmektedir.

Benlik: Onay ve Talep

Critchley'in de yazılarında öne çıkardığı gibi etiğin temel sorularından biri kişinin iyi bulunduğu bir şeye nasıl bağlandığıdır? Filozofları bir hayli uğraştıran bu hususta o, hukuk, görevler, yükümlülükler vs. teorilerindeki normatif gerekçelendirmelerle ilgili her türlü konunun "etik deneyim" adını verdiği bir görüşle bağlantılı olması gerektiğini düşünür (Critchley, 2010: 18). Burada kalmayan Critchley tartışma yaratacağını bilse de, "motivasyon kuvvetine dair makul bir açıklama sunmayan başka bir deyişle etiğin öznesine yönelik bir kavrayışı barındırmayan görüşlerin standart gerekçelendirme çerçevelerinin (deontolojinin, faydacılığın ve erdem etiğinin) içi boş bir biçimde manipüle edilmesine neden olabileceğini" iddia eder (Critchley, 2010: 19). Etik deneyim teorisi bir ideal davranış biçiminin belirlenmesine sebep olur. Kaldı ki etik deneyimin başlıca özelliği, talebin öznesinin "ahlaki benliğin" bu talebi teyit etmesi, onu iyi bulmaya rıza göstermesi, kendisini o iyiyle bağlantılı olarak şekillendirmesidir. Burada belirli bir etik gerçeklikten ziyade biçimsel

3 Critchley bu hususu yine Paulus üzerinden şöyle açıklar: "Paulus kimdir diye sorabiliriz. Paulus çağrılıdır. Paulus, Paulus diye çağrılır, çünkü o çağrılmıştır. Çağrıdan evvelki adı Saul ya da Saulos'tur. ... Çağrılması neticesinde Paulus şöyle yazar: 'Uğruna her şeyi yitirdiğim Rabbim İsa Mesih'i tanımanın... yanında her şeyi... süprüntü sayıyorum' (Critchley, 2010: 173; 2012a: 163).

bir yaklaşım sunulduğu fark edilmektedir. Fakat söz konusu bu iddiayla yetinmeyen Critchley çağın önemli bir moral krizi olan ve bugün daha fazla sayıda kişide görülen “motivasyon eksikliği”ne yönelik çaresizliğin de üstesinden gelmek istemektedir. Çünkü kişiler kendi deneyimleri, kültürleri, gelenek ve görenekleri, ilkeleri ve değerleri etrafında bir olaya bağlanmış, belirli bir iyi anlayışı oluşturmuş olabilir ama kimi zaman bu iyiyi gerçekleştirmek için kendilerinde harekete geçecek o gücü bulamamışlardır. İşte bu teoride motivasyon eksikliğine dair açıklamalara ulaşmak da mümkündür.

Etik deneyimin en önemli öğeleri kişilere “sorumluluk” duygusu kazandıran talep ve onay mekanizmasıdır. Critchley, talep ve onay kavramını Badiou’dan etkilenerak olaylarla ilişkisi çerçevesinde incelemeye çalışır. Bu görüş Badiou’un görüşlerinde olduğu gibi ahlaki davranışı somut bir gerçeklik ağına işaret etmek yoluyla çözümlemek olacak ki, bu özneler için daha ikna edici bir düşünme biçimidir.⁴ Ancak bu kez de ahlaki edimin failleri olarak bizler bu düşünürlerin “olay” derken ne kastetmiş olduklarına yönelik merakla daha açık bir şekilde açıklamalarda bulunmalarını isteyeceğiz. Tıpkı Badiou gibi Critchley’in de bu konuda görece bir sessizliğe büründüğü görülmektedir. Ardından yine benzer ifadelerle döngüsel cevaplar verdiği açıktır.

Talep ve onay esasında bir öncelik sonralık ilişkisine sahip değildir. Bir talep onu onaylayan bir etik özne ile birlikte var olduğu için “o sesi duyabilmekle” ilişkilidir. Ayrıca etik deneyim spesifik bir olaylar ağı içerisinde başlasa da buradan genelleştirilebilir bir kural ya da ilke yaratılabilir (Critchley, 2013: 105). Şöyle bir örnekten hareket edilebilir: Paris’teki göçmen işçilere gösterdikleri ayrımcı muamele durumunun sonucu olan talep, o durumu aşan genel bir eşitlik talebidir ya da o hale kavuşur (Critchley, 2010: 54). Talep her durumda öncelikli gibi görünse de esasında öyle değildir. Örneğin herhangi bir yardım haberini pek çok kişi yazılı ya da görsel medyadan izler ya da okur ama bu kişiler içerisinde yalnızca bazıları bu talebe onay verir. Hatta bazıları talebi onaylamış olsalar bile yine de bununla ilgili hiçbir şey yapmamışlardır. İşte buradan talebin ancak onu onaylayan bir özne tarafından talep olarak görüldüğünde etik deneyimin başladığı sonucuna ulaşmak hatalı olmaz (Critchley, 2010: 28-29). Talep kavramının içeriğinin birbirinden farklı anlatı ya da görüş ile doldurulabileceğini hem insanlık hem dinler hem de felsefe tarihi göstermektedir. Hızlıca kabataslak bir liste verelim:

“Kitabı Mukaddes’teki Musa Şeriatı, Platon’da varlık ötesindeki iyi, Paulus ve Augustinus’ta yeniden dirilen İsa, Aquinalı Thomas’ta arzunun amacı olarak iyi, Descartes’a göre pratik cömertlik ideali, Hutcheson’a göre hayırseverlik, Hume ve Adam Smith’e göre sempati deneyimi, Bentham ve Mill’e göre en çok sayıda insanın en çok

4 Badiou’nun etik görüşü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Badiou, 2016).

mutluluğu, Kant'taki ahlak yasası, Fichte'ye göre öznenin gayretlerinin amacı olarak pratik iman, Schelling'te uçurumvari özgürlük sezgisi, Schleiermacher'de yaratılmışların yaratıcıya duyduğu mutlak bağımlılık hissi, Rousseau'da kişinin insan kardeşlerinin acısı karşısında Schopenhauer'da ise bütün canlılar için duyduğu merhamet, Nietzsche'de bengi dönüş düşüncesi, Husserl'de Kantçı anlamıyla etik teleolojik fikir, Heidegger'de vicdanın çağırısı, Buber'de Sen ile kurulan ilişki, Adorno'da özdeş olmanın talebi." (Critchley, 2010: 27-28)

Bu listeye başkaları da eklenebilir. Zaten kastedilmek istenen de olaylarla birlikte kişilerin bir yönüyle kendilerini keşfettikleri diğer yönüyle de kendilerini inşa etmeye başladıklarıdır. Söz konusu eylemler silsilesi öznenin yapmacıklığını aşması, talep ile onayın neredeyse birlikte var oluşu ve nihayet kişinin iç sesiyle, özgür ve özerk bir edimde bulunmuş olması davranışları ayrıca değerli kılmaktadır.

Kişiler kültürleri, dilleri ve dinleri gibi pek çok etkenin ürettiği bir benlik ile eylemlerine başlarlar. Söz konusu eylem hangi konuyla ilgili olursa olsun iyi bulunan, makul olan veya onanan şeye dair bilişsel ve duygusal bir süreç arka planda işlediği için her eylem bir yanı sıra etik bir tercihi ihtiva eder. Bunun yanı sıra çoğu zaman fark edilmese de bu etik deneyim süreci bireylerin benliklerini değiştirmekte ya da dönüştürmektedir.⁵ Badiou'nun etkisiyle Critchley öznenin aktif olarak içerisinde olduğu olayın varoluşuyla bağının olduğunu iddia eder. 'Oluşmakta olan bir şey olarak' özne daha fazla şeyi arzular, var olandaki ya da "varlık"taki yerini tamamlayıcı, ilave bir şey olmasını talep eder. Örneğin, Badiou bu ilaveye olay adını verir; eserinin kurucu ikiciliği de, bu iki kavram arasındadır zaten. Özetle, talep ve onay zincirine bağlı olan bu süreç, Badiou'nun deyimleriyle olay, bir özneyi varoluşa, bir hakikatin yaratımına çağırır şeydir. Kurucu varlık-olay ikiciliği ile bağlantılı olarak şunu vurgulamakta fayda var ki, onun gerçekte ilgilendiği şey, varlık düzeni içinde empirik olarak tanıtlanamayan bir 'olay kavramı'dır (Badiou, 2017: 59-60). Olay, ona yönelenlerden bir çeşit iman etme eylemi talep eder. Başka bir şekilde söylersek olay ilgili kişilerden yapılması gereken her neyse bu işe sadakatle bağlanmalarını ister. Critchley'in kendi ifadeleriyle açıklarsak yaşananlar şöyledir: "Radikal bir talebi deneyimlemekle birlikte kendi özneliğimi onunla ilişkili olarak şekillendirmeye çalışırım. Talebin son kertede Tanrı'dan mı, varlığın kalbindeki uçurumu andıran boşluktan mı, bahçemizin kuytularına yuvalanmış perilerden mi yoksa böyle başka gizemli bir kaynaktan mı geldiği, Kant'ın dikkat çektiği nedenlerle, bilebileceğimiz bir şey değildir. Etik yükümlülüğün nihai metafizik kaynağı, tabii eğer öyle bir şey varsa, bilinmez." (Critchley, 2010: 65). Daha paradoksal bir ifadeyle Tanrının olmadığını bilerek, fani oluşumuz yüzünden kesin başarısızlığa uğrayacağımızı bilerek

5 Bu hususta Critchley'in Levinas'tan etkilenecek ilk felsefe olarak etiği gördüğünü belirtmek gerekir.

kendimizi Tanrı gibi olma talebine maruz bırakmamız gerekir. Critchley'in ifadeleriyle: "Tanrısız özneleşmedir bu." (Critchley, 2010: 65).

Etik deneyimin onaylanan bir taleple birlikte kurulduğu iddiası beraberrinde benliğin belirli herhangi bir doğasının olduğuna dair güçlü bir iddianın varlığına işaret etmektedir. Gerçekten de Critchley, ahlaki faillerin benliklerini veya öznelliklerini iki varsayım üzerinden tanımlamak istemektedir. O, sözü geçen çözümlerinin ilkinde benliği şöyle tarif etmektedir:

"Benlik kendi kendini kendisi için iyi olduğunu saptadığı şey her neyse onunla ilişkili olarak biçimlendirir. Bu şey Tevrat, İsa'nın dirilmesi, ahlak yasası, içinde yaşadığım topluluk, ıstırap çeken insanlık, Tanrı'nın bütün yaratıkları olabildiği gibi başka herhangi bir şey de olabilir. Yani, şayet iyi talebinin bir talep olarak deneyimlenebilmesi için bu talebin onaylanması gerekiyorsa, o zaman bu onay bir benlik tarafından veriliyor demektir. Başka kim verebilir ki? İyi talebi benliğin güçlü onayını gerektirir, aksi takdirde ya Rousseau'nun düştüğü o tedirgin edici açmazla insanları özgür olmaya zorlama açmazı ile karşı karşıya kalırız ya da ahlaki eylemin insanın kendisinin kişisel olarak bağlanmadığı normları ironik bir biçimde manipüle etmesinden ibaret olduğunu ki fena halde kaba bir ahlaki dışsalcılık biçimidir bu, kabul etmemiz gerekir." (Critchley, 2008: 20).

Benlik kavramı ile ilgili Critchley'in asıl çarpıcı ve ses getirecek veyahut tartışma yaratacak iddiası ikinci tanımındadır ki, bu ifadeleri şöyle aktarılabilir: Esasında benlik dediğimiz şey bizim belirlediğimiz iyinin ve bir iyi talebinin etrafında oluşmaktadır. Benliği bu iyi talebinin kurduğu açıkça söylenebiler. Daha doğrusu iyi talebinin öznenin temel eklemlenme ilkesi olduğu söylenebilir. Benlik olduğunu düşündüğümüz şey, temelde 'etik bir öznedir'. Kendisi ile bağlantılı olarak kurulmuş bir benlik belli bir çekirdek değerler ve bağlamalar etrafında organize olan bir benlik bizim beğendiğimiz pratik aklın önceliğini savunmanın bir başka yoludur. Kant'ın felsefesini incelerken ifade ettiğimiz gibi, benlik olduğunu düşündüğümüz şey temelde etik bir öznedir, bunu en iyi olumsuz yoldan doğrulayabiliriz. Etik deneyimin öznenin kurucu ve temel yanı olduğuna dair bir örnek vermek gerekirse, neredeyse herkesin pek çok kere hissetmiş olduğu gibi doğru olmadığını bildiği hatta kötü bulduğu şekilde davranılırsa, genellikle bu edim bir pişmanlık hissi ile bir ideal olarak istenilen benliği imha etme seviyesine varacak şekilde veya diğer bir ifadeyle bu davranışla birlikte sanki kendine ihanet etmiş gibi davranılmıştır (Critchley, 2008: 20-21).

Kafamızı kaldırıp etrafımıza veya kendi yaşantımıza şöyle bir baktığımızda, her birimizin bir kısmı sağduyuyla elde edilmiş bir kısmı kişisel kanaatlerimize dayalı çeşitli değer yargıları etrafında bir kimlik veya benlik tasarımı oluşturduğunu görürüz. Fakat açıklanmaya çalışılan bu ideal benlik tasarımının zaman zaman tarafımızca delindiğini, değer yargularımıza göre kötü

olarak gösterilebilecek bir davranışı gerçekleştirdiğimizde suçluluk duygusu ile benliğimizin parçalandığını da hissederiz (Critchley, 2016: 20-22). Critchley bu hususu şu şekilde açıklamaktadır:

“Burada gerçekleşen şey, olmayı seçtiğim etik öznenin, ben olduğum benlikle çatışmaya girerek, kendilik başarısızlığı olarak bölünmüş bir benlik deneyimi üretmesidir. Çoğumuzun aşına olduğu gibi bu deneyime eşlik eden duygulanım ya da duygu suçluluktur. Suçluluk öznedeki belli bir bölünme ya da yarımla yaratan duygulanımdır. İstediğim iyi şeyi yapmıyorum istemediğim kötü şeyi yapıyorum; benliğin bu şekilde bölünmesine yönelik deneyim, vicdan azabının kökeni olarak gösterilebilir. Suçluluk duyan vicdanın fenomenini olumsuz yoldan da olsa benliğin temelde ahlaki bir biçimde kurulduğunu gösterir. Başka bir deyişle etik öznelik öznel hayatın sadece bir görünümü ya da boyutu değildir, Benlik olarak gördüğümüz şeyin temel özelliği en derin bağlılık ve değerlerimizin bulunduğu haznedir. Etik deneyim kendi iyisinin onaylanmış talebine bağlanmış bir etik özneyi ön gerektirir.” (Critchley, 2010: 33).

Ancak burada söz konusu olan nokta, vicdan azabı olgusunun, benliğin temelde ahlaki eklemlenmesini olumsuz bir şekilde ortaya koymasıdır. Bir benlik olarak, en derin taahhütlerimizin ve değerlerimizin deposu burasıdır. Etik deneyim, kendi iyiliğinin onaylanan talebine eğilimli bir etik özneyi varsayar (Critchley, 2008: 22).

Son olarak özne ile olay ve bu olayın öteki tarafındaki kişi arasındaki etik ilişkinin incelenmesi gerekmektedir. Ayrıca bu araştırma, olay olma niteliğini taşıyan bu edimsel ilişkiden çıkarılan ilkelerin ya da davranış biçimlerinin nasıl genelleştirileceği sorusu üzerinden farklı problemleri de kendine katarak konuyu geniş bir düzlemde tartışmanın olanağını verecektir. Başka bir deyişle ilkin öznenin bir olaya (talebe) onay vermesiyle başlayan bu süreç biçimsel bir şekilde anlatılmış olsa da her türlü olayın etik deneyime neden olup olmayacağı gibi meselelerle birlikte içerikle ilgili tartışmalar da gündeme gelmiştir. Düşünürün olayın sıradan her türlü eylemi değil de genelin kabul edebileceği eylemleri içerisine alan ve belirli niteliklere sahip olması gerektiğine yönelik vurgusuna özellikle işaret edilmelidir. Bu sorunu kendine özgü hakikat tanımı üzerinden aşmak isteyen Badiou'nun aksine Critchley her ne kadar yumuşatılmış, olay odaklı değerlendirilmiş de olsa herhangi bir hakikat görüşünü abartılı ve tehlikeli bulur.⁶ O, Badiou'nun etik deneyimi tanımlarken “hakikat” kavramından söz etmesini eleştirdiği satırlarda bu konu hakkındaki fikirlerini şu şekilde açıklar: “... Özne ve olay, ortak, birbirine bağımlı kökenleri olan eş aslilikte kavramlardır. Ama bu adım doğruysa, o zaman olaydan bir doğruluk/hakikat olayı olarak bahsetmek niye?” (Critchley, 2010: 59). Hakikat burada ne anlam ifade etmektedir? Badiou ve takipçilerine göre hakikat, olayın potansiyel olarak evrenselleştirilebilir ve herkese hitap

6 Badiou'nun hakikat'le ilgili iddiaları için bk. (Badiou, 2009a: 33; 2015: 15).

edebilir olduğu anlamına gelir. Doğru, genellikle herkes için doğrudur. Ama bu neden doğruluğun/hakikatin bir tanımını olarak gösterilsin ki? Eğer hakikat bu uzlaşma içerisinde özne ve olay arasındaki bir mütakabilet/denklik ise, o zaman bu genel iddiaların açıkça hemen önceki adımlarla birlikte gizli olarak kabul edilmiş veya zorunlu kılınmış olduğu açıktır ve bu nedenle bu önermeler ya totolojiktir ya da sıradandır (ya da her ikisidir), başka deyişle öznenin ilgili olayın öznesi, olayın ise edimde bulunan özne için bir olay olduğu söz konusudur. Fakat hakikatten kastedilen şey, normların gerekçelendirildiği prosedürse, ki öyle olması gerektiği düşünülmelidir, o zaman en azından etik alanında hakikatten çok gerekçelendirmeden bahsetmenin daha iyi olacağı iddia edilebilir (Critchley, 2008: 48; 2010: 59). Daha doğru ifade etmek gerekirse, herhangi bir etik özneliğin oluşum süreci olarak etik deneyim bireysel duygulanımla başlar, bu süreçte kişi olduğu ile olması gereken benlik arasında travmatik bir serüvene çıkar ve bu hususta ısrar etmeyi bırakmaz. Kant'ın felsefesinde olduğu kadar metafizik öğeler taşımasa da bu öğretisi içerisinde de birey evrenselleştirilebilir ilkeleri tercih etmelidir. Critchley'in verdiği örnekten hareket edecek olursak, Nasyonal Sosyalizmin bir olay statüsüne sahip olamamasının nedeni herkese hitap etmeyip yalnızca Alman halkına ait etnik bir tınıya sahip olmasındandır. Badiou ve Critchley gibi düşünürler tekil ve somut olaylar üzerindeki vurgunun beraberinde çoğu zaman göreceliği çağrıştıracığından bir olayın ancak herkese hitap ediyorsa gerekçelendirilebileceğini ve nihayet ancak bu yöndeki eylemlerin evrenselleştirilebileceğini kabul etmişlerdir (Critchley, 2010: 59).

Yüceltim, Trajedi ve Mizah

Critchley'in etik anlayışının temel önermesi kişilerin sonsuz sorumluluk talebine dayalı bir etik deneyim içerisinde olduğudur. Bununla birlikte bu görüş kişilere karşılanamaz bu taleple ilişkili olarak kendilerini şekillendirmesi gerektiğini de tavsiye eder. Dahası bu durum ötekiyle kurulan ilişkinin asimetrik bir hal almasına neden olur ve iki arada bir derede bırakılan özne (dividual) "olduğu ve olması gereken" kişi şeklinde bir bölünmüşlük hissiyle başa çıkmak zorunda bırakılmaktadır. "Olmayı seçtiğim özne olduğum benlikle çatışmaya girmekte ve kendi kendini başarısızlığa uğratmış, bölünmüş bir benlik deneyimi" üretmektedir.⁷ Çoğumuzun aşına olduğu gibi bu deneyime eşlik eden duygulanım ya da duygu suçluluktur (Critchley, 2010: 33). İşte etik özneye yüklenen bu sonsuz sorumluluk hissi, ilgili ahlaki olaya karşılık verilmiş olsa da olmasa da çoğu zaman yaşanan başarısızlık ve suçluluk duygusu

7 Aziz Paulus'un da dile getirdiği gibi 'istediğim iyi şeyi yapmıyorum, istemediğim kötü şeyi yapıyorum'.

kişilerin büyük psikolojik sorunlarla yüzleşmesine hatta kendilerine mazozıştçe eziyet etme riskini hep barındırmaktadır.⁸ Critchley de bu ciddi tehdidin farkında olacak ki, psikolojik bir kavram olan 'yüceltim' düşüncesiyle birlikte özneyi teskin etmeyi dener. Hemen ardından yüceltim konusundaki psikanalitik söylemin, "Heidegger'e ve onun üzerinden Alman İdealizmi'ne kadar uzanan bir 'trajik kahramanlık paradigmasının' elinde rehin kaldığını iddia eden Critchley, mizahın öznenin bölünmüşlüğü karşısında daha teskin ve hatta tedavi edici, gerçekte yüzleşmek konusunda daha başarılı bir mekanizma olduğunu ileri sürer (Critchley, 2020: 17). Bu bağlamda bu başlık altında yüceltim mekanizması ve bu mekanizmanın ana dişlileri olan "trajik kahramanlık" paradigması ile "mizah" paradigması kısaca anlatıldıktan sonra Critchley'in bu görüşlerden birincisi yerine neden ikincisini tercih ettiği değerlendirilecektir.

Etik deneyimin resmini yeniden çizmemiz gerekirse; özne gerçeklikle/şeyle (das ding) etik aracılığıyla karşılaştığında söz konusu deneyim özneyi parçalayan ve onu aşan yapısı nedeniyle bireyi sancılı bir sürecin içerisine itmektedir. Bu nedenle etik özne travmatik bir durum içerisinde kalmaktan kendisini kurtaramamaktadır. Etik özneyi kuran duygu travmatik öğeler barındırdığından bununla baş edebilmenin yolu estetik ya da simgesel bir tutumdan geçmektedir. İşte yüceltim "şey"i temsil etmeye yeterli olmasa da "şey"in profilini yansıtmayı sağlayan bir tür estetik perde üretir ve estetik, etiğin yörüngesini hem özneyi etik talebin kaynağı ile bir ilişki içine sokan hem de özneyi şeyin doğrudan temasından koruyan bir biçimde keser. Bu modelde hem etik talebin radikalliğini kaybetmeksizin hem de bu talebi bir baskı biçimine dönüştürmeksizin etikteki yarılmayı estetikle onarmayı başarabiliriz (Laing, 2010). Yüceltim deneyimi sayesinde etik talebin abartılı boyutuyla bu talebin özneyi ezmesine izin vermeksizin temasa geçebiliriz. Nietzsche'nin söylemiyle "Hakikat yüzünden yok olmamak için sanata ihtiyacımız vardır. ... En iyisi tamamen menzilin dışındadır: doğmamış olmak, olmamak, hiç olmak. Ama senin için ikinci en iyi şey erken ölmektir. Ama sanat bizi bu hakikatten sanat eserinin güzel Schein'ı, yani ışıltılı görünüşü sayesinde kurtarır." (Nietzsche, 1994: 27; Critchley, 2010: 82-83). Bu tavra yakın bir yaklaşımı Kant'ın felsefesinde de görmek mümkündür. O, öznenin özgürlüğünü doğal dünyanın nedensel zorunluluğu ile uzlaştırabilecek estetik bir kavrayıştan söz eder. Schelling ise Kant'ın görüşlerinin etkisiyle bu

8 Critchley öznenin çaresizliğini şu ilginç cümlelerle anlatır: "Bu kitapta önerilen etik özne anlayışı Nietzsche'nin "vicdan teşrihi" ve "kendi kendine işkence etme", Gabriela Bastera'nın da "trajik suçluluk" dediği şeyle aynı kapağa çıkmıyor mu? Tasvir ettiğim etik tablonun aşırılığı, etik özneyi ezip geçmeden benimsenebilir mi? Bir özne olarak kendimi söndürmeden başkasına yönelik sonsuz sorumluluğa nasıl cevap verebilirim? Travmatik etik, estetik onarımı gerektirmez mi?" (Critchley, 2010, 78). Sonsuzluk hakkında daha fazla bilgi için bk. (Nemo, 2003).

hususla ilgili bir adım daha atarak bu iki alan arasında köprü görevi görebilecek en uygun sanat formunun trajedi olduğunu iddia eder (Kant, 2000: 176). Schelling'in ifadeleriyle "trajedinin özü öznedeki özgürlük ile zorunluluk arasındaki gerçek ve nesnel bir çatışmadır, ikisinden birinin yenilgisiyle sonuçlanmayan bir çatışmadır; öyle olur ki sonuçta ikisi de aynı anda hem galip hem de mağlup gibi görünürler ve bunun hiçbir önemi yoktur." (Schelling, 1995: 339). Schelling'in trajedi üzerine olan bu teorisi başta Alman filozof ve psikologlar olmak üzere kendisinden sonraki düşünürleri etkilemeyi başarmıştır (Critchley, 2010: 84). Peki kabul gören bu "Trajik paradigma"nın Critchley'e göre yanlışı ne? Ona göre trajik paradigmanın ilk hatası insan faniliğinin tablosunu özneyi fazla kahramanlaştırarak çarpıtıyor olmasıdır.⁹ Onun bu konudaki düşünceleri özgün ve kimi yerlerde sıra dışı olan yapısıyla dikkat çekmektedir. Bu perspektiften, söz konusu hususla ilgili tartışmaya şu soruyla başlanabilir: Critchley, kahramanca derken neyi kastetmektedir? Ona göre trajik olmasıyla öne çıkan öznenin bu kahramanlığı, eylem ve arzu arasındaki ilişkide ölüme yakın olma deneyiminde özgünlüğe ulaşan otantik birisinin varoluşunda ortaya çıkmaktadır. Bu terminoloji içerisinde kahraman tuhaf bir hale geldikçe, arzusunu bırakmayı reddeder ve eyleminin arzu tarafından belirlenmesine izin verirken, kendi faniliğine dair gerçek bir anlayışa yükselir. Trajik kahraman, Heidegger'in *Varlık ve Zaman*'da Nietzsche'den alıntılıdığı sözlerle gerçekten biri haline gelir ya da bu yönde mutlak bir çabası olan bir özneye dönüşür (Heidegger, 1997: 13). Trajik kahraman paradigmasıyla ilgili sorun, özünde bir kahramanca özgünlük modeli içermesidir. Böylece düşünürü göre otantiklik, varoluşçu analizin enkazını kazarak kurtarılacak bir şey olma niteliğini yitirmektedir. Tam tersine, öznel deneyimin özünün, tam olarak anlaşılmayan ve tatmin edilemeyen bir etik gerekliliğin gerçekliğinin sonucu olan ilkel sahtelik olarak işlevsizleşir. Critchley'in önermek istediği argüman şöyle açıklanabilir: "İnsan ölümlülüğü imgesi, trajik bir olumlamadan çok "komik bir kabullenme" olarak görülseydi daha iyi anlaşılırdı. ... Yani yüzey dalgalarındaki herhangi bir orijinallik köpüğü, daha derindeki orijinal olamamanın dip akıntısına kapılıp gidebilecektir." Bu doğrultuda ilgili argüman, kabaca ifade edilirse, mizahın bu gerçeksizliğin/sahiciksizliğin birincil söylemi olduğudur. Mizah/hiciv, öznenin etik deneyim sırasındaki onaylamak üzere olduğu talebin aşırı, hatta abartılı yükünü, bu talebi saplantılı bir kendinden nefret ve zulme dönüştürmeden taşımasına izin veren minimal, daha az kahramanca bir yüceltme biçimidir. Paradoksal olarak, trajik kahramanlık paradigmasının fark edilen sorunu, örtük özgünlük/sahici olma zorunluluğu iddiası nedeniyle yeterince trajik olmadığı, buna

9 Bu konuda Critchley'in haklı yorumları için bk, (Heidegger, 2013: 46 vd).

karşın mizahın trajediden daha trajik olduğu, çünkü sürekli olarak özgünlük/sahici olma olasılığını engellediği söylenebilir (Critchley, 2010: 87-88).

Critchley'in bu konudaki görüşlerini neredeyse bütünüyle Freud'dan aldığı söylemek hatalı olmaz. Freud öznenin bölünmüşlüğü'nün kişiyi sıklıkla sürüklediği iki davranış biçimi olduğunu öne sürmektedir. Madalyonun birer yüzü şeklinde görülebilecek bu iki davranış biçiminden melankoli kişinin kendisinden nefret etmesine neden olurken, "mani" hali ise aksine gereğinden fazla kendinle ilgilenmeye, gereksiz neşe ve coşkuya sebep olmaktadır (Freud, 1984: 113-115; 1985: 432-433). Freud benin yarılmış oluşunun sadece nöbetleşe sonsuzca yer değiştiren melankoli ve mani patolojilerini değil mizahı da ürettiğini iddia ederek üçüncü bir yolun kapılarını aralar.¹⁰ Başka bir deyişle depresyondaki kişi için kendi kendine eziyet ile coşkudaki kendi kendini unutuş dışında bir üçüncü yol yani mizah vardır. Mizah depresyonunda aynı biçimsel yapıya sahiptir, ama benim "kendi kendini gülünç bulması yoluyla işleyen bir antidepresandır" (Critchley, Goodman ve Orange, 2018). Critchley'in çarpıcı ifadeleriyle, "Mizah beni mahmurluk gibi bir şeyin içinde özgürleştirerek ya da özneyi geçici bir manik neşe deneyimiyle aldatarak işlemeyen bir antidepresandır bir kendini bilme ilişkisidir. Mizah genellikle karanlıktır ama her zaman berraktır" (Critchley, 2010: 91; 2002). Mizahta görülen ya da açığa çıkan üst ben sıklıkla bilinen acımasızlığının aksine "olgunlaşma" diyebileceğimiz bir şeyden geçmiş bir üst bendir. "Kendine gülmeyi öğrenmekten, kendini gülünç bulmaktan gelen bir olgunluktur bu. Mizahın sağladığı bu olgunluk hali ve yarattığı böyle bir deneyim herhangi bir sahiçilik kazanımını yasakladığından beni felç etmez aksine öznenin etik faaliyetine yol açar." Goethe'nin tembih ettiği gibi: Atalarından miras aldığını kendinin kıl ama bu sonsuz bir görevdir (Critchley, 2010: 92-93; 2002). Critchley, mizahı "kendi kendimi gülünç bulduğum ve bunu bilerek ya da gülümseyerek kabullendiğim bir durum olarak niteler. Başka bir açıdan mizah kendi kendini tiye alan alaydır. Mizah idama gülerek giden bir mahkûmun ağzından şöyle özetlenebilir: "güzel bir gün başlıyor, bak o kadar tehlikeli görünen dünya bu işte, gülüp geçmekten ötesine değmez bir çocuk oyunundan başka bir şey değil." (Critchley, 2010: 88-89).

Sonuç

Critchley talep ve onay süreciyle başlayan bitmek bilmeyen bir serüvene dayalı etik teori önerir. Bu teori içerisinde etik deneyim ise yaşanan olaylara

¹⁰ Daha fazla bilgi için bkz. Freud, *On Metapsychology: The Theory of Psychoanalysis*, 261. Critchley, *Sonsuz Talep*, 90. *Ayrıntı Dergisi*, *Yas ve Melankoli*, Erişim Tarihi: Kasım 21, 2022, <http://ayrintidergi.com.tr/yas-ve-melankoli/>.

veya somut problemlere bağlanarak Hegel'in ifadesiyle "çağı düşüncede tutmaya çalışan", sosyolojik ve politik gelişmelerle ve yaşanan krizlerle ilişkili bir şekilde tanımlanır. Biçimsel yönü çizilen bu anlayışın içeriğinin neyle doldurulacağı, kişilerin eylemlerinin amacının ne olacağı, hangi eylemlerin daha iyi ya da arzulanır olacağı belirlenmemiştir. Bununla birlikte etik deneyim sorumluluk duygusu üzerinden temellendirilmekle birlikte bu duygunun doğamıza ya da kişisel yetilerimize ait değil de ötekinin varlığının sonucu olduğu ileri sürülmektedir. Başka bir deyişle bireyi bir eyleme yönelten, bir yükümlülük ya da sorumluluk duygusu etrafında biçimlendiren motivasyon kaynağı bireyin kendi yetileri tarafından oluşturulmamaktadır. Ya da bunu yalnızca içsel süreçler üzerinden anlatmak eksik bir şeyler bırakmaktadır. Çünkü bu etik ilişki bireyi aşan, onu bölen ya da parçalayan sonsuz bir taleptir (Laing, 2010). Birey asla gerçekleştiremeyeceği bir taleple yüzleşmektedir. Bunu bilmek, denemekten vazgeçmemek ve bir olaya ya da ahlaki eyleme sadakatle bağlanmak eylemi etik açıdan iyi kılmaktadır. Şu üç kavramla da bu etik deneyimin sınırları çizilebilir: İnanmak, eyleme sadık kalmak ve sevgi duymak... Bununla birlikte kişi olmakta olduğu bireyle olmayı arzuladığı bir birey arasındadır genellikle. Bir olaya bağlanır ve bu yönde yaşamaya karar verir. Sorumluluk hep devam eder; kişi, bu kararından bir sapma gösterirse benliğini tahrip eder. Kısaca tarif ettiğimiz bu etik teori somut olaylar, giderek artan adaletsizlik duygusu ve pek çoğumuzun çevremizde gözlemlediği moral bunalımlar üzerine yapılan başarılı tahliller ile başlamış fakat etik teorileri fazlasıyla metafiziksel ve soyut bulan Critchley'in kendi teorisi de benzer bir kaderi yaşamıştır. Critchley bir özne fikri geliştirmenin filozofların işi olmadığını iddia etse de etik özneyi başkasına kefil eden, karşılanamaz, tek yanlı ve radikal talebe olan bağlılık ya da sadakatle birlikte inşa eder. Onun etik özneliğin yapısını yalnızca bu şekilde karşı olduğu ve metafizikçi dediği filozoflarla benzer bir tutumla kurması ayrıca tartışma yaratacak bir tutumdur. Bununla birlikte kötülüğün ya da iyiliğin önceden belli olduğu bir teori ile karşılaştırıldığında Critchley'in görüşlerinin hem teorik hem de pratik/uygulanabilirlik bakımından avantaj sağlayacak bir yöne sahip olmadığı görülecektir. Ayrıca kendisinin de eserlerinde söz ettiği gibi bu düşünce ile bir "huzursuzluk etiği" ya da "gerçekleştirilemez bir etik talebin içselleştirilmesine dayalı mübalağalı bir etik" önerilmektedir (Critchley, 2010: 21). Bu haklı eleştiriye sebep olacak ifadeler onun şu cümlelerinde net bir şekilde görülmektedir: "... Bu durum ne kadar suçluluk hissedersen o kadar kendim olduğum aşırı etik yük durumunda bırakmıyor mu? Öyleyse, böyle bir konum epey uzun bir felsefi intihar notu ya da hiç değilse epey gaddarca bir ahlaki mazoşizm daveti olup çıkma riskiyle karşı karşıyadır." (Critchley, 2010: 77).

Daha önce Levinas'ın da yüzleşmek istediği, bireylerin kimliğini etik yönlerine indirgeyen, “var olmaya hakkım var mı?” sorusunu öncelikli kılarak (Levinas, 2000), bu sorunun cevabını bir taleple başlayan sonsuz sorumluluk ilişkisine bağlayan Critchley, bu görüşte aynı zamanda kişilerin çıkarlarından ya da haklarından ziyade ödevlerinin olduğundan söz etmektedir. Belki de her birimiz mutsuz olacağımızı bilerek, her şeye rağmen ve hatta her şeyin sorumlusu olarak kendimizi görerek bir şeyler yapmaya çalışacağız. Bu durum bir ömür boyu sürecek ve vazife bizi her an çağıracaktır. Özne tam rahata erdim derken yeniden benzer bir sürece girebilecektir. Fakat burada şunu ifade etmek gerekir ki, bireyler doğaları gereği ve bu süreci etkili bir şekilde yönetebilmek için belirli bir motivasyon kaynağına ihtiyaç duyacaklardır. Critchley eserlerinde bu hususa yönelik açıklamalarda bulunacağını vaat etse de bunu tam olarak başaramaz. Kant'ı eleştirmesine rağmen benzer şekilde o da motivasyon kaynağı olarak doğrudan bu etik deneyim sürecine işaret eder. Bu yine geçerliliği kendinden almak anlamına gelecektir ki bu felsefi tutumun a priori bir sezgiye ya da inanca dayanan bir etik deneyim teorisine dönüşmesi anlamına gelecektir. Ayrıca onun “sorumluluk duygusu”yla “motivasyon kuramı”nı birleştirmesi ve akli temellendirmeyi işin içerisine çok katmamaya çalışması kavram kargaşasına ve çeşitli güç sorunlara neden olmaktadır. Tüm bu söylenenlerin ötesinde, bir görev ya da ödev bilinciyle hareket eden bireyin bu davranışı mutlulukla taçlandırılmasaydı tüm bunlar çoğu zaman katlanılmaz olurdu. Fakat Critchley'in düşünceleri bu doğrultuda ilerlemediğinden bir mutluluk düşüncesinden söz etmesi pek de tutarlı olmayacaktır. Bu nedenle, Critchley'in söz konusu etik bağlılığın da kişileri ne kadar motive edebileceği üzerine yalnızca teskin edici söylemler ileri sürebileceğini ve onun da çoğu zaman böyle yaptığını söylemek gerekir. Ayrıca Kant gibi filozofların öne sürdüğü etik ilkeleri içtenlikle kabul eden ve bu şekilde yaşamak isteyen bireyleri “ahir zaman Stoacısı” olarak adlandıran Critchley'in önerilerinin de özneyi benzer bir olguyla baş başa bıraktığı görülmektedir. Bu görüşün de insan doğasına, onun beden ve ruhun birlikteliğinden oluşan bütünselliğine uygun olmayan yanlarının olduğu ifade edilmelidir. Bireylere yüklenen aşırı sorumluluğun ve çoğu zaman yalnızlaşmaya neden olabilecek etik deneyimin yarattığı hastalıklı durum karşısında çaresiz kalan bireyler bir çeşit yüceltim biçimi olan “mizah”la iyileştirilmek ya da rehabilite edilmek istenmiş ama bu tutumun her bireyin uygulayamayacağı bir davranış şekli olduğu gözden kaçırılmıştır.

Critchley'in Hıristiyanlığa ait sevgiye dayalı sonsuz talepkar ve kişinin hem kendisinden hem de yabancılardan sorumlu olduğu etik deneyim anlayışını benimsediğini, bunu hem yeni bir terminolojiyle sekürleştirmeye hem de etik (dindar) özneyi parçalayan, başarısızlıkla çaresizlikle baş başa bırakan

bu durumla başa çıkmanın yollarını gösterdiği iddia edilebilir. Her ne kadar Tanrısız bir Tanrılaşma olarak okunsa da bu etik deneyim teorisi dinsel söylemden fazlasıyla istifade eder. Tanrısız özneleşme için de kavramsal bir çerçeve sunması bakımından Tanrı'ya, nasıl tanımlandığına ve yetilerine ihtiyaç vardır. Fakat onun talebin kaynağı noktasında keskin bir belirlenmede bulunmaması, etik yükümlülüğün metafizik zeminine yönelik felsefi tahlillerden kaçınmasıyla birlikte düşünüldüğünde bu yorum haklı olsa da bu husus paradoksal bir yapı olarak görülmemelidir.

Critchley etik teorilerinden söz ederken Antikçağa özgü bir ahlak öğretisi olan “erdem etiği”ni dışarıda bırakmaktadır. Bu bize göre etik tartışmalarını bu geniş ve zengin içerikten mahrum bırakmak demektir. Çağımızda yaşanan moral krize işaret ederken bilgi ile değerler arasındaki bağın koparılmasının etkisi de mutlaka gösterilmelidir. Hakikatin belirsizleştiği, “posttruth” bir çağda bireyi yalnızca rasyonel bir varlık olarak değerlendirmenin ve yaşanan bu krizi bütünüyle bu tespitin sonucu olarak görmenin de hatalı bir felsefi tahlil olduğunu belirtsek de hakikatin yitirilmesinin bu çağın en önemli hastalığı olduğunu söylemek gereklidir. Antikçağda özgürlüğün kazanılması ve yetkinleşme için bir fırsat olarak yorumlanan kamusal alan ve toplumsal bir eğitim biçimi olan siyasetin bu işlevi yitirmesi ve bununla birlikte etik ile siyaset arasındaki ayrılmaz ilişkinin gözden kaçırılması bu krizin araştırılması sırasında analiz edilmesi gereken kritik noktalar. “Felsefeyi içinde yaşadığımız dünyanın somut problemleriyle ve bu problemler etrafında verilen somut mücadelelerle ilişkilendirerek anlatmak” değerli olmakla birlikte tartışmayı burada bırakmayarak “nedenleri” soruşturan kuşatıcı ve tutarlı bir düşünceye ulaşmak da gereklidir.

Kaynakça

- Badiou, A. (2004). *Etik*. (çev. T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Badiou, A. (2005). *Being and Event*. (çev. O. Feltham). London: Continuum Publication.
- Badiou, A., Critchley, S. (2008). Comments on Simon Critchley's *Ininitely Demanding*. *Symposium: Canadian Journal of Continental Philosophy*, 12(2), 9-17.
- Badiou, A. (2009a). *Logics of Worlds*. (çev. A. Toscano). London: Continuum Publication.
- Badiou, A. (2009b). On Simon Critchley's *Ininitely Demanding: Ethics of Commitment*. *Politics of Resistance, Critical Horizons*, 10:2, 154-162
- Badiou, A. (2015). *Küçük Panteon*. (çev. I. B. Fidaner ve M. İ. Keskinoglu). İstanbul: Encore Yayınları.
- Badiou, A. (2016). *Etik-Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme*. (çev. T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.

- Badiou, A. (2017). *Sonlu ve Sonsuz*. (çev. M. Erşen). İstanbul: Monokl Yayınları.
- Critchley, S. (1999). *Ethics-Politics-Subjectivity: Essays on Derrida, Levinas, and Contemporary French Thought*. New York, NY: Verso.
- Critchley, S. (2002). *On Humour*. New York: Routledge.
- Critchley, S. (2005). Satura Resartus: Living in the Woods with Bears. *Law and Literature*, 17(3), 433-441.
- Critchley, S. (2008). *Infinitely Demanding, Ethics of Commitment, Politics of Resistance*. London: Verso.
- Critchley, S. (2009a). *The Book of Dead Philosophers*. New York: Vintage Books.
- Critchley, S. (2009b). *Anarchism in Endless Demand: An Interview With Simon Critchley*. https://www.ucd.ie/philosophy/perspectives/resources/Simon_critcheley_interview.pdf.
- Critchley, S. (2010). *Sonsuz Talep, Bağlanma Etiği-Direniş Siyaseti*. (çev. T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Critchley, S. (2012a). *The Faith of the Faithless, Experiments in Political Theology*. London: Verso.
- Critchley, S. (2012b). *Kıta Felsefesi*. (çev. H. Gür). Ankara: Dost Kitabevi.
- Critchley, S. (2013). *İmansızların İmanı, Siyasal Teoloji Deneyleri*. (çev. E. Ünal). İstanbul: Metis Yayınları.
- Critchley, S. (2013b). Introduction. *The Anarchist Turn*. (Ed. Jacob Blumenfeld, Chiara Bottici and Simon Critchley). New York: Pluto Press, 1-6.
- Critchley, S. (2014). *The Ethics of Deconstruction, Derrida and Levinas*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Critchley, S. (2014). *Ölü Filozoflar Kitabı*. (çev. T. Kabadayı). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Critchley, S. (2015). *The Problem with Levinas*. In: A. Dianda (ed.) Simon Critchley. New York: Oxford University Press.
- Critchley, S. (2016) *İntihar Üzerine Notlar*. (çev. U. Özmakas). İstanbul: Pharmakon Kitap.
- Critchley, S., Goodman, D. & Orange, D. (2018). "We're all mad": Simon Critchley interview. *Psychoanal Cult Soc.* 23, 463-479.
- Critchley, S. (2020). *Mizah Üzerine*. (çev. S. Sam). İstanbul: Monokl.
- Freud, S. (1984). *On Metapsychology: The Theory of Psychoanalysis*. (çev. J. Strachey), England: Penguin Books.
- Freud, S. (1985). Humour. Albert Dickson (Ed.). *Art and Literature* içinde. Londra: Penguin Books.
- Graham, P. (2008). Book Review: Infinitely Demanding: Ethics of Commitment, Politics of Resistance. *Contemporary Political Theory*, 7, 451-456.
- Gratton, P. (2007). Just Demanding An Encounter with: Simon Critchley. Infinitely Demanding: Ethics of Commitment Politics of Resistance. *PhaenEx* 2, 2, 320-328.
- Heidegger, M. (1997). Sanatın Doğuşu ve Düşüncenin Yolu. Leyla Baydar ve Hasan Ünal Nalbantoğlu (Çev). *Patikalar* içinde (s. 11-31). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Heidegger, M. (2013). *Hümanizm Üzerine*. (çev. Y. Örnek). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

- Kant, I. (2000). *Critique of the Power of Judgment*. (çev. P. Guyer and E. Matthews). New York: Cambridge University Press.
- Lacan, J. (2007) *The Ethics of Psychoanalysis: The Seminar of Jacques Lacan*. Book VII. (trans. D. Porter). New York: Routledge.
- Laing, R. D. (2010) *The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness*. London: Penguin.
- Levinas, E. (2000). *Sonsuza Tanıklık. Emmanuel Levinas'tan Seçme Yazılar*. Z. Direk, E. Gökyaran (Haz.). İstanbul: Metis Yayınları.
- MacIntyre, A. (2001). *Ethik'in Kısa Tarihi*. (çev. H. Hünler ve S. Z. Hünler). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Nemo, P. (2003). Etik ve Sonsuz. (çev. Ö. Gözel). *Sonsuza Tanıklık, Emmanuel Levinas'tan Seçme Yazılar*. Z. Direk, E. Gökyaran (Haz.). İstanbul: Metis Yayınları, 295-344.
- Nietzsche, F. (1994). *Tragedyanın Doğuşu*. (çev. İ. Z. Eyüboğlu). İstanbul: Say Yayınları.
- Schelling, F. W. J. (1995). Sanat Felsefesi. Ömer Naci Soykan (Çev.). *Kuram-Eylem Birliği Olarak Sanat: Schelling Felsefesinde Bir Araştırma içinde* (s. 308-343). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Thurschwell, A. (2008). Book Review: Infinitely Demanding: Ethics of Commitment, Politics of Resistance. *Law, Culture and the Humanities*, 4, 300-304.

İnternet Kaynakları

- "Yas ve Melankoli." *Ayrıntı Dergisi*. Erişim Tarihi: Kasım 21, 2022. <http://ayrintidergi.com.tr/yas-ve-melankoli/>.

Özel Mülkiyetin Yasal Teorisi

Bahar Baysal Kar*

Öz

Bu makale özel mülkiyetin yasal teorisi hakkındadır. Özel mülkiyet varlıklar üzerinde meşru yasal otorite veya devlet tarafından onaylanmış bir dizi haktır ve bu yönü ile varlıklar üzerindeki kontrol anlamına gelen sahiplikten farklılaşmaktadır. Mülkiyetin gücünü devlet tarafından desteklenen ve uygulanan yasal sistemden alması onun yasal olarak inşa edildiği anlamına gelmektedir. Özel mülkiyetin yasal olarak inşasının iktisadi olarak iki önemli sonucu vardır. Birinci sonuç sermaye oluşumuna etkisidir. Bu etki özel mülkiyetin teminat rolünden veya hukukun bazı varlıklara tanıdığı ayrıcalıklardan kaynaklanabilmektedir. İkincisi ise çeşitli kanallarla gelir ve servet eşitsizliğine neden olmasıdır. Sermaye oluşumu yoluyla iktisadi gelişmeye katkı sağlarken, aynı zamanda eşitsizliğe de neden olması ikincisini azaltmaya yönelik farklı politika gereksinimlerini ortaya çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Özel Mülkiyet, Özel Mülkiyet Hakları, Sahiplik, Devlet, Hukuk, Kurumlar, Eşitsizlik.

The Legal Theory of Private Property

Abstract

This paper is about the legal theory of private property. Private property is a set of rights on assets approved by the legitimate legal authority or state, and in this respect it differs from possession, which means control over assets. The fact that property derives its power from the legal system supported and enforced by the state means that it is legally constructed. The legal construction of private property has two important economic results. The first result is its effect on capital formation. This effect arises from the collateral role of private property or the privileges granted by law to certain assets. The second is that it causes income and wealth inequality through various channels. Contributing to economic development through capital formation, while also causing inequality, reveals different policy requirements to reduce the latter.

Keywords: Private Property, Private Property Rights, Possession, State, Law, Institutions, Inequality.

*Dr. Öğr. Üyesi | Bursa Uludağ Üni., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
bhrbysl@gmail.com | ORCID: 0000-0003-2335-6299

DOI: 10.36484/liberal.1291578

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı:111, Yaz 2023, ss. 39-62.

Gönderim Tarihi: 2 Mayıs 2023 | Kabul Tarihi: 19 Eylül 2023

Giriş

Kapitalist ekonomilerin olmazsa olmaz kurumu özel mülkiyet serbest piyasalarla birlikte iktisadi refahın sürükleyicisidir¹ (Alchian ve Demsetz, 1973: 16; North ve Weingast, 1989; Steiger, 2006: 184; Rubin ve Klumpp, 2012; Steppacher ve Gerber, 2012: 114; Steppacher, 2008: 322; Alston ve Mueller, 2005: 574; O'Driscoll Jr. ve Hoskins, 2004). Kaynakların etkin kullanımını ve onların verimliliğini arttırıcı yatırımları teşvik etmesi, (Rubin ve Klumpp, 2012; Alston ve Mueller, 2005), ticarete konu olan malların nasıl mübadele edileceği sorununa çözüm sunarak ticareti kolaylaştırması (Morris, 2009: 29-30; Rubin ve Klumpp, 2012; Leblang, 1996), işlem maliyetlerini azaltarak üretimde kullanılan kaynakların daha etkin kullanıcılara yeniden tahsisine imkân vermesi (Lawson-Remer, 2011) ve teminat işlevi sayesinde kredi piyasalarının gelişimine olanak sağlayarak, varlıkların yatırım sermayesine dönüşümüne ön ayak olması (de Soto, 2019; Hodgson, 2015a; Lawson-Remer, 2011) özel mülkiyetin iktisadi refaha aracılık eden temel meziyetleridir.²

Mevzubahis bu meziyetlerin ortaya çıkması ve böylelikle kapitalist piyasa ekonomilerinin başarısı özel mülkiyetten doğan hakların³ güvenliğini tehdit eden bireysel olarak faydalı ancak toplumsal olarak işlevsiz, zararlı davranışları engelleyecek ve böylelikle üretim ve yatırım ile varlıkların kiralınması ve satışı gibi iktisadi faaliyetlerden doğabilecek potansiyel uzlaşmazlıkları en aza indirecek *düzyük işleyen bir yasal sisteme* ihtiyaç duymaktadır (Dixit, 2004; Pistor, 2019; Ghatak, 2020). Mülkiyet haklarının tahsisinde ve korunmasında “özel yönetim” veya “spontane düzen” yanlıları (Demsetz, 1967; North, 1990; Williamson, 2005; Ellickson, 1991) işlem maliyetlerinin önemine vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşıma göre, mülkiyet haklarının tahsisinde önemli düzeyde işlem maliyeti vardır. Mülkiyet haklarının uygun biçimde tahsis edilmemesi durumunda teşviklerle içselleştirilmesi gereken dışsal etkiler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle rasyonel bireyler bu işlem maliyetlerinden tasarruf etmek için hakların etkin biçimde kullanılmadığının farkına vardıkları anda ortak

1 Özel mülkiyetin üstün yanlarına rağmen modern toplumlar genellikle mülkiyetin farklı biçimlerinin bir bileşimi ile karakterize edilmektedir. Farklı biçim ile kastedilen özel mülkiyet, kamu mülkiyeti ve ortak mülkiyetin birlikte varlığıdır. Richard Epstein bu bileşimi “optimal bileşim (optimal mix)” olarak adlandırmakta ve bir toplumda hangi malların ne tür mülkiyet ile niteleneceği hususunu ilgili malın doğasına bağlı olduğunu ifade etmektedir (Bethell, 1999: 25).

2 Bu çalışmada mülkiyetin yasal olarak inşası ve bunun iktisadi olarak sonuçlarına ağırlık verildiğinden mülkiyet haklarının ekonomik analizine dair ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Bu konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için Oğuz (2003) ile Ata ve Dur (2023) incelenebilir.

3 Özel mülkiyet hakları mülkün kontrolü ve kullanımına karar vermeyi, ürettiği değere dair hak iddia etmeyi, mülkün kullanımının mülk sahibi dışındakiler için dışlanabilirliğini, mülk sahibinin izni olmadan mülkün kullanımını veya mülkün kötüye kullanımına karşı mülk sahibi dışındakilerden kaynaklanan ihlallere karşı (yasal) korumayı ve mülkü satma, devretme veya ipotek etmeyi mümkün kılmaktadır (Ghatak, 2020; Rubin ve Klumpp, 2012; Gwartney ve diğerleri, 2006: 35; Bethell, 1999: 25).

(common) mülkiyet haklarını özel mülkiyet hakları ile ikame etmektedir. Başka bir deyişle özel mülkiyet üretimde kullanılan kaynakların etkin yönetimini destekleme amacının ürünüdür ve dışsallıkları içselleştirmenin faydası arttığında veya maliyeti azaldığında ortaya çıkmaktadır.⁴ Alchian ve Demsetz'in öncülük ettiği mülkiyet hakları teorisin⁵ bu görüşüne göre mülkiyet düzenlemelerindeki bu değişikliğin kökeninde devletin otorite alanı içindeki zorlayıcı araç ve mekanizmalar değil, kişisel çıkar güdüsü yatmaktadır (Demsetz, 1967; Steiger, 2006: 192; Menell, 2001: 12192; Alston ve Mueller, 2005). Özel mülkiyet haklarının bu nedenle spontane olarak ortaya çıktığı varsayılmaktadır. Ancak böyle bir yaklaşım mülkiyet (property) ve sahiplik (possession) kavramları arasındaki bir ayrım yapılmadığının ve sahipliğe işaret edildiğinin kanıtıdır (Steiger, 2006: 192). Bu hakların korunmasında bilgiye erişimin önündeki engeller, koruma mekanizmalarının sınırlılığı gibi doğal kısıtlar ve daha çok gelişmekte olan ülkelerde formel yasal sistemin yetersizliği (Williamson, 2005; Dixit, 2004) nedeni ile yine devletin otorite alanı dışındaki zorlayıcı araç ve mekanizmalara, norm ve geleneklere vurgu yapılmaktadır (Hodgson, 2015a: 84). Hukuk, bu nedenle gelenek ve normlarla eş tutulmakta, özel mülkiyeti sürdüren ve meşrulaştıran devletin otorite alanı içindeki yasal kurumların önemi göz ardı edilmektedir (Hodgson, 2015a).

Hukuku, gelenek ve normlarla eş tutmak mülkiyet ve sahiplik arasındaki ayrımın farkına varılmamasının temel nedenidir. Bunun yerine devlet otoritesi üzerine temellenen mülkiyet hukuku kurallarının öneminin vurgulanmasının haklı gerekçeleri vardır (Hodgson, 2015b: 686; Pistor, 2019: 16-18). Bunlardan ilki mülkiyet haklarının güvenliği konusunda gelenek ve normların

4 Bir kaynak ile ilgili dışsallığı içselleştirmenin faydası ile ilgili olarak Demsetz (1967) Kanada'nın doğusunda yerliler için kürk ticaretini örnek göstermektedir. Kürk ticareti kurumsallaşmadan önce bölgede avlanma ailelerin beslenme ve onlara gerekli olacak birkaç kürk için yapılmaktadır. Ancak Avrupalıların bölgeye gelişi ile kürk ticaretinin gelişmesi yerliler için kürklerin değerini arttırmıştır. Daha önce ortak kaynak olarak kullanılan avlanma bölgesinde kürklerin değerindeki bu artış, ortak kaynağın özel mülkiyete dönüşmesine aracılık eden dışsallığı içselleştirmenin faydasındaki artışı temsil etmektedir. Nitekim kürk ticaretinde artışın neden olduğu aşırı avlanma, ortak kaynakları özel mülkiyetle ikame edecek toplumsal bir baskı yaratmıştır. Öte yandan dışsallığı içselleştirmenin maliyetindeki azalış da özel mülkiyet haklarını ortaya çıkışına aracılık edebilmektedir. Örneğin teknolojik gelişme mülkiyeti çitle çevirme veya izleme maliyetini azaltabilmektedir. Özel mülkiyet haklarının ortaya çıkışı bu yaklaşımda dışsallığı içselleştirmenin faydası, dışsallığı içselleştirmenin maliyetini aştığında gerçekleşmektedir (Demsetz, 1967; Menell, 2001).

5 Alchian ve Demsetz'in öncüsü olduğu ve spontane düzene vurgu yapan mülkiyet hakları teorisi, Garret Hardin'in "ortak mallar trajedisine" dayalıdır (Steiger, 2006: 204). Bu trajedinin altında yatan mantık, kimsenin kimseyi dışlama hakkı olmadığından ortak malların her birey tarafından malın faydasının maliyetini aşincaya kadar onları kullanmaya devam etmesine dayalıdır. Her ilave kullanımın maliyeti, diğerlerinin ortak malı kullanmasını azaltmak olduğundan ortak malların onu kullananlara toplam maliyeti dikkate alınmaz ve bu malın tamamen bitmesine neden olur. Böylelikle bu malları kullananlar ilave kullanımı engellemeye yönelik bir teşvik olmadığından malın tükenmesi ile daha kötü bir durumda olmaktadır (Morris, 2009: 30).

büyük ölçekli ve etkileşimin yoğun olmadığı toplumlarda uygulanacak cezanın caydırıcılığı hususunda etkili olmamasıdır. Sözü edilen enformel kurumlar daha küçük ve iletişim ile etkileşimin yoğun olduğu toplumlarda etkilidir. Bu toplumun her bir üyesi dışlanma tehdidi karşısında yerleşik normlara uymaya devam ettiğinden çoğunlukla resmi yasal yaptırımlara ihtiyaç yoktur. Ancak iktisadi faaliyetlerin yerel sınırları aştığı günümüz ekonomilerinde yerel normlar yerini gücünü devletten alan ve onun tarafından uygulanan yasal sistemlere bırakmalıdır (Pistor, 2019: 16-17). İkinci olarak devletin otorite alanına ait hukuk kuralları tarihsel olarak bu gelenek ve normların ihlal edilmesi veya bunlar konusunda tarafların ihtilafı olması durumunda ortaya çıkmıştır. Ayrıca yerel norm ve geleneklerin en etkili olduğu durum bireylerin karşılaştırılabilir varlık ve çıkarlara sahip olduğu durumdur. Varlıklar ne kadar çeşitli, bunların dağılımı ne kadar eşitsiz ise ihtilaf doğma olasılığı o kadar fazladır ve yasal yaptırımlara o kadar çok ihtiyaç duyulmaktadır (Pistor, 2019: 18). Sermayenin küreselleşmesi de yasal sistemi önemsiz hale getirmemekte, sermayenin küresel hareketliliği de bu yasal yapı tarafından desteklenmektedir (Pistor, 2019: 18).

Bu makalede iyi tanımlanmış ve güvence altına alınmış özel mülkiyet haklarının devlet veya kamu otoritesi tarafından desteklenen ve uygulanan yasal sisteme ihtiyaç duyduğu ileri sürülmektedir⁶. Buna göre devletin ortaya çıkışı sürecine kadar fiziksel güç veya toplumsal normlarla korunan özel *mülkiyet* (*property*) değil, miras veya uzun süreli kullanım ile meşrulaştırılan *sahipliktir* (*possession*) (Pipes, 1999). Özel mülkiyet devletin otorite alanı içinde garanti altına alınmaktadır ve devlet tarafından korunan bir hakka dönüşmektedir. Bu koşullar altında mülkiyet yalnız diğer bireylere karşı korunmamaktadır. Devlet ayrıca kendi gücünü de sınırlandırarak bireyi kendisinden korumaktadır ve özgürlük yaratmaktadır (Betz, 2008: 14). Diğer bir ifade ile mülkiyet hakları yasa ile tanımlanmakta ve tahsis edilmektedir. Bu da bu hakların yaratılmasında devlet gücünün gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Ancak devlete atfedilen bu işlev mülkiyetle ilgili konularda yasal süreç işlemeden devletin de bireylere müdahale edemeyeceği anlamına gelmektedir (Zhang, 2008: 329).

Takip eden birinci kısımda resmi yasal kurumların kapitalist sistemin işleyişindeki önemi vurgulanmaktadır. İkinci kısım, mülkiyet ve sahiplik arasındaki ayrıma odaklanarak ve özel mülkiyet kurumunun anlaşılmasına yönelik açıklamalara yer vererek mülkiyetin yasal olarak inşa edildiğinin

6 Bu makalede özel mülkiyet haklarının tahsisinde ve korunmasında devletin otorite alanı dışındaki alternatif kurallar sistemi (Hodgson, 2015a) olarak görülen toplumsal normların formel yasal kuralların oluşturulmasındaki önemi kabul edilmekte ancak tek başına yeterli olmadığı ileri sürülmektedir.

altını çizmektedir. Üçüncü kısımda özel mülkiyet haklarının iktisadi performans etkisi teminat rolüne vurgu yapılarak sermaye oluşumuna katkısı özelinde tartışılmaktadır. Ayrıca hukukun bazı varlıklara tanıdığı ayrıcalıkların nasıl sermaye oluşumuna aracılık ettiğinin altı çizilmektedir. Dördüncü kısım özel mülkiyet haklarının gelir ve servet eşitsizliğine neden olduğu çeşitli kanalları açıklamaktadır. Beşinci kısım, üçüncü ve dördüncü kısımda ele alınan sermaye oluşumu ve eşitsizlik ile ilgili teorik tartışmaları ülke örnekleri özelinde incelemektedir ve son bölüm, sonuç ve değerlendirme bölümüdür.

Devlet, Hukuk ve Özel Mülkiyet

Hukuk ve ekonomi genel olarak birbirinden ayrı kendi kendine var olan bağımsız alanlar değildir (Samuels, 1989: 163-170). Bu iki alanın yalnızca etkileşim halinde olduklarını söylemek de eksiktir. Ekonomi ve hukuk ortaklaşa üretilen iki alandır. Bu anlamda ekonominin hukukun ve hukukun da ekonominin fonksiyonu olduğunun altı çizilmelidir. Hukuk, hakların tanımlanması ve tahsisi yoluyla ekonomide olanları belirlemekte ve kolaylaştırmaktadır. İktisadi kararlar doğrudan hukuk kuralları tarafından dayatılmamasına rağmen bireylerin kendi çıkarlarını belirleyen kısıtlayıcı bir çerçeve oluşturmaktadır. Ayrıca yasal veya yasadışı olana ilişkin sağladığı bilgi ve neyin ödüllendirilip, neyi cezalandırılacağına dair sağladığı enformasyon ile bireyleri bir tercihe yönlendirirken, diğerinden uzaklaştırmaktadır (Samuels, 1989: 173; Bethell, 1999: 26; Milhaupt ve Pistor, 2008: 5-6). Hukukun gelişiminin kökeninde ise iktisadi sistemin sistemik dönüşümü yatmaktadır (Samuels, 1989; Hodgson, 2015a).

Hukuk ve ekonomi ilişkisi iki yönlü olmasına rağmen, ekonomi üzerinde hukukun etkisi daha belirgin ve önemlidir (Bethell, 1999). Hukuk, bireysel ve toplumsal hedeflerin gerçekleştirilmesine uygun ortam sağlamakta, bireylerin resmi haklarının garantörü olduğu gibi onları siyasi çekişme alanından yalıtarak piyasaya tabi kılmaktadır. Hukuk, “piyasaların örgütlenmesi, piyasalar için yaratılan ve piyasalarda alınıp satılan varlıklar da dahil olmak üzere modern toplumun organizasyonunda merkezi rol üstlenmektedir” (Pistor, 2019: 232). Toplumlarda güçlü bir düzen sağlama aygıtıdır. Birbirlerine sıkı sıkıya bağlı yerel normların etkili olduğu toplulukların ötesinde toplumsal ilişkileri dengelediği gibi insanların yabancılarla yüz yüze gelmek zorunda kalmadan işlem yapma riskini almalarına aracılık sağlamaktadır. Hukuka bu dengeleyici gücü veren önemli belirleyici devletin zorlayıcı (coercive) gücü tarafından destekleniyor olmasıdır. Devletler, mahkemeler, polis güçleri gibi mekanizmalar aracılığı ile kendi emirlerini uyguladığı gibi tarafların birbirlerine karşı taahhütlerinin gerçekleşmesinde de aracı olmaktadır. Devlet gücü yoksa,

“hukuk en iyi ihtimalle gelip geçici, kötü ihtimalle etkisizdir” (Pistor, 2019: 232). Ayrıca hukukun kolektif beklentilere odaklanma kapasitesi de onun toplumsal ilişkileri dengeleyici gücünün kaynakları arasındadır (Pistor, 2019: 17).

Özel mülkiyetin yasal temelini anlaşılmada ilk olarak hak (right) sahibi olmak kavramını tanımlamak gerekmektedir. Hak sahibi olmak, devletin (veya ilgili otorite sisteminin) zorlayıcı gücünü belirli bir konu ile ilgili çıkarını savunmaya zorlama kapasitesine sahip olmak demektir. Bu hak, belirli bir şeye sahip olma, onu kontrol etme veya onunla ilgili bir şeyler yapma konusunda basit bir müsaade olarak düşünülmemelidir. Daha ziyade hem bireyi hem de birey ile ilgili çıkarları koruma konusunda devlet üzerindeki hakimiyet veya komutaya dair daha kapsamlı bir gücü temsil etmektedir. Mülkiyet haklarını bu çerçevede tanımlamak gerekirse devlet üzerindeki bu gücü iktisadi olarak öneme sahip bir varlık adına kullanmak demektir (Sjaastad ve Bromley, 2000). Farklı bir tanımla, bir fayda veya gelir akımına el koyabilecek veya bir şekilde müdahale edebilecek başkalarına karşı devletin korumayı kabul edeceği bir hak iddiasıdır (Bromley, 1990: 2). Bu tanım, mülkiyet hakları kuramının aksine devletin yasal yaptırımlarına vurgu yapmakta, sadece sahip olma durumu (possession) ile ilgilenmemektedir. Buradan hakların ancak diğerlerini üzerlerine düşen yükümlülükler uymaya zorlayarak bu hakları korumayı kabul eden üst bir otorite veya devlet olduğu sürece güvence altında olduğu sonucu çıkmaktadır (Hoffmann, 2013: 42). Bu tanım mülkiyet kurumunun üç farklı tarafının olduğunu ima etmektedir: bir hak sahibi, bir yükümlülük sahibi ve devlet gibi bir üst otorite (Hoffmann, 2013).

Özel mülkiyeti teminat altına alan devletin ve dolayısı ile onun otorite alanı içinde işleyen bir mülkiyet yasasının olmaması bir kıtlık bilimi olan iktisadın önemli amacı olan etkin kaynak kullanımını etkilemektedir. Bu yasanın yokluğu üretimde kullanılan kaynakların özel (private) değil, yalnızca bireysel (individual) kullanımını ima etmektedir. Mülkiyet hukuku, bireyleri iktidar ilişkilerinden yalıtarak iktisadi faaliyetlerin bağımsız hukuk sistemi aracılığı ile sözleşmelerin uygulandığı, mülkiyetin korunduğu bir ortamda gerçekleşmesine aracı olmaktadır ve böylelikle kaynakların özel (private) kullanımını aracılığı ile etkin kullanımını sağlamaktadır (Steiger, 2006).

Mülkiyet haklarının yukarıda vurgulanan tanımları mülkiyet kavramının bir fayda veya gelir akımı olduğuna işaret etmektedir (benefit or income stream) (Bromley, 1990: 2). Bir nesne değil, mülkiyet sahibini diğerlerine karşı fayda veya gelir akımı açısından tanımlayan sosyal bir ilişkidir (Bromley, 1990: 2). Mülkiyetin sağlayacağı fayda veya gelir akımı ise iki türdür. Birincisi maddi ekonomik potansiyel olarak da adlandırılan maddi fayda akışı ve diğeri

maddi olmayan ekonomik potansiyel veya maddi olmayan fayda akışıdır (Hoffmann, 2013: 42). İkinci fayda akımı mülkiyeti sahiplikten ayıran kritik bir potansiyeldir. Literatürde “mülkiyet primi” olarak adlandırılan bu potansiyel kredi ilişkilerine olanak sağlayan, mülkiyet kurumunu kapitalizmin kurucu özelliği haline getiren önemli bir özelliktir (Steppacher, 2008: 327-328).

Sahiplik Kavramı ve Mülkiyetin Yasal Olarak İnşası

Mülkiyet (property) ve sahiplik (possession) hem teorik hem de ampirik analizlerde çoğu kez birbiri yerine kullanılan belirsiz kavramlardır (Steppacher, 2008: 326; Nutzinger, 2008: 61; Hodgson, 2015a: 102; 2015b). Birbiri yerine kullanılması mülkiyetin biçimlendirici iktisadi rolünün kavranmasını engellemektedir (Hoffmann, 2013: 40). Bu nedenle bu iki kavram arasındaki farklılıkların ve bu farklılıkların iktisadi gelişme açısından sonuçlarının ortaya konması önemlidir. Sahiplik, belirli kurallara göre mallar ve üretimde kullanılan kaynaklar üzerindeki kontrol anlamına gelmektedir. Kurallar güç ilişkileri veya zora dayalı düzenden kaynaklanmaktadır ve devlet gücü üzerine temellenen yasal sistemle ilişkili değildir (Heinsohn ve Steiger, 2013: 1; Steiger, 2006). Karşılıklılığa dayalı kabile toplumlarında veya komutaya dayalı feodal veya sosyalist sistemlerde maddi yeniden üretimin temelini sahiplik oluşturmaktadır (Heinsohn ve Steiger, 2013: 13; Steiger, 2006). Benzer bir başka tanıma göre sahiplik devlet iktidarı üzerine temellenen formel hukuk sistemi tarafından tanınan haklar olmaksızın, maddi veya maddi olmayan varlıklar üzerindeki fiziksel kontroldür (Pipes, 1999). Veya “kaynaklar, üretim teknolojileri, mallar veya ürünler ile atıkların (waste) somut maddi kullanımı ve getirişi ile ilgili kapsayıcı hak ve yükümlülük demetini” ifade etmektedir (Steppacher, 2008: 323). Sahiplik, bireylere literatürde çoğunlukla mülkiyet kavramına özgü haklar olarak yanlış biçimde sunulan çeşitli haklar sağlamaktadır. Bu haklar bir kaynağı kullanma yetkisi anlamında *erişim (access)*, bir kaynağın farklı birimlerini geri çekme yetisi anlamında *iptal (withdrawal)*, bir kaynağın nasıl kullanılacağına ilişkin kararların alınmasında birini yetkilendirme anlamında *yönetim (management)*, bir kaynağa ilişkin hakların sınırlarının korunması veya kullanımdan diğerlerinin mahrum edilmesi anlamında *dışlama (exclusion)* ve son olarak başkalarına hediye verme veya miras durumunda hakları devretme anlamında *transfer (transfer)* hakkıdır (Steppacher, 2008: 326-327).

Mülkiyet, bir üretim faktörü veya kaynak ya da bir mal üzerinde bir bireyin kontrol yetkisi veya kullanım hakkının ötesinde ve ona ek olarak formel hakları garanti altına alan kamu otoritesine veya devlete işaret etmektedir (Deakin ve diğerleri, 2017; Steppacher ve Gerber, 2012: 113). Bu çerçevede,

“mülk sahibi veya sahiplerine devlet tarafından resmi olarak tanınan, hem diğerlerini dışlayarak varlıkları kullanma hem de satış veya başka bir biçimde elde çıkarma hakkı” (Pipes, 1999) olarak tanımlanmaktadır. Yasal, meşru bir otoritenin varlığından bahsedilmiyorsa mülkiyet değil, sahiplikten söz edilmektedir. Sahiplik ve mülkiyet arasındaki temel fark, resmi hakların devlet tarafından beyan edilmesi ve onaylanmasıdır (Hodgson, 2015a: 103).

Mülkiyet, mutlaka yasal akreditasyon veya meşruiyet mekanizmalarını gerekli kılmaktadır ve bu yönüyle devlet iktidarı üzerine temellenen yasal çevrenin ürünü olarak görülmektedir (Pipes, 1999; Deakin ve diğerleri, 2017). Sahipliğin bu yasal çevrenin uygulama (enforcement) ve yargılama (adjudication) mekanizmalarıyla kurumsallaşması sonucu ortaya çıkmaktadır (Hodgson, 2015b). Bir varlığın yasa ile garanti altına alınması o varlığa, öncelik (priority), süreklilik (durability), konvertibilite (convertible) ve evrensellik (universality) özellikleri kazandırmaktadır. Öncelik, belirli bir varlığa ilişkin rakip hakları derecelendirme anlamındadır. Süreklilik, ilgili varlığa ilişkin olarak mülkiyet sahibinin öncelik haklarını zaman içinde genişletirken, evrensellik bu hakları mekanda genişletmektedir. Son olarak konvertibilite, varlık sahibine varlıklarını devlet parasına dönüştürmelerine açık veya örtük garanti veren özelliktir (Pistor, 2019: 3).

Fiziksel kullanım hakkı anlamında sahiplik (possession) *iktisadi faaliyeti* (economic activity) temsil etmemektedir. Devlet tarafından tanınan yasal haklar bütünü olarak mülkiyet iktisadi faaliyetin temelini oluşturmaktadır ve bireylere çeşitli yetkiler sağlamaktadır. Bu yetkiler, faize karşı kredi sözlenmelerinde para yaratılmasını desteklemek için mülkün yüklenimi (burden), sermaye yaratılmasına aracılık etmek üzere mülkü ipotek verme ve mülkün tapusunu teminat gösterme, satış yoluyla mülkiyetin devri veya kira yada leasing yolu ile sahipliğin transferi ve spesifik varlıklara karşı sözleşmelerin ve hakların uygulanması veya devlet gücü üzerine temellenen hukuk kurallarını arkasına alarak kredi yükümlülüklerinin dayatılmasıdır (Heinsohn ve Steiger, 2013: 2).

Mülkiyet hakları, malların ve kaynakların kullanımı için geleneksel, iktisadi olmayan kurallar, mallar ve kaynaklar üzerinde yasal (de jure) sahiplik haklarına dönüştürüldüğünde ortaya çıkmaktadır. Bir varlık veya kaynağın kullanımını yöneten kuralların aksine, yasal sahiplik hakları mülkiyet haklarıdır ve mülkiyet hukuku tarafından yönetilmektedir (Heinsohn ve Steiger, 2013: 2; Betz, 2008: 7). Yani mülkiyete dayalı bir toplumda sahiplik kuralları haklara dönüşmektedir ve bu hakları koruyan ve bağımsız mahkemelerce uygulanan mülkiyet hukuku toplumun her bir üyesi için geçerlidir (Betz, 2008: 7).

Toprak (land), sahiplik ve mülkiyet arasındaki ayrıma ve sağladığı haklara iyi bir örnektir. Toprağın fiili sahipliği (de facto possession), üretim için kullanılabilmesi anlamına gelmektedir ve bu haliyle iktisadi faaliyeti temsil etmez. Bir şeyi (veya nesneyi) ekonomik bir varlığa dönüştüren, örnek bağlamında tarım arazisi veya toprağı değerli bir üretim varlığı haline getiren unsur devlet tarafından tanınan haklar bütünü olarak tanımlanan mülkiyetin ipotek edilebilme kapasitesidir. Mülk sahibi, toprağın veya tarım arazisinin mülkiyet yönünü ipotek yolu ile kredi sözleşmelerinde para elde etmek için kullanıp, elde ettiği bu parayı da faizi ile geri ödemeyi taahhüt ettiğinde, sahip olduğu bu araziye işlemek zorunda olduğundan iktisadi faaliyet de ortaya çıkmaktadır (Heinsohn ve Steiger, 2013: 11).

Sahiplik ve mülkiyet arasındaki farklılık, sahipliğin maddi yanından değil mülkiyetin soyut-maddi olmayan potansiyelinden veya literatürdeki adıyla “mülkiyet priminden” kaynaklanmaktadır. Mülkiyet sistemi tapu vb. belgelerle bir varlığa ait soyut potansiyeli ortaya çıkardığı gibi bu potansiyeli de bu varlığın gerçek amacının ötesindeki amaçlar için kullanımına izin vermektedir. Sermaye yaratılmasına aracılık etmesi de bu özelliği sayesinde (de Soto, 2019: 64). Sahiplik ve mülkiyet arasındaki bu farklılık faize olan yaklaşımın da kökenini oluşturmaktadır (Steppacher, 2008: 327; Heinsohn ve Steiger, 2013: 1). Bu yaklaşıma göre, mülk sahibinin para yaratma sürecinin bir parçası olarak mülküne bir külfet (burden) getirdiğinde maruz kaldığı geçici kaybın sonucuna faiz denir. Bu kayıp, bir varlık veya kaynağın kontrolü veya kullanımı anlamına gelen sahipliğin geçici kaybı değildir. Kredi sözleşmesinde mülkiyetin ipotek edilmesi ile mülkiyet özgürlüğü geçici olarak engellenmektedir. Yani mülkiyet priminden vazgeçilmektedir (Heinsohn ve Steiger, 2013: 1; Steiger, 2006: 185).

Mülkiyet ve mülkiyet hakkı kavramları tartışılırken geleneksel olarak akla ilk arazi, fabrika, konut gibi somut varlıklar gelse de, hızla değişen dünyada iki önemli dönüşümden bahsetmek gerekmektedir. Bunlardan ilki somut varlıkların yanı sıra toplumların rekabetçi bir avantaj elde ederek gelişmesine önemli katkı sağlayan patent, telif hakkı, ticari marka gibi maddi olmayan varlıkların veya fikri mülkiyetin öneminin artmasıdır. İkinci önemli gelişme dijitalleşme ile blok zinciri (blockchain) teknolojisinin gelişmesidir (Pistor, 2019).

Blok zinciri özü itibarıyla bir varlık ile ilişkili dijital bir kayıt defteridir. Söz konusu varlık Bitcoin gibi bir simge olabileceği gibi fiziksel bir nesne de olabilmektedir. Bu varlıkla ilgili yapılan işlemlerin geçmişinin kayıt altına alınmasına blok zinciri aracılık etmektedir. Bu dijital kayıt defterini geleneksel olanlardan farkı üst bir otoriteye ihtiyaç duymamasıdır. Bu da blok

zincirinin “çok sayıda kişiyi çok sayıda dağıtıcıda (server) kayıt tutmaya teşvik eden protokollerle desteklenen kamusal bir alanda” olmaları anlamına gelmektedir (Krugman, 2022).

Sözü edilen blok zinciri (blockchain) teknolojisi yukarıda vurgulanan geleneksel mülkiyet ve mülkiyet hakları kavramlarına yeni bir boyut getirmektedir ve bu konudaki tartışmalar hala sürmektedir. Dijital alanda mülkiyet haklarının nasıl oluşturulacağına ilişkin Pistor (2019: 192-194) bu alanda önemli çalışmaları ile tanınan Nick Szabo'nun üç önerisini özetlemektedir ve bunun devletin iktidar alanı içindeki mülkiyet hukuku açısından ne ifade ettiğini ve olumsuz yanlarını vurgulamaktadır. Szabo, mülkiyet haklarını dijital kodun sahibinin uygulayabileceği kontrol haklarının kapsamını belirleyen “tanımlanmış bir alan” olarak ifade etmektedir. Buna göre ilk tahsis rakamlarla kodlandıktan sonra hak müdahaleye dayanıklı dijital koda kaydedilmekte ve kimin neye sahip olduğu belirlenmektedir. Bu ilk tahsisin ardından işlemler gerçekleşmekte ve sonraki her işlemi doğrulamak için blok zinciri (blockchain) veya benzer bir teknolojiye başvurulmaktadır. Bu teknolojiyi kullananlar açısından kritik nokta ilk tahsisin nasıl yapıldığı ve mülkiyetin gücünü devlet tarafından desteklenen ve uygulanan mülkiyet hukukundan alması düşünüldüğünde bunun dijital dünyadaki karşılığının ne olduğu yani dijital koddan kimin sorumlu olduğudur. Nick Szabo'nun üç önerisinden biri mevcut toplulukların ilgili mülkiyet haklarının sınırları üzerinde uzlaşma sağlaması anlamında “sosyal sözleşmenin dijital eşdeğeridir”. İkinci önerdiği strateji, dijital pazar tarafından mülkiyet haklarının tarifinin yapılmasıdır. Dijital platformdaki herhangi bir katılımcı dijital alanda hak iddia edebilir ve iddiasının gücü ilgili platformun takipçi sayısına bağlıdır. Son strateji ise mülkiyet haklarının kapsamının ve ilk tahsis görevinin “mülkiyet kulüplerine” verilmesidir. Pistor (2019) her bir stratejinin kendi içinde zorlukları olduğunu ve bu konudaki belirsizliğin hala varlığını sürdürdüğünü vurgulamaktadır.

Özel Mülkiyetin Sermaye Oluşumuna Etkisi

Özel mülkiyetin, tapu (titling),⁷ kayıt (registration) gibi mülkiyet belgeleri ile düzenlenmesi (codification) teminat gösterilerek sermaye oluşumunun aracı haline gelmesi başta olmak üzere ondan beklenen faydaların elde edilmesinin

7 Tapu, yargı yetkisine bağlı olarak devlet tarafından verilen ve devletin bir bireyin bir varlık veya mülk üzerindeki haklarının tanınmasını ifade eden, varlık sahibine yasal statü kazandıran ve varlığa ilişkin çeşitli niteliklerini içeren resmi bir belgedir. Mülkiyetin devlet tarafından tanınmasının en görünür biçimi tapuya sahip olmaktır. Bu belge ile varlık transferi konusunda anlaşmazlık durumunda özel mülkiyet haklarının uygulanması, mahkemelerin tahliye bildirimini yayınlaması, anlaşmazlıkların çözümüne hakemlik edebilmesi veya yasaların uygulayıcı memurları tarafından mahkeme kararlarının uygulanması mümkündür (Alston ve diğerleri., 1996: 28).

önemle vurgulanan yoludur⁸ (de Soto, 2019: 15; Hodgson, 2015a; Binswanger ve diğerleri, 1995; Alston ve diğerleri, 1996; Bellemare, 2013: 272; Steppacher, 2008: 324; Williamson, 2011: 101-102). Mülkiyet belgeleri, varlıkların ve bunların sahibinin tespiti açısından kritik kurumsal mekanizmalardır ve varlıkların satışı, kullanımı ve el değiştirmesi ile ilgili kurumsal bir yapı sağlamaktadır (Binswanger ve diğerleri, 1995: 2719; de Soto, 2019: 167; Hodgson, 2015a: 104). Hernando de Soto'nun "*Sermayenin Sırrı: Kapitalizm Batı'da Zafer Kazanırken Diğer Yerlerde Neden Başarısız? (The Mystery of Capital : Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else?)*" başlıklı kitabıyla da özdeşleşen bu husus devlet iktidarı üzerine temellenen mülkiyet hukukunun önemine işaret etmektedir. Güvenilir ve iyi tanımlanmış mülkiyet hakları elde etmenin yolu, varlıkların yazılı formel bir sistem içinde mülkiyet belgeleri aracılığı ile garanti altına alınmasıdır. Sermaye yaratılmasına aracılık etmek, özel uygulamaların yaratacağı işlem maliyetlerini veya uygulama maliyetlerini azaltmak, varlık piyasalarının gelişimine aracılık etmek (Alston ve diğerleri, 1996: 28-29) gibi devletin otorite alanı içinde işleyen bir mülkiyet sisteminden beklenen faydaların gerçekleşmesi için yasal kuralların önemini de Soto (2019: 167-168) şu ifadelerle dile getirmektedir: "Mülkiyet varlıklarının birincil vasfı değil, fakat varlıklar üzerinde ekonomik yönden anlamı olan hukuki bir fikir birliğinin ifade edilmesidir. Hukuk, sermayeyi sabitleyen ve gerçekleştiren araçtır. Batıda hukuk bina veya gayrimenkullerin fiziksel gerçekliğini temsil etmekten çok toplumun bu varlıklardan potansiyel artı değer elde etmesine izin verecek süreci ve kuralları saptamakla uğraşır."

Özel mülkiyet hakları, bir varlığın el değiştirmesi durumunda potansiyel alıcıya satın almak üzere olduğu hakların bu satıcıya ait olduğunu doğrulama imkanı vermektedir. Ancak bu sistemin olumlu yanlarının ortaya çıkabilmesi

8 Özel mülkiyetin, formel hukuk sistemi tarafından tanınan haklar bütünü olmasının yarattığı pek çok faydalı etkiden bahsedilebilir (de Soto, 2019: 52-67). Bunlardan ilki resmi mülkiyet temsil sürecinin işleyişinin sonucu olarak verilen tapu benzeri belgelerin varlıkların yalnız maddi boyutunu değil, onlarda var olan gizli iktisadi ve sosyal niteliklerinde tanımlanmalarına olanak vermek suretiyle varlıkların iktisadi potansiyellerini belirlemelerine olanak sağlamasıdır. Böylelikle yasal bir mülkiyet sistemi ile mevcut varlıkların çok daha üzerinde ek değerler yaratmaya yarayan araçlara (borç almak için ipotek, borç ve vergilerin tahsili için adres, yasal yükümlülüklerde ikametgah, kamusal hizmetlerden yararlanmada gerekçe vs.) sahip olunmuştur (s. 54). İkinci olarak devlet iktidarı üzerine temellenen bir yasal sistem tarafından tanınan mülkiyet hakları, bir toplumda vatandaşların sahip oldukları varlıklar ve bunların tabi oldukları kuralları tek bir veri tabanında toplamaktadır. Böylelikle varlıklara ilişkin bilgi derlenerek, tek bir çatı altında kolaylıkla elde edilebilir ve kullanılabilir hale gelmektedir ve sermaye yaratılma süreci hızlanmaktadır (s. 55-58). Üçüncü olarak mülk sahiplerinin meşru bir yasal otorite öncülüğündeki yasal bir sistem içinde bulunmaları onları hesap verilebilir veya sorumlu kılmaktadır. (s. 58-60). Dördüncü olarak resmi bir mülkiyet sistemi, bireylerin sahip oldukları varlıkları takas edilebilir veya mübadele edilebilir kılarak, iş yapma olanaklarını arttırmaktadır (s. 60-62). Beşinci olarak ülke vatandaşları kolaylıkla belirlenebilir ve hesap sorulabilir bir ticari birimler ağı içine dahil edilmektedir. Son olarak meşru yasal bir otorite olarak devletin varlıkları güvence altında tutmasının bir sonucu mülkiyet kayıtlarının sürekli izlenmesi ve korunmasıdır.

için iyi işleyen bir hukuk sistemi ve etkili yaptırım veya uygulama (enforcement) mekanizmalarının varlığına da ihtiyaç vardır ki bu sistem ve mekanizmalar varlıkların satışı veya diğer işlemlerle ilgili belirsizliklerin azaltılmasına ilişkin kurumsal diğer düzenlemelerdir. Bu tür düzenlemelerin yokluğu veya mülkiyet haklarının uygulanmasında özel karı maksimize eden uygulamalar, toplumsal olarak istenir sonuçlar yaratmadığı gibi hem yatırım yapma istekliliğini hem de çalışma teşvikini azaltabilmektedir. Bu nedenle yasal bir devlet tapusu, polis, yargılama sistemi gibi kamu hizmetlerinin sağlanması yoluyla olası riskleri azaltmanın özel korumalar, çitleme sistemi gibi özel uygulamalara nazaran daha etkili bir yöntem olduğu hem teorik hem de ampirik analizlerde vurgulanmaktadır (Alston ve diğerleri, 1996: 29; Binswanger ve diğerleri, 1995: 2720; Williamson, 2011: 103).

Özel uygulamalardan kaynaklanan sorun mülkiyet güvenliğinin sağlanamaması değil, aşırı korumanın yarattığı veya yaratabileceği olumsuz durumlardır. Gelişmekte olan ülkelerde özel mülkiyetin çeşitli örgütler, mafya gibi özel uygulamalarla korunmasının ortaya çıkarabileceği problemlerden bahsedilmektedir. Örneğin yasal yaptırımlarla desteklenen özel mülkiyet sistemi içinde bir arazinin bir kredi veya ticari bir işlemi desteklemek için teminat olarak kullanılması durumunda, yükümlülüklerin yerine getirilmemesi banka veya finansal kurumun bu araziye haczedebilmesini gerektirmektedir. Ancak mülkün resmi olmayan yöntemlerle korunması durumunda bu el koymanın zor olduğu vurgulanmaktadır (Woodruff, 2001: 1216). Bunun bir örneğini Woodruff (2001: 1217) Meksika'da etkin bir mülkiyet sisteminin yokluğuna bağlı olarak ortaya çıkan bir olayla vermektedir. Bir ayakkabı fabrikası sahibi bazı malların teslimi konusunda sorun yaşadığı müşterisini mahkemeye vermiş, mahkeme de kendi lehine karar vererek ilgili müşterinin uğrattığı zarar karşılığı arabasını tazminat olarak verilmesini hükmetmiştir. Ancak fabrika sahibi arabayı teslim almaya gittiğinde arabanın etkin bir hukuk sisteminin yokluğu sonucu bu malın hacizli mal statüsünde olmaması nedeni ile bu müşteri tarafından satıldığını görmüştür.

Yasal sistem varlıkların teminat olarak gösterilmesini kolaylaştırarak aracılık maliyetlerinin azaltılmasına yol açabilmektedir. Örneğin bir borç ilişkisinde, resmi yasal bir korumanın olmadığı varsayıldığında borçlu taraf borç verene aldığı krediye karşılık bir varlığı teminat olarak verdiğinde, teminatlı varlık üzerindeki sahiplik (possession) borç verene devredilmektedir. Borç veren bu varlık üzerinde fiziksel kontrole sahiptir ve borcun geri ödenmeme riskini ortadan kaldırmıştır. Ancak bu varlık, borçlu açısından iktisadi kullanıma sunulabilecek kaynağın kaybı ve kreditor açısından kullanılmayan ancak muhafaza edilmesi gereken bir kaynaktır. Bu yönüyle her iki taraf için maliyetlidir.

Yasal sistem yasal olarak uygulanabilir bir teminat oluşturarak bu maliyeti ortadan kaldırmaktadır. Kayıt sisteminin aracılık ettiği bu yöntem sahipliğin devredilme gereksinimini ortadan kaldırmaktadır (Haselmann vd., 2005).

De Soto'ya (2019: 15) göre gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş Batı toplumlarına göre eksik olan şey mülkiyet temsil sürecinin yokluğudur. Sermaye piyasalarının yetersiz işleyişinin nedeni de bu durumdur. Bu toplumlarda yaşayanların büyük kısmı varlık sahibi olmasına rağmen bu varlıklar hukuk sistemi tarafından güvence altına alınmamıştır (Woodruff, 2001: 1215). En yoksul ülkeler bile devasa boyutlara ulaşan birikime sahiptir. De Soto (2019: 16) bu birikimin değerinin yoksul ülkelerin 1945 yılından beri aldıkları dış yardımların toplam değerinin kırk misline eşit olduğunu ifade etmektedir. Varlıklar bu ülkelerde yasal sisteme ait kurumsal düzenlemelerle değil, mafya ilişkileri, komşuluk ilişkileri vb. yoluyla elde tutulmaktadır (Woodruff, 2001: 1215). Bu görüşü ile hem Ortodoks hem de heterodoks kalkınma teorilerine meydan okuyan yazar (Betz, 2008) sahip olunan varlıklara ilişkin olarak etkin bir hukuk sisteminin işareti olan mülkiyet belgesinin eksikliğinin sermayenin yaratılmasına ilişkin yetersizliğin temel nedeni olarak görmektedir. De Soto (2019: 16-17) araştırma ekibi ile birlikte Asya, Afrika, Orta Doğu ve Latin Amerika'da birebir görüşmeden elde ettikleri verilerle bu toplumlarda ciddi meblağlara ulaşan varlığa rağmen, etkin bir hukuk sisteminin yokluğu nedeni ile Batı toplumlarının aksine bir mülkiyet belgesi ile temsil edilmeyen, kredi almak için ipotek edilerek sermaye oluşumuna aracılık edemeyen bu varlıkları “ölü sermaye” olarak adlandırmaktadır.

İyi tanımlanmış ve güvence altına alınmış mülkiyet hakları varlıkların ölü sermaye olmak yerine ek sermaye yaratacak kaynaklara dönüşmesine aracılık etmektedir. Devlet gücünü arkasına almış yasal sistemin sermaye oluşum sürecine ve dolayısı ile iktisadi gelişmeye etkisini de Soto (2019: 168) şu sözler ile ifade etmektedir: “Varlıklar esas itibari ile bölünebilir, birleştirilebilir veya herhangi bir muameleye uygun olacak şekilde mobilize edilebilir değildir. Bu özelliklerinin tamamını modern mülkiyet hukuku sağlar. Varlıkların ekonomik potansiyellerini, onların fiziki varlıklarından ayrı bir değer olarak sabitleyen ve insanların bu potansiyellerini keşfetmelerine ve gerçekleştirmelerine imkan veren şey hukuktur. Hukuk varlıkların finans ve yatırım ağları ile ilişki kurmalarını sağlar. Ve varlıklara artı-değer yaratma gücünü veren onların hukuki mülkiyet belgeleri ile temsil edilmeleridir.”

Varlıkların formel yasal bir sistem içinde finans ve yatırım ağları ile ilişki kurarak iktisadi gelişmeyi sürükleyici bir güç haline gelmesi teminat gösterilerek kredi ve borç sağlama, firmaların kısa vadeli yatırımlar yerine uzun

vadeli yatırımlara yönelmesi yoluyla (Kerekes ve Williamson, 2008: 300). Woodruff (2001: 1219) bu kazanımların ortaya çıkışını şöyle özetlemektedir: “Mülkiyet teminata, teminat krediye ve kredi gelire dönüştürülmelidir.” Güvence altına alınmış mülkiyet hakları firmaları sermaye yoğun teknolojiyi kullanmaları ve etkin bir biçimde faaliyet göstermeleri yönünde güdülemekte ve böylelikle sermaye yatırımlarını arttırmaktadır. Bu eğilimde finansman sağlayanların davranışları da etkili olmaktadır. Nitekim bir varlığın, yasal sistemce güvence altına alınmaması durumunda finansman sağlayan kişi veya kurumların daha yüksek getiri talepleri firmaları kısa vadeli yatırımlara yönlendirmektedir. Kısa vadeli bu yatırımlar, güvence altına alınmamış varlıktan kaynaklanan belirsizliğin yarattığı ters teşviklerin sonucudur (Kerekes ve Williamson, 2008).

Yasal yaptırımlarla desteklenen etkin bir mülkiyet sisteminin yokluğu veya sınırlılığı ticaretin dar bir alanda veya küçük tüccar toplulukları ile sınırlı kalmasının, potansiyel olarak daha kârlı fırsatlardan vazgeçilmesinin yani işbölümünün kapsamının sınırlı olmasının da nedenleri arasındadır. Güvenilir olmayan bir mülkiyet sistemi yabancılarla ticareti engellemekte ve ticaret ortaklarının seçimi açısından daha sınırlı bir alanda seçim özgürlüğü doğurmaktadır. Oysa formel bir mülkiyet sistemi varlıkları, bu varlıkların tabi oldukları kuralları tek bir veri tabanında toplamaktadır. Bu kurumsal yapının ilgili varlığa ilişkin potansiyelin değerlendirilmesine aracılık ederek onun alışverişini kolaylaştırması ticareti ve işbölümünü daha geniş bir alana yaymaktadır ve yabancılarla ticareti mümkün kılmaktadır (Woodruff, 2001: 1216-1217; Pistor, 2019: 16-17; de Soto, 2019: 55-58; Alston ve diğerleri, 1996: 29).

Mülkiyet haklarının sermaye oluşumuna katkısı söz konusu olduğunda konu ile ilgili ilk literatür doğal olarak arazi, fabrika, konut gibi somut varlıklar üzerine kurulu olsa da, hızla değişen ve dönüşen dünyada bugün onların yerini ABD, İngiltere gibi toplumların büyümesine önemli katkı sağlayan patentler, telif hakları, ticari markalar gibi maddi olmayan varlıklar veya fikri mülkiyet almıştır. Bu varlık sahipleri yasal sistemin desteği ile mukayeseli bir üstünlük elde ederek zenginleşmektedir (Pistor, 2019). Mülkiyet haklarını “devlet tarafından onaylanan yasal ayrıcalıklar” biçiminde tanımlayan Pistor (2019) yasal sistemin nasıl sermaye oluşumuna aracılık ettiğini ABD'nin çeşitli sektörlerinden pek çok örnek sunarak vermektedir. Bunlardan biri Hollywood'da ünlü bir aktristin gündeme getirdiği kanser yapan bir gen (BRCA tip 1) ile ilgili testler yapan bir firmanın sahip olduğu patent ile elde ettiği servet ile ilgilidir. Myriad Genetics isimli şirket yasal sistemin desteği ile 1997-2013 yılları arasında 1 milyon test satmış ve 2 milyar dolar gelir elde etmiştir (Pistor, 2019: 114). Myriad Genetics, 2013 yılında ABD yüksek mahkemesi

tarafından patenti iptal edilmesine rağmen 2017 gibi geç bir tarihte BRCA patentinden gelir elde etmeye devam etmiştir. Çünkü şirket, BRCA patentini doktorları ve hastaları kendi süreçlerini kullanarak geni test etmeye ve şirketle veri paylaşmaya zorlamış ve böylelikle eşsiz bir veri tabanı oluşturmuştur. Bu verileri ise yine yasal sistemin desteğiyle -ticari sır yasası (trade secrecy law)- yardımı ile korumaktadır. Ticari sırların geleneksel entelektüel mülkiyet haklarının aksine belirli bir zaman sınırı yoktur. Bu veriler şirket için kalıcı bir zenginlik kaynağı olmuştur (Pistor, 2019: 127). Bir başka örnek yazılım sektörüne aittir. Google'ın PageRank'ı da en ünlü ve değerli yazılım patentlerinden biridir (Pistor, 2019: 129-131). Dosyalama sistemi (filing system) adı verilen ve dijital biçimi ile önemli olan bu buluş, "dijital belgeleri aralarındaki bağlantıların nicelik ve niteliğine göre düzenleyen ve sıralayan bir algoritmayı" (s. 130) temsil etmektedir. Bu patent Google'a muazzam bir veri tabanı oluşturmasına izin vermektedir. Yazara göre hem Myriad Genetics hem de Google'ın PageRank'ı sahiplerine geri kalan pahasına devlet tarafından tanınan yasal ayrıcalıklar yolu ile servetlerini genişletme olanağı sağlamaktadır. Fikri mülkiyet haklarından sermaye yaratılması varlığın teminat gösterilmesi yolu ile değil, yasal sistemin varlık sahiplerine sağladığı güç ve ayrıcalık yoluyla (s.118). Yasal sistemin sağladığı bu ayrıcalık ve gücün kökeninde ise özel hukukun belirsizliği ve şekillendirilebilirliği ile usul hukukunda ilk hareket eden avantajı yatmaktadır (s. 210).

Özel Mülkiyet ve Eşitsizlik

Özel mülkiyet iktisadi performansı yalnız sermaye oluşumu yolu ile değil, gelir ve servet eşitsizliği kanalıyla da etkilemektedir. Literatürde eşitsizliği etkileme noktasında analizler farklı gruplara, farklı varlık türlerine ve farklı işleyiş mekanizmalarına vurgu yapmasına rağmen hepsinin ortak noktası özel mülkiyet haklarının gelir ve servet eşitsizliğinin kaynağı olabileceğidir.

Bu çalışmalardan biri (Hodgson, 2015a) özel mülkiyet haklarının gelir ve servetin sermaye lehine dağılımına aracılık ederek eşitsizliğe neden olduğunu iddia etmektedir. Mülk sahipleri mülklerini veya varlıklarını teminat göstererek ödünç para elde edebilir ve sermayenin dinamik doğası onlara bir sonraki aşamada daha fazlasına sahip olma imkanı tanımaktadır. Oysa ücretli işçiler yaşam boyu kapasitelerini borç para elde etmede teminat olarak kullanamamaktadır ve işin işçiden ayrılmazlığı diğer üretim faktörlerinin elde etmesi mümkün çeşitli fırsatlardan işgücünü mahrum bırakmaktadır. Emeğin teminat gösterilememesi, işverenlerin çalışanların becerilerine yatırım yapma teşvikini ortadan kaldırarak da eşitsizliğin kaynağı olabilmektedir. Sistem

daha çok bilgi ve teknolojiye bağlı hale geldikçe, beceri ve ücret düzeyi düşük bir sınıf ortaya çıkmaktadır. Eşitsizliğin kapitalist sistemin en önemli sorunu olduğunu vurgulayan Hodgson, eşitsizliğin kaynağını tespit etmeye yönelik alternatif yaklaşımların faktörler arasındaki bu asimetriyi gözden kaçırdığını vurgulamaktadır.

Pistor (2019) finansallaşma çağında daha çok maddi olmayan varlıklara yoğunlaşarak ve mülkiyet haklarını devlet tarafından bazı varlıklara tanınan yasal ayrıcalıklar olarak tanımlayarak eşitsizliğin kaynağını ortaya koymaktadır. Bu ayrıcalıklara sahip olan varlık sahipleri Pistor'a (2019) göre diğerlerine pahasına zenginleşmektedir. Devlet iktidarı üzerine temellenen yasal kurallar bazı varlıkların servet biriktirme olasılığını diğerlerine kıyasla önemli ölçüde artırarak eşitsizliğe yol açmaktadır. Bu iddiasını ortaya koyarken, sermayeyi "bir şey (a thing)" veya Marx'ın vurguladığı gibi burjuvazi ve proletarya arasındaki toplumsal ilişkilerin bir özelliği olarak tanımlamamaktadır (s. 10). Ona göre, sermayenin, bir varlık ve yasal kod olarak iki bileşeni vardır. Varlık yönü ile sermaye, nesne, fikir, hak veya beceri olabilmektedir. Yasal kod yanı ise servet eşitsizliğinin kaynağı olup, devlet gücünü arkasına alan yasal kurumlar aracılığı ile ilgili varlık sahiplerine dışlayıcı kullanım hakkı ve bu varlıkların gelecek getirilerini vermektedir (s. 116, 209). Pistor (2019) belirli varlık sahiplerinin zenginleşmesine özel beceriler, daha fazla çalışma gibi liberal ekonomistlerin ileri sürdüğü bazı faktörler de katkı sağlamış olabilse de, uzun süreli servet biriktirmenin kaynağı devlet iktidarı üzerine temellenen yasaların sunabileceği ek tahkimattır (s. 4).

Bir başka yaklaşım (Lawson-Remer, 2012; 2013) politik gücün yasal sisteme etkisi aracılığı ile ortaya çıkan eşitsizlik, yoksulluk ve sosyo-ekonomik dışlanmadan bahsetmektedir. Bu yaklaşıma göre hukuk sistemi tarafsız değildir. Çünkü politik gücün dağılımı ve işleyişini yansıtmaktadır. Bu yaklaşım, mülkiyet haklarını devletin güç alanı içinde faaliyet gösteren bu hukuki kurumlarca tanınan bir dizi hak olarak anlamında "sopa demeti (bundle of sticks)" biçiminde yapılan tanımı referans alarak bir açıklama sunmaktadır. Buna göre bir toplumda farklı grupların farklı sopa türleri üzerinde hak iddia etmesi halinde, bazı hakların bu demet içinde onanıp ve korunurken, diğerlerinin tanınmaması mülkiyet hakları güvenliğinde ayrımcı uygulamalar ortaya çıkararak eşitsizliğe de kaynaklık etmektedir. Bu konu ile ilgili bir örnek Asya ve Afrika'daki gelişmekte olan ülkelerde Çin, ABD, Avrupa menşeli ülkelerin ulus ötesi yatırımcılarına yapılan arazi satışı ile ilgilidir. Bu satışın temel gerekçesi iktisadi büyüme ve dolayısıyla yoksulluğun azaltılmasıdır. Arazi satışına aracılık eden elitler altyapı yatırımlarının artması, devlete gelir sağlaması ve daha da önemlisi kendi çıkarları nedeniyle bu satışın taraftarıdır. Bu araziler

devlete aittir. Ancak sömürgeciliğin mirası toplu kamulaştırmanın ürünü bu araziler yerel halk tarafından yerel norm ve geleneklere göre geçimlerini sağlamak üzere kullanılmaktadır. Arazi satışı ile yerel halk için özel mülkiyetin ihlalinden bahsedilmemesine rağmen ve bu kaynakların yeterli finansman ve teknolojiye sahip bu çok uluslu yatırımcılar tarafından kullanılması ile iktisadi büyümeye katkı sağlanabilecek olmasına karşın, yoksul ve marjinal bu grupların geçim kaynağı bu arazilerden yoksun bırakılması ile ortadan kalkmaktadır. Kısa vadede de iktisadi büyümenin semerelerinden faydalanamayacak olmaları onların durumunu daha da kötüleştirmektedir ve toplumdaki kutuplaşmayı daha da derinleştirmektedir (Lawson-Remer, 2013: 220-221).

Eşitsizliğe ilişkin emek ve sermaye arasındaki asimetriye, hukukun “uyarlanabilir bir araç” olma işlevine (Pistor, 2019: 204) ve politik gücün yasal sisteme etkisine odaklanarak farklı izahlar sunan bu açıklamalar bazı politika önerilerini de gündeme getirmektedir. Garanti edilmiş temel gelir, veraset vergisi, servetin artan oranlı vergilendirilmesi, insanların çağa uygun olarak beceri düzeylerini geliştirici eğitim (Hodgson, 2015a), küresel bir sermaye kazancı vergisi (Piketty, 2014), yasal sistemde dönüşüm (Pistor, 2019) bunlardan birkaçıdır.

Özel Mülkiyet Haklarının Ülke Örnekleri Özelinde İktisadi Performansa Etkisi

Devletin iktidar alanı üzerine temellenen hukuk sisteminin algılanan meşruiyetinin önemini vurgulayan tartışmalar iyi tanımlanmış ve teminat altına alınmış bir mülkiyet sistemi oluşturulmasını iktisadi gelişmenin birincil koşulu olarak değerlendirmektedir (Hodgson, 2015b). Bu çalışmalar yerel normların önemini de göz ardı etmemektedir. Bu çerçevede örneğin mülkiyet hukukunun toplumsal sözleşmeye bağlı olması gerektiğini vurgulayan de Soto (2019: 182-184) bu konuda İsviçre’yi emsal göstermektedir. Eugen Huber tarafından hazırlanan İsviçre yazılı hukukunun başarısı yazara göre Roma doktrinlerinin yerel toplumun norm ve geleneklerine uyarlanmış olarak hazırlanmasında yatmaktadır. Mülkiyet hakları bu toplumda yaşayan bireylerin hak ve yükümlülüklerini alışık oldukları yerel normlara uygun bir mülkiyet hukuku ile teminat altına alınmıştır. Steiger (2006: 191) bir hukuk profesörü olan Eugen Huber tarafından hazırlanan bu mülkiyet hukukunun döneminin en iyi ve en modern mülkiyet hukuku olduğunu ve söz konusu ülkeye Avrupa’nın en geri ülkelerinden biri iken bugün en gelişmiş ülkelerinden biri haline dönüşmesinin yolunu açtığını vurgulamaktadır.

ABD’de de iktisadi kalkınmanın lokomotifi olarak devlet tarafından desteklenen ve uygulanan bir yasal sistem içerisinde mülkiyetin teminat altına alınması ve bu yapılırken ilgili yasaların toplumsal gereksinimlere cevap vermesi amacının esas alınması yatmaktadır. İsviçre örneğindeki gibi ABD hukuk sisteminin başarısı halkın tecrübeleri ve çeşitli sorunlara ilişkin olarak geliştirdikleri düzenlemelere dayalı olması ile ilişkilidir. Nitekim o toplumdaki sorunlara çözüm üretmeyen İngiliz geleneksel hukuku (common law) doktrinleri de bu çerçevede kabul edilmemiş, yerel norm ve değerlere bağlı olarak üretken ve dinamik bir piyasa ekonomisi için gerekli yasal bir çerçeve oluşturulmuştur (de Soto, 2019: 161-162).

1960’lardan itibaren dikkate değer bir sanayileşme hamlesi yapan Asya ekonomilerinde (Çin, Hindistan, Japonya, Taipei Çin, Güney Kore ve Malezya) hukukun iktisadi gelişme üzerindeki etkisini 1960-1995 dönemi için araştıran bir çalışmaya göre (Pistor ve Wellons, 1999: 11-12) hukukun iktisadi gelişmeye etkisi ekonomide devletin veya piyasanın nispi hakimiyetine göre farklılaşmaktadır. Mülkiyet haklarının özel bir biçimi olan kreditor haklarını yöneten yasalar bu ülke ekonomilerinde doğrudan devlet kontrolünün hakim olduğu yıllarda alternatif stratejilerle ikame edilmiştir. Bu alternatif stratejilerden biri örneğin Güney Kore için o dönemde uyguladığı ekonomi politikası ile doğrudan bağlantılıdır. Hükümetin belirli sektörleri desteklediği bu politikada borç vermede bir bankayı yükümlü kılsa (politika borcu) borç alanın borcu geri ödeyememesi durumunda potansiyel zararı karşılamada borçludan aldığı teminata değil hükümete güvenecektir. Ancak bu ve benzeri alternatif stratejiler piyasaların ekonomide nisbi ağırlığı arttıkça kreditor haklarını yöneten formel yasal sistemin önemi bu ekonomilerde artmıştır.

Bugün küresel güç dengesini doğruya doğru kaydıran Çin’de (Fukuyama, 2020) özel mülkiyet haklarının yasal olarak tanınmasının hem iktisadi gelişmeye hem de gelir dağılımına etkisinin aksine iddialar olsa da yasal kurumsalcı geleneğin iddia ettiği gibi olduğu ileri sürülmektedir (Piketty ve diğerleri, 2019; Hodgson, 2015b). Çin’de Mülkiyet Kanunu Mart 2007’de kabul edilmiş ve Ekim 2007’de yürürlüğe girmiştir. Bu yasa özel mülkiyet ve bireysel özgürlüğe karşı kamu mülkiyetini savunan Ortodoks ideolojiyi yıkması ve kamu mülkiyetinden özel mülkiyete geçiş bakımından önemli bir dönüm noktası kabul edilmektedir (Zhang, 2008: 321). Aslında bu yasal dönüşümden önce 1978’de başlayan planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş çabaları ve dolayısıyla bu yönde atılan adımlardan da bahsetmek gerekmektedir (Zhang, 2008). Mülkiyet haklarının yasal olarak tanımlanması anlamında 1970’lerin sonunda yerelde başlayan ve geniş çapta yayılan bir ayaklanma kritik önem arz etmektedir (Hodgson, 2015a: 11). Yerelde başlayan ayaklanma ile 1978-

1983 yılları arasında geliştirilen hanehalkı sorumluluk sistemi hem tarımsal ekonominin temellerini değiştirmiş hem de Çin'de hızlı iktisadi gelişme sürecinin dönüm noktalarından biri olmuştur. Köylülerin komünleri dağıtmak ve tarım arazilerini paylaşmak üzere yaptıkları anlaşmanın ayaklanmaya dönüşü, "arazi çiftçiye" reformuna önayak olmuş, 1982 yılı sonu itibari ile devletin onayı ile aileler yasal mülkiyetine⁹ sahip olamasa da, bölünen tarım arazilerinin *kullanım hakkına* sahip olmuştur (Kroeber, 2016). Çin'de hızlı büyüme süreci de bu dönüşümle birlikte başlamıştır (Hodgson, 2015b).

Bu çerçevede Çin'de piyasa reform sürecinin başlangıcı sayılan 1978 yılında ulusal servetin gelire oranı % 350 iken, 2015 yılında % 700'e yükselmiştir. Bu artışın önemli bir nedeni mülkiyetin yasal sistemindeki değişikliğin etkisi ile yükselen tasarruflar ve nispi varlık fiyatlarında kademeli artıştır. Yasal sistemdeki değişikliklerle ulusal servet içinde kamunun payı 1978 yılında % 70'ten, 2015 yılında % 30'a düşmüş, özel mülkiyetin payı artmıştır. Özel mülkiyet içinde konut stokunun payında belirgin bir artış vardır ki, 1978'de % 50'ye tekabül ederken, 2015 yılında % 95'den daha fazlası hane halklarına aittir. Ticareti yapılan ve yapılmayan iç varlıkların payı ise aynı dönemde %5 gibi ihmal edilebilir bir düzeyde özel sektöre aitken, bu oran % 30'a çıkmıştır. Mülkiyete ilişkin yasal değişimin etkilerini ulusal servetin ilgili dönem içinde özel ve kamuya ait kısımlarındaki değişimde izlemekte mümkündür. 1978'de ulusal servetin % 70'i kamuya ve % 30'u özel sektöre aittir. Ancak 2015'te durum tam tersine dönmüş, % 30'u kamuya ve % 70'i özel sektöre ait hale gelmiştir. Ayrıca aynı dönemde özel servetin ulusal gelirdeki payı % 100'den % 450'e çıkmış, kamunun payı % 250'de istikrarını korumuştur (Piketty vd., 2019).

Piketty, Yang ve Zucman (2019) gerekçesini açık biçimde ifade etmese de yasal mülkiyet sistemindeki değişiklik sonucu toplam servet içinde kamu mülkiyetinin payında azalma ve özel mülkiyetin payında artış ile artan gelir eşitsizliğinin birbiri ile ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre gelirin farklı gruplar arasındaki dağılımı homojen değildir. En alttaki %50'lik kesim toplam gelirin %15'ini kazanırken, en üstteki % 10'luk kesim toplam gelirin % 40'ını elde etmektedir. Ortadaki %40'luk kesim ise tüm gelirin % 40'ından biraz fazlasını kazanmaktadır. Piyasa reform sürecinin başlangıç yılı sayılan 1978 yılında en tepedeki %10'un ulusal gelirdeki payı %27, en alttaki %50'nin ulusal

9 Çin anayasasına göre kentsel alanlardaki arazi mülkiyeti devlete aittir. Kırsal ve banliyö bölgelerindeki arazilerin mülkiyeti ise yasa ile devlete tahsis edilenler dışındakiler ortak mülkiyettir (collectives). Dolayısı ile Çin'de hiçbir birey veya organizasyon Çin gerçekliğini yansıtır biçimde arazi veya toprak sahibi olamamaktadır. Mülkiyet kanununun 47. ve 58. maddesi bu durumu açıklamaktadır. Bu nedenle Çin'de özel arazi mülkiyeti yoktur ve toprağın kullanım hakkından bahsedilmektedir (Zhang, 2008: 355).

gelirdeki payı %27 olduğu göz önüne alınırsa gelir dağılımdaki eşitsizliğin arttığı dikkat çekmektedir. Bu haliyle reform sürecinin başında İskandinav ülkelerine yakın olan gelir dağılımı payları bugün ABD düzeyine yaklaşmıştır.

Çeşitli ampirik analizler de yasal mülkiyet haklarının ve mülkiyet haklarına ilişkin algılanan meşruiyetin önemli olduğu sonucuna varmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ortaya çıkan ülkelere Rusya, Ukrayna, Polonya, Romanya ve Slovakya için firma düzeyinde yapılan bir ampirik analizde (Johnson vd., 2002) özel mülkiyet haklarının algılanan güvenilirliğinin firma yatırımları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Mülkiyetin bu çalışmada "yasal ve meşru bir otorite tarafından tanınan haklar" olarak tanımlandığı başvuru anket sorularından anlaşılmaktadır. Bu sorular, firmaların endüstride çeşitli hizmetler için kanun dışı ödeme yapıp yapmadığı, satış yüzdesi olarak hükümete vergi verilip verilmediği ve mahkemelerin sözleşmelerin uygulanması için kullanılabilirliği ile ilgilidir. Elde edilen sonuçlar firmaların yatırım kararlarında mülkiyet haklarına ilişkin algılanan güvenin etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Firmalar yeniden yatırım kararlarında Rusya ve Ukrayna gibi kamu hizmetleri ve koruma için rüşvet verilen ülkelere yeniden yatırım oranları düşüktür. Bu ülkelere sözleşmelerin uygulanmasında ve mülkiyetin güvenliği konusunda mahkemeler çok etkili değildir. Buna karşılık Polonya, Romanya gibi ülkelere özel mülkiyetin korunmasına ilişkin güvenilirlik yüksektir. Bu algı yatırımcıların yeniden yatırım kararlarına da yansımakta, iktisadi gelişmeye olumlu katkı sağlamaktadır. Nitekim sayısal olarak ifade edilecek olursa, mülkiyet haklarının nispeten daha az güvenilir olduğu ülkelerde elde edilen karların % 32'si yeniden yatırım için kullanılırken, mülkiyet haklarının güvence altına alındığına ilişkin algının fazla olduğu toplumlarda ise %56'sı yeniden yatırım için kullanılmaktadır. Elde edilen önemli sonuç ise hukuk sisteminin algılanan meşruiyetinin yeniden yatırımlar için hem gerekli hem de yeterli koşul olduğudur (s. 1355).

Geçiş ekonomileri ile ilgili başka bir analiz bu ülkelere formel hukuk sisteminin ödünç verme davranışı üzerindeki etkisini analiz etmekte ve yasal olarak güvence altına alınmış varlıkların teminat işlevinin ödünç verme davranışı üzerindeki rolünün önemini vurgulamaktadır. Devletin otorite alanı dışında işleyen özel yönetim stratejilerinin ödünç verme maliyetini arttırabileceğine ve ödünç verme istekliliğini azaltabileceğine işaret eden çalışmaya göre, bu stratejiler ticari, etnik veya dini ilişki ağı içinde izleme maliyetini düşüren stratejiler olsa da, bu ağın dışında kalanların krediye erişimi engellenmekte ve yüz yüze kaldıkları maliyetler artmaktadır. Oysa formel hukuk sistemi bir grup veya ağa dahil olup olmama durumuna bakmaksızın tüm bireylere yasal koruma sağlamaktadır. Banka düzeyinde mikro veri ile yapılan analize göre geçiş

ekonomilerinde formel yasal sistemde yaşanan yasal değişim kredi hacmini arttırmıştır ve teminat rejimi bankalar açısından önemlidir. Ayrıca özel yönetim stratejilerinin aksine formel yasal sistemdeki dönüşüm piyasaya yeni girişleri teşvik etmiştir ve piyasaya yeni giren bu yabancı bankaların yerleşik yerli bankalara nazaran kredi hacmi daha fazla artmıştır (Haselmann vd., 2005).

Sonuç

Sağladığı doğru teşvikler ve çeşitli sorunlara sunduğu çözümlerle özel mülkiyet kapitalist sistemin merkezi kurumudur. Özel mülkiyet haklarının tahsisinde "spontane düzen" yanlıları işlem maliyetlerine vurgu yaparak mülkiyet düzenlemelerindeki değişikliğin tetikleyicisi olarak bu maliyetlerden tasarruf etmek isteyen kendi çıkarı peşindeki bireylere işaret etmektedir. Bu yaklaşım özel mülkiyetten doğan hakların korunmasında devletin zorlayıcı araç ve mekanizmalarına değil, yerel norm ve geleneklere vurgu yaparak, hukuku bu enformel kurumlarla eş tutmaktadır. Ancak sözü edilen yerel norm ve gelenekler etkileşim ve iletişimin yoğun olduğu dar alanda etkili olabilse de, iktisadi faaliyetin yerel sınırları aştığı, insanların yüz yüze gelmeden ciddi meblağlara varan işlemler yaptığı, bu işlemlere konu olan varlık çeşitliliğinin hızla arttığı ve karmaşıklaştığı günümüz toplumlarında devlet gücünü arkasına alan formel yasal sistemlere ihtiyacı vardır. Nitekim yapılan bazı çalışmalar enformel kurumların kimilerinin belirli amaçlara ulaşmada globalleşmenin neden olduğu toplumsal dönüşüme uyum sağlayamadığını ve ortaya çıkan yeni uygulamalarla fonksiyonunu yitirerek başarısız olduğunun ve formel yasal kurumlara ihtiyacın arttığını vurgulamaktadır. Yerel norm ve gelenekleri bu nedenle formel yasal sistemin kurumlarına alternatif kurumlar değil, onların tamamlayıcısı olarak görmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Öte yandan kapitalist sistemleri işler kılan en önemli özellik olan sermaye oluşumunun ardında spontane düzen yanlılarının hukuku yerel norm ve geleneklerle eş tutmasının ima ettiği varlıkların fiziksel kontrolü anlamında "sahiplik" değil, devlet tarafından onanmış bir hak olması anlamında özel mülkiyet vardır. Çünkü devlet gücünü arkasına alan bir yasal sistem varlıkların fiziksel mevcudiyetinin ötesinde tapu gibi temsili belgelerle onların potansiyelinin belirlenmesi, değerlendirilmesi, iktisadi işlemlerde kullanımının kolaylaştırılması yolu ile sermaye dinamik doğasına aracı olmaktadır. Ayrıca yasaların değişen koşullara göre uyarlanabilirlik özelliği de bazı varlıklara tanıdığı ayrıcalık bu varlık sahipleri için sermayenin kaynağıdır. Sermaye oluşumuna ve dolayısı ile iktisadi büyümeye katkı sağlayan bu farklı kanallar bir yandan da bugün hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerin ortak

sorunu gelir ve servet eşitsizliğini arttırmakta ve eşitsizlik ve iktisadi büyüme arasında bir ödünleşme (trade-off) ortaya çıkarmış görünmektedir. Gelir ve servet eşitsizliğini azaltmaya yönelik artan oranlı vergiler gibi liberal ekonomistlerin karşı çıktığı politika önerileri ise tartışma yaratmaktadır. Eşitsizliğin neden olduğu toplumsal kutuplaşma ve bunun yarattığı toplumsal gerilimler kapitalist sistemin işleyişinin merkezinde yer alan sermaye oluşumuna zarar vermeden bu gerilimleri yumuşatacak yasal sistemde reform, eğitim sisteminde tüm kesimlerin erişiminin sağlanması adına iyileştirme yapılması, sosyal yardım ve sosyal güvenlik programlarının yaygınlaştırılması gibi önerileri meşru kılmakta ve hatta zorunluluk haline getirmektedir.

Kaynakça

- Alchian, A. A., and Demsetz, H. (1973). The Property Right Paradigm. *The Journal of Economic History*, 33(1), 16-27.
- Alston, L. J., Libecap, G. D. and Schneider, R. (1996). The Determinants and Impact of Property Rights: Land Titles on the Brazilian Frontier. *The Journal of Law, Economics, and Organization*, 12 (1), 25-61.
- Alston, L. J., and Mueller, B. (2005). Property Rights and the State. *Handbook of New Institutional Economics*. (Eds.) Ménard, C. and Shirley, MM. AA Dordrecht, The Netherlands (pp. 573-590).
- Ata, A. Y ve Dur, D. T. (2023). Mülkiyet Hakları İktisadi Üzerine Bir Literatür Taraması. *Liberal Düşünce Dergisi*, Yıl: 28, Sayı: 109, 127-154.
- Bethell, T. (1999). *The noblest triumph: Property and prosperity through the ages*. New York: St. Martin's Press,
- Betz, T. (2008). The Property Theories of Bethell, Pipes and de Soto: Similarities and Differences in Emphasis to the Approach of Heinsohn, Stadermann and Steiger. *Property Economics: Property Rights, Creditor's Money and the Foundations of the Economy*. (Ed.) Steiger, Marburg, Germany: Metropolis, (pp. 2-24).
- Bellemare, M. F. (2013). *The Productivity Impacts of Formal and Informal Land Rights: Evidence from Madagascar*. *Land Economics*, 89(2), 272-290.
- Binswanger, H. P., Deininger, K. and Feder, G. (1995). *Power, Distortions, Revolt and Reform in Agricultural Land Relations*. *Handbook of development economics*. (Eds) Jere, B. and Srinivasan, T. (Vol. 3). Elsevier, (pp. 2659-2772).
- Clements, R. (2021). The Code of Capital: How the Law Creates Wealth and Inequality. *Banking & Finance Law Review*, 36(2), 323-328.
- De Soto, H. (2002). Law and Property outside the West: A Few New Ideas About Fighting Poverty. *Forum for Development Studies*, 29 (2), Taylor & Francis Group.
- De Soto, H. (2019). *Sermayenin Sırrı: Kapitalizm Batı'da Zaferler Kazanırken Diğer Yerlerde Neden Başarısız*, Çev. Murat Aygen, Ankara: Liberte.
- Deakin, S., Gindis, D., Hodgson, G. M., Huang, K., and Pistor, K. (2017). Legal Institutionalism: Capitalism and the Constitutive Role of Law. *Journal of Comparative Economics*, 45(1), 188-200.

- Demsetz, H. (1967). Toward a Theory of Property Rights. *American Economic Review*, 57, 347-359.
- Dixit, A. K. (2004). *Lawlessness and Economics: Alternative Modes of Governance*. Princeton: Princeton University Press.
- Ellickson, R. C. (1991). *Order without Law*. Harvard University Press.
- Gerber, J. F. and Steppacher, R. (2017). *Basic Principles of Possession-Based Economies*. *Anthropological Theory*, 17(2), 217-238.
- Ghatak, M. (2020). *Property Rights and Productivity of Resource Allocation in Developing Countries*. Mimeo. London School of Economics: <https://personal.lse.ac.uk/ghatak/PropertyRightsEDI.pdf>, 2020.
- Gwartney, J. D., Stroup, R. L., Sobel, R. S., and Macpherson, D. A. (2006). *Economics: Private & Public Choice*. Mason, Ohio: Thomson, South-Western.
- Haselmann, R. F. H., Pistor, K. and Vig, V. (2005). *Creditor Rights and Banking Behavior: Evidence from Transition Economies*. Available at SSRN 676958.
- Heinsohn, G. and Steiger, O. (2013). *Ownership Economics: On the Foundations of Interest, Money, Markets, Business Cycles And Economic Development*. Routledge.
- Hodgson, G. M. (2015a). *Conceptualizing Capitalism*. University of Chicago Press.
- Hodgson, G. M. (2015b). Much of the 'Economics of Property Rights' Devalues Property and Legal Rights. *Journal of Institutional Economics*, 11(4), 683-709.
- Hoffmann, S. (2013). Property, Possession and Natural Resource Management: Towards a Conceptual Clarification. *Journal of Institutional Economics*, 9 (1), 39-60.
- Johnson, S., McMillan, J. and Woodruff, C. (2002). Property Rights and Finance. *American Economic Review*, 92(5), 1335-1356.
- Kerekes, C. B., and Williamson, C. R. (2008). Unveiling de Soto's Mystery: Property Rights, Capital Formation, and Development. *Journal of Institutional Economics*, 4(3), 299-325.
- Kroeber, A.R. (2016). *China's Economy: What Everyone Needs to Know*. Oxford: Oxford University Press.
- Krugman, P. (2022). Blockchains, What Are They Good For?. *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2022/12/01/opinion/blockchains-what-are-they-good-for.html> (1.12.2022).
- Lawson-Remer, T. (2012). *Property Insecurity*. *Brook. J. Int'l L.*, 38, 145-191.
- Lawson-Remer, T. (2013). *Property Rights and Power*. *Current History*, 112(757), 317-322.
- Leblang, D. A. (1996). Property Rights, Democracy and Economic Growth. *Political Research Quarterly*, 49(1), 5-26.
- Menell, P. S. (2001). Property: Legal Aspects. In *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 12190-12196.
- Milhaupt, C. J., and Pistor, K. (2008). *Law & Capitalism*. University of Chicago Press.
- Morris, P. A. (2009). Mülkiyet Haklarının İktisadı. *Liberal Düşünce*, Çev. Akın, B., Kış-Bahar, Sayı 53-54, 25-32.
- North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press.
- North, D. C., and Weingast, B. R. (1989). Constitutions and Commitment: The Evolution of Institutions Governing Public Choice in Seventeenth-Century England. *The Journal of Economic History*, 49 (4), 803-832.

- Nutzinger, H. G. (2008). The Property Approach of Heinsohn and Steiger: Some Questions from an Institutional Viewpoint. *Property Economics*, Marburg, Germany: Metropolis (pp. 61-67).
- O'Driscoll Jr., and G., Hoskins, L. (2004). Ekonomik Kalkınmanın Anahtarı: Mülkiyet Hakları, *Piyasa*, Kış, Sayı 9, 49-72.
- Oğuz, Fuat (2003). *Mülkiyet Hakları: Bir Ekonomik Analiz*. Ankara: Roma Yayınları.
- Piketty, T. (2014). *Capital In The Twenty-First Century*. Translated by Arthur Goldhammer. Cambridge, Massachusetts, London, England: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Piketty, T., Yang, L. and Zucman, G. (2019). Capital Accumulation, Private Property, and Rising Inequality in China, 1978–2015. *American Economic Review*, 109 (7), 2469-96.
- Pipes, R. (1999). *Property and Freedom*, New York: Alfred A.
- Pistor, K. and Wellons, P. A. (1999). *The Role of Law and Legal Institutions in Asian Economic Development, 1960-1995*. Oxford University Press.
- Pistor, K. (2019). *The Code of Capital*. Princeton University Press.
- Rubin, P. H., and Klumpp, T. (2012). Property Rights and Capitalism. *The Oxford Handbook of Capitalism*, (Ed.) Mueller, D. C., Oxford: Oxford University Press, (pp. 204-219).
- Samuels, W. J. (1989). *The Legal-Economic Nexus. Essays on the Economic Role of Government*. London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-1-349-12374-2_5, (pp. 162-186).
- Sjaastad, E. and Bromley, D. W. (2000). The Prejudices of Property Rights: On Individualism, Specificity, and Security in Property Regimes. *Development Policy Review*, 18 (4), 365-389.
- Steiger, O. (2006). Property Economics versus New Institutional Economics: Alternative Foundations of How to Trigger Economic Development. *Journal of Economic Issues*, 40(1), 183-208.
- Steppacher, R. (2008). Property, Mineral Resources, and “Sustainable Development”. *Property Economics: Property Rights, Creditor’s Money and the Foundations of the Economy*. (Ed.) Steiger, Marburg, Germany: Metropolis, (pp. 323-354).
- Steppacher, R. and Gerber, J. F. (2012). Meanings and Significance of Property with Reference to Today’s Three Major Eco-Institutional Crises. *Towards an Integrated Paradigm in Heterodox Economics: Alternative Approaches to The Current Eco-Social Crises*. (Eds.) Gerber, J. F. and Steppacher, R. Palgrave Macmillan, (pp. 111-126).
- Williamson, O. E. (2005). The Economics of Governance. *American Economic Review*, 95 (2), 1-18.
- Williamson, C. R. (2011). The Two Sides of De Soto: Property Rights, Land Titling, and Development. *The Annual Proceedings of the Wealth and Well-Being of Nations*, 95.
- Woodruff, C. (2001). Review of De Soto’s The Mystery of Capital. *Journal of Economic Literature*, 39(4), 1215-1223.
- Zhang, M. (2008). From Public to Private: The Newly Enacted Chinese Property Law and The Protection of Property Rights in China. *Berkeley Bus. LJ* 5, 317-363.

Pandemi Döneminde İnsani Güvenlik: Demokratik ve Anti-Demokratik Yönetimler*

Hilal Zorba Bayraktar** & Hediye Şirin Ak***

Öz

Uluslararası sistemde, devletlerin en büyük amacı varlıklarını devam ettirmek olmuş, bu nedenle tehdit algıları ve güvenlik anlayışları da bu çerçevede şekillenmiştir. Soğuk Savaş sonrası devlet güvenliğini öncelikli gören anlayış yerini insani güvenliği öncelikli gören anlayışa bırakmıştır. Çin'de başlayan covid-19 salgını devlet güvenliği anlayışının yeniden öncelikli gündem maddesi olmasını pekiştirmiş ve bu doğrultuda politika üretilmesine neden olmuştur. Bu çalışmada pandemi döneminin devletlerde otoriterleşmeyi artırıp arttırmadığı sorusuna yanıt aranmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılan bu çalışmada, bu soruya cevap verebilmek için demokratik ve anti-demokratik yönetim sistemlerine sahip olan ülkelerin pandemi dönemindeki uygulamaları incelenmiş ve politika uygulamalarında farklılıklar olup olmadığına bakılmıştır. Sonuç olarak hem demokratik hem de anti-demokratik yönetimlerin pandemi döneminde önceliği devlet güvenliğine vererek, otoriterleşme eğilimi sergilediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İnsani Güvenlik, Otoriterleşme, Covid-19, Demokrasi ve Otokrasi.

Humanitarian Security in the Period of Pandemic: Democratic and Anti-Democratic Governments

Abstract

In the international system, the ultimate goals of the states have been to maintain their existence, and therefore their perceptions of threat and security have been shaped within this framework. After the Cold War, the understanding that prioritizes state security has been replaced by an understanding that prioritizes humanitarian security. The covid-19 epidemic reinforced the understanding of state security to be a priority agenda again and lead to policy production in this direction. In this study, an answer is sought to the question of whether the pandemic period increased authoritarianism in states or not. The study uses qualitative research methods, in order to answer this question, the practices of countries with democratic and anti-democratic government systems during the pandemic period are examined and it is examined whether there are differences in policy practices. As a result, it has been recognized that both democratic and anti-democratic governments have tended to become authoritarian by giving priority to state security during the pandemic period.

Keywords: Humanitarian Security, Authoritarianism, Covid-19, Democracy and Autocracy.

*Bu çalışma 19-20 Ocak 2023 tarihinde gerçekleşen II. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi "Küresel Siyaset ve Ekonomide Yeni Tehditler ve Fırsatlar"da "Pandemi, Otoriterleşme ve İnsan Güvenliği" başlığıyla özet bildiri olarak sunulmuştur.

**Öğr. Gör. Dr. | Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

hilalzorba@gmail.com | ORCID: 0000-0003-4401-2532

***Dr. Öğr. Üyesi | Çankırı Karatekin Üni., İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

hediyesirin@karatekin.edu.tr | ORCID: 0000-0002-5629-6432

DOI:10.36484/liberal.1308349

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı:111, Yaz 2023, ss. 63-92.

Gönderim Tarihi: 1 Haziran 2023 | Kabul Tarihi: 19 Eylül 2023

Giriş

Soğuk Savaş süresince iki kutuplu bir yapıya sahip olan uluslararası sistem, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla çok kutuplu bir yapıya kavuşmuştur. Bu dönemde yalnızca bağımsızlığını yeni kazanan devletler değil, devlet dışında diğer aktörler de ortaya çıkmıştır. Bu durum uluslararası sistemin yapısının kökten değişmesine neden olmuştur.

Uzun yıllar ulus devletlerin hâkimiyeti altında olan uluslararası sistemde savaşlar, salgın hastalıklar, çatışmalar vb. pek çok sorun yaşanmıştır. Bu sorunların önem sırası ise dönemsel olarak değişiklik göstermektedir. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte uluslararası sistemin devamlılığı ve refahı için en büyük tehdit ve tehlike "komünizm" ve "Sovyetler Birliği" olarak görülürken, Sovyetlerin yıkılmasıyla yeni güvenlik tehditleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Böylece daha önceleri tehdit ve tehlike olarak kabul edilmeyen konular güvenlik alanının içerisine dâhil edilmiştir. Soğuk Savaş döneminde ulus-devletler için öncelikli konu devlet güvenliğinin sağlanması olmuş ve bunun için askeri güce gerek duyulmuştur. Ancak yeterli askeri güç yoksa da bu askeri gücün oluşturulmasını sağlayacak ekonomik güç zaruri olarak belirtilmiştir. İşte bu dönemde realist ekolünde etkisiyle devlet güvenliği temelli bir güvenlik anlayışı oluşturulmuş ve Soğuk Savaş'ın son dönemlerine kadar da bu anlayış önemini korumuştur. Küreselleşme başta olmak üzere uluslararası sistemde yaşanan pek çok olay (tehdit ve tehlike kavramlarının dönüşmeye başlaması, Sovyetler Birliği'nin çöküşü, iki kutuplu uluslararası sistemin sona ermesi ve çok kutuplu bir uluslararası sistemin ortaya çıkması, terör ve savaş kavramının değişmesi, bilgi ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler vb.) devlet temelli güvenlik anlayışını değiştirerek bireyi öne çıkartan ve güvenliğin öznesini devletten insana kaydıran bir sürecin başlamasına neden olmuştur.

Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkilerde eleştirel teorisyenlerinde etkisiyle, insani güvenliği sağlamak öncelikli konu olmuş bu nedenle insani güvenliği doğrudan ilgilendiren sağlık, çevre, ekonomi, siyaset vb. konu başlıkları yeni güvenlik anlayışını oluşturmuştur. Nitekim yeni güvenlik anlayışının ortaya çıkışı, daha önceki devlet temelli güvenlik anlayışının da geleneksel güvenlik anlayışı olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Burada insani güvenliğin merkeze alınması devlet güvenliğinin ihmal edildiği anlamına gelmemektedir, bilakis insan ve devlet güvenliğinin ne kadar sıkı sıkıya bağlı bir ilişki içerisinde olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Güvenlik alanında, insani güvenliği önceleyen anlayış ve bakış açısının hâkimiyeti 11 Eylül 2001 tarihine kadar devam etmiştir; ancak bu tarihten sonra uluslararası sistemde büyük bir kırılma yaşanmış ve devlet güvenliği eskisinden çok daha güçlü bir şekilde

öncelikli konu olarak karşımıza çıkmıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi bir süper gücün bile böyle bir terör saldırısını engelleyemeyişi, ulus-devletlerin kendilerini güvensiz hissetmelerine ve güvenlik politikalarını tekrar gözden geçirmelerine neden olmuştur. Daha sonra Avrupa başkentlerinde (Paris, Londra, Berlin vb.) gözlemediğimiz terör olayları da bu algının pekişmesini sağlamıştır. Özellikle radikal ve aşırı grupların devlet otoritesini hedef alan bu terör olayları, tehdit ve tehlike kavramlarında yaşanan dönüşümün de bir özeti niteliğindedir. Bu örneklerle de uyumlu olarak güvenlik öznesinin ve tehdit, tehlike durumlarının sürekli olarak bir değişim içinde olduğu söylenebilir. Nitekim 2019 yılının son aylarında Çin'de ortaya çıkan bir salgın hastalığın kısa süre içerisinde bütün dünyaya yayılması ve sonrasında yaşananlar hem sağlık alanında bir güvenlik problemi yaratmış hem de birey üzerinden dolaylı bir şekilde devlet güvenliği söz konusu olmuştur.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından "pandemi" ilan edilmesine neden olan covid-19 virüsü, uluslararası sistemde kırılma yaratan nadir olaylardan biri olarak sınıflandırılabilir. Çünkü küreselleşmenin de etkisiyle ulusal sınırların önemini yitirmeye başladığı, insan ve mal dolaşımının en üst seviyelere ulaştığı bir dönemde böyle bir salgının ortaya çıkışı ve sonrasında yaşananlar hiçbir ülkenin veya uluslararası örgütün bu duruma karşı hazırlıklı olmadığı gerçeğini acı bir şekilde göstermiştir. DSÖ'nün istatistiklerine göre Ocak 2023 tarihi itibarıyla, dünya çapında 6.716.108 kişi covid-19 virüsüne bağlı olarak hayatını kaybetmiş ve aktif vaka sayısı ise 664.097.132 kişi olarak kaydedilmiştir (<https://covid19.who.int>). Salgının ortaya çıktığı günden beri virüsün yayılımını kontrol edebilmek ve bu süreçten etkilenen insan sayısını azaltmak adına hem küresel hem de ulusal çapta birçok tedbir (maske, mesafe, sınırların kapatılması vb.) alınmıştır. Ancak virüs o kadar hızlı bir yayılım süreci izlemiştir ki, ulus-devletler çareyi ulusal ve bölgesel tedbirlerle bulabileceğini düşünmüş ve bu durum da ülkelerin içe kapanmasına neden olmuştur. Bugün gelinen noktada bireysel çarelerden çok küresel önlemlerin etkili olduğu görülmesine rağmen, neyle mücadele edildiği konusunda çok da bir fikri olmayan pek çok ülke (Türkmenistan ve Kuzey Kore gibi) için dünyaya kapalı bir toplum yaratmak geçici de olsa makul bir çözüm olarak kabul edilmiştir. Şüphesiz ki her ülkede alınan önlemler ve yapılan uygulamalar farklılık göstermiştir. Bu durumun arkasında ülkelerin farklı yönetim sistemlerine veya farklı toplumsal yapıya sahip olmasının yattığı düşünülmektedir. Covid-19 ile ilgili yapılan çalışmaların pek çoğunda pandeminin ulus-devletler üzerine etkisi ele alınarak demokrasileri nasıl etkilediği ortaya koyulmuştur (Alkan, 2020; Ansal, 2020). Bununla birlikte pandeminin uluslararası sistemde ne gibi bir değişiklik yarattığı ve pandemi sonrası yeni dünya düzeninin nasıl olacağı

hakkında (Cengiz, 2021; Koç, 2021) da çalışmalar mevcuttur. Ancak covid-19 ile ilgili çalışmaların pek çoğunun insani güvenlikle ilgili olduğu söylenebilir. Bu çalışmalarda özellikle pandemi döneminde alınan önlemlerin insani güvenliğe etkisi (Alameşe, 2021; Kodra, 2020; Lopes, 2022; Milani, 2020; Üste ve Odabaş, 2021) ortaya koyulmuştur. Literatürde ülke bazında covid-19 sürecini inceleyen örnekler (Güder, 2020; Taş, 2021) de mevcuttur. Bu çalışmalarda ülkelerin politika uygulamaları ele alınarak hem otoriterleşme durumları hem de uluslararası sisteme yansımaları analiz edilmektedir. Covid-19 ile ilgili bütün bu araştırmalardan farklı olarak bu çalışmada, pandeminin devletlerde otoriterleşmeyi artırıp artırmadığı sorusuna demokratik ve anti-demokratik devlet örnekleriyle yanıt aranmıştır. Demokratik ve anti-demokratik devletler düşünüldüğünde özellikle “otoriterleşme” konusunda bir farklılık olup olmadığı sorgulanmış ve devlet güvenliğinin mi yoksa insani güvenliğin mi öncelikli görülerek politika oluşturulduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Değerlendirmeye alınan devletler Economist’in 2022 yılı Demokrasi indeksindeki ülke sınıflandırmalarına göre seçilmiş ve incelenmiştir.

Devletlerin pandemi dönemindeki politika uygulamaları baz alınarak, otoriterleşme eğilimlerinin ve güvenlik algılarının sorgulandığı bu çalışmada, araştırma sorularına yanıt verebilmek için öncelikle güvenlik kavramının ne olduğu geleneksel ve yeni güvenlik anlayışının farklılıkları ve insani güvenlik anlayışının ortaya çıkışı hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra pandemi döneminde devletlerin güvenlik algılarından bahsedilerek, normal zamanla kıyasladığımızda kavramın nasıl bir değişim geçirdiği açıklanmıştır. Son olarak ise insani güvenlik kavramıyla otoriterleşme kavramları seçilen devletler üzerinden tartışılmış ve özellikle pandemi döneminde demokratik ve anti-demokratik ülkelerin iç ve dış politika uygulamaları örnek olarak verilmiştir. Ancak burada kavramsal olarak devlet ve yönetim sistemleriyle ilgili detaylı bir bilgi vermek, çalışmada tartıştığımız otoriterleşme-insani güvenlik ikilisinin yaşadığı mücadeleyi anlamlandırmak adına oldukça önemlidir. Nitel araştırma yöntemlerinden literatür taramasının kullanıldığı bu çalışmada, birincil ve ikincil kaynaklar yardımıyla, otoriterleşme ve insani güvenlik arasındaki ilişkinin boyutlarını tespit edebilmek için demokratik ve anti-demokratik olarak sınıflandırabileceğimiz bazı ülkeler örnek olarak incelenmiştir. Bu çalışmada örnek olarak incelenen ülkeler, pandemi döneminde yaptıkları ya da yapmadıkları uygulamalar ve izledikleri politikalar nedeniyle uluslararası kamuoyunda en çok gündem olan ülkeler olmaları dolayısıyla seçilmişlerdir. Economist’in 2022 yılı Demokrasi indeksindeki ülke sınıflandırmalarına göre demokratik (ABD, İtalya) ve anti-demokratik/otoriter (Çin, Kuzey Kore) olarak sınıflandırılan (The Economist Intelligence Unit Limited, 2023)

ülkelerin pandemi dönemindeki uygulamaları analiz edilerek, otoriterleşme eğilimlerine yönelik bir değerlendirme yapılmıştır.

Sonuç olarak, otoriter ve anti-demokratik rejimlere sahip ülkelerde pandemi sürecinin dünyanın geri kalanıyla bilgi paylaşımına kapalı bir şekilde, gizlilikle yürütüldüğü; buna karşılık demokratik rejimlerde daha şeffaf bir sürecin takip edildiği görülmüştür. Buna rağmen, demokratik ve anti-demokratik rejimlerin her ikisinde de devlet güvenliği anlayışının önceliklendirilerek insani güvenliğin ve insan haklarının ikinci plana atıldığı ve beklenenin aksine bu iki yönetim sisteminde otoriterleşme anlamında büyük farklılıklar olmadığı görülmüştür. Böylece pandemi sürecinin her iki yönetim sistemine sahip ülkelerde de otoriterleşmeyi arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yeni Güvenlik Anlayışı ve İnsani Güvenlik

Güvenlik, öznel bir şekilde yaklaşılan ve kimin, nerede ve ne zaman tanımlandığına göre değişen bir kavramdır. Bu nedenle nesnel bir tanımlamasını yapmak oldukça zordur. Ancak güvenlik kavramının oluşmasını sağlayan bazı yardımcı kavramlar bulunmaktadır. Bunlar: tehdit, caydırıcılık, şiddet, çatışma, savunma ve emniyettir (Karabulut, 2015:12-20).

Türk Dil Kurumu (TDK)'nun yaptığı genel güvenlik tanımlamasına bakalım olursak; “toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu, emniyet” anlamına geldiğini görebiliriz (<https://sozluk.gov.tr>, 2023). Literatürde güvenlik kavramını ele alan en önemli çalışmalardan biri 1952 yılında yazılan Arnold Wolfers'a ait “National Security as an Ambiguous Symbol” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada güvenlik kavramı; daha önce elde edilen değerlerin bir dereceye kadar korunması olarak tanımlanmıştır (Wolfers, 1952:484). Barry Buzan ise; güvenlik kavramını ihmal edilmiş ve az gelişmiş bir konsept olarak ele almış, bunun arkasında yatan bazı nedenler olduğunu savunmuştur (Buzan, 1983:7-11). Bunlar kavramın zorluğu, realist teorisyenlerin güvenlik konusuna ilgisinin eksik oluşu, politikacıların ulusal güvenliğin belirsizliğini faydalı bulması, güvenlik ve güç kavramları arasındaki belirgin örtüşme ve bu alanda çalışanların teknoloji ve politika alanındaki yeni gelişmelerle fazlasıyla meşgul olması olarak sıralanabilir. Güvenlik kavramını devlet ve toplum arasındaki ilişki üzerinden ele alan Mabee ise, devleti güvenliği sağlayıcı ana aktör olarak konumlandırmıştır (Mabee, 2003:143-145). Bütün bu farklı tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere güvenlik kavramıyla ilgili herkesin kabul ettiği ortak bir tanımlama yapmak oldukça zordur.

Güvenlik kavramının tarihsel süreç içerisinde ortaya çıktığı dönemi düşündüğümüzde ise, kavramın tanımlanmasıyla ilgili yaşanan belirsizliği burada da gözlemlemek mümkündür. Çünkü Foucault'un da belirttiği üzere güvenlik kavramı, hukuki-yasal zemin içerisinde kendiliğinden vardır ve bu nedenle belli bir zamanda ortaya çıktığı söylenemez (Foucault, 2016:9). Maslow'un (1943) "ihtiyaçlar hiyerarşisi" piramidinde de kendisine yer bulan güvenlik, insanlar için oldukça önemli bir ihtiyaçtır. Burada önemli olan nokta kimin güvenliği neyin güvenliği ve bu güvenliği kimin sağlayacağı ile ilgili sorulara verilen yanıtlardır. İşte bu sorular güvenlik kavramının öznesiyle ve güvenliği sağlayacak olan kurumla doğrudan alakalıdır. Kimin ve neyin güvenliği sorusuna uluslararası sistemde verilen yanıt uzunca bir süre "devletin güvenliği" olmuştur (Smith, 2020:47-62). Aslında insanların güvenlik ihtiyacı nedeniyle ortaya çıkan devlet, burada resmi olarak güç kullanma tekeli elinde bulunduran tek kurumdur. Bu nedenle güvenliği sağlayan aktör ve güvenliği sağlanacak olan nesne Soğuk Savaş yıllarının son dönemlerine kadar "devlet" olmuştur. Uluslararası sistemde özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde realist düşünürlerin hâkimiyeti, bugün geleneksel güvenlik anlayışı olarak adlandırdığımız sürecin yaşanmasına neden olmuştur. Geleneksel güvenlik anlayışına göre devletlerin varlığı için en büyük tehdit yine diğer devletlerdir ve bu tehditleri bertaraf edebilmek için askeri yöntemlere başvurmak gerekmektedir. Bu anlayış güvenlik kavramını oldukça dar bir alana hapsederek diğer birçok tehdidin görmezden gelinmesine neden olmuştur. Ancak Soğuk Savaş süresince dondurulan sorunlarla birlikte iki kutuplu bir yapıya sahip olan uluslararası sistemde bu görüş varlığını devam ettirebilmiştir.

Soğuk Savaş'ın son dönemlerinde küreselleşmenin de etkisiyle tehdit ve tehlike kavramlarında yaşanan değişim geleneksel güvenlik anlayışının sorgulanmasına neden olmuş ve böylece eleştirel teorisyenlerin katkılarıyla "yeni güvenlik anlayışı" ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla uzunca bir dönem tehdit olarak görülen "mit" ortadan kalkmış ve ulus-devletler diğer tehditlerle yüzleşmek durumunda kalmıştır. Bağımsızlığını yeni kazanan devletlerle birlikte çok kutuplu bir hale gelen uluslararası sistemde, uluslararası aktörler de çoğalmıştır. Böylece artık yalnızca devlete yönelik tehditler değil; bireye, çevreye, ekonomiye vb. yönelik tehditlerle de mücadele edilmeye başlanmıştır. Ancak bu yeni tehditler sahip oldukları hibrit yapı nedeniyle yalnızca askeri güç ile başa çıkılabilecek tehditler değildir ve bunlarla mücadele için yeni yöntemler gerekmektedir. Dünyayı devletlerin gözüyle görmeyi bırakmak gerektiğini iddia eden eleştirel teoriler (Waeber, 2004:6), Aberystwyth, Paris ve Kopenhag Okullarının çalışmalarıyla güvenlik kavramının yeniden düşünülmesini sağlamıştır. Özellikle eleştirel

teorisyenlerden Barry Buzan güvenliği sektörlere (siyasi, ekonomik, çevresel, askeri ve toplumsal güvenlik) ayırarak kavramın genişlemesini ve derinleşmesini sağlamıştır (Buzan'dan aktaran Waeber, 2004:8). Eleştirel teorisyenler, birey güvenliğinden başlayarak küresel güvenliğe giden katmanlı bir yapı oluşturulması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca eleştirel teoriler güvenliği “bireylerin gereksiz yapısal zorlamalardan kurtarılması (Mcdonald, 2005:299)” olarak tanımlamış ve “insani güvenlik” kavramı da işte bu dönemde güvenlik kavramının genişlemesiyle birlikte ortaya çıkmıştır.

İnsani güvenlik kavramına ilk olarak 1994 tarihli Birleşmiş Milletler (BM) Kalkınma raporunda rastlanılmaktadır. Burada oldukça geniş çapta bir tanımlama yapılarak, insani güvenlik kavramı kronik sorunlar ve günlük hayatta ortaya çıkan sorunlarla birlikte açıklanmaya çalışılmıştır (UNDP, 1994:23). Böylece bu iki grup içerisine giren tehlikelerden korunma hali insani güvenlik olarak belirtilmiştir. Bu raporda tanımı yapılmaya çalışılan insani güvenlik kavramı, evrensel olarak ele alınmakta ve böylece dünya üzerindeki bütün insanları ilgilendiren bir tanım ortaya çıkmaktadır. Buna ek olarak geniş kapsamlı bir tanım yapılarak; çevre, gıda, ekonomi, sağlık, bireysel, toplumsal ve politik güvenlik alanları da insani güvenliğin içerisine dâhil edilmiştir (UNDP, 1994:24-25). Bütün bu yeni güvenlik alanları ve tabii insani güvenliğe yönelik tehditler dünya üzerindeki bütün insanları etkileme potansiyeline sahip küresel nitelikte olgulardır. BM Kalkınma raporunda ayrıca gelecek yüzyılda insan güvenliği için potansiyel tehditler de ele alınmış ve şu şekilde sıralanmıştır (UNDP, 1994:34):

1. Ekonomik fırsatlardaki eşitsizlik,
2. Uluslararası terörizm,
3. Aşırı uluslararası göç,
4. Kontrolsüz nüfus artışı,
5. Çevresel bozulma,
6. Uyuşturucu üretimi ve kaçakçılığı.

Uluslararası sistemde insani güvenlik kavramının ortaya çıkması ve gelişmesine etki eden bir diğer belge 1996 tarihli Ottawa süreci ile ortaya çıkmıştır. Kanada ve Norveç'in öncülüğünü yaptığı bu süreç, kara mayınlarının insanlara verdiği zararı sonlandırmak amacı taşımakla birlikte; insani güvenlik ve koruma sorumluluğu (*responsibility to protection*) kavramları için kaynak olarak görülmektedir (Axworthy, 2016:305). Bununla birlikte insani güvenlik kavramı, NATO'nun 1999 tarihli Kosova müdahalesi ile uluslararası toplum tarafından kabul edilmişken; koruma sorumluluğu anlayışı ise 2001 yılında

Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu (*International Commission on Intervention and State Sovereignty*)'nun yayınladığı “koruma sorumluluğu” adlı raporla açıklanmıştır (ICISS, 2001:11).

İnsani güvenlik kavramının ortaya çıkması hususunda bir başka önemli belge 2003 tarihli “İnsan Güvenliği Komisyon Raporu”dur. Japonya Dışişleri Bakanlığının girişimleri Dünya Bankası ve İsveç gibi pek çok aktörün katkılarıyla hazırlanan bu raporda, insani güvenlik özgürlük ve güvenlik ikilisinin dengesi üzerine kurgulanmıştır (Commissssion on Human Security, 2003: 4). Özetle, insanların güvenliklerinin özgürlüklerini koruyarak sağlanabileceği belirtilmektedir. Aynı zamanda insani güvenliğin devlet güvenliği ile olan ilişkisinin de ele alındığı bu raporda, her iki güvenlik çeşidinin birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğu vurgulanmıştır. Son olarak bu belgede hem geniş hem de dar anlamda tanımlanan insani güvenlik kavramı, korkulardan özgürlük (*freedom from fear*) ve isteklerden özgürlük (*freedom from want*) anlamlarına gelecek şekilde tanımlanmıştır (Commissssion on Human Security, 2003).

Güvenlik alanında görece yeni bir alan olan insani güvenlik, insan haklarıyla da oldukça yakın ilişki içerisindedir. Bu ilişkide kritik nokta özgürlük-güvenlik ikilisiyle ilgili kurulacak dengedir. Buna ek olarak yine insani güvenlik ve devlet güvenliği arasında da sıkı sıkıya bağlı bir ilişki vardır. Birinin güvenliği diğerinkini sağlarken; aynı şekilde birinin güvenliksiz oluşu ötekini de güvenliksiz bir konuma getirme ihtimali taşımaktadır. Bu nedenle güvenlik kavramı bütüncül bir şekilde ele alınarak, özgürlük-güvenlik dengesi kurulmalı ve böylece insan haklarının da korunması sağlanmalıdır.

Pandemi Döneminde Devletlerin Güvenlik Algısı

“Devlet”, kavramı oldukça uzun süre siyasetin ana konusunu oluşturan bir kavram olarak karşımıza çıkmıştır. “Devlet nedir?” sorusu, uzun yıllar boyunca sosyal bilimlerde alanında çalışan düşünürlerin aklını kurcalamış ve bu soru yanıtlanmaya çalışılmıştır.

Devleti tanımlayan her düşünür devlete kendi bakış açısına göre bir önem atfetmiş ve devleti kendi duyarlılıkları çerçevesinde tanımlamıştır. Bu nedenden dolayıdır ki, literatürde çok sayıda devlet tanımı mevcuttur. Çeşitli görüşlerin devlet tanımlamalarından ziyade devletin unsurlarını kapsayan “anlatımcı” (deskriptif) tanımlara göz atıldığında; devletin, ülke, insan topluluğu ve iktidar gibi unsurlardan meydana geldiğini söyleyebiliriz (Kapani, 2018:34). Buradan hareketle yapılan tanımlamalara bakıldığında devletin ana unsurlarından olan “insan” unsurunun devletin yegâne amacı olduğu

görülmektedir. Devlet insanlar tarafından kurgulanmış ve bizzat insan ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturulmuş bir kurumdur. Bugün, 21. yüzyılda devletten bahsedildiği zaman insan hakları ve insani güvenliği hesaba katmayan bir devlet düşünülmediği de aşikârdır. Anti-demokratik devletler ise farklı bir kapsamda ayrıca değerlendirilmedi. Zira insan haklarına saygılı, insani güvenliğe önem veren, özgürlüklerin yasalarla korunduğu devletlerden bahsedildiğinde demokratik devletlerden bahsedildiği düşünülebilir.

Devlet kurum olarak siyasetin önemli bir parçası olarak zikredilebilse de gerçekte siyasetin özü devletten ziyade geniş anlamda iktidar, dar anlamda ise siyasal iktidar olarak görülebilir. Siyasal iktidarı kullanan kişi ya da kişilerin egemenliklerinin kaynağını dayandırdıkları yere göre devletin fonksiyonunun da değiştiği söylenilebilir. Egemenliğinin kaynağını gökyüzünde arayan teokratik iktidarlar bir kenara bırakılacak olursa egemenliğin kaynağını devletin beşerî unsuru olan insanda arayan siyasal iktidarlar sayesinde modern anlamda devletten bahsedilmeye başlandığını söyleyebiliriz (Kışlalı, 1993:101). Devletin içeriğine bakıldığında oldukça büyük bir kurum olduğundan bahsedilebilir. Devlet aygıtının içeriğinde, “hükümet, meclis, yargı, bürokrasi, askeriye, polis, yerel kurumlar, bölgesel vb. kurumlar yer alır. Anayasa ile sınırlandırılmış yetkiler kullanan bir siyasal iktidar ya da hükümetten söz edildiğinde; insanların hak ve özgürlüklerine saygı duyan hukukun üstünlüğünü kabul etmiş, insanı ön planda tutan bir hükümetten söz ediliyor demektir. Ancak çoğu zaman devlet-hükümet ayrımını yapmak kolay değildir. Bazen yönetilenlerin yani halkın nazarında siyasal iktidarla /hükümetle devlet arasındaki sınırlar bulanıklaşır ve her iki kavram birbiri yerine kullanılmaya başlanır. Oysa ikisinin arasında derin farklılıklar mevcuttur. Heywood’un sınıflandırdığı farklılıkları incelediğimizde otoritenin doğasına ilişkin pek çok kavramı yerine oturtmak daha kolay olacaktır (Heywood, 2011:128):

- “Devlet, hükümetten daha geniştir. Devlet, kamusal alandaki tüm kurumları ve -vatandaşlık sıfatıyla- topluluğun tüm üyelerini kapsar. Hükümet, devletin bir parçasıdır.
- Devlet devamlı, sürekli bir varlıktır. Hükümet ise geçicidir: hükümetler gelir gider ve hükümet sistemleri reforme edilir ve yeniden tanzim edilir.
- Hükümet, devlet otoritesinin işletilmesini sağlayan bir araçtır. Devlet politikasının oluşturulması ve uygulanması bakımından hükümet devletin “beyni”dir ve devletin mevcudiyetini devam ettirir.
- Devlet gayrişahsi (kişisel olmayan) bir otorite icra eder. Devletin personeli -genellikle bürokratik usullerle işe alınır ve devlet organlarının, zamanın hükümetinin ideolojik isteklerine direnmeye muktedir kılacak şekilde siyasi bakımdan nötr olmaları beklenir.

- Devlet, en azından teorik olarak, toplumun daimî çıkarlarını, yani ortak iyiliği veya genel iradeyi temsil eder. Öte yandan hükümet ise, belirli bir zamanda iktidarda olanların partizan sempatilerini temsil eder.”

Dolayısı ile devlet mekanizması ile uyumlu bir yönetim sergileyen bir hükümet ya da siyasal iktidarın hüküm sürdüğü ülkelerde demokratik bir rejimle karşı karşıya olduğumuzu söyleyebilmek mümkündür. Oysa demokratik devletler kadar demokratik olmayan devletlerde dünya kamuoyunda sıklıkla gördüğümüz devlet rejimleridir. Demokratik olmayan devletler ise anti-demokratik devletler olarak anılmaktadır. “Devlet, tıpkı bir makine gibi, hem faydalı hem de zararlıdır. İnsan makinesine tamamiyle hâkim oldukça daha kuvvetli, daha hür olur, selameti artar. İnsan makinenin kontrolünü elinden kaçırdı mı, makine onun düşmanı kesilir; onu ezer, ve mahveder... (Coundenhove, 1894)”.

Haluk Alkan (2020) devleti tarihsel süreç içerisinde kendisini yeniden üretebilen bir varlık olarak tanımlamaktadır. Bu doğrultuda Orhan Cengiz ise, covid-19 sürecinin devletleri özellikle toplumsal ihtiyaçlarla ilgili konularda değişime mecbur bıraktığını belirtmektedir (Cengiz, 2021:52). Nitekim 1990’lardan sonra daha liberal ve insani güvenliği öncelikli olarak gören bir uluslararası sistemden bahsedilirken, tıpkı 11 Eylül olaylarında olduğu gibi daha devlet merkezli bir güvenlik anlayışı uluslararası sisteme hâkim olmaya başlamıştır. Bu süreçte devletler içe kapanarak ulusüstü statükonun bozulmasına neden olmuş ve kendi ulusal sınırlarını ve vatandaşlarını korumak için daha bireysel politikalar izlemiştir (Koç, 2021:113). Buna ek olarak bazı ülkeler pandemiye bahane ederek Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ni askıya almış ve hatta süresiz bir şekilde olağanüstü hâl ilan etmiştir (Üste ve Odabaş, 2021:111). İnsanların eğer daha fazla güvenlik istiyorlarsa, özgürlüklerinden kendi istekleri ile vazgeçebildikleri covid-19 sürecinde neredeyse pek çok ülkede gözlemlenmiştir. Ancak temel hak ve hürriyetlerin güvenlik uğruna kısıtlanması uzun vadeli olarak sürdürülebilir bir politika değildir. Yine de ülkelerin rejim çeşitleri fark etmeksizin güvenlikleri tehdit altında olduğunda, vatandaşların devletin bekası için özgürlüklerinden vazgeçebildikleri de görülmüştür (Aydın, 2020:40).

Carlos R. S. Milani (2020), korku içindeki toplumların riskleri ve güvensizliği azaltmak uğruna otoriter rejimler tarafından sergilenen “özgürlüklerin kısıtlanması” durumunu kabul edebileceklerini belirtmiştir. Süleyman Güder (2020) ise; salgınla birlikte siyasette kamu otoritesinin etkisinin artacağı ve otoriterleşme eğilimlerinin gözlenebileceğini iddia etmektedir. Salgın sonrası ülkelerin güvenlik hiyerarşilerini gözden geçirmesi beklenen bir durumdur (Güder, 2020:199); çünkü aslında pek çok alt güvenlik alanını da içerisine

alan insani güvenlik kavramının ne kadar önemli olduğu bir kez daha görülmüştür. Başlarda insani güvenlik kavramı aslında insani kalkınma ve insan haklarıyla aynı şey olarak düşünülmüştür, ancak covid-19 insani güvenliğin bunlardan farklı yeni bir yaklaşım olduğunun ortaya konmasını sağlamıştır (Alameşe, 2021: 44).

Latif Taş, otoriter yönetimlerin covid-19'u siyasi bir fırsat olarak değerlendirdiğini düşünmektedir (2021:125). Çünkü böylece otorite güçlenecek ve otorite genişleyebilecektir. Ancak devletin güçlenmesinin mutlaka otoriterleşme anlamına gelmeyeceği ve otoriter rejimlerin de krizlerle mücadelede mutlaka makul aktör olarak görülemeyeceğini belirten çalışmalarda vardır (Ulutaş, 2020:12). Hacer Ansal çalışmasında (2020) covid-19 ile mücadelede ülkelerin yararlandığı bazı yeni teknolojilerin insanlarda endişe yarattığı ve bu teknolojiler sayesinde devletlerin otoriterleşme süreçlerinin hızlandığını belirtmektedir. Özellikle covid döneminde alınan kararlar doğrultusunda olağanüstü izleme ve gözleme politikalarının, covid sonrasında vazgeçilmesi en zor şeyler olacağı düşünülmektedir (Kodra, 2020:93). Örneğin Çin Hükümeti'nin, ülke genelinde kurduğu izleme ve gözleme üzerine kapsamlı sistem, insan haklarıyla ilgili olarak bazı temel hakların ihlaline neden olmaktadır (Ansal, 2020).

Devlet, covid-19 sürecinde uluslararası örgütlerden daha ön planda olmuş ve hem ulusal hem de küresel olarak mücadele vermiştir (Alkan, 2020:280). Nitekim covid-19 ile mücadelede bireysel çözümün mümkün olmadığı görülmüş olması, diğer ülkelerle iş birliği yapmanın oldukça önemli olduğunu ortaya koymuştur (Alameşe, 2021: 41; Güder, 2020:189). Ancak devletlerin ulusal çapta aldığı koruyucu ve kısıtlayıcı güvenlik tedbirlerinin uzunca bir süredir uygulanıyor oluşu, politikaların meşruiyetinin sorgulanmasına neden olmuştur (Üste ve Odabaş, 2021:113). Bununla birlikte hemen hemen bütün ülkelerde insan hakları ihlali yaşanmış ve bu ihlaller yine insanları korumak/insani güvenliği sağlamak adına yapılmıştır. Sonuçta, ulus-devletlerin bu dönemde Soğuk Savaş sürecinde gözlemlediğimiz güvenlik anlayışına yeniden döndüğü söylenebilir. Böylece ulusal sınırlar yeniden önem kazanırken, bu sınırları korumak adına devletin aldığı bütün önlemler kabul edilebilir bir hale gelmiştir. Nihayetinde insani güvenliğin geri plana atıldığı, bir bütün olarak devletin güvenliğini sağlamak için oluşturulan politikaların da insan hakları ihlaline neden olduğu görülmüştür. Bu durum covid-19 sürecinin devletlerin güvenlik politikalarındaki değişimin net bir şekilde görülmesini sağlamıştır.

Otoriterleşme ve İnsani Güvenlik İkilisini Tartışmak: Demokratik ve Anti-Demokratik Rejimler

“Halkın yönetimi” anlamında kullanılan “demos kratein” sözcüklerinin ilk defa M.Ö. V. yüzyılda Yunanlı tarihçi Herodot tarafından kullanıldığı düşünülmektedir (Erdoğan, 2003:232). Ama bu sadece kelime anlamıdır, somut olarak bir halk-millet iradesinden söz etmek mümkün değildir. “Demokrasilerde halk-millet iradesi olduğu söylenen şey, mecburen, belli bir konuda, halkın-milletin muayyen bir istikamette düşünmekte olan çoğunluğunun iradesidir (Yayla, 2001:32)”.

Demokrasinin birden fazla modeli mevcuttur. En önemlileri doğrudan demokrasi ve temsili demokrasidir. Doğrudan demokraside vatandaşların yönetime “doğrudan, vasıtasız ve daimî” bir şekilde katılımı söz konusudur. Doğrudan demokrasi en ideal demokrasi olarak görülmesine rağmen nüfus unsurunu göz önüne aldığımızda günümüzde uygulanması neredeyse imkansızdır. “Temsili demokrasi, liberal demokrasinin en yaygın türüdür, sınırlı ve dolaylı bir demokrasiye denk düşer (Yayla, 2004:62-64)”. Sınırlı olmasını iki maddeyle açıklamak mümkündür. Birinci olarak, halkın yönetime katılımı son derece kısıdır ve sürekli gerçekleşmez. İkinci olarak ise, siyasal iktidar anayasa ile sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla anayasal bir demokrasi mevcuttur, siyasal iktidar yetkilerini anayasal sınırlar içerisinde kullanmaktadır. Vatandaşlar tarafından belli bir süre boyunca kendilerini temsil etmeleri için seçilen temsilciler nedeniyle de dolaylı bir demokrasiden bahsedilebilir (Yayla, 2004:62-64). Demokrasi, çağdaş özgürlüklerin önem kazandığı bir siyasi düzeni ifade eder. Demokrasi herkes tarafından ideal olarak görülmeyle birlikte, bu tutum bazı sakıncaları da beraberinde getirmektedir. “İnsanlar bir sisteme sırf onu onayladıkları için demokratik deme eğilimindedirler (Erdoğan, 2003:231)”. Bu durumun yarattığı en büyük sorun, demokrasi ile hiçbir şekilde bağdaşmayan yönetimlerin dahi kendilerini demokrasi olarak nitelermeleri olmuştur.

Halkın kendi kendini yönetmesi olarak tanımlanan demokrasi bu yönüyle, pek çok unsurun bir arada faaliyeti sonucu işlerlik kazanmaktadır. Demokratik bir rejimin özellikleri, farklı zamanlarda ve farklı mekânlarda değişik bir yapı göstermekle birlikte bu rejimin vazgeçilmez olarak nitelendirilebileceğimiz bazı unsurları vardır. Bunlardan bazıları; halk egemenliği, insan hak ve özgürlükleri, hukukun üstünlüğü, muhalefetin varlığı, çoklu denetim mekanizmaları, açık toplum, özgürlük, eşitlik, barış, çoğulculuk, kuvvetler ayrılığı ve sivil toplum örgütleri olarak sayılabilir. Bu unsurlar tek başına demokrasiyi oluşturmaz ama onların varlığı demokrasinin devamlılığı için şarttır. Bu unsurların varlığını sürdürebilmesi için ise gerekli bazı mekanizmalar vardır:

özgür ve düzenli seçimler, siyasi çoğulculuk, sivil ve siyasi özgürlükler, çoğunluk yönetimi ve çoğunluğun değişkenliği, iktisadi özgürlükler, piyasa ekonomisi ve seçilmişlerin üstünlüğü (Erdoğan, 1995:5-6; Çaha, 2020:317-325). Bu mekanizmalar aynı zamanda liberal demokrasinin kurumları olarak da adlandırılmaktadır. Temeline bireyi alan liberal demokrasi bu temelin en vazgeçilmez değeri olarak ise özgürlüğü seçmekte ve özgürlüğü insanın vazgeçilemez bireysel hakkı olarak görmektedir (Dursun, 2001:20). Erdoğan'a göre "demokrasi özgürlükle eşitliğin politik bir sentezidir." (Erdoğan, 1995:5) Bireyi, özgürlüğü ve eşitliği kendine temel değer olarak seçen liberalizmin ya da liberal demokrasinin mekanizmalarını bu bağlamda demokrasinin mekanizmaları olarak kabul etmek yanlış olmayacaktır. Liberalizmin temelinde yer alan ve demokrasinin vazgeçilmezleri olarak nitelediğimiz kavramlardan bazılarına değinecek olursak; liberalizm-demokrasi ilişkisi daha net anlaşılacaktır. Liberalizmin temelini oluşturan "bireycilik" kolektivizmden ziyade bireyi ve bireyin iyiliğini ön plana alan bir düşünme şeklidir. Toplumun temeli bireydir ve birey toplumdaki daha gerçektir (Yayla, 2002:151). Dolayısıyla bireye sıkı bir şekilde bağlı kişilik haklarından söz edilebilecektir. Çeşitli kararlar veren, tercihlerde bulunan ve bu hakları kullanan bireydir. Toplum ve diğer çeşitli topluluklar (sınıf, millet, cemaat, ümmet) bireylerden meydana gelmektedir. Toplum bireyi ve birey haklarını aşan bir amaca sahip olamaz (Şahin, 2015:58-59). Ancak bireycilik toplumun ya da kollektif kimliklerin inkârı anlamına gelmemektedir. Bireyin kendine bağlı olan hakları ile dayatma olmaksızın kendi rızasıyla kendisi seçtiği aidiyetleri ve kimlikleri ile bir bütün olmasıdır (Erdoğan, 1995:25). Dolayısıyla insani güvenliği tartışmak demek aynı zamanda liberal demokrasiden bahsetmek demektir. Zira birey hakları insani güvenliğin de temelinde yer almaktadır.

Özgürlükten bahsettiğimiz zaman aklımıza çok sayıda anlam gelmektedir. Her ne kadar özgürlüğün anlamı konusunda bir fikir ayrılığı olsa da liberalizmin temel değerlerinden kabul edilen özgürlük bireycilik ile de sıkı bağlar içindedir (Şahin, 2015:60). Çeşitli türleri olduğundan söz edilen özgürlük temelde yine bireyin özgürlüğüdür. Bunu özgürlük türlerine bakarak anlamak mümkündür: "Pozitif özgürlük, negatif özgürlük, kişisel özgürlük, toplumsal özgürlük, iktidar olarak özgürlük, politik özgürlük, metafizik özgürlük, iç özgürlük, ekonomik özgürlük, cinsel özgürlük gibi. Hayek'e göre özgürlük bir insanın başkalarının zorlaması altında kalmaksızın davranabilmesi, hareket edebilmesidir (Yayla, 2000:22)". Hayek güvenlik kavramının alanını genişletmesinin özgürlük alanını daraltacağını ve gerçekte güvenliğin insan özgürlüğü için büyük bir tehlike oluşturduğunu düşünmektedir (Hayek, 2004: 165). Belki "insani güvenlik" anlayışının gelişmesine de bu ve benzeri düşünceler

vesile olmuştur. Nihayetinde, özgürlük ve güvenlik ihtiyacı birey için eşit derecede önemlidir. Güvenli bir ortam insanın özgürlüğünü en rahat yaşayabileceği bir ortamdır. Dolayısıyla bireyler özgürlüklerini yaşayacak güvenli ortamlara ihtiyaç duyarlar (Erdoğan, 2013: 23). Güvenli alanlar ise ancak hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü ile sağlanabilir. Hayek'e göre "liberalizm devlet kuvvetinin sınırlarıyla ilgilidir, demokrasi ise kimin iktidara sahip olduğuyula (Hayek, 1999:171)". Demokrasinin genişlemesi ve bir süre sonra ortaya çıkabilecek olan "sınırsız demokrasi"nin bireysel özgürlüklerin çoğunluk lehine daralması sonucuna yol açacağı varsayımı, Platon'un çoğunluğun diktatörlüğü olarak sözünü ettiği demokrasi için; aşırı özgürlüğün köleliğe yol açacağından bahsettiğini gözlemleriz (Platon, 2020:294). Yani sınırsız özgürlük ve demokrasi insani güvenlik için arzu edilen bir şey değildir. Dolayısıyla sınırlı bir demokrasi yani Platon'un yasalı demokrasi olarak söz ettiği bir demokrasi, ancak hukukun üstünlüğünü temel alan bir toplumda var olabilecektir. Dolayısıyla demokrasinin gereklerinden biri olan hukukun üstünlüğü modern anayasacılığın da gelişmesine neden olmuştur denilebilir. Yönetimde keyfiliğin, baskının ve gayri meşru güç kullanmanın var olduğu "polis devleti"nin zıttı olan "hukuk devleti"nde devlet hukuk kuralları ile sınırlandırılmıştır. Hukuka dayalı bir devlette keyfiliğe ve baskıya yer yoktur. Hukuk devleti özgürlükleri sınırladığı yönüyle demokrasiyle bağdaşmazken vatandaşlar arasında eşitliği sağlaması ve vatandaş devlet karşısında korumasıyla birlikte demokrasinin önemli bir yönüne karşılık gelmektedir (Erdoğan, 2003:114). Anti-demokratik yönetim biçimlerinden bahsettiğimizde ise, bu saydığımız değerlerin büyük bir kısmını içerisinde barındırmayan yönetim biçimleri akla gelmektedir. Totaliter ve otoriter rejimler anti-demokratik rejimlerdir. Ancak çoğu totaliter ya da otoriter sistem anti-demokratik olduğunu kabul etmez, aslında demokrasi oldukları iddiasındadırlar. Ama burada asıl önemli nokta; demokratik olarak tabir edebileceğimiz rejimlerin de bir gün otoriter ya da totaliter rejimlere dönüşme olasılıklarının her zaman mevcut olduğudur.

Totaliter sistemler aynı isimlerindeki gibi total bir ideolojiyle toplumu kuşatırlar. Totaliter rejimin en önemli özelliği bütünleştirici bir ideolojiye sahip olmasıdır. Totaliter sistemlerde hükümet-devlet ayrımı ortadan kalkar. Devlet hükümettir, hükümet ise devlettir. Genellikle tek parti düzeninde yönetilen ülkede toplum, hâkim ideoloji üzerinden düzenlenerek dönüştürülür (Çetin, 2002:16). Totaliter devlet, devletin beşerî unsuruna yani insana en fazla müdahale eden, insanı kuşatan ve insan hayatını bütün boyutlarıyla kontrol eden bir devlettir. Sivil topluma ve sivil özgürlüklere yaşam alanı tanımayan totaliter rejim, insani özgürlükleri de kendi ideolojisi doğrultusunda kısıtlamaktan geri durmaz (Heywood, 2011:140). İnsani güvenliğin bizzat

devlet tarafından ihlal edildiği bir devlet düzeni, totaliter rejimlerde böylece ortaya çıkmış olur. Totaliter sistemler incelendiği zaman; “ideoloji, kitlesel tek parti, mobilize edici örgütler iktidarın küçük bir grupta toplanması, iktidarın barışçıl yöntemlerle yerinden ayrılmaması” gibi özelliklere bir arada rastlamak gerekliliği mevcuttur. Zaman zaman bu özellikler herhangi bir iktidarda bulunsa da tamamı bir arada bulunmadıkça totaliter bir rejimin varlığından söz edilemez (Linz, 2021:37).

Otokratik rejimlere ise tarihin pek çok döneminde rastlanmaktadır. Yunan şehir devletlerindeki tiranlardan, modern Avrupa’daki monarşilere kadar otokrasilerden bahsedebilmek mümkündür (Friedrich ve Brzezinski, 1964:7). Heywood, “üç dünya tipolojisi” sınıflandırmasında; birinci dünya olarak tanımladığı rejimleri genellikle kapitalist toplumlar olarak sınıflandırırken, ikinci dünya ülkelerini daha ziyade komünist ya da sosyalist rejimleri benimsemiş ülkeler olarak sınıflandırır. Üçüncü dünya rejimlerini ise otoriter, geleneksel, diktatörlük ya da askeri diktatörlük tarafından yönetilen rejimler olarak sınıflandırır. Otoriter sistemlerde bireysel özgürlüklerin kısıtlanması otoriterlik adına gerçekleşse de genelde bu ülkeler fakir ve gelişmemiş ülkeler olarak tanımlanmıştır (Heywood, 2011:53). Daha önce de değinildiği üzere totaliter sistemin özü ideoloji de yatmaktadır. Oysa otoriter rejimlerde ideolojik bir dayanak söz konusu değildir. Zira otoriter rejimin asıl derdi siyasal iktidarın kaybedilmemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Totaliter sistemlerde meşruluğunu ideolojiye dayandıran rejim, otoriter sistemlerde daha çeşitli meşruluk kaynakları kullanır. Bazen din, bazen halk, bazen de her ikisi birden meşruluk kaynağı olarak sunulurken halkın diğer partileri tercih etmesinin yolu bir şekilde kapatılır. Halk seçime, iktidarı yeniden onaylamak ve görev uzatmak için gider. Totaliter sistemlerde sürekli olarak ortadan kaldırılan bireysel özgürlükler, otoriter sistemlerde tamamen ortadan kalkmasa da kullanımı sınırlıdır (Çetin, 2020:289). Linz otoriterliği tanımlarken öncelikle “demokratik ve totaliter olmayan” rejimleri bu kategoriye almış (Linz’den Aktaran Linz, 2021:167) daha sonraki çalışmalarında ise totaliterlik ile otoriterlik arasındaki sınırların çok belirsiz olduğundan bahsetmiştir. Linz’e göre; totalitarizme doğru giden toplumların otoriterliği ya da totaliterlikten otoriterliğe doğru evrilen toplumların varlığı bu belirsiz sınırların oluşmasına neden olmuştur denilebilir (Linz, 2021:167). Otoriter sistemler farklı ülkelerde farklı şekillerde ortaya çıkabilirler, ancak “halka güvensizlik, bireysel hakların ifadesine ve örgütlenmesine izin verilmemesi, siyasal ve toplumsal örgütlenmelerin iktidar partisinin iznine bağlı olması” gibi belirli bir takım ortak özelliklerini saptamak mümkündür. Bu tarz otoriter rejimlerde muhalif sesler ve muhalif toplumsal hareketler bastırılırken kamuoyu ve kitle iletişim

araçları ise iktidarın tekelindedir (Çetin, 2020:289). Modern dünyada devleti düşündüğümüzde, halkın mutluluğunu ve güvenliğini sağlayan bir kurum olduğunu varsayabiliriz. Tabii bu beklentilerin karşılanacağı devletler genel olarak demokratik devletlerdir. Devlet, insanların huzuru mutluluğu ve güvenliği için gereklidir. Ama her devlet mutluluk, huzur ve güvenliği sağlamaz. Hiçbir ülke ya da hiçbir halk, devletin anti-demokratik bir rejime doğru evrilmesini arzu etmez. Fakat arzu edilmeyen bu dönüşümün gerçekleşmesi politika sahnesinde zaman zaman karşımıza çıkabilmektedir.

2019 yılının son günlerinde Çin merkezli olarak başlayan ve bir süre sonra tüm dünyaya yayılan covid-19 virüsü, DSÖ tarafından tüm dünyada pandemi ilan edilmesinin ardından ilk aşılarda bulunana kadar dünya genelinde yüksek oranda infiale yol açmıştır. Pandeminin ilk dönemlerinde tedavinin tam olarak kestirilememesi, ilaç ya da aşı gibi koruyucu ya da önleyici tedbirlerin henüz bulunamamış olması dünya genelinde devletleri çok çeşitli kararlar almaya zorlamıştır. Halkın ve ülkenin iyiliği için alınan bu kararlar zaman zaman halkta direnç yol açmış ve tepkilere neden olmuştur. Covid-19 pandemisinde devletler tarafından alınan kimi önlemler devletin insani güvenliği hiçe sayarak insan hak ve özgürlüklerini ihlal ettiği yönünde düşüncelere yol açmış ve pandemiyle beraber devletler otoriterleşiyor mu? sorusunu akıllara getirmiştir. Otoriterlikle totaliterlik arasındaki sınırların belirsizliği de düşünüldüğünde bu sorunun cevaplanması önemli görünmektedir. BM Terörle Mücadele ve İnsan Hakları Özel Raportörü Fionnuala Ní Aoláin, pandeminin sonrasında hemen olmasa da dünya genelinde bir otoriterlik salgını yaşanabileceğinden söz ederken, dünya genelinde birçok insanın hislerine tercümanlık yapıyor olduğu düşünülebilir (Aktaran Simon, 2020:104).

Pandeminin ilanına insanlar açısından bakıldığında “kıyamet ideolojisi” adı verilen distopik gelecek tasavvurlarının gerçekleştiğine dair yaygın bir inanışla birlikte gerek sosyal gerek ekonomik gerekse sağlıkla ilgili korkular yükselişe geçmiştir. Toplumda korku ve panik hâkim olurken, insanların güven hissi zedelenmiştir. Pandemiyle beraber bozulan ekonomi ve ulaşılamayan tüketim ürünleri, insanların kendilerine ve yakınlarına dair endişelerini körükleyen bir ortam yaratmıştır. Devletlerin normal dönemlerde yaptıkları hizmetler ve aldıkları kararlar pandemi ortamına uygun düşmemiş, devletler kendilerini hızlı bir değişim sürecine sokmak zorunda kalmışlardır. Bu durum ise, devletleri farklı önlemler almak zorunda bırakmıştır (Alkan, 2020:273). Dünya genelinde ilk alınan önlem maske zorunluluğu olurken, maske zorunluluğunu sokağa çıkma yasakları, seyahat kısıtlamaları vb. önlemler takip etmiştir. Alınan önlemlere uymayan vatandaşlar ise para cezasından hapis cezasına varan geniş bir yelpazede cezalandırılmışlardır. Bu süreç ise pek çok

ülkede kitlesel protestolara neden olmuştur. Aşı geliştirme çalışmaları 2020 yılının sonlarına doğru sonuç vermeye başlamış ve DSÖ tarafından acil kullanım onayı verilen ilaçlar ise sırasıyla piyasaya sürülmüştür. CoronaVac., Biontech, Sputnik V, AZD1222 ise ilk aşı örnekleri olarak ortaya çıkmıştır (<https://tr.euronews.com/2021/01/11/moderna-astrazeneca-coronavac-sputnik-v-pfizer-koronavirus-as-lar-ne-kadar-etkili>). Ancak aşuların ortaya çıkması da yine devlet eliyle insani güvenliği tehdit eden uygulamaları ortaya çıkartmıştır. Tüm dünyada güçlü bir aşı karşıtlığı lobisi oluşurken bazı ülkelerde aşı olmayan vatandaşlara uygulanan yaptırımlar otoriter devlet anlayışını tekrar gündeme getirmiştir. Aşı taraftarları aşı olmayanları kendi güvenliklerini riske atmakla suçlarken; aşı karşıtları ise devletler tarafından bireysel haklarının gasp edildiğini ileri sürmektedirler. Nihayetinde dünya genelinde ülkelerin tamamında farklı farklı önlemler alındığı görülmüştür.

Demokratik Ülke Örnekleri Olarak ABD ve İtalya

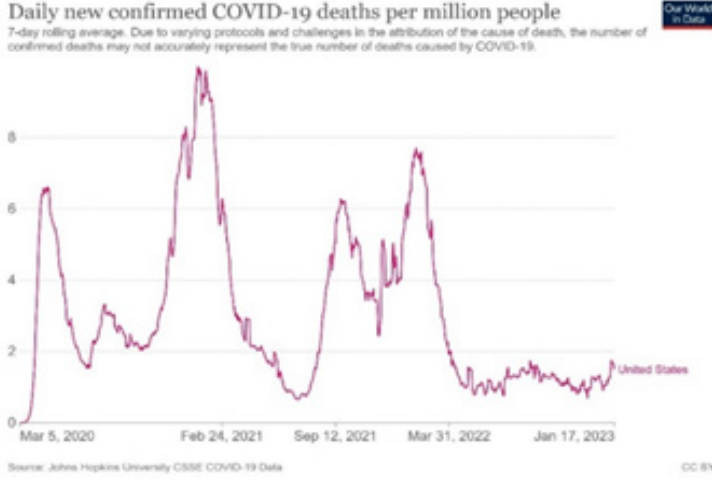
Amerika Birleşik Devletleri

ABD’de federal hükümet Hastalık Kontrol ve Korunma Merkezleri (CDC) önerliğinde covid-19’a dair gönüllü önlemler alırken, eyaletler ise daha farklı önlemler almıştır. Federal hükümetin aldığı önlemlere bakıldığında (Çağlayan, 2022):

- Temaslı ya da hasta kişiler için 15 günlük gönüllü izolasyon,
- 60 yaşın üzerinde ya da kronik sağlık sorunu olanlar için yüz yüze temastan kaçınma önerisi,
- Hastalığın yoğun olduğu bölgelerden gelen yolcuların test yaptırması ve izolasyona alınması,
- Okul, restoran, spor salonu vb. yerlerin kapatılması önerisi,
- Sosyal mesafenin yakın olduğu kapalı mekânlarda maske kullanım önerisi

gibi önlemler görülmektedir. Federal hükümetin aldığı kararlara bakıldığında genel olarak öneri niteliğinde kararlar olduğunu görebilmek mümkündür. Bunun dışında ABD’de aşılama oranları incelendiğinde yaklaşık 60 milyon insanın aşılama olmadığı ve bu aşı karşıtlığını partizanlığın desteklediğini söyleyebilmek mümkündür (Hibbing, 2022:1). ABD’de federal hükümet, salgının başlamasından sonraki Haziran ve Temmuz ayında pandemiyle mücadeleyi tamamen eyalet ve yerel yönetimlere bırakarak devreden çıkmıştır. Eyaletlerde alınan kararlara bakıldığında ise en dikkat çeken uygulama, temasluları

izlemek için Google ve Apple uygulamalarının kullanılması olarak karşımıza çıkmaktadır. CDC verilerine göre, tüm dünyadaki covid-19'a bağlı ölüm oranlarında ABD başı çekmektedir. Bütün bu sonuçlarda ABD'nin kendine özgü koşullarının etkisi elbette vardır. Ancak bizzat Başkan Trump pandemiyi ciddiye almayarak konulan yasaklara uymamıştır (Çağlayan, 2022).

Şekil 1: Amerika'da Covid-19 Kaynaklı Ölen İnsan Sayısı (OXFORD Martin School, 2023)

Trump'ın destekleyicileri de benzer bir yaklaşım göstererek aşı ve maske konusunda en fazla direnç gösteren gruplar olmuşlardır. Hibbing'e (2022:2) göre: sağ yelpazede yer alan Trump otoriter bir lider olarak görülürken, takipçileri ise "otoriteye karşı katı itaati" benimseyen bireylerden oluşmaktadır. Buna rağmen otoriteleri (CDC, Valiler, Belediye Başkanları vs.) dinlemeyerek aşı ve maske karşıtlığında bulunan ve hatta polise karşı ayaklananların da yine Trump destekçilerinden oluştuğu düşünülmektedir. Trump'ın salgını önemsememesi ve alınan önlemlere uymaması takipçilerinde de benzer bir davranış yaratırken, Trump'dan sonra gelen hükümet ve yöneticileri meşru kabul etmeme eğiliminde olan Trump'ın takipçileri otoritenin kararlarına, dolayısıyla önlemlere uymayarak, direniş sergilemektedirler. Wood ve Brumfiel'e göre; Trump'ın seçim bölgelerinde ölüm oranları Biden'ın seçim bölgelerine oranla daha yüksek seyretmektedir (Wood ve Brumfiel'den aktaran Hibbing 2022: 2).

ABD'de yaşanan hükümet değişikliği sonrasında yeni Başkan Joe Biden'ın durdurulamayan koronavirüs ölümlerinin önüne geçmek için yeni tedbirler aldığını gözlemlemek mümkündür. Biden'ın aldığı tedbirlerden en önemlisi

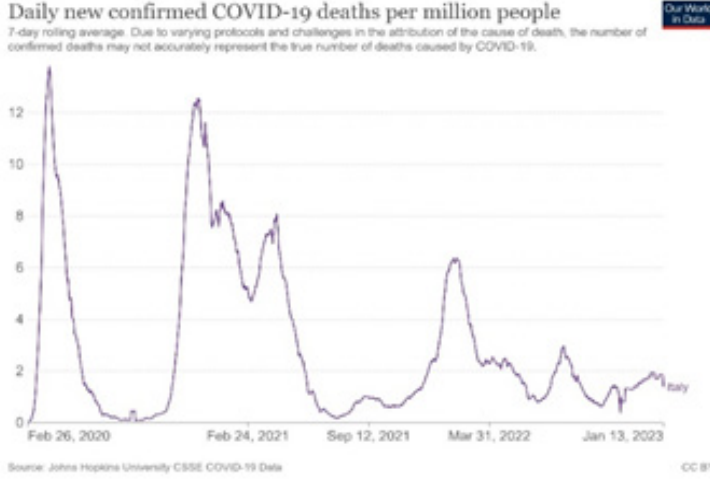
federal binalarda maske kullanımını zorunlu hale getirmesi olarak karşımıza çıkmıştır. Federal binalarda maske zorunluluğunu, uçaklarda, trenlerde ve diğer ulaşım araçlarında maske zorunluluğu izlemiş; ancak getirilen maske yasağı da vaka sayılarını azaltmaya yetmemiştir (Badger, 2021:2). Dolayısıyla Trump yönetimi önlemleri tercihe bırakırken, Biden yönetimi mecburi hale getirmeye yönelik bir strateji izlemiştir. Ancak Simon'a göre; Başkan Trump döneminde genişleyen yürütme gücü, aşınan demokrasi ve sivil özgürlükler, Trump gitse bile kısa vadede düzelmeyecektir. Trump'ın covid-19 krizini federal gelirlerin daha büyük kısmını zenginlere aktarmak için kullandığını da belirten Simon, Biden kazansa bile 2 yıl sonra hem Senato hem de Temsilciler Meclisi'ni kaybetmesinin olası olduğunu Cumhuriyetçilerin daha sert ve intikamcı şekilde döneceklerini iddia etmiştir. Dolayısıyla ABD açısından bakıldığında; Biden seçimleri kazanmış olsa da silahlı militan grupların yükselişi ve otoriterliği destekleyen Trump'ın hala etkin olması, çeşitli hava olaylarının ülkede yarattığı afet ortamı, covid-19'un sivil özgürlükleri ve demokrasiyi aşındırmış olması, genişlemiş olan yürütme gücü ve beklenen yeni bir salgın dalgası ABD için geleceğin çok da parlak olmadığını düşündürmektedir (Simon, 2020).

İtalya

Çinli iki turistin 31 Ocak 2020 tarihindeki Roma ziyaretiyle İtalya'da ortaya çıkan ilk covid-19 vakası, ilerleyen haftalarda birer ikişer artan vakalar sonucunda 22 Şubat'ta ilk ölümün görülmesiyle birlikte hızlı bir artış sürecine girmiştir (Sayan Atanur ve Ersöz, 2020:1).

Çin'den sonra yüksek vaka sayısı ile dünya gündemine giren İtalya'da, can kayıpları gün geçtikçe artmıştır. Nihayetinde artan sayılar İtalyan hükümetini sert önlemler almaya yöneltmiştir. Sağlık Bakanlığı'nın hazırlamış olduğu tecrit kuralları, insani özgürlükler açısından bugüne kadar demokratik devletlerde görülmemiş uygulamalar olarak tarihe yazılmıştır. 23 Şubat tarihinde yani ilk ölümün hemen ardından "kırmızı bölgeler" kurulurken, bu bölgelerde okullar, müzeler, tiyatrolar, restoranlar ve halka açık her yer kapatılmış, temel ihtiyaçların üretimi haricinde tüm ticari faaliyetlerin yasaklandığı duyurulmuştur. Bölgeler arası seyahat de yasaklanmış olmasına rağmen; polis gücü organize olamadan, panikle halkın şehirlerarası geçişleri virüsün ülkenin tamamına yayılmasına neden olmuştur. Salgının yayılmasını önleyemeyen ve ölümlerin artmasını engelleyemeyen merkezi hükümet 11 Mart'ta yayınladığı kararname ile ulusal bir tecrit kararı alarak yasakları tüm ülke genelinde geçerli hale getirmiştir. Kararnameyle birlikte temel üretim yapmayan tüm işletmeler kapatılarak sokağa çıkma yasakları sıkılaştırılmış ve

yasaklara uymayanlar için ağır para cezaları getirilmiştir. Ulusal ve bölgesel otoritelere verilen takdir yetkisi ise demokratik bir ülke için oldukça fazla bir yetki olarak tanımlanabilecektir (Bull, 2021:151).

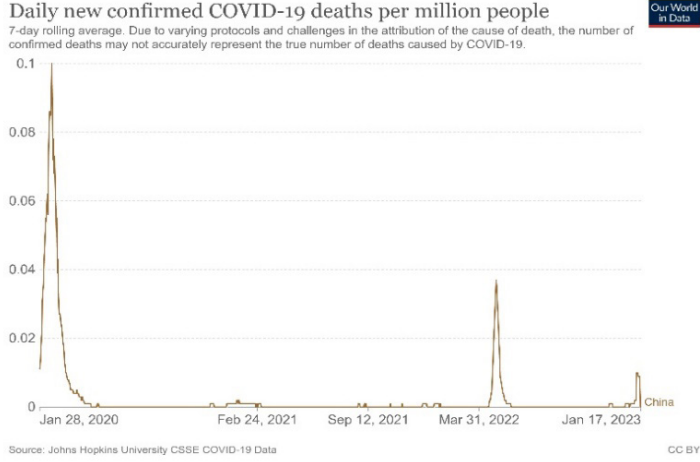
Şekil 2: İtalya'da Covid-19 Kaynaklı Ölen İnsan Sayısı (OXFORD Martin School, 2023)

İtalya'da yaşanan gelişmelerle parlamentodan hükümete önemli oranda bir yetki devri yapıldığı açıktır. Mart ayının sonunda atanan "Covid Acil Durum Özel Komiseri" olağanüstü yetkilerle donatılmıştır. Komiser pandemiyle mücadelede mesafe kaydetmiş olsa da gerek aldığı kararların etikliği gerekse sınırsız yetkileri tartışma konusu olmuştur. Bakanlıkların özerklikleri ortadan kalkarken yetkileri de kısıtlanmıştır. Parlamento adeta bypass edilirken hem parlamento hem de temsilciler meclisi haftalarca kapalı kalmıştır. Bütün bu gelişmeler ise İtalya'da "yeni bir kurumsal düzenlemeye" doğru bir gidişatın olabileceği düşüncelerini doğurmuştur (Petroni, 2020).

Anti-demokratik Ülke Örnekleri Olarak Çin ve Kuzey Kore

Çin Halk Cumhuriyeti

Covid-19 virüsünün Çin'in Wuhan kentinden tüm dünyaya yayılmasının ardından dünya genelinde gerekli önlemleri almamakla suçlanan Çin hükümeti, sayısal verileri de doğru bir şekilde açıklamayarak şeffaf olmayan bir pandemi yönetimi izlediği gerekçesiyle uzun bir süre suçlanmıştır.

Şekil 3: Çin'de Covid-19 Kaynaklı Ölen İnsan Sayısı (OXFORD Martin School, 2023)

Ancak covid-19 salgınının merkezi olan 11 milyon nüfuslu Wuhan şehrinin tamamını karantinaya alan Çin hükümeti bu iddiaları yalanlayarak, Çin bürokrasisinin güçlü yanlarını ön plana çıkaran önlemlerle salgını kontrol altına almayı başarmıştır (Zhou, 2020:474). Çin, virüsü duyurmasının ardından adeta bir seferberlik ilan ederek oldukça kapsamlı bir anti-salgın kampanyasına başlatmıştır. Gerek hükümet gerek yerel yönetimler olağanüstü önlemler alarak, virüsün yayılmasını durduklarını duyururken; 31 Mart tarihinde diğer ülkeler yeni yeni vaka açıklamaya başlamıştı (He, vd., 2020:243). Wuhan'da koronavirüs ortaya çıktıktan kısa bir süre sonra organize olan hükümetin ilk anda aldığı önlemler (Sarıyıldız vd., 2021:319);

“1800’ü aşkın epidemiyoloji ekibi vakaları ve onların kontakt kurdukları kişileri takip etmekle görevlendirildi; binlerce sağlık merkezi ve/veya karantina istasyonu kuruldu; devlet memurları ev ev, kapı kapı dolaşarak hastaları evlerinde izole kalmaya zorladılar; devlet, yeni teknolojilerle iz sürmeye devam ederken aynı anda bin hastaya birden hizmet verebilecek yeni hastaneler inşa edildi ve 40 binden fazla yeni sağlık çalışanı işe alındı.”

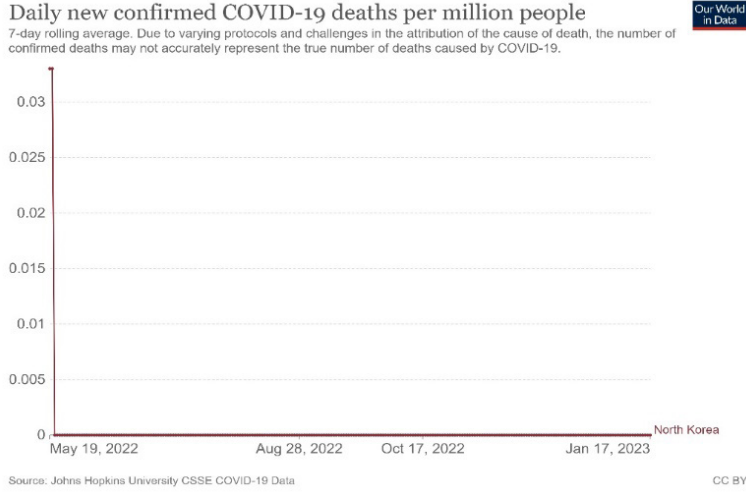
bu şekilde sayılabilir. Öte yandan Çin’de koronavirüsle mücadele için evlerin mühürlendiği, kapıların çivilendiği gibi iddialar uzun süre dünya gündeminde dolaştı. Sosyal medyada paylaşılan görüntülerde, bir evin içerisinde insanlar olmasına rağmen evin dışarıdan mühürlendiği görüldü. Buna benzer başka bir görüntüde ise bir evin kapısına, ““Bu hane Wuhan’dan geldi, temas etmeyin” yazılı afişlerin asıldığı belirtildi (<https://www.haberturk.com/cin-de-koronavirus-nedeniyle-evlerin-muhurlendigi-iddiasi-2567856>). Hızlı bir şekilde organize olan ve totaliter yapısı nedeniyle aldığı önlemleri halkın eksiksiz ve itirazsız olarak uygulamasını sağlayan Çin hükümeti vakaları

oldukça hızlı bir şekilde tek haneli rakamlara düşürmeyi başarmıştır. Bunun yanında Çin'den dünyaya yayılan koronavirüs ABD, İtalya ve İspanya'yı da yoğun bir şekilde etkisi altına almıştır. Nisan ayı sonuna doğru Çin'de vaka yayılımı durma noktasına gelirken, ABD'de 1 milyondan fazla vaka sayısı açıklanmıştır (Wei vd., 2020:76). Çin'deki covid-19 kaynaklı ölüm oranlarını gösteren şekil 3 incelendiğinde Çin'e dair ölüm oranlarının değişimini görmek mümkündür.

Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti

Salgının başlamasından yaklaşık 2 yıl sonra koronadan 6 kişinin öldüğü haberi K. Kore devlet televizyonunda yayınlanırken, 187 bin kişinin de karantinaya alındığı aynı haberle paylaşılmıştır (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61419368>).

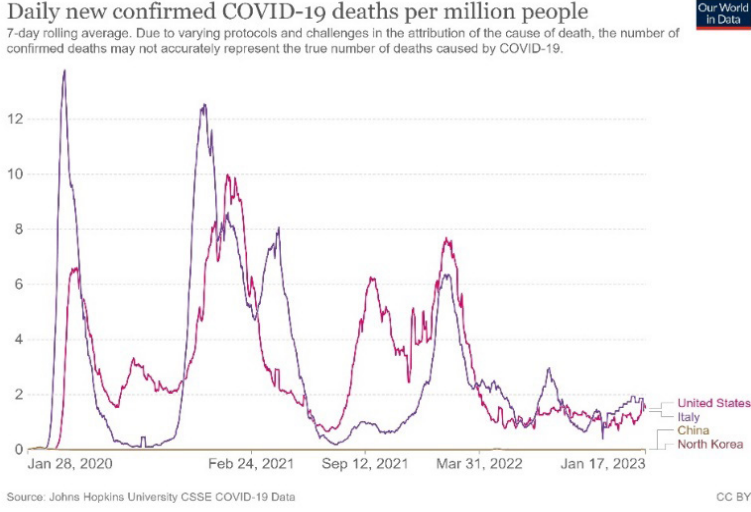
Kuzey Kore'nin salgınla birlikte aldığı ilk önlem sınırlarını kapatmak olmuş, komşu ülke Güney Kore'den gelen yardım teklifleri de geri çevrilmiştir. Ekonomisi dışa bağımlı olan Kuzey Kore, sınırların kapanmasının ardından Çin'le olan ticaretine de ara vermek zorunda kalmıştır (Vatandaş, 2020). Kuzey Kore'nin ekonomik olarak da zor bir durumda oluşu pandeminin ardından daha da kötü bir ekonomi ve hatta gıda krizi ile baş başa kalmasına neden olmuş; ancak insani yardım tekliflerini de reddetmeye devam etmiştir (Joung, 2021:16). Bununla birlikte K. Kore vatandaşlarını aşılama ile ilgili hiçbir çaba göstermeyen iki ülkeden biri olarak tarihe geçmiştir. Diğer ülke ise Afrika'nın K. Kore'si olarak adlandırılan Eritre'dir (Bandow, 2022). Ülkenin sağlık sistemi çökmüş bir durumda ve bu durumun en büyük nedeni insanların yoksulluk içerisinde yaşamlarını sürdürmeye çalışmasıdır. Çözüm olarak ise sınırların dışa kapatıldığı ve halkın daha çok yoksulluğa mahkûm edildiği görülmektedir. Bununla birlikte K. Kore lideri Kim Jong-un'un kız kardeşi virüsün K. Kore'ye yayılmasıyla ilgili Güney Kore'yi suçlayarak, ölümcül bir misilleme yapılabileceği konusunda karşı tarafı uyarmıştır (Anadolu Agency,2022).

Şekil 4: Kuzey Kore'de Covid-19 Kaynaklı Ölen İnsan Sayısı (OXFORD Martin School, 2023)

K. Kore'ye ait 4. şekil ölüm oranlarını gösteriyor gibi görünse de bu oranların doğruluğunun şaibeli olduğu söylenilebilir. Totaliter bir ülke olan K. Kore'de gerçekte ne olduğu ya da nasıl bir pandemi sürecinin yaşandığı tam olarak bilinmiyor, ancak hükümetin dışarı servis ettiği kadar bilgi edinebilmek mümkündür. Bununla birlikte sıfır vaka tespit edildiği hususundaki açıklamalar yine az sayıda test yapılmasına ve medyanın hükümetin kontrolü altında olmasına bağlanmaktadır (Kim ve Kim, 2022:921). COVAX'tan gelen milyonlarca doz aşı reddedilirken, Çin'den gelen aşuların bütün topluma yetmeyeceği görülmüştür (Burki, 2022). Aşuların reddedilmesinin arkasında milli güvenlik endişesinin yattığı, çünkü K. Kore'nin aşı bağışısı yapılan ülkelerin iç işlerine karışılabilmesine dair bir algıya sahip olduğu belirlenmiştir.

Ülke örnekleri, demokratik ve anti-demokratik ülkelerden seçilerek incelenmiştir. Joana Vidal Lopes (2022), yaptığı çalışmada demokrasilerin covid ile mücadelede otoriter ve diktatörlükle yönetilen rejimlerden daha başarılı olduğunu iddia etmektedir. Anti-demokratik ülkelere bakıldığında; öncelikle bilgi paylaşımında sıkıntı olduğu gerek halktan gerekse dünyadan gerçek verilerin gizlendiğine dair iddialar mevcutken; otoriter devlet uygulamalarının virüsün yayılma hızını hafiflettiğine dair görüşlerin de sosyal medyada sıklıkla paylaşıldığı tespit edilmiştir. Nitekim aşağıdaki şekilde örnek olarak seçilen farklı ülkelerin covid-19 dönemindeki ölüm oranlarını gözlemlemek mümkündür.

Şekil 5: Örnek Ülkelerin (Çin, K. Kore, ABD ve İtalya) Covid-19'a Bağlı Ölüm Oranları Karşılaştırması (OXFORD Martin School, 2023)

Çin'e dair yapılan çalışmalarda totaliter devlet özelliği dolayısıyla devlet tarafından alınan önlemlerin hızlı bir şekilde hayata geçirilerek virüsün yayılma hızını düşürdüklerine dair bir inanış göze çarpmaktadır. Bunun yanında halka ve dünyaya karşı şeffaf olmadıkları, gerçek rakamları saklayarak virüsü durdurmuş gibi bir oyun sergilediklerine dair inanç da Çin'e dair başka bir tespit olarak karşımıza çıkmaktadır. K. Kore uzun süre vaka açıklamadığı için sosyal medyada, "virüs tespit edilenler vurulduğu için vaka yok" tarzında esprilere neden olduğu görülmüştür. Kaldı ki K. Kore de totaliter bir ülke olduğundan gerçekte neler olduğuna dair net bilgi edinmek çok da mümkün değildir; ancak devletin izin verdiği kadarı gözlemlenebilmektedir. Bununla birlikte vatandaşların refahından çok ülke güvenliğine önem verildiği görülmüştür.

ABD'de federal hükümetin yani Trump'ın yeteri kadar önlem almayarak salgının yayılmasını körüklediği inancı hâkimken, değişen hükümet sonrası Biden'ın ise otoriter önlemler almakla suçlandığı söylenebilir. Bunun yanında Trump'ın başlattığı otoriter yönetimin devam edeceği ve ABD'de daha da otoriterleşmeye doğru bir yönelimin başladığı da düşünülebilir. İtalya salgının başından beri şeffaf bir yönetim anlayışı benimsese de almış olduğu kararlar ve yapmış olduğu uygulamalar nedeniyle otoriter olmakla suçlanmaktan kurtulamamıştır. Böylece İtalyan demokrasisinin pandemiye gerileyerek otoriterliğe doğru bir yönelime girdiği söylenilebilir.

Sonuç

Dünyanın neredeyse tamamını etkisi altına alarak ve sürekli mutasyona uğrayarak yayılmaya devam eden covid-19 virüsü, 2019 yılının son aylarında Çin'de ortaya çıkmış ve 11 Mart 2020 tarihinde DSÖ tarafından pandemi ilan edilmiştir. Vaka sayılarının katlanarak artması ulus-devletlerin birtakım önlemler almalarını zorunlu hale getirmiştir.

Bu çalışma içerisinde demokratik ve anti-demokratik ülkelerden örnek ülkeler seçilerek pandemi döneminde izledikleri politikalar, aldıkları önlemler ve yapmaları gerektiği halde yapmadıkları uygulamalar incelenmiştir. Demokratik ülke örneği olarak İtalya ve ABD seçilirken, anti-demokratik ülke örneği olarak K. Kore ve Çin ele alınmıştır. Burada İtalya rekor sayıda vaka ve ölüm oranına ulaşarak, Avrupa içerisinde salgından en çok zarar gören ülkelerden biri olmuş ve özellikle pandeminin başlarında uyguladığı politikalarla virüsün daha fazla yayılmasına neden olmuştur. Ancak daha sonra sertleştirilen önlemler insan hakları ve özgürlüklerin sorgulanmasına neden olmuştur. ABD'de ise virüsün özellikle ülke yönetimi tarafından ciddiye alınmaması dünya genelinde en yüksek ölüm ve vaka sayısının burada gözlenmesine neden olmuştur. Burada şüphesiz ABD'nin eyalet sistemli yönetim anlayışının da etkisi bulunmaktadır. Ancak asıl üzerinde durulması gereken konu, ABD halkının özgürlüklerine olan düşkünlüğüdür. Demokrasi yalnızca yöneticilerin nasıl belirleneceğini, bu seçimlerde hangi yöntemlerin kullanılacağını belirlerken, liberal demokrasi seçilmiş yöneticilerin faaliyetlerinin sınırlarını belirler. Dolayısıyla sınırsız bir demokrasi denilince liberalizmden yoksun bir demokrasiyi anlayabiliriz. Günümüzde en önemli değerler olarak kabul edilen özgürlüklerin, hükümetler tarafından gasp edilmesinin önündeki en temel koruyucu, yasalarla sınırlanmış iktidarlardır. Liberalizm, insan haklarını korumanın en iyi yolunun hukuk devleti olduğunu savunur. Bu da demektir ki demokratik bir devletin en temel unsurlarından biri de hukukun üstünlüğü olmalıdır. Kendisini hukuk devleti olarak tanımlayan ve hukukun üstünlüğünü savunan bir devlette ise insan hak ve özgürlükleri hiçbir suretle ihlal edilmez.

Pandeminin başladığı ve yayıldığı ülke olan Çin ise, uluslararası toplum tarafından da suçlandığından covid-19 virüsüyle ilgili bazen gayri insani uygulamalara varan politikalar da takip etmiştir. Özellikle aktif vakaların evlerrinden çıkmasını engelleyerek virüsün yayılmasını durdurmaya çalışan Çin, gün geçtikçe bu önlemleri daha da sıkılaştırmış ve bu anlayışı uzunca bir süre devam ettirmiştir. Öyle ki sokaklarda zorla evlerine götürülen insanların görüntüleri dünya basınında geniş yer bulmuştur. K. Kore'de ise pandeminin başlangıcında diğer ülkelerle sınırların kapatılması gıda başta olmak üzere

temel ihtiyaç maddelerine ulaşımı zorlaştırmıştır. Bununla beraber test kiti ve aşı için diğer ülkelerden kendilerine gelen yardım tekliflerini de reddeden K. Kore’de, herhangi bir aşılama yapıldığına dair bir bilgilendirme de bulunmamıştır. Covid-19’un tedavisinin net bir şekilde öngörülememesi ve can kayıplarının sürekli artması insanları korku ve paniğe sevk etmiş devlet eliyle alınan önlemlerin gerekliliğini sorgulatmamıştır. Ancak zaman geçtikçe pek çok ülkede insanlar kendi bireysel haklarının devlet tarafından ihlal edildiğini düşünmeye başlamıştır. Bu süreçte Çin ve K. Kore örneğinde olduğu gibi otoriter ve totaliter devletler açık ya da gizli şekilde insan hakları ihlalleri yaparak insani güvenliği hiçe saymışlardır. İtalya ve ABD gibi demokratik devletler ise, bazen yeterince otoriter olmadıkları için insani güvenliği ihmal etmekle suçlanmış, bazen de aldıkları önlemlerle otoriter bir devlete dönüştükleri için eleştirilmişlerdir. ABD ve İtalya’daki bazı uygulamalar göstermektedir ki insani güvenliği sağlamanın yolunun özgürlüğü kısıtlamakla mümkün olacağı gibi bir anlayış mevcuttur. Ancak Erdoğan’ın (2013) da belirttiği gibi “Bir kere özgürlüğü kısıtlamanın veya azaltmanın herkes için daha fazla güvenlik sağlayacağı kuşkuludur.”

Pandemi güvenlik alanında 11 Eylül saldırılarıyla başlayan sürecin devam etmesi ve hatta daha da derinleşmesine neden olmuştur. Devletler kendi güvenliklerini sağlamak adına insani güvenliği ve insan haklarını ikinci plana atmıştır. Özellikle hastalığın yayılmasını önlemek adına alınan önlemlerde bunu görmek mümkündür. Her ne kadar “insanları korumak” için bu önlemlerin ve kısıtlamaların uygulandığı vurgulansa da özgürlüklerin ve insan haklarının hiçe sayıldığı da bir gerçektir. Ne yazık ki bu politikaları hem demokratik yönetim anlayışına sahip devletlerde (İtalya ve ABD gibi) hem de anti-demokratik yönetim anlayışına sahip devletlerde (K.Kore ve Çin gibi) hemen hemen aynı şekilde gözlemlediğimiz bir süreç yaşanmıştır. Totaliter devlete bir adım kala gevşetilen önlemlerle devletler eski çizgilerine dönme-ye çalışsalar da halk nezdinde yarattıkları otoriterleşme korkusu halen önemini korumaktadır. Geçmişte kalan örnekleri incelediğimizde demokratik bir ülkeden otoriter ya da totaliter bir ülkeye geçişin kriz ortamları vasıtası ile gerçekleşebildiği kolaylıkla tespit edilebilmektedir.

Mussolini ve faşizmle totaliter devlet deneyimini yıllar önce yaşamış olan İtalya, pandemi kısıtlamalarıyla geçmişteki travmalarını tekrar hatırlamak zorunda kalmıştır. Bu durum da halkta korku ve paniğe neden olarak protestolara yol açmıştır. Özgürlükler ülkesi olarak addedilen ABD’de ise, halk özgürlüklerin kısıtlanmasının korkusunu derinden hissetmiştir. Pandemi döneminde Çin’de insan hakları ve insani güvenlik durumu sorgulandığında halk nezdinde çok da büyük bir etki yarattığı söylenemez; çünkü Çin halkı zaten totaliter bir

devlette yaşamaktadır. Çin'in almış olduğu önlemlerin çabuk sonuç vermesiyle bir taraftan devletin güvenilirliği artarken, diğer taraftan diğer devletlerin totalitarizme özenmesine neden olunduğu söylenebilir. Özellikle İtalya aldığı kararlarda dirençle karşılaşırken, uyulmayan yasaklar ve protestolar vakaların artmasına sebep olmuştur. Çin halkı ise yasak ve kısıtlamalara tamamen uymuş ve vaka sayısının artmasının önüne geçilmiştir. Kuzey Kore için ise durum biraz daha karmaşıktır. Totaliter bir devlet olan K. Kore'de halk aşılara ulaşamadığı gibi temel ihtiyaç maddelerine de ulaşamamış ve kötüleşen ekonomiyle daha da zor duruma düşmüştür. Dolayısıyla K. Kore halkı açısından bakıldığında insani güvenlik kavramından bahsetmek daha da zorlaşmaktadır.

Yeni güvenlik anlayışının öznesini de oluşturan “insani güvenlik” pandemide artan oranda ihlale uğrayarak en çok konuşulan ve tartışılan güvenlik alanı olarak gündeme oturmuştur. İnsani güvenlik adına alınan önlemler, devlet güvenliğinin öncelikli konu yapıldığı bir süreç ortaya çıkartmış ve bu durum otoriterleşmenin de artmasına neden olmuştur. Aslında bu çalışmanın başında demokratik ve anti-demokratik yönetim şekillerinde, insani güvenlik ve otoriterleşme konusunda farklı yaklaşımların olduğuna dair beklentiler söz konusuysa; çalışmanın sonucunda bu beklentiler boşa çıkmış ve covid-19 sürecinde farklı yönetim biçimlerine sahip olan bütün devletlerin otoriterleşme eğilimi gösterdiği ortaya koyulmuştur.

Kaynakça

- Alameşe, Y. (2021). Covid-19 Salgını ve İnsani Güvenlik. *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2(1), s. 33-48.
- Alkan, H. (2020). *COVID-19 sonrasında yönetsel kapasite: Demokrasi bağlamında devletlerin geleceği*. Ankara: TÜBA Yayınları.
- Anadolu Agency. (2022, Ağustos 11). *North Korea claims 'victory' over COVID-19, lifts restrictions*. <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/north-korea-claims-victory-over-covid-19-lifts-restrictions/2658693#:~:text=North%20Korea%20declared%20victory%20over,country%20had%20defeated%20the%20virus>. adresinden alındı
- Ansal, H. (2020, Kasım 11). *Pandemi Teknolojisinden Dijital Otoriterleşmeye mi?* İSTANBUL-LAB: <http://www.stsistanbul.org/2020/11/07/pandemi-teknolojisinden-dijital-otoriterlesmeye-mi/> adresinden alındı
- Axworthy, L. (2016). Kanada ve Anti Personel Kara Mayınları: Bir Dış Politika Önceliği Olarak İnsani Güvenlik. H. A. Smith Steve içinde, *Dış Politika Teoriler, Aktörler, Örnek Olaylar* (s. 284-307). İstanbul: Röle Akademik Yayıncılık.
- Aydın, M. (2020). Covid-19 ve Uluslararası Düzen. U. U. (Ed.) içinde, *Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler* (s. 40-44). Ankara: 2020.
- Badger, D. (2021, January 27). COVID-19: Why President Biden's Response Strategy Falls Short. *The Heritage Foundation*, No.6044, s. 1-8.

- Bandow, D. (2022, June 2). *Plan for North Korea's COVID-19 Disaster*. <https://foreignpolicy.com/2022/06/02/beijing-washington-joint-plan-north-korea-covid-19-disaster/> adresinden alındı
- BBC News. (2022, Mayıs 13). *Kuzey Kore, pandeminin başlangıcından bu yana ilk kez Covid-19'dan ölüm açıkladı*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61419368> adresinden alındı
- Bull, M. (2021). The Italian government response to Covid-19 and the making of a prime minister. *Contemporary Italian Politics*, 13(2), s. 149-165.
- Burki, T. (2022, June 25). *COVID-19 in North Korea*. [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(22\)01133-3/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(22)01133-3/fulltext) adresinden alındı
- Buzan, B. (1983). *People, States and Fear The National Security Problem in International Relations*. Great Britain: Wheatsheaf Books.
- Cengiz, O. (2021, Ağustos). Kapitalizm, Küreselleşme ve Covid-19 Sonrası Yeni Dünya Düzeni. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 7(2), s. 35-57.
- Commission on Human Security. (2003). *Human Security Now*. Temmuz 20, 2020 tarihinde <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/91BAEEDBA50C6907C-1256D19006A9353-chs-security-may03.pdf> adresinden alındı
- Coudenrove, R. (. (1894). *İnsan ve Totaliter Devlet*. Ankara: Kanaat Kitabevi.
- Çağlayan, Ç. (2022). Covid-19 Pandemisi ve Amerika Birleşik Devletleri Sağlık Sistemi. *Toplum ve Hekim*, 37(1), s. 26-49.
- Çaha, Ö. (2020). Demokrasi. H. Ç. (Ed.) içinde, *Siyaset Bilimi* (s. 295-357). Ankara: Orion Kitabevi.
- Çetin, H. (2002). Totalitarizm: İdeolojik Kökenleri ve Toplumsal İnşa Araçları. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26 (1), s. 15-43.
- Dursun, D. (2001). Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi. D. Dursun içinde, *Demokrasi Sorunu ve Türkiye* (s. 9-29). İstanbul: Şehir Yayınları.
- Erdoğan, M. (1995). *Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji*. Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.
- Erdoğan, M. (2003). *Anayasal Demokrasi 5. Baskı*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2013/2, Güz). Anayasal-Demokratik Bir Rejimde Özgürlük ve Güvenlik. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl:12 Sayı: 24*, s. 21-29.
- Euronews. (2021, Ocak 11). *Moderna, AstraZeneca, CoronaVac, Sputnik V, Pfizer... Koronavirüs aşılı ne kadar etkili?* <https://tr.euronews.com/2021/01/11/moderna-astrazeneca-coronavac-sputnik-v-pfizer-koronavirus-as-lar-ne-kadar-etkili> adresinden alındı
- Foucault, M. (2016). *Güvenlik, Toprak, Nüfus Collage de France Dersleri 1977-1978*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Friedrich, C. v. (1964). *Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi*. Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.
- Güder, S. (2020). Covid-19'un Uluslararası Sistem ve Türkiye Siyasetine Yansımaları. V. B. Dilek Demirbaş içinde, *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri* (s. 185-201). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Haberturk. (2020, Ocak 30). *Çin'de koronavirüs nedeniyle evlerin mühürlendiği iddiası*. <https://www.haberturk.com/cin-de-koronavirus-nedeniyle-evlerin-muhurlendigi-iddiasi-2567856> adresinden alındı

- Hayek, F. A. (1999). Sosyal ve Siyasal Teori:Seçme Yazılar. A. (. Yayla içinde, *Liberal Bir Sosyal Düzenin İlkeleri*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hayek, F. A. (2004). *Kölelik Yolu*. Ankara: Liberte Yayınları.
- He, A. J. (2020). Crisis governance, Chinese style: Distinctive features of China's response to the Covid-19 pandemic. *Policy Design and Practice*, 3(3), s. 242-258.
- Heywood, A. (. (2011). *Siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Hibbing, J. R. (2022). Why Do Trump's Authoritarian Followers Resist COVID-19 Authorities? Because They are Not Really Authoritarian Followers. *Frontiers in Political Science*, s. 1-10.
- International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS). (2001). *The Responsibility to Protect*. Canada: International Development Research Centre.
- Joung, E. (2021). Between 'Food Anxiety'and the Arduous March during the COVID-19 Pandemic: Are Food Prices in North Korea Truly Volatile? *Korea Institute for National Unification Online Series*, s. 21-23.
- Kapani, M. (1999). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karabulut, B. (2015). *Güvenlik "Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek"*. Ankara: Barış Kitap.
- Kim, D. J., & Kim, A. I. (2022, May). Global health diplomacy and North Korea in the COVID-19 era. *International Affairs, Volume 98, Issue 3*, s. 915-932.
- Kışlalı, A. T. (1993). *Siyaset Bilimi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Koç, E. (2021, Mart). Covid-19 Krizinin Diplomasiye Etkisi ve Uluslararası Sistemde Artan Belirsizlikler. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, 4(1), s. 108-121.
- Kodra, L. (2020, September 22). Human Security and Human Rights During the Coronavirus Pandemic. *Euro-Balkan Law and Economics Review*, N.2, s. 85-100.
- Linz, J. J. (2021). *Totaliter ve Otoriter Rejimler*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Lopes, J. V. (2022). Policymaking in a Pandemic Era: A Human Security Approach to the Global Covid-19 Response. *Rage, Reckoning @ Remedy" - Global Meeting on Law and Society*, (s. 2-24).
- Mabee, B. (2003). Security Studies and the 'Security State': Security Provision in Historical Context. *International Relations Vol . 17(2)*, s. 135-151.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50, s. 370-396.
- Mcdonald, M. (2005, September). Constructing Insecurity: Australian Security Discourse and Policy Post-2001. *International Relations Vol. 19, No. 3*, s. 297-320.
- Milani, C. R. (2020). COVID-19 between Global Human Security and Ramping Authoritarian Nationalisms. *Geopolítica(s) 11(Especial)*, s. 141-151.
- Oxford Martin School . (tarih yok). *Daily New Confirmed Covid-19 Deaths per Million People*. Our World in Data: <https://ourworldindata.org/explorers/coronavirus-data-explorer?facet=none&Interval=7-day+rolling+average&Relative+to+Population=true&Color+-+by+test+positivity=false&country=~ITA&Metric=Confirmed+deaths> adresinden alındı
- Petroni, A. M. (2020, September 14). *The Italian governance system facing the pandemic*. Aspenia Online: <https://aspeniaonline.it/italian-governance-facing-pandemic/> adresinden alındı
- Platon. (2020). *Devlet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Sarıyıldız, A. P. (2021). Türkiye, Çin, ABD, Fransa Sağlık Sistemleri ve Covid-19 Politikaları. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(2), s. 314-327.
- Sayan Atanur, G. E. (2020). *Ülkelerin Covid-19 Salgını ile Mücadelesi (İtalya, Yunanistan, Macaristan)*. Türkiye Sağlık Kentleri Birliği: <https://www.skb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/09/ITALYA-YUNANISTAN-MACARISTAN-DOC.-DR.-GUL-SAYAN-ATANUR.pdf> adresinden alındı
- Simon, S. (2020). Subtle connections: Pandemic and the authoritarian impulse. *Survival*, 62(3), s. 103-111.
- Smith, M. E. (2020). *Uluslararası Güvenlik*. Ankara: Felix Kitap.
- Şahin, B. (2015). Liberalizm. Ö. v. Çaha içinde, *Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler* (s. 42-106). Ankara: Orion Kitabevi.
- Taş, L. (2021). Authoritarianism and Pandemics: China, Turkey, and Hungary. M. F. Didier Fassin içinde, *Pandemic Exposures Economy and Society in the Time of Coronavirus* (s. 123-138). Chicago: Hau Books.
- The Economist Intelligence Unit Limited. (2023). *Democracy Index 2022 Frontline democracy and the battle for Ukraine*. <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2022/> adresinden alındı
- Türk Dil Kurumu. (tarih yok). Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr> adresinden alındı
- Ulutaş, U. (2020). Koronavirüs Sonrası Küresel Trendler. U. U. (Ed.) içinde, *Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler* (s. 10-19). Ankara: SAM Yayınları.
- United Nations Development Programme (UNDP) . (1994). *Human Development Report 1994*. Kasım 5, 2019 tarihinde http://www.hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf adresinden alındı
- Üste, A. N. (2021, Nisan). İnsani Güvenlik Bağlamında Covid-19 Pandemisi. *Küresel Siyaset Türkiye’den Bakış Özel Sayısı*, s. 102-117.
- Vatandaş, S. (2020, Nisan 6). *COVID-19 Salgınında Janus’un İki Yüzü: Kuzey Kore ve Güney Kore*. Sivil Sayfalar: <https://www.sivilsayfalar.org/2020/04/06/covid-19-salgininda-janusun-iki-yuzu-kuzey-kore-ve-guney-kore/> adresinden alındı
- Waever, O. (2004). Aberystwyth, Paris, Copenhagen New ‘Schools’ in Security Theory and their Origins between Core and Periphery. *International Studies Association* (s. 1-25). Montreal: Convention Theme.
- Wei, Y. Y. (2021). COVID-19 prevention and control in China: grid governance. *Journal of Public Health*, 43(1), s. 76-81.
- Wolfers, A. (1952, December). “National Security” as an Ambiguous Symbol. *Political Science Quarterly* Vol. 67, No. 4, s. 481-502.
- World Health Organization. (2023, January 23). WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard: <https://covid19.who.int> adresinden alındı
- Yayla, A. (2000). *Özgürlük Yolu Hayek’in Sosyal Teorisi*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Yayla, A. (2001). *Demokrasiyi Koruma Kılavuzu*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Yayla, A. (2002). *Liberalizm*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Yayla, A. (2004). *Siyasi Düşünce Sözlüğü 2. Baskı*. Ankara: Adres Yayınları.
- Zhou, X. (2020, July). Organizational Response to Covid-19 Crisis: Reflections on the Chinese Bureaucracy and Its Resilience. *Management and Organization Review*, 16(3), s. 473-484.

Hate Speech in The Context of Digital Violence in Türkiye: Perceptions and Biases on Afghan Identity

Özlem Özdeşim Subay* & Burak Gökalp**

Abstract

According to the data of the Presidency of Migration Management (2021), the largest group of irregular migrants detected in Türkiye in 2021 were Afghans. The arrival of irregular migrants from Afghanistan to Türkiye alongside the Syrian refugees have caused a negatively charged reaction in Turkish society and from the main parties in the opposition. Based on this apparent reaction against the arrival of Afghan refugees, the claim can be made that Afghans are now the new "other" category in Türkiye. We identify two hashtags used on Twitter to protest the arrival of Afghans, which are #sınınamustur (border is honor) and #hudutnamustur (frontier is honor) having the same meaning in Turkish and are Trend Topics on Twitter. The purpose of this study is to examine the reason why there are two hashtags on Twitter to protest the arrival of Afghan immigrants, what the differences and similarities are between the two in terms of how Afghans are defined and what kinds of hate speech they are subjected to. For this purpose, we applied Craswell's mixed model in this study using both content analysis and social network analysis techniques. The investigation results reveal that the hashtag #sınınamustur is a manifestation of a political endeavor, asserting that Afghan refugees are associated with a 'security challenge'. In contrast, the hashtag #hudutnamustur represents a response from the general populace, embodying elements of cultural superiority.

Keywords: Afghan Refugees, Hate Speech, Social Network Analysis, Content Analysis, Hashtag Analysis, Digitalization.

Türkiye'de Dijital Şiddet Bağlamında Nefret Söylemi: Afgan Kimliğine İlişkin Algılar ve Önyargılar

Öz

Göç İdaresi Başkanlığı'nın (2021) verilerine göre, 2021 yılında Türkiye'de tespit edilen düzensiz göçmenlerin en büyük grubunu Afganlar oluşturdu. Afganistan'dan gelen düzensiz göçmenlerin Suriyeli mültecilerle birlikte Türkiye'ye gelmesi, Türk toplumunda ve ana muhalefet partilerinden kaynaklanan olumsuz bir tepkiye yol açtı. Afgan mültecilerin gelişi, Türk toplumunda yeni bir "öteki" kategorisi olarak algılanmış olabilir. Araştırmamızda, Afgan göçmenlerin gelişine karşı Twitter'da kullanılan iki hashtag belirledik: #sınınamustur ve #hudutnamustur, her ikisi de Türkçede aynı anlama gelmektedir. Bu hashtag'ler Twitter platformunda Trending Topic haline gelmiştir. Çalışmamızın temel amacı, Afgan göçmenlerin gelişine karşı Twitter'da neden iki farklı hashtag kullanıldığını incelemektir. Araştırmamız, bu iki hashtag arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri, Afganların nasıl tanımlandığı ve hangi tür nefret söylemlerine maruz kaldıkları açısından aydınlatmayı amaçlamaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek için, içerik analizi ve sosyal ağ analizi tekniklerini bir araya getirerek Craswell'in karma modelini uyguladık. Araştırma sonuçlarımız, #sınınamustur hashtag'inin, Afgan mültecilerini bir 'güvenlik sorunu' olarak niteleyen siyasi bir girişimin sonucu olduğunu göstermektedir. Öte yandan, #hudutnamustur hashtag'i, genel halktan gelen bir tepkiyi yansıtarak kültürel üstünlük unsurlarını içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Afgan Mülteciler, Nefret Söylemi, Sosyal Ağ Analizi, İçerik Analizi, Hashtag Analizi, Dijitalleşme.

*Assist. Prof. Dr. | Pamukkale University, Department of Political Science and Public Administration, Turkey | oikiz@pau.edu.tr | ORCID: 0000-0002-7596-3069

**Dr. | burak.gklp@gmail.com | ORCID: 0000-0001-5493-419X

DOI: 10.36484/liberal.1314063

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı:111, Yaz 2023, ss. 93-120.

Gönderim Tarihi: 13 Haziran 2023 | Kabul Tarihi: 13 Eylül 2023

Introduction

The phenomenon of migration, characterized by a large population inflow, can cause citizens to question the borders of the country's territory and this in turn will affect their attitudes towards and relations with the migrants. In this case, nationals can perceive immigrants as a threat to their national identity, conferred by anti-immigrant political discourses on identity (Finchelstein, 2019; Billig, 1990: 25). Since 2015 the main flows of immigrants towards the European Union, originate from the countries such as Syria, Libya, Iraq, Eritrea, Pakistan, and Bangladesh. (Assimakopoulos et al, 2017: 1).

It is a fact that Türkiye has become a prominent destination for migrants and refugees in the last ten years and that has been one of the most important political issues. Some of the features that make Türkiye to be chosen are her relative political stability, a liberal visa regime, and open border policy compared to other countries in the region (e.g., Afghanistan, Iraq or Syria) (Düvel, 2018: 179- 180). In 2020 Türkiye hosts the largest refugee population in the world, which makes this issue creates intense public debates to concern government in power, opposition parties, academicians, and the media (Filibeli and Ertuna: 2021). On the other hand, the increase of irregular migration to Türkiye in recent years has caused an increase in hate speech against migrants and refugees. Especially Afghan refugees, who were the largest irregular migrant group in 2021 to Türkiye, became one of the focal topics in social media outlets as well as traditional media. Particularly #hudutnamustur and #sınıramustur hashtags on Twitter targeting the arrival of Afghan refugees found a place in Trend Topic (TT) list.

The main aim of this study is to understand the reason for two separate Trend Topic hashtags. Although both hashtags have almost the same meaning in Turkish vocabulary they use different terminologies to prompt a desired response from multiple audiences against Afghan refugees or their influx. By analyzing both hashtags, this study tries to reveal types of hate speech, analyze the relations between power spheres (political, cultural, and economic) and hate speeches, and finally attempt to define a representative profile of "the hate speech spreaders". For all these purposes in this study, the following research questions were asked to be answered;

RQ1: What is the reason for existing two different but synonym hashtags becoming TT throughout the arrival of Afghan refugees'?

RQ2: What are the differences and similarities between #hudutnamustur and #sınıramustur?

RQ2A: Which types of hate speech are used in both #hudutnamustur and #sınırnamustur hashtags?

RQ2B: Which themes are used to describe Afghan Refugees' arrival? What is the difference between the two hashtags in that sense?

RQ2C: Which spheres of power are used in #hudutnamustur and #sınırnamustur hashtags?

RQ2D: Which actors are playing a key role in the networks for #hudutnamustur and #sınırnamustur hashtags?

Hate Speech Against the “Other”

Within the rise of nation-state concept in Europe in the 19th century, the mechanisms in defining and protecting national identity or nationhood came into play were mainly devaluing other nations and excluding other national, ethnic, and religious minorities (Habermas, 2012: 19). The main ideological currents of nationalism and racism provide the necessary resources for the continuous construction of the “other”, who supposedly harm the security of the nation and/or purity of race (Billig, 1990: 24). The process of internalization of the consciousness of “us” by the citizens as the goal of constructing a national identity, cannot be realized without some “others” to strengthen this consciousness (Üstel, 2008: 209). The notion of “other” as a constructed and/or emerged concept through social and political processes describes what is not from “us” and differentiates people and groups from each other (Bilici, 2011: 4).

It is the claim of superiority in the social structure that constitutes the concept of the “other.” As depicted in Hegel’s famous master/slave dialectic, man is necessarily either a master or a slave; after becoming one of them, its existence and characteristics are determined by the “other” (Stern, 2012). The concept of master describes the sovereign, and the concept of slave describes the one who submits to the sovereign. The slave serves the master to satisfy the master’s desires, and in doing so the slave goes into the process of self-negation by suppressing his own desires. It is known that the position of universal divisions such as subject-object, agent-passive, and perpetrator-victim or particular divisions such as women, black, ethnic or even happy minorities, are positioned in this form of relationship (Young, 1990: 17).

One of the tools used in the process of othering people by categorizing them as “us” and “them” is discourse. According to Van Dijk, discourse creates “us” and “them”, distances people, dramatizes the facts by exaggerating, and victimizes the “us” as a group. Van Dijk claims that when others tend to

be negatively represented, especially when they are associated with threats, then the in-group needs to be represented as a victim of such a threat (van Dijk, 2003: 107; Finchelstein, 2017).

Considering the variety of definitions, it can be claimed that there is no agreement in the literature on the denotations and connotations of hate speech (Gençoğlu Onbaşı, 2015: 120). A common theme in the definitions of hate speech is that the attack is based on some aspect of the identity of a person or a group (MacAvaney et al., 2019: 3). The purpose of hate speech is to generate discrimination between superior groups and inferior groups in favor of the former. Generally superior groups which exhibit anti-social behavior disregard inferior groups who also have equal human rights.

Fortuna and Nunes (2018: 6) propose a definition of hate speech as, “*a language that attacks or diminishes, that incites violence or hate against groups, based on specific characteristics such as physical appearance, religion, descent, national or ethnic origin, sexual orientation, gender identity or other, and it can occur with different linguistic styles, even in subtle forms or when humour is used.*”. Additionally, hate speech can be analyzed into six main categories; political hate speech, hate speech against women, hate speech against foreigners and immigrants, sexual-identity-based hate speech, religious or sect-based hate speech and, lastly hate speech against people who are disabled or have a diverse disease (Binark and Çomu, 2012).

The Impact of Digitalization on Hate Speech

As a globalized, decentralized, and multi-faceted interactive computer network, the Internet offers individuals the ability to cross borders and break the barriers of distance in the real world (Banks, 2010: 233). The development of Information and Communication Technologies (ICTs) offers freedom of communication and expression of ideas in almost unrestricted ways. Social scientists have emphasized that social media has levelled the political playing field and has the capacity to give voice to marginalized groups and new actors (Ganesh, 2021: 30). Thus, social upheavals of recent times, such as the Arab Spring of 2011 and the Gezi Park protests in Türkiye in 2013, clearly demonstrate that social media tools are helping to spread more news than the traditional press does (Karkin et al., 2015; Wolfsfeld, et al. 2013).

Social media has a democratizing effect like the print media. Social media provides opportunities for every citizen to participate in democratic process and provides them with avenues to represent their views, information and

experiences to government and general public (Macintosh, 2004: 2). On the other hand, the democratizing power of social media also includes some risks. According to Ganesh (2018: 31), a clever group of “anonymous amateurs” can have the power to spread extremism, bigotry, and propaganda with their comments on anything, anywhere, anytime. Also, the anonymity, immediacy and global nature of the Internet have made it an ideal tool for extremists to incite hatred. Along with the globalization of technology, there is an increase in the number of online hate groups and hate-related activities in cyberspace (Banks, 2010: 233).

On the other hand, Rheingold (2002) defines the smart mob concept in order to define collective action in digital spaces by giving some examples to clarify the concept. For instance, people came together via text message to overthrow President Estrada in Manila, the Philippines in 2001. Other examples are “lovegeety” which is one of the first examples of digital dating applications and works based on location, and finally websites where celebrities and journalists can meet with his fans. The common feature of these examples is that digital means of communication provide the necessary basis as a ground to make people communicate with each other despite their social status, gender, culture, class and geographic location. In other words, digital communities can create a great deal of networks that enable people to disseminate information. In the case of hate speech, digital means of communication ensure that hate speech can be adapted to a diverse public simultaneously even though it is not possible to create a mob in the physical world.

Brown (2018) has attempted to explain why it is plausible that online hate speech has a different quality compared to offline speech. He argued that the default anonymity of the Internet may not be as distinctive as initially assumed, but the instantaneous nature of communication in parts of the Internet can encourage people to spread hate speech easily. The instantaneous nature of the Internet also partly explains why Internet companies are considered to have a special role in regulating online hate speech. When compared to offline speech, online speech has special features such as anonymity, invisibility, engaging with like-minded communities, instantaneousness, and harmfulness of different forms due to the large audience of the Internet (Brown, 2018).

In the case of Türkiye, the literature has shown that the media and politicians commonly use hate speech against ethnic, religious and gender-based groups and this is considered as ‘normal’. As a result of these studies, hate speech in the media has recently been recognized as a critical issue to be discussed in public debate. Nowadays, the issue of hate speech attracts further

attention from politicians, journalists, and academics from all over the country (Arcan, 2013: 44). In Türkiye, with the murder of Hrant Dink, who was killed after an intensive hate speech campaign against him, many academics, journalists, and authors have started to pay more attention to the danger of hate speech and hate crime. By this awareness, the Hrant Dink Foundation was also founded to monitor hate speech in Türkiye by publishing books and articles on the subject (Deveci and Binbuğa Kınık, 2018: 39-40).

Mass media in Türkiye reinforces ethnic conflicts among both Turkish people and other groups such as Kurds, Greeks, Armenians and Alevis etc. Studies found that minorities particularly non-Muslims in Türkiye are represented in mass media (Arcan, 2013; Polat et al. 2018) and in social media (Öztekin, 2015) as disloyal citizens and traitors who are accused of being historical enemies. Especially over the last few years, social media tools such as Facebook, Twitter, blogs, Instagram, and online forums have been effective tools for creating hatred and ethnic divisions by intensifying existing tensions between Turkish people and other ethnic minorities (Özarslan, 2014: 64). For instance, it is determined by academic studies that Kurds also encounter hate speech on social media platforms such as Ekşisözlük (Gençoğlu Onbaşı, 2015). After the civil war, Syrian refugees in Türkiye have been facing many difficulties by becoming a target group for intolerance, hostility and hate speech on online platforms (Kavaklı, 2018), such as Youtube (Kurt, 2019) and Twitter (Taşdelen, 2020).

The Turkish Identity Based on Otherness

In the process of the Early Republic of Türkiye, the idea of establishing a “nation-state” won a victory against the “religious state” and many reforms were made in this direction (Berkes, 2019: 521). Accordingly, the understanding of nationalism put forward by the Kemalists during the establishment process is an anti-dynastic, non-Islamic nationalism that sometimes includes ethnic implications (Yıldız 2015: 210- 211). On the other hand, the intellectual and psychological traces of Ottoman patriotism and the influence of the founding bureaucrats of the Republic led to a certain extent softening discourses towards minorities (Bora, 2015: 83).

In the process of building the national state, Turkish nationalism had undertaken the difficult task of establishing the balance between Western civilization and Turkish culture. Kemalists tried to resolve this tension by striking a balance between the materialism of the West and the spirituality of the East. However, this balance was very difficult to achieve because once a

combination of Western civilization and Eastern culture had been transferred to the field of nationalism, several problems arose at the societal level such as polarization and hate crimes (Kadıoğlu, 1996: 178).

In the Kemalist period, nationalism was one of the basic principles of the new nation-state and one of the six symbolic arrows (principles) of the Republican People's Party. Although Christian minorities were once economically and numerically important group in the period of the Ottoman Empire, they nowadays make up a small part of the population in Türkiye because of the Turkification efforts among the immigrants from the Balkans, Tsarist Russia, and Greece. As a matter of fact, nationalism was seen as the most important tool to homogenize these population groups that were subject to Turkification. There was the creation of a Turkish identity that would replace belonging to the Islamic community (Georgeon, 2006: 20).

From the perspective of this ideology of nationalism, minorities within the national state are seen as "others", "enemy", and "alien" in the social imagination. According to Bora, this is how Turkish nationalism emerged with the disintegration of a multi-ethnic and multi-element empire by perceiving minorities in this way (Bora, 2015: 81). Enemy or the "other" as a concept is liquid, amorphous and contextual in Türkiye. In the late Ottoman era, Christian West and Shi'ite East were the prime others among other groups. In this case, Ottoman Empire defined itself as a non-Christian (Islam) and non-Shi'ite (Sunni) civilization which was also an inheritor of classical (Byzantine) culture (Ortaylı, 2008).

Furthermore, after 1923 the Republic of Türkiye had two distinct others, namely non-Turks (such as Armenians, Kurds, Greeks etc.) and Islamists/Ottomanists. Moreover, non-Turkish identity was also one of the outgroups since Turkish identity was the core element of the nation of the Turkish Republic amongst other identities that were descended from the Ottoman Empire at that time. Islamists/Ottomanists were otherized because it represented the "Ancient Régime" of Turkish history. Also, Islamist/Ottomanist identity contradicted the objective of reaching the level of contemporary civilizations of the one-party regime (Zurcher, 2004: viii-x, 170). Furthermore, some specific identities had been marked as "hard other" such as Jewish during the Second World War. For instance, Wealth Tax Law was considered as a tax burden (levy) which targeted non-Muslim citizens, especially the Jewish bourgeoisie, in Türkiye (Subay, 2020; Subay et al., 2023).

On the other hand, from the mid-60s to the late 90's the content of the others was designated as Kurds, Islamists, Alevi, and Leftists (Bora, 2017: 294,

324, 714, 226; Ahmad, 1993: 12). Hence there were severe violent incidents occurred in this period such as rape and looting against Greek-origin Turkish citizens on 6-7 September 1955 (Kuyucu, 2005; Güven, 2011). Similarly, the Alevi people were brutally mass slaughtered in Kahramanmaraş on 19 December 1978 (Gürel, 2020). After, the 1980 coup d'état, Leftists and Kurdish Leftists was oppressed by using military or legal forces (Kutlay, 2012; Jwaideh, 2006). Lastly, the 1997 military memorandum, in other words, the postmodern coup d'état took place against political Islamists in Turkish political history (Gülalp, 1999: 40). After that, the conservative partner of the coalition and Prime Minister Necmettin Erbakan resigned, and the main opposition party re-established the government. In brief, Turkish nationalism and the Turkish state regards themselves as Turkish, Sunni, secular and rightist, and thus oppressed people identified as others, Kurds¹, Leftists, Islamists and Alevies. Subsequently, Kurdishness became one of the focal points in othering during the 2000s. During this period, lynchings towards Kurdish seasonal workers, students, and football fans peaked (Bora 2018, Gambetti, 2007).

After 2010s, a huge wave of immigration hit Türkiye from the Middle East. First, Syrian refugees have chosen Türkiye after the civil war break out in 2011. Then Iranian, Iraqi and Afghan refugees came to Türkiye with increasing waves. As a result of these migrations from the Middle East, recently refugees have been otherized because they are classified as outsiders (refugees) and stigmatized as radical Islamist and subjected to hate speech and violent acts on social media as well as traditional media and daily life (Onay-Coker, 2019; Gökalp, 2022).

Methodology of Research

In this research, Craswell's mixed model will be used. The mixed model suggests that qualitative and quantitative methods must be employed to reach comprehensive and inclusive conclusions. The stages of the methodology are as follows.

1. Data gathering
2. Application of Ngram Tests
3. Applying Content Analysis via Atlas.ti software.
4. Creating Sankey Diagrams and basic tables to show relationships between three-layered coding frames.

¹ Kurdish leftists established a terror organization called Kurdistan Worker's Party (PKK) in 1979 and after 1980 coup d'état other Kurdish organizations was perished and the remaining members was joined PKK and Kurdish leftist identity united in one roof.

5. Creating sociograms based on “mentions” from the designated hashtag on Twitter.
6. Applying centrality analyses to figure out the important actors.

Data Gathering

In this study, two hashtags which have the same meaning but represent different words, namely #hudutnamustur and #sınırnামustur will be tackled in the context of hate speech. “Hudut” and “sınır” both mean the border and “namus” has manifold meanings such as honor and chastity in Turkish language. Hence, both #hudutnamustur and #sınırnামustur can be translated as “the border is the chastity (and honor)”. The data retrieved from Twitter for #hudutnamustur and #sınırnামustur hashtags from the very first tweet to December 2021 by using Phyton. For #hudutnamustur 9186 tweets and 2472 mentions are collected to conduct social network analysis. Likewise, 3010 tweets and 1333 mentions are gathered from #sınırnামustur to analyze. After this step, the data will be separated into two categories. First, the “text” part of the tweet will be separated in order to conduct content analysis. Second, the mentions will be stored in an individual document.

Ngram Tests

Ngram tests are a kind of frequency analysis of words in a text. The type of Ngram test is named after the number of the word group in order to use in frequency analysis. For example, monograms are frequency analyses of one-word sequences of words such as “network” alone, bigrams are frequency analyses of two-word sequences of words such as “social network”, trigrams are frequency analyses of three-word sequences of words such as “social network analysis”, etc. While the “n” value increase, the phrases, ways of expression or ways of describing one particular item in a text will be more visible.

In this case, trigram tests are conducted to analyze the general tendencies of the data. In other words, Trigram tests illustrate the most repeated three-word sequence of the words that have been tweeted during Afghan refugees’ arrival. Based on trigrams tests, the tweets will be coded due to their themes (what is the subject of the tweet?), types (what are the types of subjects to describe the Afghan refugees?) and spheres (which power sphere e.g. political, cultural or economic is used?) by using Atlas.ti software. According to the literature, the coding process will be carried out by two researchers by creating a coding sheet to increase the validity and reliability of the study.

Content Analysis

In this study, the categories used by the Hrant Dink Foundation² will be used to identify the types of hate speech. In Türkiye, Hrant Dink Foundation (2019: 11) categorizes types of hate speech according to the nature of discourse they adopt with under consideration international academic studies and cultural and linguistic differences unique to Türkiye. Accordingly, types of hate speech are (a) exaggeration/ ascription/ distortion, (b) invectives/ defamations/ denigrations, (c) war discourse and (d) symbolization. Firstly, as a type of hate speech, exaggeration/ ascription/ distortion consists of discourses that contain negative references to a community based on a person or an event. Secondly, invectives/ defamations/ denigrations include direct swearing, humiliation, and insulting speech about a community or a group. Thirdly, war discourse consists of discourses involving hostile, warlike statements about a community or a group. Lastly, discourses in which a natural identity element is used as an element of hatred, humiliation and symbolized are coded in the category of symbolization.

Table 1: Examples of tweets by types of hate speech

Types of hate speech	Examples of tweets
Exaggeration/ Ascription/ Distortion	You will not be able to Arabize!!! The torch that burned on the Bandırma ferry never went out, it still burns in our hearts #GodBlesstheTurk
Invectives/Defamations/ Denigrations	Pimps have raped our border! They still say it is sexist to say but, I don't know what they say, I say that those who do not have a border have no honour.. period #HudutNamustur
War Discourse	It would be better if I shout this again, "The frontier cannot be abandoned until it is wet with the blood of the citizen" 26 August 1921 Commander-in-Chief Mustafa Kemal Atatürk Either Independence or Death"
Symbolization	We do not want militants in Afghanistan to enter our country disguised as refugees.

After the coding phase is completed the Sankey Diagram and basic tables will be exported from Atlas.ti. The diagrams and tables illustrate the relationships between spheres, types, and themes. Thus, it can be possible to designate the ways that people use to describe Afghannes and so it is shown the form of nationalism to designate us/them conceptualization.

² The Hrant Dink Foundation works on hate speech for a long time, particularly in Türkiye. The foundation's categorization is deemed reliable.

Social Network Analysis

Network analysis is a research technique that enables the examination of the individual as a social entity with its social context (Ağcasulu, 2018: 1916). Network analysis is based on two basic assumptions associated with social behavior. Firstly, all individuals are in social relations with other individuals and secondly, social structures arise from various relations in society (Knoke & Kuklinski, 1982: 9).

The point representing each actor on social network maps is called a node. With social network analysis, it is useful to determine how certain groups cooperate, especially from social media platforms, which are network organizations. It includes the examination of relationships, ties, communication patterns, and behavioral performance within social groups (Ortiz-Arroyo, 2010: 27).

While the nodes in graphics represented by the dots represent the actors of the social network, the relations expressed by the lines between the nodes represent the links between the actors (Ortiz-Arroyo, 2010: 27). While these lines characterize relations such as cooperation, consultation, hatred or trust, the combination of two points with a single line indicates that they are neighboring actors (Abraham, et al., 2010: V; Borgatti, et al., 2013: 12). The maps consist actors and the lines between them are called sociograms (Ağcasulu, 2018: 1920).

In order to designate the key actors in the sociogram, Degree Centrality, Closeness Centrality, Betweenness Centrality and Eigenvector Centrality analysis will be applied.

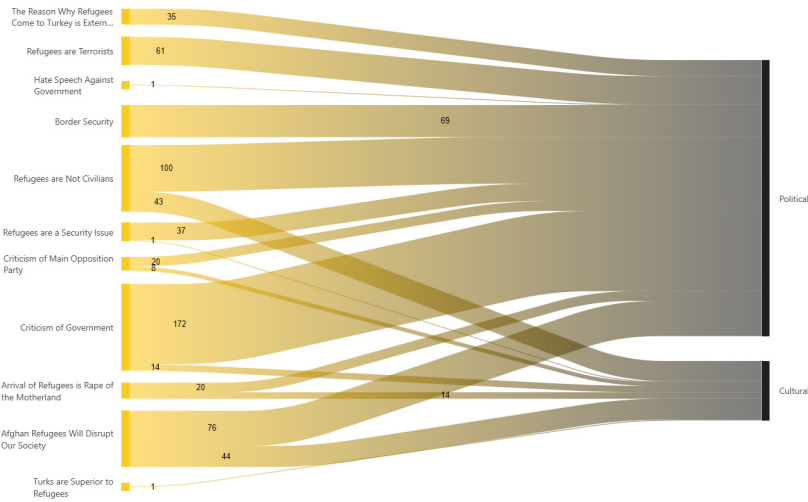
Table 2: The centrality measures and their roles on a sociogram (Gökalp, 2022)

Centrality Analysis	The “Meaning” on a Sociogram
Degree Centrality	Ability to Communicate Quickly with Other Actors
Closeness Centrality	Highest Intermediary Capacity in Information Transfer
Betweenness Centrality	Connecting Actors, Connecting One End of the Map to the Other
Eigenvector Centrality	he Actor Who Has the Most Relationships with Other Actors (The most prestigious actor)

Research Findings

In this section, the content of the tweets posted in the hashtags #sınırnamustur and #hudutnamustur in the study and the analysis of who are directed these hashtags is explained. In addition, two hashtags are compared within the framework of the results.

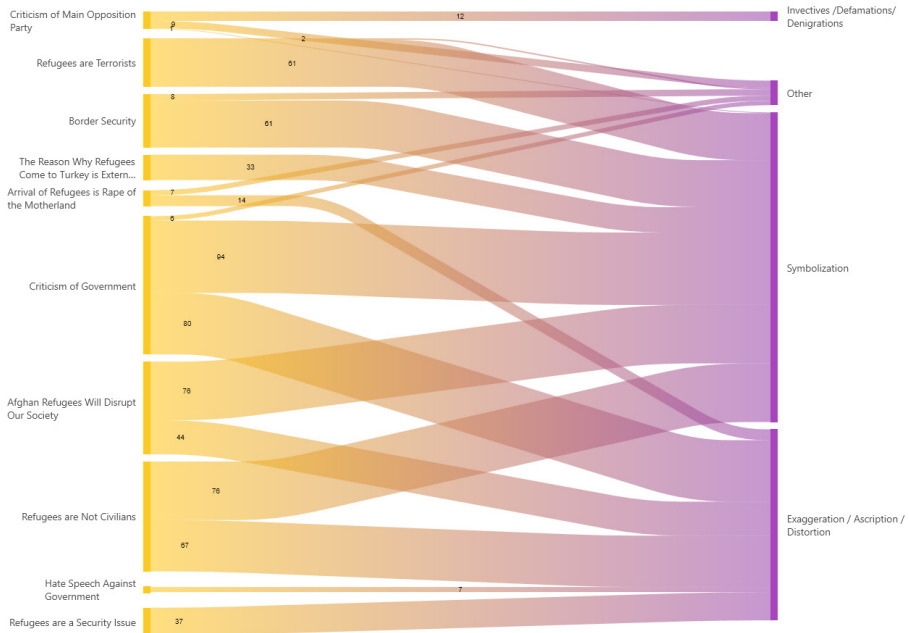
Graphic 1: The relationship between themes and spheres for #sınırnamustur

As it is seen in the Graphic 1, indicating the relation between themes and spheres used in #sınırnamustur, most of the tweets are belonged to the political sphere rather than the cultural sphere. Therefore, the language of the discourse about the arrival of Afghans in this hashtag is considered to be political rather than cultural. The fact that the majority of tweets from the political sphere contain “criticism of the government” which strengthens the claim that this hashtag is used to criticize the government’s policies. The majority of tweets in this hashtag are from the political sphere, the themes of tweets in the political sphere are mostly related to security issues as “refugees are not civilians”, “refugees are terrorists”, “border security”, “refugees are a security issue”, and “the reason why refugees come to Türkiye is external forces”. Besides, most of the themes of the cultural sphere developed within the framework of the claim that “Afghan refugees disrupt the society” and “refugees are not from the civilian population”. Themes where the political sphere and the cultural sphere overlap are the belief that “Afghan refugees will disrupt the society”, “the criticism of the government”, and “arrival of refugees is a rape of the motherland”. The least used themes in this hashtag are “Turks are

superior to refugees” in the cultural sphere and “hate speech against government” in the political sphere.

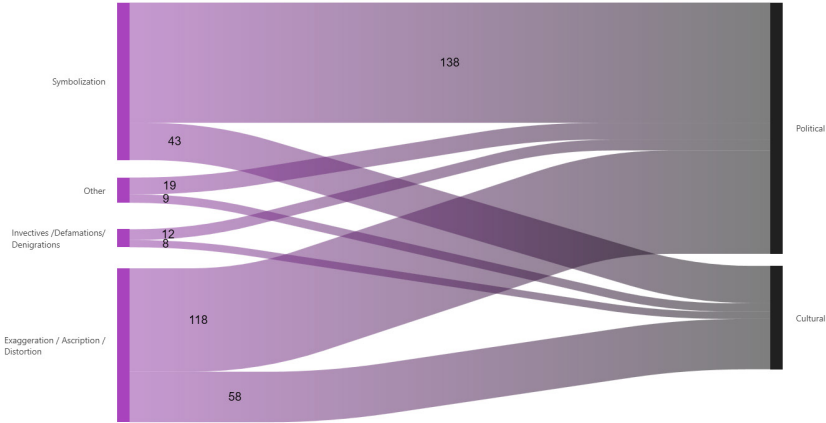
Graphic 2: The relationship between themes and hate speech types for #sınıramustur

Accordingly, in Graphic 2, which shows the relationship between themes and types of hate speech for #sınıramustur, in the context of hate speech types, symbolization is used the most, while tweets that do not contain hate speech are coded the least. Tweets that are coded as “criticisms against the government” are considered as the symbolization of hate speech, while “criticisms against the main opposition party” mostly contain invectives. In the tweets posted in this hashtag, the people who enter the border are considered as a security issue since they are Afghans and refugees, and the objection to their arrival is expressed by using hate speech in the context of symbolization. While people who cross the border freely have been symbolized by being terrorists, not being civilians, having the potential to disrupt society, being a pawns of external forces, and also many people who tweeted in this hashtag criticize the government for allowing these crossings. Even though the migration of Afghan people to Türkiye is comprehended by Turkish people as a rape of the motherland and this detection, that Turkish people have, is expressed with the usage of exaggeration. Moreover, these refugees are also blamed for not being civilians and disrupting society with the idea of

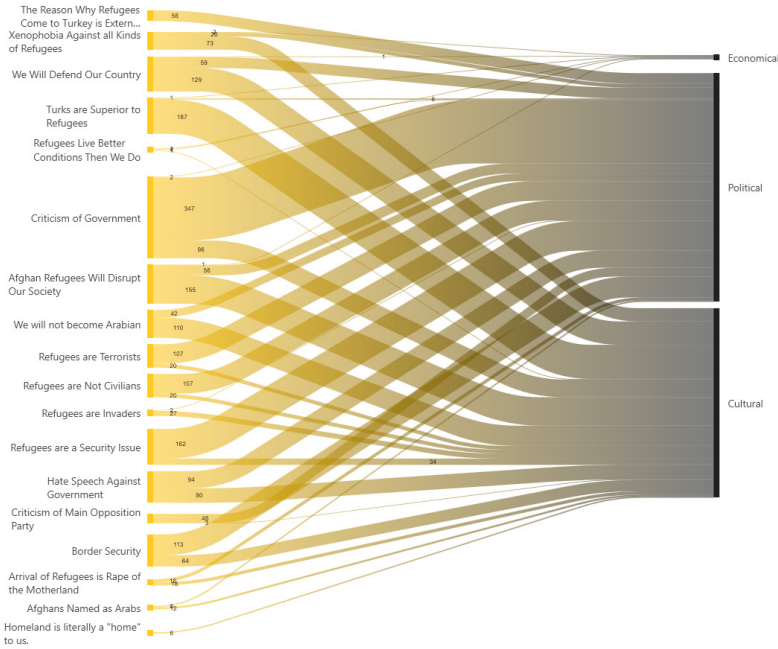
having the possibility of a security issue for Türkiye subsequently and all these themes that are coded are expressed also by exaggeration itself.

Graphic 3: The relationship between types of hate speech and spheres for #sınınamustur

In accordance with Graphic 3, examining the relationship between types of hate speech and spheres, in this hashtag, while the concerns about the arrival of Afghans are expressed in the political and cultural sphere, the economic sphere is not included. In this hashtag, tweets from the political sphere, compared to the cultural sphere constitute the majority, while these tweets are used as hate speech by symbolizing and exaggerating. Besides, the fact that insulting tweets are less than other types of hate speech can be claimed to indicate a political “opposition” aim for the people who are against the refugee policy of the government in this case. In other words, this hashtag is used by those who oppose the arrival of Afghan refugees with a nationalist “reflex” in the political and cultural sphere.

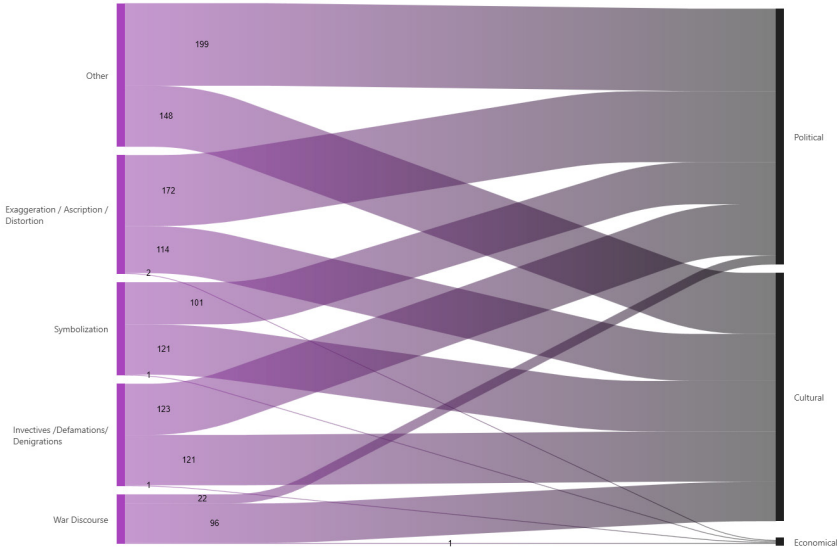
Graphic 4: The relationship between themes and spheres for #hudutnamustur

Graphic 4 indicates the relationships between themes and spheres for #hudutnamustur which is a different hashtag from #sınırdnamustur but it is also a hashtag where tweets about Afghan refugees are the subject. The new adding themes that are different from the other hashtag are “xenophobia against all kinds of refugees”, “we will defend our country”, “refugees live in better conditions than we do”, “we will not become Arabian”, “refugees are invaders”, “afghan named Arabs” and “homeland is literally a “home” to us”. In this hashtag, it is seen that cultural elements have increased and turned into hate speech within new themes and identity-based hate speech has begun to strengthen. At the same time, the more frequent processing of the theme that “Turks are superior to others” highlights the identity-based perspective. Tweets that describe Afghans as Arabs are also observed. In this context, it has been stated that anti-Afghan discourses are built on the basis of Arab hostility and defenses are made against the danger of Arabization. Besides in the theme “we will defend our country”, it is clearly stated that they will defend against the refugees as “invaders”, which also explains the reason why war discourse in this hashtag is visible. In this context, tweets that involve not only Afghans but also all refugees as invaders, also explain the existence of a theme named as “xenophobia against all kinds of refugees” and that the

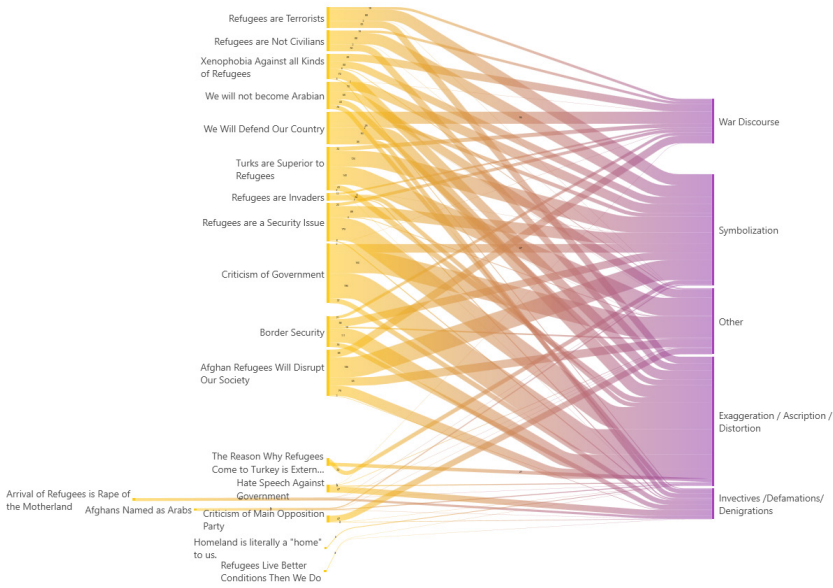
homeland should be protected against them draw attention. Therefore, in this hashtag, different from the other one, it can be stated that the description of Afghans as Arabs, having hospitality against Arabs and the fear of becoming Arabian are themes including each other.

Graphic 5: The relationship between types of hate speech and spheres for #hudutnamustur

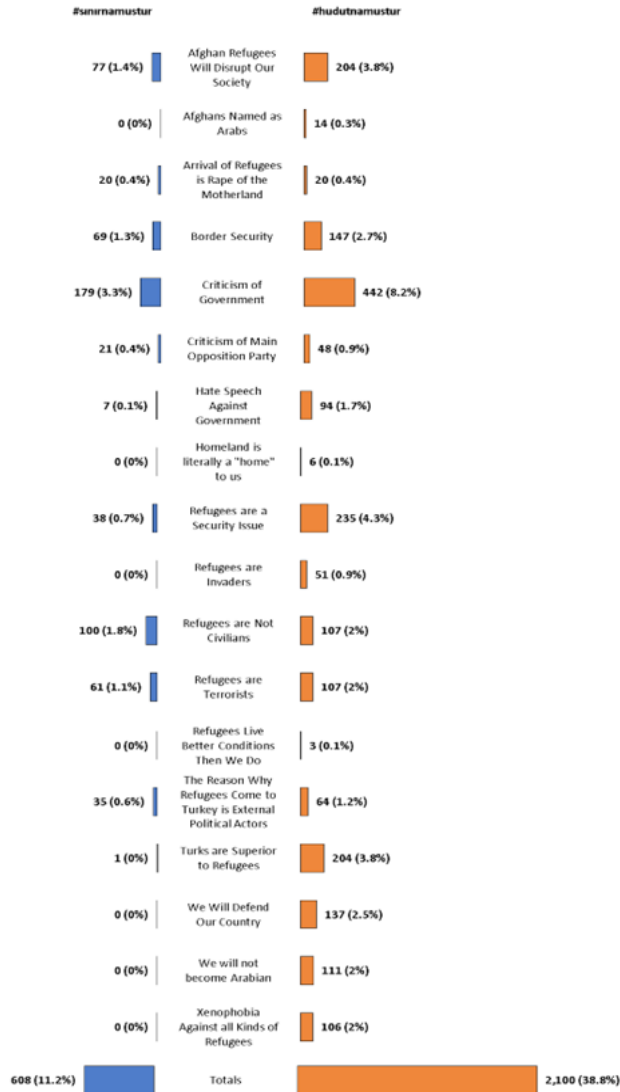
As it is seen in Graphic 5, in addition to culture and politics, the economy has also been added to the spheres where tweets are posted in this hashtag which is different from the #sınırnamustur. Tweets from the cultural sphere and tweets from the political sphere are close to each other in terms of quantity. In addition, when the tweets are examined, it is seen that war discourse is added to the types of hate speech which also differs from the other hashtags examined. Tweets containing hate speech on this hashtag are mostly insulting and exaggerating. Tweets have a balanced distribution in the context of hate speech types, except for war discourse. Tweets from the political sphere are mostly exaggerated/distorted and insulted/insulted in the case of hate speech types. Tweets from the cultural sphere appear as symbolization and insult according to the types of hate speech. While the war discourse is mostly found in tweets from the cultural sphere, the rate of containing war discourse in tweets from the political sphere is much lower. Although almost 1 out of 5 tweets do not contain hate speech, a form of criticism, especially preferred by the political sphere has been adopted.

Graphic 6: The relationship between themes and types of hate speech for #hudutnamustur

According to this Graphic 6 which shows the relationship between themes and types of hate speech, symbolization and exaggeration occupy a large place in the distribution of themes in this hashtag. When it comes to symbolization, the claim that the Turks are superior to the Afghan refugees and the claim that their arrival will disrupt this “superior” society is in the first place in terms of quantity of tweets. While exaggeration and distortion are observed in all themes, it is determined that the theme that society will deteriorate with the arrival of refugees is mostly expressed with exaggeration and distortion. While there is no criticism of the government in symbolization, the most criticism of government occurs in exaggeration/distortion. Therefore, it is thought that the criticism of power is carried out mostly through exaggeration/distortion. Invectives, one of the types of hate speech, are mostly seen in the themes of “we will not become Arabian”, “refugees are invaders”, “criticism of government”, “we will defend our country”, “border security”, and “hate speech against government”. When it comes to war discourse, the most used themes are determined as “we will defend our country”, “xenophobia against all kinds of refugees”, “Afghan refugees will disrupt our society”, “Turks are superior to refugees”, and “refugees are terrorists”. It is seen that tweets that do not contain hate speech and are coded as other are generally considered as criticism of the government and the main opposition party.

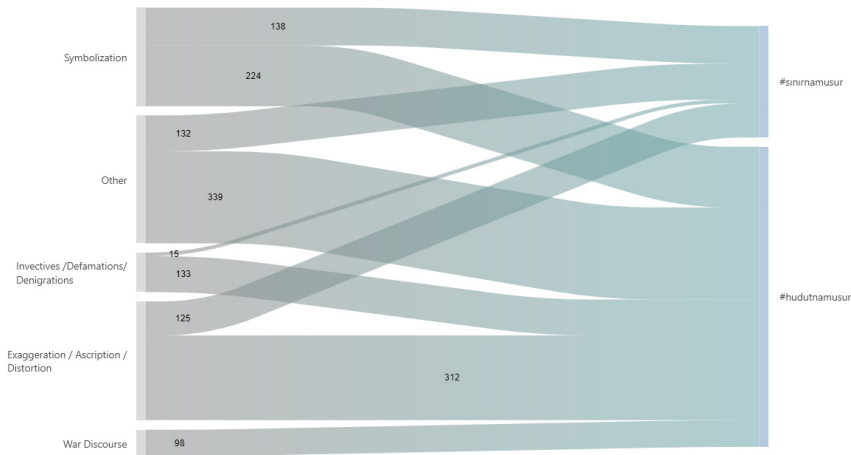
Table 3: The comparison between themes of #sınırnamustur and #hudutnamustur

When the themes of the tweets posted under the hashtags #sınırnamustur and #hudutnamustur are compared in the table, first of all, it is seen that the themes examined in the hashtag #hudutnamustur have quantitatively more themes than #sınırnamustur. The new adding themes in #hudutnamustur are “xenophobia against all kinds of refugees”, “we will defend our country”, “refugees live in better conditions than we do”, “we will not become Arabian”, “refugees are invaders”, “Afghan named Arabs and “homeland is

literally a “home” to us”. In this hashtag, it is seen that cultural elements have increased and turned into hate speech within new themes and identity-based hate speech has begun to strengthen. It can be claimed that people tweeting with the hashtag #sınırnamustur position themselves politically and culturally differently from those tweeting with the hashtag #hudutnamustur. Besides, only 1 tweet of #sınırnamustur is coded as “Turks are superior to refugees”, it is also seen 204 times in the hashtag #hudutnamustur. This indicates that the hashtag #hudutnamustur is more marginalized over identity superiority. It is revealed that the most used theme in both hashtags is “criticism government”, therefore people used these two hashtags to criticize the refugee policy of the government.

Graphic 7: The comparison between #hudutnamustur & #sınırnamustur in accordance with types of hate speech

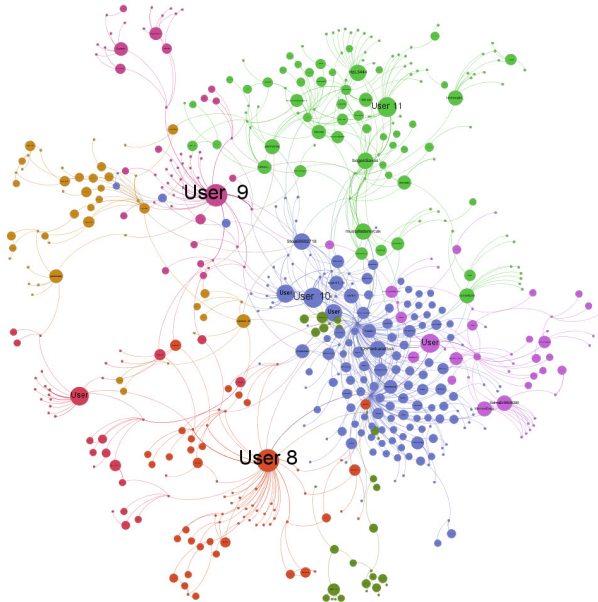

Graphic 7 puts forward the comparison between two hashtags that are analyzed in the study in respect of types of hate speech. In our study while the most used hate speech type in #sınırnamustur is symbolization, in other hashtag, #hudutnamustur, the most used type is other, which means that people express their opinions about the issue without using any type of hate speeches. Furthermore, one of the crucial differences between the two hashtags in respect of types of hate speech is that in #sınırnamustur the usage of war discourse is not seen. Considering the existence of security-related themes in the themes used in the #hudutnamustur hashtag, the emergence of the war discourse is meaningful.

Table 4: The comparison between #hudutnamustur & #sınırımamustur in terms of spheres

	#sınırımamustur		#hudutnamustur	
	Absolute	Column-relative	Absolute	Column-relative
Cultural	67	21.61%	434	43.84%
Economical	0	0.00%	2	0.20%
Political	243	78.39%	554	55.96%
Totals	310	100.00%	990	100.00%

In accordance with Table 4 indicating the co-occurrence of #sınırımamustur and #hudutnamustur in terms of spheres, it is seen that the most coded hashtag is #hudutnamustur in the analysis. One of the differences between the two hashtags is that #sınırımamustur is used more for political purposes with a rate of 78.39%, this rate is lower in #hudutnamustur. Instead, the cultural sphere of tweets in #hudutnamustur, with a rate of 43.84%, is more than the cultural sphere of tweets posted in #sınırımamustur. It supports the idea that tweets under the hashtag #hudutnamustur are more cultural and identity oriented. In addition, 0.2% of tweets in the economic sphere are coded in the #hudutnamustur hashtag, which is also different from the #sınırımamustur.

Graphic 8: Social Network Analysis of #sınırımamustur

According to the sociogram generated based on mentions in the hashtag #sınırnamustur, the highest degree centrality value is 49 which is acquired by User 8. In this case, User 8 is designated as the most quickly communicating with other actors. Thus, User 8 is the leader of the network due to its high ability to access other actors. The Twitter account of User 8 consists of 593 followers and Mustafa Kemal Atatürk's photos as profile pictures and background pictures. On the other hand, User 8's tweets also display Turkish nationalism associated with Mustafa Kemal Atatürk which resembles User 1, the leader of the #hudutnamustur hashtag. The most important discrepancy between User 1 and User 8 is their involvement in politics. According to the bio section of User 8, he/she is the former vice-president of the district administration of CHP in Buca district in İzmir. The second highest value actor is User 9 who has 3.540 followers. Moreover, his/her Twitter account has the same picture as his/her profile photo and background photo which contains a sketch of Mustafa Kemal Atatürk.

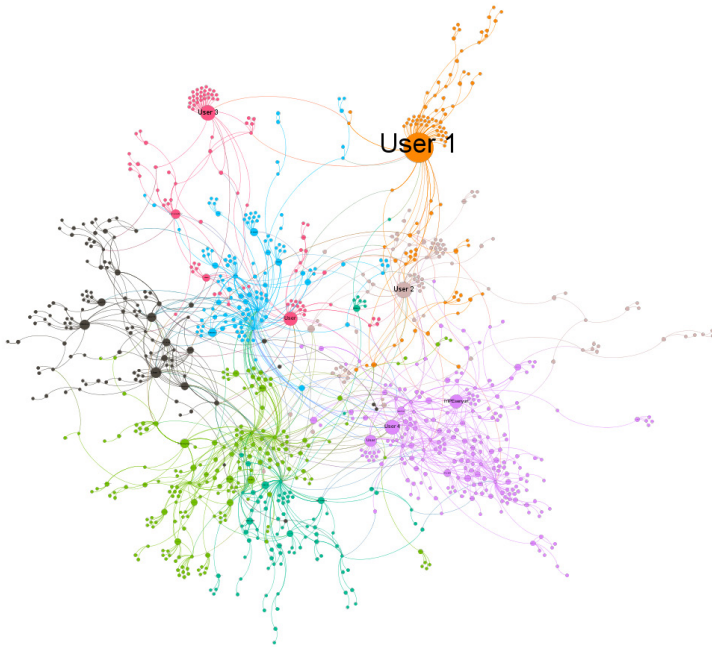
In the case of the betweenness centrality measures, the analysis reveals that @suleymansoylu account has the highest value of betweenness centrality. In other words, the official account of the Minister of the Interior, Süleyman Soylu is designated as the actor with who highest capacity connecting one end of the map to the other. However, his position as a bridge is not a result of his actions on Twitter. On the contrary, he became a bridge because he mentioned different actors in tweets under the #sınırnamustur hashtag. It means different components of the network (shown with a different colour) came to life just by mentioning Süleyman Soylu in their tweets. In this case, the hate speech has been combined with a policy request and criticism of the government. This assertion can be corroborated by the identity of the second-highest value of betweenness centrality, namely the official Twitter account of the Ministry of the Interior. Hence, the network of #sınırnamustur is formed around the Minister of Interior Süleyman Soylu and the official account of the Ministry of Interior. This situation overlaps with the finding of content analysis that demonstrated political tweets occupy a serious percentage of all tweets in #sınırnamustur.

Furthermore, the third and fourth users that are designated as a result of the betweenness centrality measure are also political figures. The third-highest actor is @isik_ozkefeli (Işık Özkefeli) who is Ataturkist Thought Association Samsun Branch President and former CHP 27th Term Samsun Province Deputy Candidate. Likewise, the fourth user is Canan Kaftancıoğlu who is İstanbul CHP provincial head. As can be seen, the betweenness centrality measure reflects the network's political nature in parallel with the content analysis.

According to closeness centrality analysis, 411 of the actors scored 1 while 586 of the actors scored lower than 1. That means %41,22 of the actors are manipulators which is the most successful to transmit hate speech. On the other hand, %37,43 of the actors have the same role in the #hudutnamustur hashtag. In conclusion, the actors of the #sınırnamustur hashtag are more eager to fasten hate speech transmission which is compatible with its relation to the main oppositional party.

Lastly, the most prestigious actors in the network are as follows, Kemal Kılıçdaroğlu (@kilocdarogluk) who is the chairman of CHP, the official Twitter account of CHP (@herkesicinCHP), the Interior Minister of Türkiye Süleyman Soylu and official account of Zafer Partisi (Victory Party) which is famous for anti-refugee discourse they embrace.

Graphic 9: Social Network Analysis of #hudutnamustur

According to the sociogram generated based on mentions in the hashtag #hudutnamustur, the highest degree centrality value is 86 which is acquired by User 1. In this case, User 1 is considered as most quickly communicating with other actors. Thus, User 1 is the leader of the network due to its high ability to access other actors. The Twitter account of User 1 consists of his/

her personal photos as profile photos and background photos. On the other hand, User 1's tweets display Turkish nationalism ideologically associated with Mustafa Kemal Atatürk who is the founder of the Turkish Republic and represents a more secular and modern Turkish identity. The second highest value actor is the Twitter account of the IYI Party Istanbul provincial organization. The profile photo of the account is a picture that contains the Turkish flag, the expression of *Hudut Namustur* and the party emblem. The bio part of the account contains party propaganda and slogans.

In the case of the betweenness centrality measures, the analysis reveals that User 5 has the highest value of betweenness centrality. In other words, User 5 is designated as the actor with who highest capacity connecting one end of the map to the other. According to the tweeter account of User 5 who has 23.5 thousand followers, his/her identity was shaped by secular nationalism associated with Mustafa Kemal Atatürk. While the profile photo is a personal picture, the background photo and bio section contain Kemalist content. User 6 who is the second high betweenness centrality measure also represents similar features to User 5. The Twitter account of User 6 contains a background photo with Mustafa Kemal Atatürk's picture and the Turkish flag. Also, the bio section contains praise for Mustafa Kemal Atatürk. The username of User 6 who has 10.7 thousand followers has T.C (short for Türkiye Cumhuriyeti- Turkish Republic) expression along with a Turkish flag.

With respect to closeness centrality analysis which designates the actors who have the highest intermediary capacity in information transfer, reveals that 857 of the actors scored 1, and 1432 of the actors scored lower than 1. That means 37.44% of the network has perfect conductivity to convey hate speech against Afghan refugees. The rest which is 62.56% of the network has semi-conductivity. This situation indicates that %62.56 of the actors tweeted their opinions but did not seek to transmit them to other actors. In other words, actors shared their discomfort with Afghan refugees but did not deliberately create a violent group.

Furthermore, according to the eigenvector centrality measure which is used to designate the most prestigious actors of the network, @MedyaEge is the most prestigious actor. The user is a Twitter profile of a media agency. The second highest eigenvector centrality value actor of the network is @kilicdaroglu (Kemal Kılıçdaroğlu) who is the president of CHP (RPP-Republican People's Party). The official account of CHP follows Kemal Kılıçdaroğlu's account. CHP is also the main opposition party in Turkish politics and its founder is Mustafa Kemal Atatürk. Lastly, Buğra Kavuncu (@SBugraKavuncu) who is

the president of the province administration of IYI Party has the fourth-highest degree of eigenvector centrality.

Conclusion and Discussion

In this study, the arrival of Afghan immigrants to Türkiye is tackled in the context of its reflections on Twitter. As a result of this mobility, people have risen their reactions in two different hashtags on Twitter. As a result of the analysis, it has been determined that these two hashtags serve two different purposes by manifesting themselves in the answers to research questions.

Firstly, the analysis reveals that the Q1 can be addressed by underlying the usage of both hashtags. In this context, #sınınamustur is a production of a project to create an oppositional agenda against AK Party which is a governing party in Türkiye. The content analysis, as well as social network analysis, indicates the endeavors in order to create a political criticism sphere by CHP which is the main opposition party in Türkiye since 2002. Besides, the answer to Q2 also has supportive arguments for the Q1's answer. The content analysis of #sınınamustur denotes that most of the tweets have political components while #hudutnamustur mostly consists of cultural tweets. Moreover, the actors who contributed to the #sınınamustur hashtag mostly have an organic connection with CHP or IYI Party while #hudutnamustur poses a genuine reaction of ordinary people to Afghan refugees' arrival. Hence #sınınamustur is designated as a political project that was promoted by secular, Kemalist political actors while #hudutnamustur is a more vulgar reflex to Afghan refugees. This conclusion is coherent with the different usage of both hashtags.

In the case of Q2A, the most used hate speech types are symbolization and exaggeration for #sınınamustur and #hudutnamustur together. Nevertheless, in #hudutnamustur, war discourse as a type of hate speech was detected, unlike #sınınamustur. Additionally, the hate speech content that is classified as "other" and "invectives" has more value in #sınınamustur compared with #hudutnamustur; on the other hand, symbolization and exaggeration are used more often in the #sınınamustur hashtag. Also, invectives are used more in the #hudutnamustur hashtag. In these circumstances, it could be asserted that the #sınınamustur hashtag is focusing on Afghan refugees as a symbol, and the symbolization process is carried out by employing exaggeration as a tool. Moreover, the #hudutnamustur hashtag contains exaggeration and invectives as a tool to utter cultural superiority over the Afghan refugees.

The analysis reveals that Q2B has two-faced answers like the mythological creature Janus. First of all, in the case of #sınınamustur, Afghan refugees

are defined in the frame of “security”. Afghan refugees who fled from the Taliban regime are securitized because, they are mostly identified as terrorists, trained killers by serving the disruption of society. This means for the prosumers of the #sınınamustur hashtag the image of Afghan refugees representing a security issue, hence pro-refugee discourses are endangering the country’s security. Furthermore, according to the #hudutnamustur hashtag, Afghan refugees are designated as the ones who are inferior compared to the Turks, additionally, there is an anti-Arab discourse although Afghan refugees are not Arab. In this case, the Afghan identity and being a part of the Middle East became an amalgam in peoples’ minds. In order to humiliate the Afghans, the prosumers of the hashtag use another “inferior” otherness on a cultural basis namely Arabness. In addition to this, the reflections of the same securitization process with the other hashtag can be seen in #hudutnamustur. Nevertheless, in the first one, securitization is used as a tool to create political opposition while in the second one demonstrates cultural superiority. In short, Afghan identity is securitized with regard to conducting a political opposition and thus the main emphasis is on their potential security risk, while in the #hudutnamustur hashtag, the main emphasis is the superiority of Turks because Afghan refugees are backward and could disrupt the societal order.

On the other hand, Q2C demands the analysis of power spheres for both hashtags. Accordingly, for the #sınınamustur hashtag, most of the tweets are classified as political while cultural tweets are relatively fewer and there are no tweets that can be coded as economical. Furthermore, in #sınınamustur hashtag, most of the tweets are political while cultural tweets cover more places than #hudutnamustur. Also, in this hashtag, there are economic tweets even though there are quite a smaller number of them. Besides, the “criticism of government” theme is feeding the political sphere. Thus, it could be asserted that this theme can be neglected in order to reveal political attitudes against Afghan refugees.

Finally, Q2D seeks the roles of the main actors in both hashtags. The results of the social network analysis confirm the content analysis by displaying that the leading accounts of #sınınamustur are mostly politicians, not just ordinary citizens. Accordingly, the sociograms in the study #hudutnamustur are mostly led by ordinary citizens. Except for the Twitter account of Süleyman Soylu, other active accounts in both hashtags are belonging to the politicians from opposition parties, CHP and İYİ Party. Hence, the irregular migration of Afghan refugees is an important political agenda for opposition parties in Türkiye.

In any case, the #sınınamustur hashtag is a project to create a political counter-digital sphere on Twitter using the arrival of Afghan refugees. Moreover, the #sınınamustur hashtag is more organic and formed with bottom-up efforts. Thus, its content is consisting of more cultural tweets as well as themes that remark on Turkish superiority over the “others”. Also, Turkish identity building up at the Republican Period of Türkiye has features of being secular, anti-dynastic, and non-Islamic. The arrival of Afghan people who are considered an Islamic community has led to the reaction of people who define themselves as Kemalist and nationalist.

References

- Abraham, A., Hassanien, A. E., & Snasel, V. (2010). *Computer communications and networks: trends, tools and research advances*, A, London: Springer.
- Ağcasulu, H. (2018). Sosyal bilimlerde ilişkileri inceleyen bir yöntem: Sosyal Ağ Analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 1915-1933.
- Ahmad, F. (1993). *The making of the modern Turkey*. London & New York: Routledge.
- Arcan, H. E. (2013). Interrupted social peace: Hate speech in Turkish media. *The IAFOR Journal of Media, Communication and Film*, 1,1, 43-56 <https://doi.org/10.22492/ijmcf.1.1.04>
- Assimakopoulos, S., Baider, F. H. & Millar, S. (2017). *Online hate speech in the European Union: a discourse-analytic perspective*. Springer Briefs in Linguistics.
- Banks, J. (2010). Regulating hate speech online. *International Review of Law, Computers & Technology*, 24, 3, 233-239. <https://doi.org/10.1080/13600869.2010.522323>
- Berkes, N. (2019). *Türkiye’de çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.
- Billig, M. (1990). Psychological aspect of fascism. *Patterns of Prejudice*, 24, 1, 19-31. <https://doi.org/10.1080/0031322x.1990.9970039>.
- Bilici, İ. E. (2011). Oryantalist seyahatnamelerde Türk imgesi üzerine bir inceleme. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1, 2, 1-21.
- Binark, M., & Çomu, T. (2012). Using social media for hate speech is not freedom of expression. *Yeni Medya*, 31.
- Bora, T. (2015). *Medeniyet kaybı: milliyetçilik ve faşizm üzerine yazılar*, İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye’de siyasi ideolojiler*, İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2018). *Türkiye’nin linç rejimi*, İletişim Yayınları.
- Borgatti, S. P., Everett, M. G. and Johnson, J. C. (2013). *Analyzing Social Networks*. SAGE Publications.
- Brown, A. (2018). What is so special about online (as compared to offline) hate speech?, *Ethnicities*, 18,3, 297-326. <https://doi.org/10.1177%2F1468796817709846>.
- Deveci, C., & Binbuğa Kınık, B. N. (2019). Nationalist bias in Turkish official discourse on hate speech: a Rawlsian criticism. *Turkish Studies*, 20, 1, 26-48 <https://doi.org/10.1080/14683849.2018.1479961>
- Düvell, F. (2018). From migration transition to integration challenge. *New Perspectives on Turkey*, 58, 179-200. <https://doi.org/10.1017/npt.2018.5>.

- Filibeli, T. E., & Ertuna, C. (2021). Sarcasm beyond hate speech: Facebook comments on Syrian refugees in Turkey, *International Journal of Communication*, 15, 24, 2236–2259.
- Finkelstein, F. (2017) *From fascism to populism in history*. University of California Press.
- Fortuna, P., & Nunes, S. (2018). A survey on automatic detection of hate speech in text. *ACM Computing Surveys (CSUR)*, 51, 4, 1-30. <https://doi.org/10.1145/3232676>
- Ganesh, B. (2018), The ungovernability of digital hate culture. *Journal of International Affairs*, 71, 2, 30-49.
- Gençoğlu Onbaşı, F. (2015). Social media and the Kurdish issue in Turkey: Hate speech, free speech and human security. *Turkish Studies*, 16, 1, 115-130. <https://doi.org/10.1080/14683849.2015.1021248>
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk modernleşmesi 1900-1930: seçilmiş makaleler*. Yapı Kredi Yayınları.
- Gambetti, Z. (2007). Linç girişimleri, neoliberalizm ve güvenlik devleti. *Toplum ve Bilim*, 109, 7-34.
- Gökalp, B. (2022). *Yeni medyada milliyetçiliğin söylemsel (yeniden) kuruluşu: mülteci karşıtlığı ve e-Linç*, Pamukkale University Institute of Social Sciences, PhD Thesis.
- Gülalp, H. (1999). Political Islam in Turkey: the rise and fall of the Refah Party. *The Muslim World*, 89,1, 22-41.
- Gürel, B. (2020). Civil war and massacre in Maraş 1978' in Turkey, B. Pekesen (Eds.), *Turmoil: Social Change and Political Radicalization during the 1960s Berlin* (pp. 152–180). De Gruyter Oldenbourg.
- Güven, D. (2011). Riots against the Non-Muslims of Turkey: 6/7 September 1955 in the context of demographic engineering. *European Journal of Turkish Studies. Social Sciences on Contemporary Turkey*, 12. <https://doi.org/10.4000/ejts.4538>.
- Habermas, J (2012). "Öteki" olmak, "öteki" ile yaşamak, Yapı Kredi Yayınları.
- Hrant Dink Vakfı (2019). *Medyada nefret söylemi ve ayrımcı söylem: 2019 raporu*. Yılmaz A. (Eds.), Hrant Dink Vakfı Yayınları.
- Jwaideh, W. (2006). *The Kurdish National Movement: its origins and development*. Syracuse University Press
- Kadioğlu, A. (1996). The paradox of Turkish Nationalism and the construction of official identity. *Middle Eastern Studies*, 32, 2. 177–193.
- Karkin, N., Yavuz, N., Parlak, İ., and İkiz, Ö. Ö. (2015) "Twitter use by politicians during social uprisings: an analysis of Gezi Park protests in Turkey", in *Proceedings of the 16th Annual International Conference on Digital Government Research*, pp. 20–28. ACM.
- Kutlay, N. (2012). *Kürt kimliğinin oluşum süreci*. Dipnot Yayınları.
- Kuyucu, A. T. (2005). Ethno-religious 'unmixing' of 'Turkey': 6–7 September riots as a case in Turkish nationalism. *Nations and Nationalism*, 11, 3, 361–380.
- Kavaklı, N. (2018) 'Hate speech towards Syrian refugees in Turkish online reader comments. C. Akrivopoulou (Eds.), *Global Perspectives on Human Migration, Asylum, and Security*, 127-142, IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-5225-2817-3.ch007>.
- Knoke, D., & Kuklinski, J. H. (1982). *Network Analysis: Quantitative application in the social*. SAGE Publications.
- Kurt, G. (2019). Yeni medyada nefret söylemi: YouTube'da Suriyeli mültecilere karşı üretilen nefret söylemi üzerine bir araştırma. *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences*, 5, 1, 1-20.

- MacAvaney S, Yao H-R, Yang E, Russell K, Goharian N, & Frieder O. (2019). Hate speech-detection: challenges and solutions. *PLoS ONE*, 14, 8, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0221152>.
- Macintosh, A. (2004). Characterizing e-participation in policy-making?. *Proceedings of the 37th Annual Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS-37)*, pp. 1-10.
- Ortiz-Arroyo, D. (2010). Discovering sets of key players in Social Networks. A. Abraham, A. E. Hassanien, and V. Snasel (Eds.). *Computational Social Network Analysis: Trends, Tools and Research Advances*. (pp. 27-48). Springer.
- Onay-Coker, D. (2019). The representation of Syrian refugees in Turkey: a critical discourse analysis of three newspapers. *Continuum*, 33, 3, 369-385.
- Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat.
- Özarlan, Z. (2014). Introducing two new terms into the literature of hate speech: "hate discourse" and "hate speech act" application of "speech act theory" into hate speech studies in the era of Web 2.0. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 20, 53-75.
- Öztekin, H. (2015). Yeni medyada nefret söylemi: Ekşi Sözlük örneği. *Journal of International Social Research*, 8, 38, 925-936.
- Polat, F., Subay, Ö. Ö., and Uluturk, A. S. (2018). Hate speech in Turkish media: the example of Charlie Hebdo attacks. *Journal of Advanced Research in Social Sciences and Humanities*, 3, 2, 68-75.
- Presidency of Migration Management (2021) *Irregular migration*, <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler>
- Rheingold, H. (2002). *Smart mobs: the next social revolution*. Cambridge: Basic Books.
- Stern, R. (2012). Is Hegel's master-slave dialectic a refutation of Solipsism?. *British Journal for the History of Philosophy*, 20, 2, 333-361. DOI: 10.1080/09608788.2012.664026.
- Subay, Ö. Ö. (2020). *Tek parti dönemi gazeteciliğinde faşizan söylem: Varlık Vergisi örneği* Pamukkale University Institute of Social Sciences, PhD Thesis.
- Subay, Ö. Ö., Polat, F., and Torun, E. D. (2023). Fascist Discourses in the Single-Party Period: The Case of 1942 Wealth Tax in the Cumhuriyet Newspaper. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 11(1), 180-199.
- Taşdelen, B. (2020). Twitter'da Suriyeli mültecilere karşı çevrimiçi nefret söylemi: #suriyelileriistemiyoruz, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11, 2, 562-575.
- Üstel, F. (2008). *Makbul Vatandaş'ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi* İletişim Yayınları.
- Wolfsfeld, G., Segev, E., & Sheaffer, T. (2013). Social media and the Arab Spring: Politics comes first. *The International Journal of Press/Politics*, 18, 2, 115-137. <https://doi.org/10.1177%2F1940161212471716>.
- van Dijk, T. (2003). Söylem ve ideoloji: çok alanlı bir yaklaşım. Çoban B. and Özarlan Z. (Eds.), *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din, İdeoloji*. (pp. 13-112). Su Yayınları.
- Yıldız, A. (2009). Kemalist milliyetçilik. Tanıl B and Murat G. (Eds.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, 210-234, İletişim Yayınları.
- Young, R. (1990). *White mythologies: writing history and the West*, Routledge.

Acknowledgements

We would like to thank to Mert Aksoy for assisting us to obtain the data from Twitter for hashtags used in our research.

Etkili Bir Yumuşak Güç Unsuru Olarak Uluslararası Eğitimin Türk Dış Politikasındaki Yeri

Metin Çelik* & Birol Akgün**

Öz

Uluslararası eğitimin toplumlar üzerinde köklü ve kalıcı etkilere neden olması, toplumlar arasında sempatik ilişkiler kurulmasına ve etkileşime yol açması onu kullanışlı bir dış politika aracı yapmaktadır. Türkiye de 1950'li, 1990'lı ve 2010'lu yıllardaki aktif dış politika uygulamalarında uluslararası kamuoyunu etkilemek, kendisine müzahir kılmak, uluslararasılaşmak, çevre coğrafyasında nüfuz alanını genişletmek amacıyla uluslararası eğitimi kamu/kültür/egitim diplomasisi şeklinde bir yumuşak güç unsuru olarak kullanmıştır. Türkiye'nin dış politikası ve uluslararası eğitim stratejisi paralellik göstermiş, 1950'lerde Batı bloğu politikalarına endeksli, 1990'larda kültürel diplomasi ağırlıklı, 2010'larda ise kültürel diplomasiyle birlikte terör ve radikalleşmeyle mücadele, küresel etkili bölgesel güç olma, istikrarsız coğrafyaları normalleştirme, çok taraflı ve çok katmanlı dış politikasına destek sunma, Türk dünyasında işbirliğini derinleştirme politikalarında uluslararası eğitim Türk dış politikasının en önemli gündemlerinden birisi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Uluslararası Eğitim, Yumuşak Güç, Kültürel Diplomasi.

The Role of International Education in Turkish Foreign Policy as a Soft Power Element

Abstract

International education causes deep-rooted and long lasting effects on societies, as well as leads to sympathetic relations and interaction among societies; and that makes international education a valuable foreign policy tool. In her active foreign policy practices in the 1950s, 1990s and 2010s, Türkiye used international education as an element of soft power to influence international public opinion and keep it adherent to her, get internationalised, and expand her sphere of influence in the surrounding geography. Türkiye's foreign policy and international education strategy have been carried out in parallel with each other. International education has been one of the high priority items in Turkish foreign policy agenda in the 1950s indexed to Western bloc policies; in the 1990s with a particular focus on cultural diplomacy; and in the 2010s in addition to her focus on cultural diplomacy along with the policies of combating terrorism and radicalisation; of becoming a globally influential regional power; of normalising unstable geographies; of providing support for multilateral and multilayered foreign Policy; and of deepening cooperation in the Turkic world.

Keywords: Turkish Foreign Policy, International Education, Soft Power, Cultural Diplomacy.

*Dr. Öğretim Üyesi | Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü
metincelik@gmail.com | ORCID: 0000-0002-3514-7833

**Prof. Dr. | Ankara Yıldırım Beyazıt Üni., Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
birolakgun@hotmail.com | ORCID: 0000-0002-9654-105x

DOI: 10.36484/liberal.1335556

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı:111, Yaz 2023, ss.121-150.

Gönderim Tarihi: 31 Temmuz 2023 | Kabul Tarihi: 18 Eylül 2023

Giriş

Türkiye'nin dış politikası ve uluslararası eğitim stratejisi paralellik arz etmektedir. Dış politikada aktif olunan dönemlerde uluslararası eğitim faaliyetleri de etkili olmuş, uluslararası eğitim Türkiye'nin geleneksel dış politikasının en önemli tamamlayıcısı olmuştur. Uluslararası eğitim stratejisi Türkiye'ye Osmanlı Devleti'nden kalan bir mirastır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Avrupa Türkiye'nin uluslararası eğitim stratejisinde hem öncelikli rota, hem de uzman eğitimciler için kaynak bölge olmaya devam ederken, 1940'larla birlikte Türkiye-ABD ilişkilerindeki artan ivme nedeniyle Türkiye'nin uluslararası eğitimindeki ağırlık Avrupa'dan ABD'ye kaymıştır.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarından İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde Türk dış politikasını yönlendiren temel ilkeler bağımsızlık, statükoculuk ve Batıcılık olmuştur. Yeni kurulan Cumhuriyetin bağımsızlığını ve edimlerini korumak amacıyla Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden miras kalan denge siyaseti devam ettirilmek istenmiş, Lozan Antlaşması'yla oluşturulan statüko korunmaya çalışılmıştır. Batıcılık ise muasır medeniyet seviyesine ulaşmanın anahtarı olarak kabul edilmiş, kamu yönetiminden ekonomiye, hukuktan siyasete, toplumsal yaşamdan kültüre bütünüyle Batılı bir devlet olmak amaçlanmıştır. Dış politikada Batıya yönelimin yoğun olduğu ve sakin kalınan bu dönemde uluslararası eğitim ana gündemlerden birisi olmamıştır.

İkinci Dünya Savaşı uluslararası sistemi kökten değiştirmiştir. Dünyanın Doğu-Batı şeklinde siyasi, ekonomik ve ideolojik bakımdan ikiye ayrıldığı, ABD ve SSCB hegemonyasının çarpıştığı bir siyaset ortamında Türkiye Batı bloğunda konumlanmıştır. Savaş süresince Batılı devletlerle yakın temasta kalmasına rağmen aktif tarafsızlık politikasıyla savaş dışı kalmayı başarabilen Türkiye, savaş sonrasında oluşan yeni uluslararası sistemi fırsata çevirmek istemiştir. 1950 seçimlerini kazanarak iktidara gelen Demokrat Parti'nin Başbakanı Adnan Menderes SSCB tehdidine karşı güvenlik arayışının da etkisiyle önceki dönemlerdeki pasif dış politikayı terk etmiş, ABD'ye yakın işbirliği içerisinde Orta Doğu'da etkili olmak istemiştir. Siyasi, ekonomik, askerî alanlarda gelişen işbirliği ABD'nin Türk dış politikası üzerindeki etkisini de artırmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin uluslararası eğitim stratejisini de aktif bir biçimde kullandığı görülmektedir. Bir taraftan ABD'nin Fullbright bursluluk programına katılım anlaşması imzalanmış, diğer taraftan Batı bloğuna dahil olmayan ancak etki sahasında görülen coğrafyalarda ABD'nin BM üzerinden yürüttüğü kamu yönetimi faaliyetlerinin bir parçası olarak Türkiye'de TODAİE (1952) ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) gibi İngilizce eğitim veren yükseköğretim kurumları açılmıştır. TODAİE ile Türkiye ve Orta Doğu ülkelerinde

kamu yönetiminde reform gerçekleştirmek amacıyla eğitimler verilmiştir. Ayrıca Türk Silahlı Kuvvetleri'nde yine Orta Doğu'dan askerî personele NATO programları çerçevesinde eğitim verilmiştir. Dolayısıyla 1950'li yıllarda Türk dış politikasında uluslararası eğitim ABD etkisinde bir dış politika aracı olarak kullanılmış ve blok politikalarınca şekillenmiş, Türkiye ve Türkiye üzerinden Orta Doğu ülkelerinin Batıyla temaslarının artması, Batılı güvenlik, ekonomi ve kamu yönetimi anlayışının bu ülkelere aktarılması amaçlanmıştır.

Soğuk Savaş koşullarında ABD'yle yaşanan kısmî kriz anları dışında benzer saiklerle uygulanan uluslararası eğitim stratejisi 1990'da önemli ölçüde değişmiştir. Soğuk Savaşın sona erdiği, iki kutuplu sistemin çöktüğü 1990'lar Türkiye için büyük fırsatları beraberinde getirmiştir. SSCB'nin dağılmasıyla Orta Asya ve Güney Kafkasya'da Türk cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını kazanması, ayrıca Balkanlar ve Karadeniz civarında birçok Türk akraba ve soydaş toplulukla temasların başlaması Türkiye'nin bu coğrafyalara yönelik aktif dış politika uygulamasını da beraberinde getirmiştir. 1950'li yıllardan farklı olarak 1990'lı yıllarda Türkiye ABD'yle yakın ilişkileri sebebiyle değil, kendi ulusal çıkarları ve self-motivasyonla aktif bir dış politika uygulamış, Türk cumhuriyetler ve soydaşlarla Türklük, Türkçe, ortak tarih ve kültür üzerinden, eski Osmanlı bakiyesi olarak kabul edilen Balkanlar'la kültür ve tarih üzerinden ilişkileri geliştirmek istemiştir. Türkiye jeopolitik öneminden daha fazla jeokültürel yönüyle bu dönemde kültürel politikalara, yani kamu/kültür diplomasisine ağırlık vermiştir. Öncelikle Türk Cumhuriyetlerde alt yapı, restorasyon ve yardım faaliyetlerini gerçekleştirmek amacıyla 1992'de TİKA kurulmuş, aynı yıl Türk cumhuriyetler ve akraba topluluklardan 10 bin gence Türkiye'de yükseköğretim imkânı tanıyan Büyük Öğrenci Projesi başlamıştır. Kazakistan'da Ahmet Yesevi Üniversitesi (1993) ve Kırgızistan'da Türk-Kırgız Manas Üniversitesi (1995) açılmış Türkiye'deki akademik birikim bu ülkelere aktarılmaya başlanmıştır. 1952'de açılan TODAİE faaliyetlerine devam ederken Polis Akademisi de dost ve müttefik ülkelerin kolluk gücü personeline eğitim vermeye başlamıştır. Sonuç olarak 1990'larda uluslararası eğitim aktif Türk dış politikasına paralel biçimde etkili kullanılmış, Türk dünyasıyla ve yakın çevre ülkelerle kültürel bağlar ve eğitim üzerinden ilişkilerin kültürel diplomasiyle gelişmesini sağlamıştır.

2000'li yıllar Türk dış politikası küresel sistemde meydana gelen değişimlere bağlı olarak kısmî farklılıklar içerse de genel karakter olarak aktif, girişimci, sorumluluk üstlenen, ulusal çıkarlarını önceleyen ama her halükârda küresel sisteme entegre olmaya gayret gösteren bir profil sergilemiştir. 2002'de başlayan AK Parti hükümetleri döneminde gerçekleşen ekonomik büyüme, üretim artışı, savunma sanayi ve teknolojik alanda millî üretim

hamleleri, aktif kamu diplomasisi ve nihayetinde dış siyasette çok yönlü ve etkili diplomasi girişimleri, Türkiye'nin ekonomik, siyasi ve askerî bakımlardan Batı ile olan ilişkilerinin içeriğini ve düzeyini gözden geçirmesine neden olmuştur. Türkiye 2000'li yıllarda çok yönlü ve çok katmanlı bir dış politika izlemiştir. Bu politikanın ana sütunlarından birisi de uluslararası eğitim merkezli kamu/kültürel diplomasi olmuştur.

Özellikle 2010'lu yıllarda Türkiye kültürel diplomasiyi kurumsallaştırmıştır. 2007'de Yunus Emre Vakfı kurulmuş, böylece yurtdışında Türkçe ve Türk kültürünü öğretici ve tanıtıcı yaygın eğitim faaliyetleri yaygınlaşmıştır. 2010'da kurulan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) ile bir taraftan yurtdışındaki Türkler, akraba ve soydaş topluluklara diaspora diplomasisi uygulanmış, diğer taraftan 1992'de başlayan Büyük Öğrenci Projesi güncellenerek ve daha kapsamlı hale getirilerek oluşturulan Türkiye Bursları YTB'ye bağlanmıştır. Son olarak 2016'da Türkiye Maarif Vakfı kurularak yurtdışında okul öncesinden üniversite eğitimine kadar eğitim her alanında örgün ve yaygın eğitim faaliyetleri gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde uluslararası eğitim sadece öğrencilerin ve sivillerin örgün ve yaygın eğitimine yönelik olmamış, dost ve müttefik ülkelerin askerî ve polis personelinin eğitimine devam edilmiş, ayrıca Dışişleri Bakanlığı'nın mesleki eğitim merkezi olan Diplomasi Akademi'yle yabancı diplomatik personele de Türkiye'de eğitim verilmiştir. 2010'lu yılların aktif, girişimci ve oyun kuran dış politikasında uluslararası eğitim Türkiye'nin "Afrika Yılı", "Yeniden Asya Girişimi" politikalarının da merkezini teşkil etmiştir.

Türk dış politikasında köklü değişimlerin yaşandığı, inisiyatif alınan, aktif dış politika uygulanan 1950'li, 1990'lı ve 2010'lu yıllarda uluslararası eğitim Türk dış politikasının vazgeçilmez ve öncelikli dış politik araçlarından birisi olmuştur. Bu yıllarda uluslararası eğitim öğrenci ve akademisyen hareketliliğinden daha fazlasını ifade etmiştir. Uluslararası eğitim devletlerin yumuşak güç unsurlarından kültürel diplomasi olarak temas kurulan uluslararası öğrenciler ile askerî, diplomatik ve siyasi elitlere verilen meslekî eğitimle birlikte Türkçenin öğretimi, Türk kültürünün ve Türkiye'nin tanıtımı için de kullanılmıştır. Ayrıca uluslararası eğitim sürecinde Türk ve uluslararası öğrenciler arasındaki etkileşim ve karşılıklı kültür aktarımı samimiyet bağları kurulmasına, köklü ve uzun vadeli ilişkiler geliştirilmesine de katkı sunmaktadır. Türkiye uluslararası eğitimle yakın coğrafyasında nüfuz alanı oluşturmakta, radikalleşmeyi engellemekte, uluslararası toplumun desteğini kazanmaktadır. Daha da önemlisi Türkiye gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki kültürel köprü karakterinin de etkisiyle çevresindeki istikrarsız

coğrafyanın istikrara kavuşmasında, normalleşmesinde de uluslararası eğitimi bir dış politika aracı olarak kullanmaktadır.

Dış Politika Aracı Olarak Uluslararası Eğitim

Uluslararası eğitim günümüzde yurtdışı eğitimi, öğrenci hareketliliği ve bursluluk programları, uluslararası okullar, sınır aşan kampüsler, uluslararası akreditasyon ve müfredat programlarıyla anılmaktadır. Özellikle yükseköğretimde hareketlilik konusu gündemi meşgul etmekte olup, okul öncesi, ilk ve orta öğretimde uluslararasılaşma, yaygın eğitim faaliyetleri veya siyasi, askerî ve entelektüel elitlerin eğitimi göz ardı edilmektedir. Uluslararası eğitimin farklı milletler, kültürler, değerler ve kurumlar arasında eğitim alanında işbirliğini, etkileşimi ve ilişkiyi ifade ettiği göz önünde bulundurulduğunda, uluslararası eğitimin hedef kitlesinin, yani muhatabının 7'den 77'ye her yaştan ve gruptan, her statüden ve meslekten kişiler olduğu fark edilebilir.

Uluslararası eğitimin ana aktörü devlettir. Günümüzde her ne kadar özel eğitim kurumlarının sayısında artış gözleniyor olsa da, eğitim politikaları devletlerin egemenlik hakları konusunda oldukça hassas olduğu, başka otoritelerle paylaşmaya pek sıcak bakmadığı bir alandır. Eğitim devletlerin kuruluş, gelişim ve değişim süreçlerinde önemli stratejik araçlarından birisi olmuştur. Ulusal eğitimle devlet kimlik kazandırmakta, siyasi sadakati teşvik etmekte, uyumlu bir ulusal kültür oluşturmakta, vatandaşlarını ulusal bilinç etrafında kenetlemektedir (Akgün, 2022: 33). Ulusal eğitimin kişi üzerindeki etkisinin bilincinde olan devlet uluslararası eğitimi de belirli kurallar, kontenjanlar, sınırlar çerçevesinde uygulamaktadır. Bir taraftan kendi vatandaşının uluslararası eğitim için yurtdışına gitmesinde kontrollü ve korumacı davranırken, diğer taraftan diğer ülke vatandaşlarına uluslararası eğitim hizmeti verirken olabildiğince yakın ilişki kurmaya ve etkilemeye gayret etmektedir. Çünkü uluslararası eğitim insan hayatının her alanını doğrudan etkileyen, toplumsal ve kültürel hayatını, mesleki kariyerini belirleyen bir süreçtir.

Küreselleşme beraberinde getirdiği kozmopolit anlayışla eğitimi de dönüştürmektedir. Küreselleşmenin piyasa şartlarına etkisiyle her alanda artan rekabet, ülkeleri yenilikleri takip edebilmek, diğer deneyimleri tecrübe edebilmek, bilgi birikimini kendi ülkesine aktarabilmek, beşerî sermayesini güçlendirmek amacıyla uluslararası eğitime yönelmektedir. Günümüzün rekabetçi sisteminde yabancı nitelikli öğrencileri seçmek ve kendi öğrencilerinin dil ve mesleki becerilerini yükseltmek için devletler uluslararası eğitime ağırlık vermektedir.

Uluslararası eğitimin meslekî kazanım ve kişisel gelişim yönü dışında, uluslararası öğrenci hareketliliğinin oluşturduğu piyasa nedeniyle ekonomik, eğitim sürecinde farklı uluslardan insanların bir araya gelip etkileşimi nedeniyle kültürel ve bütün bu dinamikleri stratejik bir yaklaşımla bir dış politika olarak uygulanması bakımından siyasi yönleri de bulunmaktadır. Eğitim insanı, insan toplumu, toplum ülkeyi, ülke ise bulunduğu coğrafyayı etkiler. Bu nedenle uluslararası eğitim toplumlar üzerinde kalıcı etkiler bırakabilecek bir dış politika aracı olarak kullanıma müsaittir.

Uluslararası eğitimin toplumları etkileme ve yönlendirme kapasitesi uluslararası sistemde etkili olmak isteyen, nüfuz alanı oluşturmak veya sahip olduğu nüfuz alanını genişletmek isteyen ülkeleri cezbetmektedir. Soğuk Savaş'la birlikte uluslararası eğitimin bir dış politika aracı olarak kullanımı oldukça yaygınlaşmıştır. ABD ve SSCB başta olmak üzere ülkeler kendi bloğundaki veya yakın ilişki halindeki diğer ülkelerle sosyal etkileşimi artırmak, ortak hareket etmek ve nüfuz alanlarını genişletmek için uluslararası eğitimin imkânlarından faydalanmıştır. Soğuk Savaş dönemi uluslararası eğitim Doğu-Batı bloğu ülkelerinin blok politikalarına sadakatlerini, bağlılıklarını ve uyumunu artırmak için kullanılmıştır. ABD'nin 1946'da uygulamaya başladığı Fullbright programı tam olarak bunu amaçlamıştır. Fullbright programı ABD'nin SSCB'ye karşı Avrupa'yı yeniden kalkındırma ve bir blok halinde hareket etme girişimleri olan Marshall ve Truman (1947) yardımlarıyla birlikte değerlendirildiğinde, Avrupa'da ABD'yle irtibatlı bir entelektüel kitle ve bürokratik elit yetiştirmeyi, ABD'de eğitim alan bursiyerlerin demokrasi, piyasa ekonomisi ve modernleşme politikalarını özümseyip bu fikirleri kendi ülkelerine taşımalarını (Haniff, 1981: 25), ABD'li öğrencilerin de Avrupa'da eğitimleri esnasında Avrupa'yı yakından tanımalarını amaçlamıştır. Programın yirminci yılında performansına yönelik bir değerlendirmede, Fullbright'tan asıl beklentinin eğitimde başarı oranını yukarıya çekmekten ziyade, ABD'nin diğer uluslarla ilişkisine ne ölçüde katkı sunduğunun daha önemli olduğu belirtilmiştir (Rosenzweig, 1966: 280). Fullbright ABD'nin entelektüel ve bilimsel birikimini diğer ülkelerle paylaşarak eğitimde kaliteyi yükseltmeye yönelik bir girişim olduğu kadar, ABD'nin Soğuk Savaş dönemi SSCB'yi çevreleme politikasının, liberal uluslararası sistem kurma ve küresel entelektüel elitler yetiştirme politikasının da bir vasıtasıdır (Brogi, Scott-Smith, Snyder, 2019).

Uluslararası eğitimin bir devletin ideolojik, stratejik, siyasi ve kültürel ideolojisini ve söylemlerini uluslararası kamuoyuna anlatmak, uluslararası kamuoyunu etkilemek, uluslararası kamuoyunun kendi politikalarına uyumlu hareket etmesini sağlamak amacıyla stratejik bir dış politika aracı olarak kullanılması kamu/kültürel/eğitim diplomasisi kavramlarıyla incelenmektedir.

Bir devletin fikirlerini, ideallerini, kurumlarını ve kültürünü iletişim kanalları vasıtasıyla uluslararası kamuoyuna aktarması süreci (Tuch, 1990: 3; Nye, 2003: 10) olan kamu diplomasisinde eğitim yarının karar alıcılarının, kanaat önderlerinin, entelektüel elitinin yetiştirilmesi, diğer uluslarla güven esaslı samimi ilişkiler kurulmasının temini bakımından ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Bir yumuşak güç ve kamu diplomasisi aracı olarak uluslararası eğitim, devletler tarafından nüfuz alanlarını şekillendirme, kendilerine yakın coğrafyalardaki insanlara ulaşma ve bu insanları kendi ulusal hedefleri yönünde mobilize etmek için kullanılmaktadır (Akgün, 2022: 35).

Bu amaçla 19. yüzyıldan itibaren siyasi, askerî ve ekonomik bakımdan güçlü devletler yaygın ve örgün eğitimde uluslararası faaliyetlere ağırlık vermeye başlamıştır. Fransa'nın 1883'te Alliance Française'yi kurmasıyla başlayan, İngiltere'nin British Council (1934), Çin'in Konfüçyüs Enstitüsü (2004) şeklinde devam eden kültür merkezleriyle yaygın eğitim alanındaki uluslararası eğitim faaliyetlerine Türkiye 2007'de Yunus Emre Vakfı'yla dahil olmuştur. Uluslararası örgün eğitim faaliyetlerinde ise tarihi coğrafi keşiflere kadar götürmek mümkündür. Büyük devletlerin deniz aşırı topraklardaki çalışanlarının (expat) eğitim ihtiyacını karşılamak amacıyla kurduğu okullar, zamanla misyoner okullarının, devamında ise seküler uluslararası okulların ilk nüvesini teşkil etmiştir. Bu gelenekten gelen Yurtdışında Fransızca Eğitim Ajansı (AEFE), Yurtdışı Alman Okulları Merkezi (ZfA) ve Denizaşırı İngiliz Okulları (BSO) günümüz uluslararası okullar piyasasında yaygın resmi eğitim kurumları olarak faaliyetlerine devam etmektedir. Türkiye de 2016'da Türkiye Maarif Vakfı'nı kurarak uluslararası okullar sisteminde söz sahibi olmaya başlamıştır (www.turkiyemaarif.org, 2023).

Buraya kadar aktarılan uluslararası öğrenci değişim ve bursluluk programlarında, kültür merkezlerinde verilen yaygın eğitimde, uluslararası okullarda verilen örgün eğitimde, eğitim hizmeti veren ülke (menşe ya da kaynak ülke) muhatap uluslararası öğrencilere eğitim hizmeti sunarken, aynı zamanda kendi dilini, kültürünü, tarihini ve toplumsal sosyolojisini de aktarmaktadır. Bu sayede uluslararası öğrencilerin menşe ülkeyle empati kurması ve sempati geliştirmesi, karşılıklı hoşgörünün oluşması beklenmektedir. İkincisi, uluslararası eğitim farklı uluslar arasında karşılıklı etkileşime neden olarak, varsa siyasi ve ideolojik gerilimleri azaltmaya, ilişkileri geliştirmeye katkı sunmaktadır. Üçüncüsü, uluslararası eğitimle menşe ülke farklı ulusların siyasi, askerî ve kültürel elitlerini yetiştirme fırsatına kavuşmaktadır. Aynı eğitim sisteminde yetişen farklı uluslardan kişilerin kalkınma, işbirliği, güvenlik gibi süreçlere bakışı da benzerdir. Dördüncüsü, uluslararası eğitimde farklı uluslardan bir araya gelen öğrenciler mezun olduklarında dönemdaşlık

ve okuldaşlık bağlarıyla uluslararası bir network kurabilmektedir. Beşincisi, uluslararası eğitim esnasında menşe ülkeyi bizzat tanıyan öğrenciler, o ülke hakkında uluslararası medyada yürütülen kara propaganda, yalan haber ve bilgi kirliliğine karşı kendi kamuoyunu doğru bilgiyle beslenmektedir. Alıncısı, uluslararası eğitim kozmopolit ve küreselleşmeci zihniyete uygun yeni nesiller yetiştirilmesinde oldukça etkili bir araçtır.

Günümüzde dünya genelinde yükseköğretimdeki öğrenci sayısının 250 milyon olduğu tahmin edilmekte, 2040'ta 600 milyon olması beklenmektedir. Bu öğrencilerin 6,5 milyonu ise kaliteli ve nitelikli eğitim amacıyla başka bir ülkede eğitim görmektedir. Yani yükseköğretimde uluslararası öğrenci hareketliliği %2,6'dır. Uluslararası öğrenci hareketliliğinde tercih edilen ilk beş ülke ise ABD %15, İngiltere %9, Avustralya %7, Almanya %6 ve Kanada %5 olmakta (OECD, 2022: 230), uluslararası öğrencilerin tercihinde İngilizce konuşulan ülkeler %50 ile ilk sırada yer almaktadır. Türkiye ise yükseköğretimde uluslararasılaşma alanında yaptığı çalışmalarla uluslararası öğrencilerin tercih ettiği ilk on ülke arasında yer almaktadır. Türkiye'de okuyan uluslararası öğrenci sayısı 2000'de 18 bin, 2020'de 185 bin (OECD, 2021: 222) iken, 2022'de 301549 (YÖK, 2023a) olmuştur. Türkiye'deki uluslararası öğrencilerin %49'u komşu ülkelerden gelmektedir. Bölgesel dağılıma bakıldığında ise Türkiye'deki uluslararası öğrencilerin %72'si Asya, %12'si Avrupa kökenlidir (OECD, 2022: 231). Bu göstergelere bakıldığında Türkiye'nin özellikle son yirmi yılda yükseköğretimde gerçekleştirdiği yatırımlar neticesinde uluslararası eğitimin önemli cazibe merkezlerinden, eğitim rotalarından birisi haline geldiği görülmektedir. Türkiye'nin avantajlı olduğu uluslararası öğrenci hareketliliğinin bir de katma değeri yani piyasası bulunmaktadır. 2020 yılında ABD uluslararası eğitim piyasasında %15'le zirvede yer alırken, ABD'yi %9'la İngiltere, %7'yle Avustralya, %6'yla Almanya, %4'erle Çin, Fransa ve Kanada takip etmiş, Türkiye'nin payı ise %3 olmuştur (OECD, 2022: 230). Bu rakamlar küresel rekabetçilik düzeyi ciddi oranda artan, Çin ve Hindistan'la birlikte yükselen piyasaya ekonomisine sahip Türkiye'nin ilerleyen dönemlerde yükseköğretim piyasasındaki payını daha da geliştireceğini göstermektedir (Demiral, Kar, 2022: 113). Küresel ölçekte etkili ülkelerle birlikte hem uluslararası öğrenci sayısı hem finansal getirisi bakımından Türkiye'nin ilk onda yer alması bir devlet politikası olarak uluslararası eğitim konusundaki başarısını göstermektedir.

Türkiye'nin uluslararası eğitim tecrübesi Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde modernleşme ve ıslahat girişimleriyle Avrupa'ya askerî ve mülkî öğrenci göndermesine, Avrupa'dan ise tecrübeli eğitimciler getirmesine dayanmaktadır. Türkiye de kurulduğu ilk yıllarda muasır medeniyetler seviyesine erişme, toplumsal, ekonomik ve idari kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla

yurtdışından uzman heyetleri davet etmiş, eşzamanlı olarak yurtdışına öğrenci göndermiştir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında uluslararası eğitim beşerî sermayenin güçlenmesi, uluslararası işbirliği fırsatlarını değerlendirmek ve yurtdışından bilgi birikimini Türkiye'ye aktarmak için kullanılmıştır.

1950'lerde Türk dış politikasının seyrine uygun olarak uluslararası eğitim, Türkiye'nin Batı ittifakına yerleşmesi ve uyumlaşması, ayrıca Türkiye'nin Batı adına bölge ülkelerini Batı'ya uyumlaştırma faaliyetlerini sağlamak amacıyla bir dış politika aracı olarak kullanılmıştır. Türkiye Fullbright programına dâhil olmuş, TODAİE kurularak Türkiye Batılı kamu yönetimi felsefesini Orta Doğulu ülkelerin bürokratlarına öğretmiş, TSK üzerinden yine bölgede Batıyla müzahir ülkelerin askerî personeli eğitilmiştir.

1990'lar ise Türkiye'nin görece özerk politikalar uyguladığı yıllardır. Bu yıllarda Türkiye uluslararası eğitimi kendi ulusal çıkarlarına uygun aktif dış politikasının önemli bir aracı olarak kullanmıştır. Türk cumhuriyetlere ve soydaş topluluklara yönelik Büyük Öğrenci Projesi, Kazakistan ve Kırgızistan'da üniversiteler açılması, Polis Akademisinin dost ve kardeş ülkelere polislere eğitimler vermesi, dönemin dış politikasındaki Orta Asya ve Balkanlar açılımının en önemli tamamlayıcısı olmuştur.

2010'lu yıllarda bir dış politika aracı olarak uluslararası eğitim Türk dış politikasında kültürel diplomasi, diaspora diplomasisi, çevre bölge ülkelerinin siyasi, askerî ve akademik elitlerinin yetiştirilmesi, mevcut diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesi amacıyla Türkiye'nin aktif ve girişimci dış politikasıyla paralel bir şekilde kullanılmıştır. Yunus Emre Enstitüsü, YTB, Türkiye Maarif Vakfı'nın kurulması, Türkiye Bursları Programı, Millî Savunma Üniversitesi, Polis Akademisi ve Diplomasi akademisinde işbirliği içerisindeki ülkelerin asker, polisi ve bürokratlarının eğitilmesi Türkiye'nin 2000'li yıllardaki girişimci ve aktif dış politikasıyla uyum ve paralellik göstermiştir.

Osmanlı'dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Uluslararası Eğitimin Dış Politika Aracı Olarak Kullanımı

Osmanlı Devleti'nde iç ve dış siyasetle eğitim politikaları paralel ilerlemiştir. Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren bir taraftan Maverâünnehir, Buhara, Semerkant, Kahire, Şam, Horasan, Bağdat gibi ilim merkezlerinden alimleri İstanbul'a davet etmiş ve böylece İslâm coğrafyasındaki ilmî birikimi Osmanlı medreselerine aktarmış, diğer taraftan alimlerini Anadolu ve daha uzak coğrafyalara ilim tahsili için göndermiştir. Bu çift yönlü seyahatler Osmanlı ilim hayatını zenginleştirmiştir (İpşirli, 2021: 162). İstanbul merkezli bu ilim

ve eğitim hareketliliği Osmanlı medreselerini (özellikle Fatih ve Süleymaniye Medreseleri) birer cazibe merkezine dönüştürmüş, Osmanlı medreseleri Osmanlı toprakları dışından ilim tahsil etmek isteyen talebelerin akınına uğramış, Osmanlı medreselerinde yetişen alimler kendi memleketlerine hem tahsillerini tamamlamış, hem de Osmanlı devlet düzeni doktriniyle yetişmiş bir şekilde dönmüştür. Bu sayede Osmanlı düzeni fikri alimler vasıtasıyla halka da aktarılmıştır. Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılda başlayan modernleşme ve ıslahat hareketlerinde uluslararası eğitim yine önemli bir strateji olmuştur. Askerî alanda başlayan tıp, ziraat, mühendislik gibi alanlarda devam eden modernleşme ve ıslahat hareketlerinde önce Avrupa'dan eğitimci subaylar ve uzmanlar getirilmiş, mühendishaneler gibi çağa uygun eğitim kurumları oluşturulmuş; ardından 1830'da yurtdışına öğrenci gönderilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Paris, Londra, Viyana ve Berlin yurtdışı eğitim için öne çıkan merkezler olmuştur. Avrupa bakışını, sosyolojisini ve siyasetini Osmanlı'ya getiren ilk grup 1830'da gidenler olmuştur. Bunları 1834, 1835, 1836 ve 1838'te başka gruplar takip etmiştir (Mardin, 2002: 239-241).

Osmanlı Devleti yurtdışına gönderdiği askerî ve mülki öğrencilerin başarısını artırmak amacıyla 1857'de Paris'te Mekteb-i Osmanî adında bir hazırlık okulu açmıştır. Osmanlı'nın yurtdışında açtığı ilk ve tek okul olan Mekteb-i Osmanî'de Avrupa'ya eğitime giden Osmanlı öğrencilerine dil eğitimi, temel matematik ve Fransız eğitim sistemine uyum için oryantasyon eğitimleri verilmiştir (Köse, 2019). Mekteb-i Osmanî sonrasında Osmanlı öğrencilerinin Fransız okullarında kabul alma oranlarının arttığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte istenilen seviyeye bir türlü erişilememesi gerekçesiyle 1864'te kapatılmıştır. Mekteb-i Osmanî, Osmanlı'nın uluslararası eğitimi modernleşme ve ıslahat için önemli ve kullanışlı bir araç olarak kullandığı önemli bir girişim olmuştur.

Ancak Balkanlar'da ve Arap coğrafyasında yaşanan ayrılıkçı faaliyetler ve düzensizlik sadece Batı kaynaklı ıslahat girişimlerinin yetersiz olduğuna dair önemli bir kanaat oluşturmuş, Osmanlı Devleti kendi siyasi elitlerini yetiştirmek amacıyla okullar açmaya başlanmıştır. II. Abdülhamid tarafından 1892'de açılan Aşiret Mekteb-i Hümayunu, halka açık eğitim kurumları olmayıp zamanında imparatorluk toprakları dâhilindeki Arap aşiretlere mensup çocukların eğitimini üstlenen özel eğitim kurumları olmuştur (Kodaman, 1991). İlerleyen zamanlarda Araplar dışındaki aşiretlerden çocukların da kabul edildiği Aşiret Mekteplerinde Türkçe öğretimi ve eğitim öğretimle birlikte devlete bağlılık ve sadakat gibi melekeler de öğrencilere aktarılmak istenmiştir (Gündüz, 2015: 85-86). Böylece hanedana ve saltanata gönülleri ısındırılmış olarak eğitimlerini tamamlayan gençlerin, aşiretlerinde söz sahibi olduklarında

Osmanlı otoritesine uygun hareket etmeleri beklenmiştir. Dolayısıyla Aşiret Mektepleri Osmanlı'nın çevre bölgelerdeki aşiretlerin ve grupların yöneticilerini İstanbul merkezli bir perspektifle eğittiği, İslamcılık ve Osmanlılık fikirleriyle kendisine müzahir siyasi elitler yetiştirdiği bir proje olmuştur. Aşiret Mektepleri sadece aşiretlere siyasi elitler yetiştirmekle kalmamış, aşiretlerden seçilen öğrenciler mezun olduktan sonra devlet kademelerinde de görev almaya hak kazanmıştır. Böylece devlet aşiretlerin sadakatini kazanmış, devletle barışık yaşamaları garanti altına alınmaya çalışılmıştır.

Sonuç itibarıyla, Osmanlı'nın son dönemlerinde uluslararası eğitim dış politikayla paralel seyretmiş, denge siyaseti yürütülen Fransa başta olmak üzere Avrupalı devletlerle eğitim alanında işbirliği yapılmış, Osmanlı'nın askerî ve mülkî kadrosu eğitim için yurtdışına gönderilmiştir. Bununla birlikte Batılı devletlerin Balkanlar'da ve Orta Doğu'da ayrılıkçı hareketleri kışkırtmasına karşılık bu bölgelerdeki aşiretlerin ve grupların siyasi elitlerinin çocukları devlet denetiminde Aşiret Mekteplerinde eğitilmiştir. Böylece Osmanlı uluslararası eğitimi bir taraftan modernleşme ve ıslahat girişimlerinin önemli bir aracı olarak kullanırken, bir taraftan dönemin Avrupa merkezli diplomasisine ayak uydurmak için, diğer taraftan da kendi toprak bütünlüğünü korumak ve merkezi otoriteyi tahkim etmek amacıyla kullanmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında birçok siyaset gibi uluslararası eğitim de Osmanlı'dan Türkiye'ye miras kalan konulardan birisidir. Bir taraftan Tevhid-i Tedrisat Kanunu (1924) çıkarılarak eğitimde birlik sağlanmaya çalışılmış, diğer taraftan Türk öğrencilerin yurtdışına eğitim amacıyla gönderilmesi 1929'da kabul edilen 1416 sayılı "Ecnebi memleketlere gönderilecek talebelere dair kanun" ile bir düzene kavuşturulmuştur. Yasal düzenlemeleri yurtdışından getirilen uzman raporları takip etmiştir. John Dewey, Alfred Kühne, Albert Malche gibi uzmanlar Türkiye'ye getirilmiş, eğitim sistemin yeniden yapılanması için raporlar yazdırılmıştır. John Dewey'in hazırladığı "Türkiye Maarifi hakkında rapor" öğretmenlerin yurtdışına öğrenci ve öğretmen gönderilmesini önermiştir (Dewey, 1939: 6). Albert Malche'nin raporu ise Türkiye'de üniversite reformuna giden süreci başlatmış, önce 1933'te İstanbul Darülfünun'u İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürmüş, 1946'da ise 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu yürürlüğe girmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında da uluslararası eğitim stratejisi uluslararası siyasete paralel şekilde seyretmiştir. ABD'yle gelişen diplomatik ilişkiler eğitim alanında da ABD'yle yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir. Yurtdışına öğrenci gönderilmeye devam edilirken, millî eğitim sistemindeki reformlar ABD'li uzmanlara emanet edilmiştir. Böylece Osmanlı'nın son dönemlerinde etkili olan Fransız entelektüel ve eğitim yaklaşımı terk edilmiş, Amerikan eğitim sistemi Türkiye'de

yerleşmeye başlamıştır. Bu da Türkiye’de kıta Avrupası eğitilmiş eski kuşakla, ABD eğitilmiş yeni kuşak arasında bir gerilime neden olmuştur.

1950’ler: ABD Etkisinde Uluslararası Eğitim Stratejisi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye Doğu-Batı kutuplaşmasında Batı bloğunda konumlanarak ABD ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Truman ve Marshall yardımlarından (1947) faydalanan Türkiye, zamanla Batı bloğunun Sovyet tehdidine karşı en uç karakolu haline gelmiş, Türkiye-ABD işbirliği 1950’lerde daha da derinleşti. 1950-1960 Menderes Dönemi Türkiye’de liberal ve demokratik dönüşümün yaşandığı, Atatürk sonrası pasif dış politikanın terkedildiği aktif dış politikanın uygulandığı yıllardır (İnan, 1993: 45). Menderes hükümeti iç siyasette demokratikleşme ve ekonomik kalkınma hamleleri gerçekleştirirken, dış politikada Batı bloğunun sadık bir üyesi olarak politikalar uygulamıştır. Soğuk Savaşın tırmanma dönemi olan 1950’li ve 1960’lı yıllarda Türkiye hemen yanı başındaki SSCB tehdidine karşı 1952’de NATO’ya üye olmuş, Bağdat Paketi/CENTO (1955-1979) ve Balkan Paketi (1953-1960) gibi bölgesel güvenlik örgütlerine katılmış, 1959’da Avrupa Ekonomi Topluluğu’na (AET) ortaklık başvurusu yapmıştır. Menderes Hükümeti Sovyet yayılmacılığına karşı Orta Doğu’da etki alanı oluşturmak için ABD ile yakın işbirliği içerisinde olmaya gayret etmiştir. Türkiye’nin geçmişte ihmal ettiği Orta Doğu ülkeleriyle olan ilişkilerini geliştirmek amacıyla ABD’yle ortak politikalar yürütmesi literatürde Amerikancılık, “Batı’nın çıkarlarını korumak” (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2002: 626-627) veya ABD’nin küresel ölçekli “big brother” politikasının Orta Doğu’daki uygulayıcısı olmak (Bağcı, 2001: 42) şeklinde de tanımlanmıştır. Bu dönemde Türk dış politikasında ABD etkisi tartışılmaz, ancak Türkiye’yi ABD politikalarının Orta Doğu’daki taşeronu gibi değerlendirmek de doğru değildir. 1950’lerde Türkiye’nin Batı bloğu içerisinde yer alması ideolojik nedenlerden değil, Türkiye’nin SSCB tehdidine karşı toprak bütünlüğünü koruma refleksinden ve ulusal çıkarlarından kaynaklanmıştır (Hale, 2013: 101-103). Türkiye kendi bölgesel etki alanını tahkim etmek için Batı bloğundaki istisnai konumunu kullanmıştır.

Türkiye’nin Orta Doğu’da ABD’yle ortaklaşa gerçekleştirdiği politikalarda uluslararası eğitim oldukça etkili bir alan olmuştur (Erken, 2021). ABD Türkiye ile gerçekleştirdiği eğitim işbirliği sayesinde hem Türkiye’nin kalkınmasına destek olmayı, hem Türkiye’nin Batı ittifakında konumlanmasının fikri temellerini toplumsal ve akademik zeminde yerleştirmeyi, hem de Türkiye üzerinden Orta Doğu’da akademik, kültürel ve bürokratik bir etki alanı oluşturmayı amaçlamıştır. Bu amaçlarla Türkiye’de ABD’nin tesiriyle eğitimde

köklü reformlar gerçekleşmiş, Ankara Fen Lisesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve TODAİE gibi kurumlar açılmıştır.

27 Aralık 1949'da ABD ile imzalanan antlaşma gereğince Türkiye'de bir Eğitim Komisyonu kurulmuş ve yükseköğretim dâhil eğitim politikalarında ABD gözetiminde reformlar başlanmıştır (Resmî Gazete [RG], 7460, 18 Mart 1950). Antlaşma uyarınca ABD Ankara Büyükelçisinin fahri başkanlığında dört Türk ve dört Amerikalı temsilciden oluşan Eğitim Komisyonunun en önemli icraatlarından birisi Fullbright programı olmuştur. 13 Mart 1950 tarihli 5596 sayılı kanun çerçevesinde çalışmalarına başlayan Türkiye Fullbright Eğitim Komisyonu (Türkiye-ABD kültürel mübadele komisyonu) Türk ve Amerikan halkları arasında eğitim ve kültürel değişim yoluyla ortak bir anlayış geliştirmek için Türkiye'den ABD'ye eğitim için öğrenci ve akademisyen gönderilmesini, ABD'den de Türkiye'ye akademisyen getirilmesini amaçlamıştır. Fullbright Türkiye resmî web sayfasına göre, bugüne kadar toplam 6500 Türk ve Amerikalı öğrenciyle akademisyene burs olanağı sağlanmıştır (www.fullbright.org.tr, 2023). Fullbright'ın ABD dış politikasındaki önemini göstermesi bakımından, bugüne kadar program çerçevesinde 140 ülkeden 250 bin kişi karşılıklı olarak faydalanmış ve bunların 41'i kendi ülkelerinde hükümet ve devlet başkanı olmuştur (Notable Fullbrighters, 2023). Binlercesinin de kendi ülkelerinde bürokrat ve akademisyen olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'nin de bu programa dâhil edilmesi ABD için oldukça stratejik bir politika olduğunu göstermektedir.

1949'da oluşturulan eğitim komisyonunun girişimleriyle, Türkiye ile Birleşmiş Milletler (BM) arasında 1951'de imzalanan Teknik Yardım Antlaşmasına ek bir protokolle 8 Mayıs 1952'de Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) kurulmuştur. Türkiye'de kamu reformunu sağlayacak kadroları yetiştirmeyi ve Orta Doğu'dan bürokratları eğitmeyi amaçlayan TODAİE'de eğitim vermek amacıyla ABD başta olmak üzere yurtdışından önemli sayıda akademisyen ve eğitmen Türkiye'ye gelmiştir. Turhan Feyzioğlu, Münici Kapani, Şerif Mardin, Nermin Abadan Unat gibi isimler bu dönemde TODAİ bünyesinde akademik faaliyetlerde bulunmuş, ardından Türkiye'de kamu yönetimi disiplininin önemli şahsiyetleri olmuştur. 1958'de çıkarılan 7163 sayılı kanunla TODAİ bilimsel, idari ve mali özerkliğini kazanarak müstakil bir kurum haline gelmiştir (RG, 9947, 5 Temmuz 1958). 9 Temmuz 2018 tarihli 703 sayılı KHK'nın 125. maddesiyle ise 7163 sayılı kanun yürürlükten kaldırılarak, YÖK Genel Kurulunun 12 Temmuz 2018 tarihli ve 455 sayılı kararıyla her türlü taşınmazı, yayın hakları ve arşivi Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'ne devredilmiştir.

TODAİE'yle Türkiye'de ve Orta Doğu'da kamu yönetimi disiplininin oluşması hedeflenmiştir. Ayrıca, Amerikan kamu yönetimi ekolüyle TODAİE'de eğitim alan Türk ve yabancı bürokratlar Soğuk Savaş şartlarında kendi hükümetlerinde önemli görevler üstlenmeye aday kişilerden seçilmiştir. Böylece Soğuk Savaş koşullarında Batı bloğu içinde kamu yönetimi alanında da ortak bir ideoloji sağlanması amaçlanmıştır. Türkiye bu dönemde, TODAİE'de Orta Doğu'dan gelen yabancı bürokratların eğitimini üstlenmiş, kendi ülkelerinde yönetim kademelerinde görev alan bu bürokratlar vasıtasıyla Orta Doğu'nun Batı'yla uyumlaşmasına katkı sunmuş, Batı bloğunun Orta Doğu'da etki alanı oluşturma stratejisine uluslararası eğitim vasıtasıyla önemli katkı sunmuştur.

1950'lerde Türkiye sadece çevre ülkelerin bürokratik elitlerini değil askerî elitlerini de yetiştiren uluslararası eğitim programları gerçekleştirmiş, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) 1935'te yabancı askerî personele askerî eğitim vermeye başlamıştır. Türkiye'nin dost ve müttefik ülkelerle yaptığı ikili askerî işbirliği antlaşmalarına dayanılarak uygulanan eğitim programlarında yabancı askerî personele TSK bünyesindeki enstitüler, harp okulları ver yüksekokullarda askerlik, liderlik ve yöneticilik eğitimi verilmeye başlanmıştır (Çelik, 2022: 195-196). Türkiye'de eğitim alan misafir askerî personel (MAP) askerî eğitimle birlikte Türkçe öğrenmekte Türkiye'yi tanımakta, Türkiye'de kurduğu arkadaşlıklarla Türkiye'yle gönül bağı kurmakta; buna karşılık eğitim veren Türk subaylar da MAP'ların kültürlerini tanıma fırsatı bulmaktadır. Dolayısıyla eğitimi veren-alan askerî personel arasındaki etkileşim kültürel diplomasi uygulaması olmaktadır. Soğuk Savaş döneminde MAP'lara verilen eğitimin diğer bir boyutu ise NATO askerî eğitim doktrininin de bölge ülkelerine taşınmasıdır. Bu anlamda Türkiye bölge ülkelerinin Batı'yla yakın işbirliği yapmaları bakımından normalleşmelerinde önemli rol oynamıştır.

Türkiye ayrıca, 1950'li ve 1960'lı yıllarda bir taraftan imzaladığı ikili antlaşmalarda mütekabiliyet esaslı, diğer taraftan tek taraflı hükümet burslarıyla yurtdışından uluslararası öğrenci kabul etmeye başlamıştır. Örneğin Türkiye-Irak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması'nın (1946) 3 numaralı protokolüyle iki ülke arasında Eğitim İşbirliği Komisyonu kuruldu ve bu Komisyonun 1950 tarihli toplantısı gereğince iki ülkeden beş öğrenci karşılıklı olarak burslu şekilde üniversite eğitimine gönderildi (RG, 7787, 17 Nisan 1951). Buna benzer başka ülkelerle yapılan ikili antlaşmalarla özellikle 1960'lı yıllarda Türkiye'ye hükümet burslarıyla uluslararası öğrenci gelmeye başladı.

1950'lerde Türkiye Soğuk Savaşın güvenlikçi ortamında ABD ile siyasi, askerî, ekonomik ve sosyal yakınlaşmasını eğitim alanında da sürdürerek, Batı bloğunun siyasetini ve etkisini uluslararası eğitim vasıtasıyla kendi çevresindeki

ülkelere taşıdı. Dolayısıyla bu dönemde Türk dış politikasında uluslararası eğitim stratejisinin motivasyonu blok politikalarınca şekillenmiştir.

1990'lar: Self-motivasyonla Uluslararası Eğitim Stratejisinde Dönüm Noktası

Berlin Duvarı'nın 1989'da yıkılmasıyla başlayan SSCB'nin dağılma süreci 26 Aralık 1991'de resmen tamamlanmış, SSCB yönetimi sona ermiş, Rusya dâhil on beş yeni devlet ortaya çıkmıştır. Böylece, Soğuk Savaş sürecinde SSCB tehdidi altında Batı'yla entegre politika üreten Türkiye için yeni bir gerçeklik ortaya çıktı. Bu yeni gerçeklikte Sovyet tehdidi ortadan kalkmış, Güney Kafkasya ve Orta Asya'da Türk devletler ortaya çıkmış, Balkanlar, Karadeniz, Kafkasya ve Orta Asya'da birçok Türk soydaş ve akraba toplulukla irtibat kurma fırsatı oluşmuştu. En önemlisi Soğuk Savaş sone ermiş, katı blok politikalarına uyma zorunluluğu ortadan kalkmış, Türkiye için görece daha özerk politikalar uygulama fırsatı hâsıl olmuştur.

Bu dönemde Türkiye'nin Orta Asya ve Orta Doğu ülkeleri için model ülke olmasına yönelik iki farklı yaklaşım söz konusudur. Birincisi Batı menşeli olup, Orta Asya'daki Müslüman Türk cumhuriyetlerin kalkınması için Türkiye'yi örnek almaları gerektiğini savunan "Türk modeli" söylemidir. Andrew Mango Türkiye'nin demokrasi kültürü ve liberal ekonomi yönetimini örnek göstererek (1993: 726-728), Paul Henze SSCB'nin dağılması sonrası oluşan yeni jeopolitik şartların oluşturduğu fırsata vurgu yaparak (1992: 1-3), Ian Lesser ve Graham Fuller (1993) ise özellikle Türkiye'nin Orta Asya cumhuriyetleriyle var olan kültürel bağlarının önemine değinerek "Türk modeli" söylemini gündeme taşıdı. Her üç öneride Türkiye'ye biçilen rol, Batı ittifakı içerisinde kalarak ve Batı'ya entegre dış politika yürüterek bir model ülke olması olmuştur. İkincisi, Türkiye menşeli "Türk modeli" ise Turgut Özal'ın "21. yüzyıl Türk yüzyılı olacaktır" (TBMM Tutanak Dergisi, 1991: 8) ve Süleyman Demirel'in "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" (TBMM Tutanak Dergisi, 1993: 32) söylemlerinde manasını bulan, Türkiye'nin kültür, dil, din ve tarih bağlarıyla bağlı olduğu Balkanlar, Karadeniz, Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu'yu kapsayan jeokültürel kapasitesine gönderme yapan bir politikadır. Türkiye'nin ulusal menfaatlerinin gereği olarak uygulanan aktif dış politika, Türkiye'nin 1990'lara kadar neredeyse diplomatik ilişki kurmadığı Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlar'daki Türk, soydaş ve akraba topluluklarla resmî ilişki kurmayı, kültürel bağları tamir etmeyi, kültür ve eğitim temelinde çok yönlü ilişkiler geliştirmeyi hedefledi.

Türkiye'nin uyguladığı self-motivasyon kaynaklı, aktif ve revizyonist dış politikada küresel sistemdeki değişimler etkili olmakla birlikte, iç siyasette yaşanan değişim de dış politikanın gidişatı üzerinde oldukça belirleyici oldu (Hale, 2013: 135-136). Özal'ın cumhurbaşkanlığı dönemine (1989-1993) denk gelen küresel ölçekli büyük değişim, Özal tarafından fırsata çevrilmek istendi. Bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ı resmen tanıyan ilk devlet Türkiye olmuş, 1992'de her ülkeyle karşılıklı olarak Büyükelçilikler açılmış, diplomatik ilişkiler son derece hızlı bir şekilde gelişmiştir (Karpas, 2012: 172). Özal Türkiye'nin yakın çevresinde etnik, din, dil, tarih, kültür temelinde ortak paydayı paylaşan coğrafyada etkili olması gerektiğine inanıyordu. Bu nedenle Özal'ın Balkanlar ve Orta Asya gezileri Türkiye'de ve uluslararası kamuoyunda çok konuşuldu. Özal o güne kadar sadece jeopolitik konumuyla anılan Türkiye'nin jeokültürel önemini de ortaya koymuştur. Türk dünyasıyla kültürel bağları yeniden kurmak amacıyla 1992'de Türk Cumhuriyetlerden, Balkanlardan ve Rusya topraklarından Türk ve akraba topluluklardan 10 bin genci kapsayan Büyük Öğrenci Projesi (BÖP) başlatılmıştır.

BÖP'ün yasal temelleri 1983'e dayanır. 12 Eylül askerî darbesi öncesi üniversitelerdeki gerilim ve olaylar nedeniyle uluslararası öğrencilerin Türkiye'ye gelmesinde ve Türkiye'de eğitim görmesinde sorunlar ortaya çıkmış, Türkiye'deki uluslararası öğrenci sayısında ciddi azalma yaşanmıştır. Hem Türkiye'yi yeniden uluslararası öğrenciler için cazip hale getirmek hem de uluslararası öğrenci alımını, bursluluk durumlarını ve eğitim süreçlerini kontrol ve koordine etmek amacıyla 14.10.1983 tarihli ve 2922 sayılı "Türkiye'de öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilere ilişkin kanun" çıkarılmıştır (RG, 18196, 19 Ekim 1983). 2922 sayılı kanunla Türkiye'ye gelen öğrenciler "yabancı uyruklu öğrenci" olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Kanunla yabancı hükümetlerle yapılan anlaşmalarla veya kendi imkanlarıyla yükseköğrenim için Türkiye'ye gelen yabancı uyruklu öğrencilere ilişkin işlemlerin takibi amacıyla Millî Eğitim Bakanlığı başkanlığında diğer kamu kurumlarından da temsilcilerin yer aldığı bir Değerlendirme Kurulu oluşturulmuştur.

BÖP Türk Cumhuriyetleri ile Türk soydaş ve akraba toplulukların yetişmiş insan gücü ihtiyacını karşılamaya yardımcı olmak, Türkiye dostu genç uluslararası bir nesil yetiştirmek, Türkiye Türkçesini öğretmek ve Türk kültürünü tanıtmak, böylece Türk dünyasında kalıcı kardeşlik ve dostluk kurmak amacıyla uygulamaya konulmuş prestijli bir projedir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2009: 157-158). Başlangıçta beş Türk Cumhuriyetini ve muhtelif akraba ve soydaş toplulukları kapsayan proje 2011 yılında 57 ülke ve topluluğa ulaşmıştır. Proje 1992'de başladığında 10 bin öğrenciye Türkiye'de ön lisans,

lisans ve lisansüstü eğitim imkânı tanımayı amaçlamış, ilk sene 10 bin kontenjan düşünülse de 8197 kontenjan tahsis edilmiş, bunun 5695'i kullanılmıştır. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'a 1400'er, 34 farklı Türk akraba ve soydaş topluluğa ise her biri için ayrı ayrı belirlenmiş şekilde toplam 1197 kontenjan tahsis edilmiştir (Yükseköğretim Kurulu [YÖK], 2005: 136-138). 1993'te Tacikistan da BÖP'e dahil edilmiştir. Projeye 1993'te 5220, 1994'te 2165, 1995'te 2060, 1998 sonrasında ise her yıl 1500-1600 civarında kontenjan tahsis edilmiştir (YÖK, 2005: 137).

BÖP Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemi fırsata çevirme, yeni bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetlere destek olma stratejisinin en önemli parçası olmuştur. Buna karşılık projenin ilk yıllarında eğitimlerini başarıyla tamamlayan öğrenci sayısı düşük kalmıştır. 1992-2004 yılları arasında proje kapsamında 33363 kontenjan tahsis edilmiş, bunun 25492'si kullanılmış, ancak 6961'i yükseköğrenimine devam etmiştir (YÖK, 2005: 138). Projenin ilk on yılı değerlendirildiğinde, kontenjan tahsis edilen öğrencilerin sadece %27'sinin eğitime devam etmesi düşük bir orandır. Bunda 1990'lara kadar birbiriyle temas kurmamış farklı Türk toplumlarından gençlerin ilk kez kültürel etkileşime giriyor olması, Türk cumhuriyetlerinden gelen öğrencilerin Türkçe becerilerinin düşük olması ve ilk-orta öğrenimlerini SSCB eğitim sisteminde almış olmaları, hatta önemli sayıda öğrencinin Türkiye'ye eğitim için değil çalışmak, yaşamak ve Avrupa'ya geçiş yapmak için gelmiş olmaları gibi birçok etken sıralanabilir. Bütün bunlara karşılık Türkiye %27'lik düşük devam ve mezuniyet yüzdesine rağmen BÖP'ü ısrarla sürdürmüştür. Buradan Türkiye'nin bu projeden öncelikli beklentisinin akademik performanstan ziyade Türk toplumları arasında iletişim kurmak ve etkileşim sağlamak olduğu çıkarımı yapılabilir.

1990'larda Türkiye dost ve müttefik ülkelerin kolluk kuvvetlerine de eğitim vermiştir. Bu eğitim sayesinde mesleki açıdan yetiştirilen yabancı polis personel Türkçe ve Türkiye hakkında da bilgi sahibi olup ülkesine dönmüştür. Eğitim süresince kurulan arkadaşlık bağları, samimiyet ve güven ülkeler arasındaki polisiye konularda işbirliğini de kolaylaştırıcı etkilere yol açmaktadır. Daha da önemlisi, Türk doktrininde eğitim alan yabancı polis personel, bu eğitim esnasında öğrendiği metotları kendi ülkesinde uygulamakta, Türkiye'nin güvenlik doktrinini de kendi ülkesine taşımaktadır (Çelik, 2022: 199-200). Türkiye'de Polis Akademisinde verilen eğitimlerde 1991-2018 yılları arasında 24 ülkeden 1198 yabancı uyruklu öğrenci Polis Amirleri Eğitim Merkezinde, 50 yabancı uyruklu öğrenci ise lisansüstü eğitim görmüştür (Polis Akademisi, 2023). Polis Akademisindeki örgün eğitim dışında, 3-6 aylık kısa süreli uzmanlık eğitimlerinde ise 1997-2018 yılları arasında 75 ülkedeki polis teşkilatlarına toplam 2140 eğitim faaliyeti gerçekleştirilmiş olup, bu

faaliyetlerde 34913 yabancı uyruklu polis eğitim görmüştür (Polis Akademisi, 2023). Polis Akademisinde son üç yılda örgün eğitim alan yabancı uyruklu polis personel sayıları 2020'de 1224, 2021'de 2421 ve 2022'de 2655 şeklinde gerçekleşmiştir (Emniyet Genel Müdürlüğü, 2023: 145). Bütün bu eğitim faaliyetleri Erasmus+ Anlaşması imzalanan on altı yabancı polis akademisi ve yirmi ülkeyle imzalanan karşılıklı işbirliği antlaşmalarına dayanılarak uygulanmaktadır (Polis Akademisi, 2023).

Türkiye akademik alanda da Türk Cumhuriyetlerle ilişkileri geliştirmek istemiş, 1992'de Ankara'da Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi düzenlemiştir. Birinci Zirvesi'nin en önemli çıktısı, Türkiye ve Kazakistan arasında 1992'de imzalanan Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor Alanlarında İşbirliği Antlaşmasıyla ili ülkenin ortak bir üniversite kurması kararlaştırılmış, 30 Haziran 1993'te Almatı'da imzalanan işbirliği sözleşmesiyle Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi kurulmuştur (RG, 21729, 15 Ekim 1993). 1995'te Bişkek'te düzenlenen Üçüncü Zirve'nin sonunda ise, Türkiye ve Kırgızistan arasında 30 Eylül 1995'te İzmir'de imzalanan antlaşma ile Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi kurulmuştur (RG, 22675, 23 Haziran 1996). Her iki üniversite Türkiye ile Kazakistan ve Kırgızistan arasında akademik işbirliğinin ana aktörleri olmuştur. Öğrenci ve akademisyen değişimi, müfredat desteği gibi süreçler sayesinde Türkiye Kazakistan ve Kırgızistan yükseköğretimine önemli akademik ve finansal destekler sağlamıştır.

1990'larda Türkiye küresel sistemde meydana gelen büyük siyasal değişimleri fırsata çevirmeyi amaçlayarak kültürel nüfuz alanını genişletmeye yönelik uluslararası eğitim faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Bunların önemli kısmı BÖP çerçevesinde önlisans, lisans ve lisansüstü eğitim verilmek amacıyla Türk, soydaş ve akraba topluluklardan getirilen öğrencilerden; diğer bir kısmı ise dost ve müttefik ülkelerden eğitim için getirilen yabancı uyruklu polis personelden oluşmuştur. Bu eğitimlerde meslekî ve profesyonel eğitim verilirken, bir taraftan da Türkçe öğretilmiş, Türkiye tanıtılmış, samimi bağlar kurulmuştur. Türkiye'nin bu dönem uyguladığı uluslararası eğitim stratejisi ağırlıklı olarak kültürel diplomasi bağlamında şekillenmiştir.

2010'lar: Uluslararası Eğitim'in Türk Dış Politikasının Vazgeçilmez unsuru haline gelmesi

2002'den itibaren iktidar olan AK Parti hem iç hem dış siyasette önemli değişimlere imza attı. İç siyasette Avrupa Birliği'ne (AB) üyelik sürecinde demokratikleşme paketleri, askerin siyaset üzerindeki vesayet etkisini sona erdirmeye ve siyaseti sivilleştirme, alt yapı yatırımları ve sanayide millileşme öne çıkan

önemli değişimler olmuştur. Dış siyasette ise 11 Eylül saldırıları, ABD'nin Irak ve Afganistan müdahaleleri, Arap halk hareketleri (Arap baharı süreci), Koronavirüs pandemisi, Rusya'nın Kırım'ı ilhaki ve Ukrayna Savaşı, 1 Mart Tezkeresi ve ABD ile yaşanan krizler, DEAŞ, PKK/PYD/YPG, FETÖ gibi uluslararası terör örgütleriyle mücadelede Batı ile yaşanan krizler, İslam düşmanlığı ve Türk düşmanlığı, Avrupa'da artan aşırı milliyetçilik, Neoliberal küresel ekonomik sistem krizi, küresel sistemde yaşanan Batıdan Doğuya uluslararası güç intikali süreci, uluslararası kontrolsüz göçmen hareketliliği, Afrika'da askerî darbeler gibi küresel siyasette yaşanan köklü değişimler ve olaylar bu dönem Türk dış politikasını da doğrudan etkiledi.

Küresel sistemde yaşanan büyük krizler 2000'li yıllarda tek düze bir Türk dış politikası uygulanmasını da imkânsız kılmıştır. Bu nedenle AK Parti dönemi Türk dış politikasını üç alt başlıkta ele almak mümkündür. 2002-2010 döneminde Türkiye uluslararası sistemle uyumlu, AB üyeliğine yoğunlaşmış, İran-İsrail-Suriye gibi uluslararası krizlerde arabuluculuk rolü üstlenen, bölgesinde istikrar sağlayıcı bir ülke olarak konumlanmış; 2010-2015 döneminde Arap halk hareketleriyle başlayan istikrarsızlık ve güvensizlik ortamında inisiyatif olarak ulusal güvenliğini sağlamak amacıyla Batı dışı bölgesel güçlerle de ilişki kurmaya başlamış; 2015 sonrasında ise gerek 15 Temmuz darbe girişimi gerek PKK/PYD/YPG terörüyle mücadelede kendisine destek sağlamayan Batı'yla ilişkisini gözden geçirmiş, çok yönlü ve katmanlı işbirliği modelleri geliştirmiş, küresel ölçekte etkili bir bölgesel güç olma iddiasıyla aktif, girişimci ve insani bir dış politika uygulamıştır. Kamu diplomasisi bu dönemin en önemli dış politika uygulaması olmuş, uluslararası eğitim de en önemli dış politika stratejilerinden birisi olmuştur.

Türkiye bölgesel ve çevre ülkelerle olan tarihî ve kültürel bağlarını geliştirmek, yurtdışındaki Türk, soydaş ve akraba topluluklarla temasını güçlendirmek, daha önce ihmal edilen uluslararası kamuoyuyla temas kurmak amacıyla yumuşak güç unsuru olan kamu diplomasisini dış politikasında ana gündemlerden birisi haline getirmiştir. Bu tercih Türkiye'yi uzun yıllar baskılayan, kendi ulusal sınırlarıyla sınırlandıran, Batı dışı ittifaklardan meneden, komşu ülkelerle temas kurmasını engelleyen ve kronikleşen "düşmanlık paranoyasının" yol açtığı pasif tutumdan kurtulmasını sağladı. Türkiye 1992'de Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı'yla (TİKA), 2011'de Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı olarak ismi değişti, başlayan kamu diplomasisinde kurumsallaşma sürecine 2000'li yıllarda hız vermiş, 2007'de Yunus Emre Vakfı'nı kurmuş, Vakıf daha sonra 2009'da Yunus Emre Enstitüsü'nü (YEE) kurmuş, 2010'da Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığını (YTB), 2016'da ise Türkiye Maarif Vakfı'nı (TMV) kurmuştur. Böylece Türkiye etnik,

dil, din, kültür, tarih bakımından köklü bağları bulunan Türk, soydaş ve akrabalarla topluluklarla birlikte bütün dünya kamuoyuyla insani yardım, kalkınma ve alt yapı yardımları, kültür ve en önemlisi eğitim faaliyetleri yoğun kamu ve kültür diplomasisi faaliyetleri vasıtasıyla temas kurmuştur.

2000'li yıllarda başlayan ve 2010'larda kurumsallaşarak derinleşen kamu diplomasisi uygulamaları Türkiye'nin aktif dış politikasının en önemli tamamlayıcısı durumundadır. Balkanlar, Güney Kafkasya, Orta Asya, Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Sahra altı Afrika'da yoğun olmakla birlikte dünya genelinde yaygın kamu diplomasisi faaliyetleriyle Türkiye, farklı milletlerle temas kurmakta, kültürel etkileşim yaşamakta, kurduğu uzun süreli kültürel bağlarla Türkçe konuşan, Türkiye'yi tanıyan, Türkiye'ye dost uluslararası bir kamuoyu oluşturmakta, bölgesinde ve çevre coğrafyasında nüfuzunu ve diplomatik etkisini artırmaktadır. Uluslararası eğitim ise uluslararası kamuoyuyla 7'den 70'e temas kurulmasını sağlayan en etkili argüman olmaktadır.

Türkiye TİKA'yla başlayan kültürel diplomasi faaliyetlerini YEE ile uluslararası yaygın eğitime, YTB uhdesindeki Türkiye Bursları ve YÖK koordinasyonundaki Mevlâna ve Orhun değişim programıyla uluslararası eğitimde hareketliliğe, TMV ile de uluslararası örgün eğitime genişletmiştir. Bunlarla birlikte dost ve müttefik ülkelerin siyasi ve askerî elitlerini eğitmeye de devam etmiştir.

Bu çerçevede 2010'lu yıllarda Türkiye'nin uluslararası eğitimi bir dış politika aracı olarak kullandığı alanlar şunlar olmuştur: YTB, YÖK, Ulusal Ajans ve Türk Devletler Teşkilatı tarafından uygulanan Türkiye Bursları, Mevlâna, Erasmus, Orhun öğrenci değişim ve bursluluk programları; YEE'nin Türkçeyi ve Türk kültürünü yurtdışında yaymak için gerçekleştirdiği yaygın eğitim faaliyetleri; TMV'nin Türkiye adına yurtdışında okul öncesinden yükseköğrenime eğitimin her kademesinde gerçekleştirdiği örgün ve yaygın eğitim faaliyetleri; YÖK'ün koordinasyonunda Türkiye'deki devlet üniversitelerinin yurtdışında kampüsler açması; MSÜ, Polis Akademisi ve Diplomasi Akademisi aracılığıyla çevre ülkelerin siyasi ve askerî elitlerinin yetiştirilmesi.

Bursluluk ve öğrenci hareketliliğinde en önemli program Türkiye Bursları olmuştur. 1992-2011 arasında MEB uhdesinde uygulanan BÖP, 2012 itibarıyla Türkiye Bursları olarak YTB bünyesinde yürütülmeye başlanmıştır. 2014'te yayımlanan Türkiye Bursları Yönetmeliği (RG, 29033, 17 Haziran 2014) ise bugün dünyanın en kapsamlı bursluluk programı olan Türkiye Burslarının usul ve esaslarını belirlemiştir. 2012'de 42 bin başvuru yapılan programa 2022'de 171 ülkeden 165 bin başvuru gerçekleşmiştir. Temmuz 2023 itibarıyla 15472 uluslararası öğrencinin aktif olarak faydalandığı

Türkiye Bursları programından bugüne kadar 150 bin uluslararası öğrenci mezun olmuştur (YTB, 2023). Türkiye Bursları çerçevesinde her yıl 4-5 bin öğrenciye burs verilmektedir. BÖP'ten farklı olarak Türkiye Bursları programı akademik performansa da ağırlık vermiştir. Bursiyer öğrencilerin lisansüstü tez konularının seçimi, uluslararası öğrenci akademisi, uluslararası öğrenci stajı gibi uygulamalar programın başarısını artırmaktadır. Türkiye Bursları programının ilk yıllarında %40-50 civarında olan mezuniyet oranı, yukarıda bahsedilen girişimlerle bugünlerde %70-80 seviyelerine ulaşmıştır (Atabaş, 2022: 310). Türkiye Bursları programı mezun dernekler uygulamasıyla da kurumsallaşmasını güçlendirmektedir. 2011'de BÖP'e 57 ülkeden 10 bin öğrenci başvururken, 2012'de Türkiye Bursları Programına 100 ülkeden 42 bin öğrenci başvurmuştur. Bu sayı 2022'de 171 ülkeden 165 bin başvuru olarak gerçekleşmiştir. Türkiye Burslarının hitap ettiği ülke sayısındaki bu artış ve dünya genelindeki kapsam Türkiye'nin dış politika uygulamalarına önemli fırsatlar sunmaktadır.

Küresel bir marka haline gelen Türkiye Bursları dışında Erasmus, Mevlâna ve Orhun öğrenci değişim programları, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı bursları, İslam Kalkınma Bankası bursları gibi öğrenci hareketliliğine katkı sağlayan programlar da Türkiye'nin uluslararası eğitim stratejisinde önemli araçlar olmaktadır. Türkiye 2004'ten itibaren Erasmus programına katılmaya başlamış, 2011'de ise Mevlâna değişim programını başlatmıştır. Orhun değişim programı ise Türk Devletler Teşkilatı bünyesinde işleyen bir programdır. YÖK verilerine göre 2019-2023 yılları arasında Erasmus programı kapsamında 14.797, Mevlâna programı kapsamında 855 uluslararası öğrenci Türkiye'ye gelmiştir (YÖK, 2023b). Ayrıca sadece 2020-2021 eğitim öğretim döneminde Türkiye'de 175 üniversitede 2107 yabancı uyruklu akademisyen istihdam edilmiştir (YÖK, 2022). Diyanet İşleri Başkanlığınca uygulanan Uluslararası İlahiyat Programı, başta Avrupa olmak üzere ABD ve Avustralya'dan gençlere Türkiye'de altı farklı ilahiyat fakültesinde yükseköğrenim görme imkânı veriyor. Ekim 2022 verilerine göre bu programdan 823 öğrenci mezun olmuş, 518'i ise 2022-2023 eğitim öğretim döneminde istifade etmeye devam etmiştir (Argun, 2022: 248). Türkiye Diyanet Vakfı ise Uluslararası Anadolu İmam Hatip Lisesi programıyla yurtdışından gençlere "konuk öğrencilik" kapsamında Türkiye'deki 9 farklı İmam-Hatip okulunda eğitim görmeleri için burs sağlamaktadır. Ekim 2022'ye kadar bu program kapsamında 2070 öğrenci mezun olmuş, 95 ülkeden 1042 konuk öğrenci ise 9 farklı okulda öğrenim görmeye devam etmektedir (Argun, 2022: 249).

Yunus Emre Enstitüsü 2009'da yurtdışında Türkçeyi ve Türk kültürünü yaygın eğitim faaliyetleriyle öğretmeye ve tanıtmaya başladı. Temmuz 2023

itibarıyla YEE'nin 50 ülkede 60 eğitim merkezinde Türk dili, edebiyatı, mutfağı, sosyal hayatı üzerine kurslar düzenlemektedir (Yunus Emre Enstitüsü [YEE], 2023a). Ayrıca YEE 2011'den itibaren diğer ülkelerin ilk ve ortaokullarında Türkçe'nin seçmeli yabancı dil olarak öğretildiği Tercihim Türkçe programını uygulamaktadır. 2011-2012 eğitim öğretim döneminde 39 okulda 1100 öğrenciyle başlayan programa 2020-2021'de 200 okulda 11367 öğrenci katılmıştır (YEE, 2021: 145). Mayıs 2023'te YEE tarafından yapılan açıklamaya göre, kurulduğu günden bugüne değin YEE'de 15 milyon yabancıya Türkçe öğretilmiştir (YEE, 2023b).

Türkiye ilk kez Türkiye Maarif Vakfı'yla uluslararası öğrencilere yönelik yurtdışında örgün ve yaygın eğitim faaliyeti vermeye başlamıştır. 17 Haziran 2016'da TBMM'de kabul edilen 6721 sayılı kanunla kurulan TMV, Türkiye adına yurtdışında örgün ve yaygın eğitim faaliyetleri gerçekleştirmek amacıyla kurulmuş bir kamu vakfıdır. Bir kamu vakfı olarak özel hukuk tüzel kişiliği ve kamu hukuku tüzel kişiliği özelliklerini birlikte barındıran TMV, kamu vakfı statüsünün kazandırdığı esneklikle yurtdışında okul öncesinden yükseköğretime eğitimin her kademesinde eğitim hizmeti vermektedir (Çelik, 2023). TMV'nin öncelikli hedef kitlesi faaliyette bulunduğu ülkenin gençleri olmak üzere, üçüncü ülke vatandaşları ve Türk vatandaşları da TMV okullarında eğitim alabilmektedir. Faaliyet yürütülen ülkenin yerel müfredatıyla birlikte Cambridge ve IB gibi uluslararası müfredatlar da kullanan TMV, kendi öz müfredatı olan Uluslararası Maarif (IM) programını da geliştirmektedir. TMV okullarında uygulanan bütün müfredatlarda Türkçe seçmeli yabancı dil olarak öğrencilere öğretilmekte, Türk kültürü ve medeniyeti dersi de verilmektedir (Türkiye Maarif Vakfı [TMV], 2022). Dolayısıyla TMV okullarında eğitim gören yabancı uyruklu öğrenciler eğitim süresince Türkçe becerileri kazanmakta, Türk kültürünü öğrenmekte, Türkiye'yi tanıyan ve Türkiye'ye dost gençler olarak mezun olmaktadır. Temmuz 2023 itibarıyla TMV'nin 51 ülkede 447 eğitim kurumu bulunmaktadır (TMV, 2023). Dünyanın dört bir tarafındaki 447 eğitim kurumunda 52 bin öğrenciye eğitim hizmeti veren TMV, bugün Türkiye'nin en etkili kültürel diploması aygıtı durumundadır.

TMV sadece kültür/eğitim diploması olarak değil, bizzat Türkiye'nin terörle mücadele politikalarında da rol üstlenmektedir. Her ne kadar bir eğitim kurumu olsa da, Türkiye'nin FETÖ'yle mücadelesinde TMV oldukça etkili bir kurumdur. Türkiye'nin FETÖ'yle mücadelesinin uluslararası eğitim ayağını oluşturan TMV, yurtdışındaki FETÖ iltisaklı okulların kapatılması için yoğun diplomatik girişimlerde bulunmaktadır. Bu girişimler neticesinde FETÖ iltisaklı okulları kimi ülkeler kapatıp millileştirdi, kimileri kapatıp TMV'ye devretti, kimileri kapatmamasına rağmen TMV'ye yeni okul açma izni verdi,

kimileri ise kapatmadığı gibi henüz TMV'ye de okul açma izni vermedi (Akgün ve Çelik, 2022: 340-341). Kurulduğu günden Temmuz 2023'e kadar 226 FETÖ iltisaklı okul TMV girişimleriyle kapatılmış ve Vakfa devredilmiştir. TMV girişimleri neticesinde ilgili ülkelerce kapatılan, millileştirilen ve TMV'ye devredilenler bir arada değerlendirildiğinde, ABD ve Batı Avrupa hariç dünya genelindeki FETÖ iltisaklı okulların %75'i kapatılmıştır (Akgün ve Çelik, 2022: 341). Bu anlamda FETÖ'nün en önemli finansal kaynağı ve eleman devşirme aparatı olan yurtdışındaki okullar ağı önemli bir darbe almıştır.

Terörle mücadeleyle birlikte uluslararası radikalleşmeye karşı da Türkiye uluslararası eğitim faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Arap halk hareketleri sonrasında Suriye'de yaşanan istikrarsızlık ve iç savaş neticesinde oluşan otorite boşluğu DEAŞ ve PKK/PYD/YPG gibi terör örgütlerinin Suriye'nin kuzeyine konuşlanma girişimlerini beraberinde getirmişti. Kendi ulusal güvenliğini de tehdit eden bu hareketliliğe karşı Türkiye uluslararası hukukun kendisine tanıdığı yetkiyle Suriye'nin kuzeyindeki terör örgütlerini bölgeden temizlemek amacıyla Fırat Kalkanı (2017), Zeytin Dalı (2018) ve Barış Pınarı (2019) askerî operasyonlarını gerçekleştirerek, El-Bab, Cerablus, Afrin, Azez, İdlib ve civarındaki bölgelerde kontrol alanı oluşturdu. Düzensizliğe, teröre ve radikalleşmeye karşı bölgedeki etkisini sürdüren ve bölgenin yeniden yapılanmasına ağırlık veren Türkiye, bu bölgede eğitim faaliyetlerine de destek olmaktadır. MEB ve TMV'nin ortak girişimleriyle bu bölgedeki okulların ihtiyaçları karşılanmakta, öğretmenlerin ve öğrencilerin ders materyalleri temin edilmektedir (TMV, 2019: 30). Böylece Türkiye Suriye'nin kuzeyindeki otorite boşluğunun yol açtığı terör ve radikalleşmeye karşı güvenlik tedbirleri olarak, yeniden imar faaliyetleriyle bölgeyi normalleştirerek, uluslararası eğitim desteği sağlayıp gençlerin eğitilmiş fertler olmasını sağlayarak bölgenin radikalleşmesine karşı önemli bir mücadele vermektedir.

Yükseköğretimde uluslararasılaşmanın kurumsallaşması ise YÖK koordinatörlüğünde gerçekleşmektedir. Ahmet Yesevi ve Manas Üniversiteleri Türkiye'nin Orta Asya açılımının bir sonucu iken, Galatasaray Üniversitesi (1992), Türk-Alman Üniversitesi (2008) ve Türk-Japon Bilim ve Teknoloji Üniversitesi (2017) Türkiye'nin gelişmiş ülkelerle gerçekleştirdiği ikili antlaşmalarla kurulan, karşılıklı tecrübe aktarımına dayanan girişimlerdir. 15.08.2017 tarihli ve 694 sayılı KHK ile 2547 sayılı Yükseköğretim kanununa eklenen Ek-39. madde ise, ilk kez Türkiye'deki devlet üniversitelerine yurtdışında kampüs açma, akademik birimler kurma imkânı tanımıştır. Bu kanun değişikliği ile Gaziantep Üniversitesi Suriye El-Bab'da iktisadi ve idari bilimler fakültesi, Azez'de İslamî ilimler fakültesi, Afrin'de eğitim fakültesi açmıştır (RG, 30908, 4 Ekim 2019). Ayrıca Sağlık Bilimleri Üniversitesi kendi kuruluş kanununa

dayanarak Somali Mogadişu'da Recep Tayyip Erdoğan Sağlık Bilimleri Fakültesi (RG, 31157, 16 Haziran 2020), Suriye Çobanbey'de tıp fakültesi, Halep'te ise sağlık hizmetleri meslek yüksekokulu açmıştır (RG, 31387, 6 Şubat 2021). Devlet üniversiteleri dışında özel girişimler olmasına rağmen YÖK tarafından tanınan ve diploma denkliği verilen Bosna Hersek'teki Uluslararası Saray Bosna Üniversitesi ve Kuzey Makedonya'daki Uluslararası Balkan Üniversitesi de Türkiye'nin uluslararası yükseköğretim stratejisinde önemli rol oynamaktadır. Bu iki üniversitenin mütevelli heyetleri Türkiye menşelidir.

2000'li yıllarda yabancı diplomat ve askerî personel eğitimleri artarak devam etmiştir. 1950'lerde başlayan MAP eğitimleri 25 Temmuz 2016 tarihli ve 669 sayılı KHK ile Millî Savunma Üniversitesi (MSÜ) çatısı altında verilmeye başlanmıştır. İlgili KHK ile TSK'da kuvvet komutanlıkları bünyesinde askerî eğitim veren enstitüler, harp okulları ve meslek yüksekokulları MSÜ hizmet birimleri olmuştur. 1935'te başlayan MAP eğitimlerinden 2021 yılı sonu itibarıyla 47 ülkeden 4518 MAP istifade etmiştir (Millî Savunma Bakanlığı, 2022: 53). MSÜ'deki örgün eğitimler dışında yurtdışında verilen eğitimler dahil edildiğinde TSK 2021 yılı sonunda 61 dost ve müttefik ülkeden 40115 MAP'a eğitim vermiştir (www.tsk.tr, 2023).

Türkiye sadece yabancı askerî ve polis personele değil diplomatlara da eğitim desteği sunmuştur. Dışişleri Bakanlığı mensuplarının temel ve hazırlayıcı eğitimlerini, hizmet içi faaliyetlerini planlayarak yürüten kurum olan Diploması Akademisi'nde yabancı diplomatlara da eğitim verilmektedir. Diploması Akademisinde verilen eğitimler iki ana başlıktan oluşmaktadır: Uluslararası genç diplomatlar eğitim programı ve yabancı diplomatlara yönelik ikili eğitim programı. Uluslararası genç diplomatlar eğitim programı, SSCB'nin dağılması sonrasında bağımsızlıklarını kazanan Türk cumhuriyetlerin genç diplomatlarına eğitim vermek amacıyla 1992'de başlamış, zamanla genişleyerek uluslararası kapsamı artmıştır. Özellikle 2000'li yıllarda artan hacmiyle program kapsamında bugüne kadar 5 kıtadan 135 ülkeden 1255 yabancı genç diplomat (35 yaş altı) bu program kapsamında eğitim almıştır (Diploması Akademisi, 2023). Ayrıca Türkiye'yle ikili mutabakat çerçevesinde diplomatlarının eğitilmesini talep eden ülkelere de eğitim desteği sunulmaktadır. 2021 yılı sonu itibarıyla yabancı genç diplomat ve ikili eğitim programları kapsamında Diploması Akademisinde yüz yüze ve çevrimiçi olacak şekilde 2901 yabancı diplomata eğitim verilmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2022: 5).

Sonuç

Türkiye'nin uluslararası eğitim performansı dış politikasıyla paralellik arz etmiştir. Türkiye'nin Batıyla entegre dış politika yürüttüğü dönemlerde uluslararası eğitim stratejisi Batı etkisi altında şekillenmiş, 1930'larda başlayan ABD ve Avrupalı uzmanlarca hazırlanan raporlar Türk eğitim sistemini ve uluslararası eğitim stratejisini belirlemiştir. 1990'lar ve 2010'lu yıllarda ise kendi ulusal çıkarları doğrultusunda bir taraftan Batıyla ilişkilerini sürdürürken diğer taraftan Türk cumhuriyetler, Orta Doğu, Balkanlar, Afrika, Latin Amerika ve Rusya ile ilişkilerini geliştirerek dış politikasını zenginleştiren, çok katmanlı bir profil sergileyen Türkiye uluslararası eğitimi çok etkili bir dış politika aracı kullanmıştır. Bugün Türkiye uluslararası öğrenci hareketliliğinde küresel ölçekte tercih edilen ilk on ülke arasında yer almakta, uluslararası eğitim piyasasında yine önemli paya sahip olmaktadır. Daha da önemlisi Türkiye sadece uluslararası eğitimden faydalanan edilgen bir ülke değil, uluslararası eğitim içeriği üreten, okul öncesinden yükseköğretime eğitimin her kademesinde örgün ve yaygın eğitim faaliyetleri gerçekleştiren, dünyanın en kapsamlı bursluluk programı olan Türkiye Bursları'nı aksatmadan uygulayan, küresel ölçekte etkili Fullbright, Erasmus, Mevlana ve Orhun gibi öğrenci ve akademisyen değişim programlarının ana aktörü olan, dost ve müttefik ülkelerin askerî, polis, bürokrat ve diplomat personellerine eğitim veren bir ülkedir. Bütün bu kazanımlar uluslararası eğitimi dış politikayla uyumlu kullanabilme kapasitesinin sonuçlarıdır.

Uluslararası eğitimi dış politikayla uyumlu kullanma becerisi Türkiye'ye Osmanlı Devleti'nden miras kalmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde uyguladığı denge siyaseti, Avrupalı devletler sisteminin bir parçası olma, modernleşme ve ıslahatta Avrupalı yöntemler uygulama politikaları uluslararası eğitimde de Avrupa'yla entegre olunmasını beraberinde getirmiştir. Osmanlı'nın askerî ve sivil bürokrat kadrosunun yönetici sınıfı eğitim için Avrupa'ya gönderilmiştir. Osmanlı bu dönemde ayrıca kendi inisiyatifiyle kendi topraklarındaki aşiretlerin Osmanlı'ya bağlılıklarını da sürdürebilmek amacıyla Aşiret Mektepleri kurmuş, bu mekteplerde Orta Doğu'dan aşiretlerin ve sonrasında diğer coğrafyalardaki tebaaların gençlerinin eğitim almaları, eğitimle birlikte Osmanlı'ya sadık nesiller yetiştirilmesi amaçlanmıştır.

1923'te Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda Osmanlı'nın Avrupa'yla kurduğu eğitim ilişkileri devam ettirilmiştir. Ayrıca Avrupa ve ABD'yle artan dış politika eğitim alanında da işbirliğini beraberinde getirmiş, Türk millî eğitim sisteminin reformunda ABD'li ve Avrupalı uzman davet edilerek raporlar

hazırlamaları istenmiş ve bu raporlar doğrultusunda Avrupa'ya öğrenci ve öğretmen gönderilmeye devam edilmiştir.

Soğuk Savaşın ve blok politikalarının yeni başladığı, güvenlik endişelerinin en üst seviyede olduğu 1950'lerde Türkiye için ABD birçok alanda güvenilir ve yakın işbirliği kurulması gereken bir ülke olarak konumlanmıştı. ABD'nin bu etkisini Türkiye'nin dış politikasında ve uluslararası eğitim stratejisinde görmek mümkündür. Türkiye Fullbright programına katılmış, böylece Türkiye'nin akademik ve bürokratik elitleri ABD ekolüyle yetişmeye başlamış, bu da Türkiye'de Fransız-ABD ekollerinin kısmi çatışmasına yol açmıştır. ABD'nin Batı bloğunun hamiliğini üstlendiği dönemde BM üzerinden Türkiye'de TODAİE açılmış, Türkiye ABD kamu yönetimi anlayışının Orta Doğu bölgesine taşınmasında önemli bir üs olmuştur. Benzer girişim askerî alanda da yaşanmış, Türkiye bölge ülkelerinin askeri personeline eğitim vermeye başlamıştır. Sonuç olarak 1950'lerde Türk dış politikasında uluslararası eğitim stratejisinin motivasyonu Batı bloğu politikalarınca şekillenmiştir.

1990'lar ise Türkiye'nin yeni oluşan küresel sistemde inisiyatif almak istediği, fırsatları değerlendirmeye çalıştığı, siyasi ve ekonomik kapasitesi el verdiğince kendi dış politikasını uygulamaya çalıştığı bir dönem olmuştur. Özal'ın "21. yüzyıl Türk yüzyılı olacaktır" ve Demirel'in "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" hedefleriyle Türkiye Orta Asya'dan Balkanlara ve Orta Doğu'ya kadar geniş bir coğrafyada jeokültürel kapasitesini kullanmak istemiştir. Dil, din, tarih, kültür, toplumsal hayat gibi birçok ortak paydanın paylaşıldığı bu coğrafyalara kendisini model ülke sunan Türkiye, bu dönemde Türkiye Bursları programının selefi konumundaki Büyük Öğrenci Projesi'ni başlatmış, Kazakistan ve Kırgızistan'la imzalanan ikili antlaşmalarla Hoca Ahmet Yesevi ve Türk-Kırgız Manas Üniversitelerini açmış, Polis Akademisi'nde yabancı polis memurlarına eğitim vermeye başlamıştır.

2010'lu yıllar Türkiye'de AK Parti hükümetinin büyük değişimlere imza attığı, Batı ittifakında yer almakla birlikte dış politikasında yeni açılımlar gerçekleştirdiği, bölgesel bir güç olarak ideolojik değil stratejik işbirlikleri kurduğu yıllardır. Türkiye çok taraflı ve çok katmanlı dış politikasının sonucunda bir taraftan ABD diğer taraftan Rusya'yla işbirliği gerçekleştiren, Afrika, Latin Amerika ve Güney Asya'da nüfuz alanını genişleten, Türk dünyasında işbirliğini Türk Devletler Teşkilatı'nın kurulmasında başrolü alarak gerçekleştiren, Balkanlar'daki işbirliğini ağını bütün bölgeye yayan bir ülke konumundadır. Bu girişimci, aktif ve etkili dış politikasının en önemli kaynağı ise, Türkiye'nin sert gücü ile yumuşak gücünü bir arada kullanma kabiliyeti olmuştur. Türkiye bu dönemde uluslararası eğitimi oldukça etkili bir

dış politika aracı olarak kullanmıştır. Uluslararası öğrenci hareketliliğinde, örgün ve yaygın uluslararası eğitimde YÖK, YEE, YTB ve TMV gibi kurumlarının etkili kullanmış, Türkiye Bursları programını dünyanın en kapsamlı bursluluk programına dönüştürmüş, Erasmus ve Fullbright gibi etkili uluslararası değişim programlarında istifade ederken Mevlana ve Orhun değişim programlarını sisteme dahil etmiş, yurtdışında Türk üniversitelerin kampüs açmasını sağlayacak yasal düzenlemeler gerçekleştirmiş, MSÜ, Polis Akademisi ve Diploması Akademisi'yle dost ve müttefik ülkelerin askeri, polisiye, akademik, bürokrat ve diplomat personellerinin eğitimini üstlenmiştir.

Türkiye 1950'li, 1990'lı ve 2010'lu yıllardaki aktif dış politikasında uluslararası eğitimi oldukça kullanışlı ve etkili bir dış politika aracı olarak kullanmıştır. Uluslararası öğrencilere ve kamu personellerine yönelik gerçekleştirdiği bütün uluslararası eğitim faaliyetlerinde kamu diplomasisi öncelikli strateji olmuştur. Bu faaliyetlerle Türkiye bir taraftan nitelikli ve kaliteli eğitim hizmeti sunarken, diğer taraftan uluslararası öğrencilere Türkçe öğretmiş, Türk kültürü, Türkiye'nin tarihi, sosyal ve toplumsal yapısı hakkında ilk elden bilgi aktarmıştır. Böyle bu öğrencilerin ve personellerin Türkiye'yi tanıyan, Türkiye'ye müzahir, Türkiye'deki paydaşlarıyla arkadaşlık networkleri kuran kişiler olarak kendi ülkelerine dönmeleri, ülkelerinde üstlenecekleri görevlerde Türkiye lehine kanaat kullanmaları sağlanmak istenmiştir. Türk dış politikasında uluslararası eğitim sadece kamu diplomasisi olarak değil, FETÖ gibi terör örgütleriyle mücadele, DEAŞ, PKK/PYD/YPG gibi terör örgütlerinin oluşturduğu radikalleşmeyle mücadelede de bir dış politika aracı olarak kullanılmıştır. Son olarak uluslararası eğitim Türkiye'nin dahil olduğu ittifakların ortak çıkarları bağlamında ve Türkiye'nin nüfuz alanının tahkiminde de dış politikasının önemli bir uygulama alanı ve aracı olmuş, 2023 yılında ilan edilen "Türkiye Yüzyılı" perspektifinin de en önemli bileşenlerinden biri haline gelmiştir.

Kaynakça

- Akgün, B. (2022). Ulus devletlerin yükselişi eğitimde uluslararasılaşmayı nasıl etkiledi?. Birol Akgün ve Metin Çelik (Ed.). *50 soruda eğitimin uluslararasılaşması ve Türkiye içinde* (s. 31-38). Ankara: Altınbaş Üniversitesi.
- Akgün, B. ve Çelik, M. (2022). Türkiye Maarif Vakfı: FETÖ ile eğitim yoluyla yurtdışında mücadele. Burhanettin Duran ve Cem Duran Uzun (Ed.). *15 Temmuz sonrası Türkiye: Siyaset, hukuk, dış politika, güvenlik içinde* (s. 311-344). Ankara: SETA.
- Argun, S. (2022). Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı'nın yurtdışı eğitim hizmetlerinin amaçları ve kapsamı nelerdir?. Birol Akgün ve Metin Çelik (Ed.). *50 soruda eğitimin uluslararasılaşması ve Türkiye içinde* (s. 245-252). Ankara: Altınbaş Üniversitesi.

- Atabaş, A. (2022). Türkiye Bursları Programının Türk üniversitelerinin uluslararasılaşmasına etkileri nelerdir?. Birol Akgün ve Metin Çelik (Ed.). *50 soruda eğitimin uluslararasılaşması ve Türkiye içinde* (s. 308-318). Ankara: Altınbaş Üniversitesi.
- Bağcı, H. (2001). *Türk dış politikasında 1950'li yıllar*. 2. Baskı. Ankara: Metu Press.
- Brogı, A., Scott,-Smith, G. and Snyder, D. (Eds.) (2019). *The legacy of J. William Fullbright: Policy, power and ideology*. University press of Kentucky.
- Çelik, M. (2021). International schools in the context of cultural diplomacy: Actors and new approaches. Birol Akgün ve Yusuf Alpaydın (Eds.), *Education policies in the 21st century: Comparative perspectives içinde* (s. 161-190), Singapore: Palgrave Macmillan.
- Çelik, M. (2022). Türkiye'nin güvenlik kurumlarında yabancı personele verilen eğitimlerin uluslararasılaşmaya etkileri nelerdir?. Birol Akgün ve Metin Çelik (Ed.). *50 soruda eğitimin uluslararasılaşması ve Türkiye içinde* (s. 195-200). Ankara: Altınbaş Üniversitesi.
- Çelik, M. (2023). Flexibility and advantages of Turkish Maarif Foundation in global education market due to its hybrid structure. *Adam Academy Journal of Social Science*, 13, 1, 127-150.
- Demiral, M. ve Kar, M. (2022). Uluslararası eğitimin ekonomik boyutları nelerdir?. Birol Akgün ve Metin Çelik (Ed.). *50 soruda eğitimin uluslararasılaşması ve Türkiye içinde* (s. 102-113). Ankara: Altınbaş Üniversitesi.
- Dewey, J. (1939). *Türkiye maarifi hakkında rapor*. İstanbul: Devlet Basımevi. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/928/197000571.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (11.06.2023)
- Dışişleri Bakanlığı (2022). *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı 2021 yılı idare faaliyet raporu*. <https://www.mfa.gov.tr/data/BAKANLIK/2021-idare-Faaliyet-Raporu.pdf> (10.07.2023)
- Diplomasi Akademisi (2023). Uluslararası genç diplomatlar eğitim programı. <http://diab.mfa.gov.tr/uluslararası-genc-diplomatlar.tr.mfa> (10.07.2023)
- Emniyet Genel Müdürlüğü (2023). *2022 faaliyet raporu*. <https://www.egm.gov.tr/kurumlar/egm.gov.tr/lcSite/strateji/2022-EGM-Idare-Faaliyet-Raporu-.pdf> (13.07.2023)
- Erken, A. (2021). *Amerika ve modern Türkiye'nin oluşumu*. (Çev. Ebru Kılıç). İstanbul: VakıfBank Kültür.
- Fırat, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2002). Arap devletleriyle ilişkiler. Baskın Oran (Ed.). *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne olgular, belgeler, yorumlar, Cilt I 1919-1980 içinde* (s. 615-634). 5. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Gündüz, M (2015). *Osmanlı eğitim mirası: Klasik ve modern dönem üzerine makaleler*. İstanbul: Doğu Batı.
- Hale, W. (2013). *Turkish foreign policy: Since 1774*. 3rd edition. London: Routledge.
- Henze, P.B. (1992). *Turkey: Toward the twenty-first century*. California: RAND. <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/notes/2009/N3558.pdf> (10.04.2023)
- Haniff, G.M. (1981). Education as a strategy in foreign policy of the United States. *Journal of the Minnesota Academy of Science*, 47, 2, 24-26.
- İnan, K. (1993). *Dış politika*. İstanbul: Ötügen.
- İpşirli, M. (2021). *Osmanlı ilmiyesi*. İstanbul: Kronik.
- Karpat, K.H. (2012). *Türk dış politikası tarihi*. İstanbul: Timaş.
- Kodaman, B. (1991). Aşiret mekteb-i hümayun. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/asiret-mekteb-i-humayunu> (16.06.2023)

- Köse, M.Z. (2019). Mekteb-i Osmanî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mekteb-i-osmani> (17.06.2023)
- Lesser, I. ve Fuller, G. (1993). *Turkey's New Geopolitics: From the Balkans to Western China*. New York: Routledge.
- Mango, A. (1993). The Turkish model. *Middle Eastern Studies*, 29, No 4, 726-757.
- Mardin, Ş. (2002). *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu*. (Çev. İrfan Erdoğan). 3. baskı. İstanbul: İletişim.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2009). *2010 yılı bütçe raporu*. Aralık 2009. Ankara: MEB.
- Millî Savunma Bakanlığı (2022). *MSB 2021 yılı faaliyet raporu*. <https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/2021.pdf> (11.07.2023)
- Notable Fulbrighters: Head of State/Government (2023). <https://eca.state.gov/fulbright/fulbright-alumni/notable-fulbrighters/heads-stategovernment> (16.07.2023)
- Nye, J. J. (2003). *Amerikan gücünün paradoksu*. (Çev. R. İnan Aydın). Elips Yayıncılık.
- OECD (2021). *Education at a glance 2021*. <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/b35a14e5-en/index.html?itemId=/content/publication/b35a14e5-en> (24.07.2023)
- OECD (2022). *Education at a glance 2022*. <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/3197152b-en.pdf?expires=1692762156&id=id&accname=guest&checksum=15A7F371F1CE6D192E2E7FEC5943DF64> (24.07.2023)
- Polis Akademisi (2023). Uluslararası ilişkiler. <https://www.pa.edu.tr/uluslararasi-iliskiler.html> (14.07.2023)
- RG [Resmî Gazete]. (7460, 18 Mart 1950). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti arasında 27 Şubat 1946 tarihinde Kahire'de imza edilen Anlaşma gereğince temin edilen paraların kullanılmasına dair Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri hükümeti arasında Anlaşma. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7460.pdf> (14.07.2023)
- RG (7787, 17 Nisan 1951). "12709 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı", <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7787.pdf> (26.06.2023)
- RG (9947, 5 Temmuz 1958). Türkiye ve Orta-Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Teşkilat kanunu. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/9947.pdf> (14.07.2023)
- RG (18196, 19 Ekim 1983). Türkiye'de öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilere ilişkin kanun. 22-24. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18196.pdf> (12.06.2023)
- RG (21729, 15 Ekim 1993). Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi işbirliği sözleşmesi. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21729.pdf> (24.06.2023)
- RG (22675, 23 Haziran 1995). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti arasında Kırgızistan'ın başkenti Bişkek şehrinde Kırgızistan-Türkiye Masan Üniversitesi kurulmasına dair anlaşmanın onaylanmasının uygun bulunduğu hakkında kanun. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22675.pdf> (24.06.2023)
- RG (29033, 17 Haziran 2014). Türkiye Bursları Yönetmeliği. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/06/20140617-9.htm> (11.07.2023)
- RG (30908, 4 Ekim 2019). 1616 Sayılı Cumhurbaşkanı Kararı. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/10/20191004-22.pdf> (07.07.2023)
- RG (31157, 16 Haziran 2020). 2654 Sayılı Cumhurbaşkanı Kararı. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/06/20200616-2.pdf> (07.07.2023)

- RG (31387, 6 Şubat 2021). 3519 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/02/20210206-21.pdf> (07.07.2023)
- Rosenzweig, R.M. (1966). Foreign policy and education: A confusion of purposes. *Journal of Higher Education*, 37, 5, 277-280.
- TBMM Tutanak Dergisi (1991). Cumhurbaşkanlığı Turgut Özal'ın TBMM'nin 18 inci dönem 5inci yasama yılı açış konuşması. Dönem 18, Yasama Yılı 5, Cilt 63, Birinci Birleşim, 1 Eylül 1991. 4-9. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c063/tbmm18063001.pdf> (11.07.2023)
- TBMM Tutanak Dergisi (1993). Cumhurbaşkanlığı Süleyman Demirel'in 19 Dönem 3üncü yasama yılı açış konuşması. Dönem 19, Yasama Yılı 3, Cilt 39, Birinci Birleşim, 1 Eylül 1993. 28-39. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c039/tbmm19039001.pdf> (11.07.2023)
- Türkiye Maarif Vakfı [TMV] (2022). *Türkiye Maarif Vakfı 2021 faaliyet raporu*. İstanbul.
- TMV (2019). *2016-2019 faaliyet raporu*. İstanbul.
- TMV (2023). *Dünyada Maarif*. <https://turkiyemaarif.org/dunyada-maarif> (16.07.2023)
- Tuch, H. N. (1990). *Communicating with the world: U.S. public diplomacy overseas*. Palgrave Macmillan.
- www.fullbright.org.tr (2023). Türkiye Fullbright eğitim komisyonu. <https://fulbright.org.tr/hakkimizda> (16.07.2023)
- www.tsk.tr (2023). TSK askeri eğitim ve işbirliği faaliyetleri. <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=AskeriEgitimsBirliigi> (11.07.2023)
- www.turkiyemaarif.org (2023), Kuruluş amacı. <https://turkiyemaarif.org/page/hakkimizda> (11.06.2023)
- Yunus Emre Enstitüsü [YEE] (2023a). Harita. <https://www.yee.org.tr/tr/map> (11.07.2023)
- YEE (2023b). YEE Başkanı Ateş: 2023 yılındaki hedefimiz 1 milyon insana Türkçe öğretmek. 20.05.2023, <https://www.dha.com.tr/egitim/yee-baskani-ates-2023-yilindaki-hedefimiz-1-milyon-insana-turkce-ogretmek-2253714> (21.06.2023)
- YEE (2021). *Yunus Emre Enstitüsü faaliyet raporu 2020*. Ankara.
- Yükseköğretim Kurulu [YÖK] (2005). *Türk yükseköğretiminin bugünkü durumu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- YÖK (2022). Üniversite izleme ve değerlendirme genel raporu. <https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2022/2022-universite-izleme-ve-degerlendirme-genel-raporu.pdf> (04.06.2023)
- YÖK (2023a). Uyuşuna göre öğrenci sayıları raporu. <https://istatistik.yok.gov.tr> (16.07.2023)
- YÖK (2023b). Değişim programlarına katılan öğrenci sayıları. <https://istatistik.yok.gov.tr> (03.06.2023)
- YTB (2023). Türkiye Bursları. <https://ytb.gov.tr/daireler/uluslararası-ogrenciler/turkiye-burslari> (11.07.2023)

Kemalizm'in Yeniden İnşasında Bir Aydın Teşebbüsü: Doğan Avcioğlu'nun Devrim Gazetesi Yazıları Üzerine Bir Araştırma

İlhan Bilici*

Öz

Kemalizm, sekülerleşme ve uluslaşma sürecinde benimsenen yöntemlerin ve eylemlerin resmî ideolojisidir. Genel itibarıyla Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünceleri ile erken Cumhuriyet dönemi uygulama pratiklerine dayanan Kemalizm yeni bir ülkede yeni bir insan ve toplum inşa etme sisteminin tezahürüdür. Kalıplaşmış bir inanç sistemi olmaktan ziyade kavramın esnek, dinamik ve eklektik yapısı onu sürekli yorumlanabilir ve yeniden ele alınabilir kılmaktadır. Kavramın bu nevi kullanımı 1960'lı yılların aydınlarından Doğan Avcioğlu tarafından *Devrim Gazetesi* özelinde gerçekleştirilmektedir. Bu minvalde mevcut çalışmanın amacı Doğan Avcioğlu'nun anlam dünyasında Kemalizm'in nasıl yorumlandığının ortaya konulmasıdır. Bahse konu amaç doğrultusunda Avcioğlu'nun *Devrim Gazetesi*'ndeki yazıları incelenmeye tabi tutulmuştur. Çalışma yöntembilimsel olarak gömülü teori yaklaşımı benimsenerek desenlenmiştir. Bahse konu teori ile eş güdümlü kullanılan sürekli karşılaştırma yöntemi ise veri analiz metodu olarak belirlenmiştir. Yapılan analizler neticesinde Doğan Avcioğlu'nun Kemalizm'i sol bir perspektifle yorumladığı ve onu hasım güçler ile müttefik güçler metaforu ekseninde inşa etmekte olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kemalizm, Doğan Avcioğlu, *Devrim Gazetesi*, 9 Mart Cuntası.

An Intellectual Attempt in the Reconstruction of Kemalism: A Study on the Articles of Doğan Avcioğlu in Devrim Newspaper

Abstract

Kemalism is the official ideology of the methods and actions adopted in the process of secularization and nationalization. Kemalism, which is generally based on the thoughts of Mustafa Kemal Atatürk and the practices of the early Republican period, is the manifestation of a system of constructing a new person and society in a new country. The flexible, dynamic, and eclectic structure of the concept, rather than being a stereotyped belief system, makes it constantly interpretable and re-examinable. This kind of use of the concept is carried out by Doğan Avcioğlu, one of the intellectuals of the 1960s, specifically within *Devrim Newspaper*. In this context, the aim of the present study is to reveal how Kemalism was interpreted in Doğan Avcioğlu's world of meaning. In accordance with the aforementioned purpose, Avcioğlu's articles in *Devrim Newspaper* were examined. The study is methodologically designed by the grounded theory approach. The constant comparison method, which is used in conjunction with the theory in question, was determined as the data analysis method. As a result of the analyses performed, it was concluded that Doğan Avcioğlu interpreted Kemalism from a leftist perspective and built it on the axis of the metaphor of opposing forces and allied powers.

Keywords: Kemalism, Doğan Avcioğlu, *Devrim Newspaper*, 9 March Junta.

*Dr. Öğr. Üyesi | Recep Tayyip Erdoğan Üni., İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
bilici.ilhan61@gmail.com | ORCID: 0000-0002-4085-7274

DOI: 10.36484/liberal.1290905

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı:111, Yaz 2023, ss.151-176.

Gönderim Tarihi: 1 Mayıs 2023 | Kabul Tarihi: 22 Eylül 2023

Giriş

Osmanlı modernleşmesi nitelik itibariyle otokratik ve merkezi bir içeriğe sahiptir. Onun bu doğası *yeni yönetici sınıf* olarak güçlü bir bürokratik yapıyı beraberinde getirmiştir. Bu yapının en önemli sonuçlarından birisi Jön Türk Hareketi ve ideolojisidir. Siyasal bir ideoloji olarak Kemalizm de esas itibariyle böylesi bir düşünce dünyasının ardılı ve mirasın taşıyıcısıdır. Başka bir anlatımla Kemalizm, İmparatorlukta başlayan Türk modernleşmesinin daha doğru, sistematik ve güncel bir yorumudur (Berkes, 1975: 94). Jön Türk Hareketi'nin *imparatorluğu kurtarma* refleksi modern cumhuriyette *çağdaş uygarlık seviyesine* ulaşmaya evrilmiştir. Bu itibarla Kemalizm, Türkiye Cumhuriyeti'nin sekülerleşme ve uluslaşma sürecinde benimsenen yöntemlerin ve gerçekleştirilen eylemlerin resmî ideolojisidir. O yeni bir ülkede yeni bir toplum ve insan inşa etme ideolojisi olarak ortaya çıkmıştır. Genel itibariyle Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünceleri ile erken Cumhuriyet dönemi uygulama pratiklerinin bütününe dayanan Kemalizm, temel ilkeleri ve uygulama pratikleri itibariyle etkileri günümüze kadar sirayet eden farklı yorum ve anlamları barındırmaktadır. Türk siyasal yaşamı özelinde farklı yorumlara açık olan doğası “çatışmaları, kimlikleri ve kutupları şekillendirme yeteneği” itibariyle Kemalizm'i hem siyasal hem de toplumsal yaşamda önemli hale getirmiştir (Bölükbaşı, 2022: 1624). Köker'e (2016: 219) göre Kemalizm, “muasır medeniyet” seviyesine “devlet” eliyle ulaşmayı amaçlayan fikir sistemidir. Bu sistemde devlet hem iktisadi kalkınmayı gerçekleştirecek hem de Türk halkına yeni bir kültürün -Batılı normlara uygun- aşılmasına kaynaklık edecektir. Kışlalı'ya (1994: 15) göre ise Kemalizm “akla ve insancıl değerlere dayalı ‘çağdaş’ bir toplum özlemine yanıt veren, geri kalmışlıktan kurtulma istencini yansıtan bir ideolojidir.” Işıklı'ya (2001: 37) göre de Kemalizm, emperyalizm karşıtlığı ile geri kalmış mazlum toplumların kurtuluş bayrağının ilk defa yükseltilmesi onurunu taşıyan hareket olarak resmedilmektedir. Dolayısıyla ne geçmişin bekçiliği ne de kalıplaşmış bir inanç sistemi olarak Kemalizm değişen koşullar içerisinde sürekli olarak akılcı bir yenilenmeyle Türk devriminin sürdürülmesini (Kışlalı, 1994: 15), ulus inşa sürecinin lokomotifini, kurtuluş savaşının dinamizmini ve Kemalist modernleşmenin simgesini oluşturmaktadır. Bu itibarla Kemalizm güncel sosyo-kültürel, iktisadi ve siyasi konjonktüre bağlı olarak tanımı ve muhtevası değişime uğrayan ve kendini sürekli güncelleyen bir kavramdır (Mardin, 2017: 181). Başka bir anlatımla, Kemalizm sahip olduğu esnek yapı itibariyle çağdaş gelişmelere kayıtsız kalmayarak sürekli bir güncellenme, yenilenme ve dönüşüme maruz kalarak devrimsel bir sürecin aynası olmuştur. Bu aynaya sirayet eden yorumlardan birisi 1960'lı yılların sonu bir grup aydın tarafından çıkarılan haftalık Devrim Gazetesi ekseninde

vücut bulmuştur. Devrim Gazetesi “elli yıllık Cumhuriyet devrimlerinin istenilen ölçülerde başarıya ulaşamaması nedeniyle, aydınlar arasında duyulan öfkenin yeni bir çıkış yoludur” (Kaçmazoğlu, 2013: 70). Dahası 12 Mart 1971 askeri müdahalesine giden süreçte Doğan Avcıoğlu liderliğindeki *Devrim* Gazetesi olayların lokomotifini olmuş ve “Türk demokrasisindeki bu dramatik ‘iktidar oyunu’ sahnelenirken [...] belki en etkili rolü oynamıştır” (Özdemir, 2000: 29). İlgili literatür incelendiğinde *Devrim* Gazetesi'ne ilişkin araştırmaların sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Bu sınırlılığın nedenlerini üç noktada özetlemek mümkündür. Öncelikle *Devrim*'in nev-i şahsına münhasır bir düşünce yapısına sahip olması, ikincisi yenilgiyle sonuçlanan somut bir iktidar talebi içerisinde bulunması, üçüncüsü ise 12 Mart dönemi sonrasında Türk solunun güncel yaklaşımından uzaklaşmasıdır (Kara, 2008: 15).

Bu doğrultuda mevcut çalışmanın temel amacı Doğan Avcıoğlu'nun anlam dünyasında Kemalizm'in nasıl yorumlandığının ortaya konulmasıdır. Bu amacı gerçekleştirmek üzere 1969-1971 yılları arası haftalık yayımlanan *Devrim* Gazetesi'nde Doğan Avcıoğlu imzalı 76 yazı incelemeye tabi tutulmuştur. Böylesi bir incelemenin Türk siyasal yaşamında 9 Mart Cuntası olarak bilinen darbe girişiminin fikri altyapısının çözümlenmesi ile Türkiye'de sol düşüncenin kökenleri ve gelişimi noktasında literatüre güncel bir katkı sunacağı çıkarımında bulunulabilir. Çalışma yöntembilimsel olarak Glaser ve Strauss'un (1967) gömülü teori yaklaşımı benimsenerek desenlenmiştir. “Gömülü teori araştırması, zaman içinde ortaya çıkan farklı adımlara veya aşamalara sahip bir süreç veya eyleme odaklanmaktadır” ve çalışmanın kapsamında araştırmacının açıklamaya çalıştığı bir “hareket” veya bir eylem bulunmaktadır (Creswell ve Poth: 2018: 135). Bahse konu teori ile eş güdümlü kullanılan sürekli karşılaştırma yöntemi ise veri analiz metodu olarak belirlenmiştir. Veri elde etme ve analiz adımları eş zamanlı olarak, elde edilen verilerin sürekli karşılaştırılması ve değerlendirilmesi yoluyla yürütülmüştür. Bulguların geçerliliğinin tesisi için “araştırmacı önyargısını netleştirmek ve içgözlemsel olmak” (Creswell ve Poth, 2018: 341) stratejisi geçerlilik stratejisi olarak benimsenmiştir. Öte yandan, elde edilen verilerin güvenilirliğini sağlamak gayesiyle Corbin ve Strauss'un (2015: 815-829) *kontrol noktası* olarak tanımladığı ve bir gömülü teori çalışmasının yöntembilimsel tutarlılığı, kalitesi ve uygulanabilirliğini sorgulayan teknikler araştırma kapsamına alınmıştır.

Bu minvalde, ilk olarak araştırmanın metodolojik çerçevesi çizilmiştir. Akabinde, kısaca Doğan Avcıoğlu'nun biyografisine yer verilmiştir. Sonrasında veri kaynağı olarak *Devrim* Dergisi detaylıca ele alınmış ve araştırmanın bulguları Kemalizm üst kategorisi altında hasım güçler ve müttefik güçler metaforları olmak üzere iki alt kategoride açıklanarak tartışılmıştır.

Araştırmanın Yöntembilimi ve Analiz Yöntemi

Strauss ve Corbin (1998: 3) yöntembilim olgusunu “sosyal gerçekliği düşünmenin ve incelemenin bir yolu” olarak tanımlarken yöntem kavramını “verilerin toplanması ve analizi için [kullanılan] bir dizi prosedür ve teknik” şeklinde ifade etmektedir. Bu doğrultuda, yöntembilim olgusu bahsi geçen veri analiz prosedür ve tekniklerini de kapsamına alan araştırma deseni ve çerçevesi olarak dile getirebilir. Mevcut çalışma, veri kaynağı ve verilerin elde edilip analiz edilmesi süreçlerini dikkate alarak Glaser ve Strauss (1967) tarafından inşa edilerek nitel araştırma literatürüne kazandırılan gömülü teoriyi yöntembilim olarak benimsemiştir. Charmaz’dan (2006: 5-6) aktarıldığı üzere gömülü teorinin temel ve belirleyici vasıfları şu şekilde ifade edilebilir (Glaser ve Strauss, 1967; Glaser, 1978; Strauss, 1987):

- Veri toplama ve analizinin eşzamanlı devam etmesi,
- Önyargılı mantıksal olarak çıkarılan hipotezlerden değil, verilerden analitik kodlar ve kategoriler oluşturulması,
- Analizin her aşamasında karşılaştırmalar yapmayı içeren sürekli karşılaştırma yönteminin kullanılması,
- Veri toplama ve analizinin her adımında teori geliştirmenin ilerletilmesi,
- Kategorileri detaylandırmak, özelliklerini belirlemek, kategoriler arasındaki ilişkileri tanımlamak ve boşlukları belirlemek için not yazılması,
- Örneklemenin, popülasyonu temsil etmeyi değil, teori oluşturmayı amaçlaması ve
- Bağımsız bir analiz geliştirdikten sonra literatür taramasının yapılması.

Yukarıda belirtilen temel özellikler ışığında mevcut çalışmada veri toplama ve analiz süreçleri eşzamanlı olarak sürdürülmüş, elde edilen verilerden analitik kodlar ve kategoriler oluşturulmuş, analiz yöntemi olarak sürekli karşılaştırma yöntemi benimsenmiş ve veri elde etme ile analiz süreçlerinin her bir adımında kategorileri kapsamlı bir şekilde irdelemek ve olası eksiklikleri en aza indirmek gayesiyle açıklayıcı notlar yazılarak veri toplama ve analiz süreci titizlikle yürütülmüştür.

Bu bağlamda, araştırma yöntembiliminin yanında analiz yönteminin de tanımlanması analiz sürecinin daha iyi anlaşılması için önem arz etmektedir. Gömülü teorinin vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul gören sürekli karşılaştırma yöntemi (Glaser ve Strauss, 1967) araştırmanın analiz yöntemi olarak benimsenmiş ve bahse konu yöntemin gerektirdiği şekilde analiz süreci devam ettirilmiştir. Charmaz (2006: 187) sürekli karşılaştırma yöntemini

“verileri verilerle, verileri kategoriyle, kategoriye kategoriyle ve kategoriye kavramla karşılaştırmaya yönelik tümevarımsal süreçler yoluyla art arda daha soyut kavramlar ve teoriler üreten bir analiz yöntemi” olarak tanımlanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, veri elde etme ve analiz süreçleri ayrı ayrı devam eden bağımsız süreçler değil, iç içe ve aralıksız yürütülen eş zamanlı süreçlerdir. Mevcut çalışmada da gömülü teori yöntembiliminin bütüncül parçası olan sürekli karşılaştırma yöntemi uygulanarak veri kaynağı analiz edilmiş ve eş zamanlı olarak tümevarımsal kategorileştirme vasıtasıyla analiz süreci neticelendirilmiştir.

Geçerlilik ve Güvenirlik

Creswell ve Poth (2018: 334-338) nitel araştırmalarda geçerliliğin önemi, tanımı ve tesisine yönelik birçok görüşün var olduğunu altını çizerek kendilerince uygun bulunan ve uygulanan yöntem ve teknikleri araştırmacı, katılımcı ve okuyucu ya da değerlendirici objektifleri olarak üç başlık altında ele almışlar ve geçerlilik kavramını bulguların doğruluğunu değerlendirme girişimi olarak ifade etmişlerdir. Geçerlilik kavramı ile eş güdümlü olarak, güvenilirlik olgusu ise elde edilen bulguların birden çok kodlayıcılar elindeki tutarlılığı şeklinde tanımlanmaktadır (Creswell ve Poth, 2018: 345).

Mevcut çalışma, araştırmacı tarafından benimsenmesi önerilen geçerlilik stratejilerinden “araştırmacı önyargısını netleştirmek ve içgözlemsel olmak” (Creswell ve Poth, 2018: 341) stratejisini geçerlilik stratejisi olarak benimsemiştir. Başka bir deyişle, verilerin elde edilip analizini gerçekleştirilmesi süreçleri boyunca verilerin geçerliliğinin tesis edilmesi amacıyla araştırmacı geçmiş ve mevcut deneyim, yönelim ve ön yargılarını titizlikle çalışmanın kapsamının dışına bırakmış, çalışmanın yaklaşımını ve yorumunu bu doğrultuda gerçekleştirmiştir.

Elde edilen bulgularının güvenilirliğinin tesisi içinse Corbin ve Strauss (2015: 815-829) tarafından *kontrol noktası* olarak ifade edilen ve bir gömülü teori çalışmasının metodolojik tutarlılığı, kalitesi ve uygulanabilirliğini irdeleyen teknikler araştırmanın metodolojik kapsamına dahil edilmiştir.

Devrim'e Öncülük Eden Bir Aydın: Doğan Avcıoğlu

“Türk Bonapartizminin en seçkin kuramcısı” (Özdemir, 2000: 45) kabul edilen Doğan Avcıoğlu 1926 yılında Bursa'da dünyaya gelmiştir. İlk ve orta öğrenimini doğduğu topraklarda tamamlayan Avcıoğlu siyasal bilimler ve ekonomi üzerine yükseköğrenimini tamamlamak üzere Fransa'ya gitmiştir. Bahse

konu çalışmalarını tamamladıktan sonra Türkiye'ye dönerek Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi (TODAİE)'nde araştırma asistanı olarak çalışmaya başlamıştır. Avcioğlu ayrıca bir dizi rapor ve araştırmalar gerçekleştirmek üzere Cumhuriyet Halk Partisi Araştırma Bürosu'nda çeşitli görevleri ifa etmiştir. Kalem kuvvetli bir aydın olan Doğan Avcioğlu dönemin muhalif süreli yayınları *Ulus*, *Akis* ve *Kim* gibi dergilerde yazılar kaleme almıştır. 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün kontenjanından Temsilciler Meclisi'ne girmiştir. Sonrasında ise 1961 Anayasası çalışmalarında Anayasa Komisyonu üyesi olarak görev almış ve Türk-İş Araştırma Bürosu Müdürlüğü yapmıştır (Hürkan, 2006: 83).

Doğan Avcioğlu 1961 yılında *Yön Dergisi*'ni çıkarmaya başlamıştır. Dönemin önde gelen sol ve sosyalist fikir aydınlarının fikir teatisinde bulunduğu adeta bir doktrin üretim merkezi gibi işlev gören *Yön* sosyalizmin topluma sunulmasına ve tanıtılmasına kaynaklık etmiştir (Bilici, 2022: 8). Avcioğlu'nun imtiyaz sahibi ve mesul müdürlüğünde planlı devletçi kalkınma tezi nin savunulduğu *Yön Dergisi* 1967 yılında 222. sayısı ile birlikte okuyucusuna veda etmiştir. Sonrasında ise Avcioğlu baskı rekorları kıran ve Türkiye'de bir hayli ses getiren *Türkiye'nin Düzeni* adlı kitabı yayımlamıştır. 1969 yılına gelindiğinde ise 1971'de kapatılan *Devrim* Gazetesi'ni çıkarmaya başlamıştır. "Radikal askerlerin sivil başbakanı" (Cemal, 1999: 338) tiplmesiyle Avcioğlu *Devrim*'i kavga aracı olarak kullanarak iktidara giden yolu inşa etmiştir. *Devrim* Gazetesi'nin 9 Mart cuntacıları ile olan münasebetleri ve askeri kanat ile olan yakın temasları dolayısıyla açılan 'Madanoğlu Davası'nda Avcioğlu tutuklanmıştır. Bir süre hapishane hayatından sonra serbest kalmıştır. Ancak ilerleyen mide kanseri sebebiyle fikir, eylem ve aksiyon adamı Doğan Avcioğlu 1983 yılında yaşamını yitirmiştir.

Doğan Avcioğlu yaşamı boyunca sürekli bir arayışın içerisinde bulunmuştur. Onu arayışa sevk eden ve düşünce dünyasını inşa eden çeşitli bazı aktörlerin ve tarihi hadiselerin önemi büyüktür. Onu daha yakından keşfetmek ve anlam dünyasına vakıf olabilmek adına bunlardan bahsetmek yerinde olacaktır. Avcioğlu'nun Fransa'da eğitim gördüğü dönemde etkisi altında kaldığı önemli aktörlerden birisi Fransa eski başbakanlarından Pierre Mendes France'dir. France'nin parlamentoya karşı güçlü hükümet stratejisini benimseyen Avcioğlu zamanla bu stratejiyi ordu, aydınlar ve gençlik üçlemesi ile uyarlayarak zinde kuvvetler söylemi olarak formüle etmiştir (Özdemir, 1987: 36; Özdemir, 2000: 13). Diğer taraftan Yves Lacoste de Avcioğlu'nun düşünce dünyasına katkı sağlayan isimlerden birisidir. Kolonyal varlığı henüz terk eden toplumların özellikle sosyalizme geçiş sürecinde takip edecekleri yol ve yöntemler noktasında Lacoste'nin etkisinde kalmıştır. 1960'lı yıllarda

gittikçe artan tartışmalar ekseninde *Bağımsızlık Okulu* ile şekillenmeye başlayan *azgelişmişlik* tartışmaları; *kapitalist olmayan yol* ile *milli demokratik devrim* tezleri; 1930'lu yıllarda Kadro geleneğinin temsilcisi Şevket Süreyya Aydemir'in devletçiliği ile Niyazi Berkes'in Osmanlı Tarihi tahlilleri; Mısır ve Peru gibi üçüncü dünya ülkelerinin *ilerici* antiemperyalist askeri manevraları; *Yön Dergisi*'nde yayımlanan çeviri eserler ile 1965 seçimleri dönemin etkili aydını Doğan Avcıoğlu'nun düşünce dünyasını şekillendirmiştir.

Doğan Avcıoğlu, düşüncesini eyleme dökmeye odaklanan bir entelektüeldir. Yaşamı boyunca azgelişmiş bir ülkedeki toplumsal gerçekliğe bağlı iktidar stratejisi ortaya koyarak ona sadık kalmayı başarabilmiştir. Özellikle 1961, 1965 ve 1969 seçimleriyle ortaya çıkan siyasi tablo Türk demokrasisinin işlevsizliği bağlamında değerlendirilmiştir. Bu minvalde, kestirme bir iktidar stratejisi çıkış yolu olarak telakki edilerek Avcıoğlu'nun kişiliğinin önemli bir parçası olmuştur (Gencer, 2020: 326). Bir devrim ideolojisi oluşturma gayretiyle Erken Cumhuriyet dönemi Kadro Hareketi'nin siyasi tezlerini 1970'li yıllar Türkiye'sinde hayata geçirme çabası içerisinde bulunmuştur (Şahbaz, 2018: 11). Özellikle *Devrim* Gazetesi'nde üstlendiği misyon ve ona öncülük etmesi Avcıoğlu açısından bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü bahse konu gazete Avcıoğlu'nun eylem ve aksiyon odaklı düşünce dünyasının adeta bir yansıması olmuştur. Türk demokrasisinin dramatik "iktidar oyunu" 12 Mart 1971 askeri muhtırasına giden süreçte Avcıoğlu katalizör görevi üstlenirken *Devrim* Gazetesi de "belki en etkili rolü oynamıştır" (Özdemir, 2000: 29). O halde bahse konu yayını ele almak ve incelemek mevcut çalışma açısından önemli hal almaktadır.

Türk Siyasal Yaşamında Eylem ve Aksiyonun Adı: *Devrim* Gazetesi (1969-1971)

Türk siyasal yaşamı açısından 1969 seçimleri Adalet Partisi'nin (AP) tek başına iktidara gelmesi ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile Türkiye İşçi Partisi (TİP) gibi sol muhalefet partilerinin bekledikleri performansı sergileyememeleri gibi önemli sonuçlara yol açmıştır. Seçimler sonucunda solda meydana gelen derin hayal kırıklıkları işlevselliği açısından Türk demokrasisinin sorgulanmasına yol açmıştır. 1965 seçimlerine nazaran oyları azalan ve popülaritesini yitirmeye başlayan sol yeni bir düzen değişikliğinin ya da arayışının öncüsü ve mimarı olmuştur. Bu arayışta şüphesiz ki parlamenter demokrasi elimine edilen başarısız bir girişim olarak düşünce dünyasında yer edinmiştir. Bir tür rejim dışı ya da anti-demokratik iktidar stratejilerinin gerekliliği süreli yayınlar özelinde işlenmeye ve topluma sunulmaya başlanmıştır.

Devrim Gazetesi özünde böylesi bir siyasi atmosferin ürünüdür. Dolayısıyla *Devrim*, seçim sonuçları ile ortaya çıkan manzara ve umutsuzluk karşısında “tek umudun devrim olduğu” fikriyatının bir tezahürüdür (Şahbaz, 2018: 3). Başka bir anlatımla *Devrim*’in öyküsü “Doğan Avcıoğlu ve yakın arkadaşlarının anayasa dışı yoldan iktidar olma serüvenleridir” (Özdemir, 2000: 22).

Devrim Gazetesi 1969 genel seçimlerinin hemen ardından 21 Ekim 1969 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. 12 Mart Muhtırası sonrası sıkıyönetim komutanlığınca 79. sayısıyla okuyucusuna veda etmiştir. *Devrim* gazete ebatlarında haftalık sekiz sayfadan oluşan ve kesintisiz yayınlanan süreli bir yayındır. Gazetesi sahibi ve finansörü CHP Milletvekili Cemal Reşit Eyüboğlu’dur. Doğan Avcıoğlu ise genel yayın müdürüdür. Yazı işleri müdürlüğü ise Uluç Gürkan ile Hasan Cemal arasında dönüşümlü yapılmıştır. Gazete yayın hayatı boyunca sarı zemin üzerindeki kırmızı DEVRİM başlığının hemen altında kırmızı ve büyük harflerle Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün “İdare-i Maslahatçılar Esaslı *Devrim* Yapamaz” ifadesi ile ay yıldızlı damgayla “Türkiye İçin” ibaresini manşete taşımıştır. Atatürk’ün bu ifadesi ile ortaya konulmak istenen şey gayet açıktır: “Reformcular yapamazlar; Türkiye’nin devrimcilere gereksinimi vardır: seçilen haberlerin ve makalelerin bileşimi ile derginin [gazetenin] saldırgan üslûbu bu savı doğrula[r]” (Landau, 1979: 122) niteliktedir. Gazetenin hedef ve okuyucu kitlesi de bu sava yöneliktir ki Avcıoğlu’nun devrimci ordu gücüne karşılık gelen “askerler, kısmen bürokratlar ile parlamenterler, akademisyenler, öğretmenler ve üniversiteli devrimci gençler” *Devrim*’in muhataplarını oluşturmaktadır (Gencer, 2020: 217). Gazete siyasal yaşamda etki edebilmiş olmalı ki dönemin Başbakanı Süleyman Demirel tarafından *Devrim*’e ilişkin şu değerlendirmeler yapılmaktadır (Cemal, 1999: 26):

31 Mart vak’asında *Volkan* gazetesinin yaptığı kışkırtmayı 1960 öncesinde *Akis* dergisi yaptı. 1971 öncesinde de *Devrim* gazetesi aynı görevi ifa etti. *Devrim* gazetesi Ordu’da çok okunuyordu. 1969’da Fethiye’den Bodrum’a gitmek üzere jandarma botuna bindim. Güvertede otururken deniz tuttu. Uzanayım diye komutanın odasına çıktım. Baktım *Ant* ve *Devrim* gazetesi var. Bunların fikri halkla devrim olmaz, askeri etkilemek, onu kazanmak gerekir.

Dolayısıyla *Devrim* her haber ve yorumuyla askeri darbeye hazırlamaya yönelik “tek parti” hayalinin “en büyük silahı” olmuştur (Cemal, 1999: 217).

Devrim Gazetesi ‘*Devrim Bildirisi*’ isimli bir hitabe ile okurlarının karşısına çıkmıştır. Birinci sayısında imzasız yayınlanan bildiri gazetenin son sayfasında tam boy kaleme alınmıştır. Bildiri gazetenin yayın hayatı boyunca işlenecek konuların bir manzumesi şeklinde okunabilir. Çünkü “Kemalizm...Laiklik...Emperyalizm...Petrol...Feodalizm...Siyasi partiler...Kalkınma...Az Gelişmişlik...Sanayii...Tarım...Modernleşme...Tefecilik...Gecekondulaşma...İşsizlik...Eğitim...

Sağlık...Adaletsiz gelir dağılımı...Yatırım...Tasarruf...İthalat...İhracat...Ordu... Sosyal adalet...İsraf...Mutlu azınlık...Bankacılık...Kooperatifçilik...Toprak reformu...Çok partili hayat...Genel oy...Milli irade...Köy Enstitüleri” (Devrim Gazetesi, 1969: 8) gibi konularına “Neden kalkınamadık?” (Devrim Gazetesi, 1969: 8) ve “Nasıl kalkınırız?” (Devrim Gazetesi, 1969: 8) soruları sorularak Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik, iktisadi ve siyasal sorunlar ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerileri ortaya konulurken yarıda bırakılan Kemalist devrimin tamamlanması için Kemalistlere ödevler yükleyen bir üslup ile kaleme alınmıştır. Dolayısıyla bildiride Türkiye'nin siyasi yapısının değişimi gerçekleşmediği müddetçe ülkenin içinde bulunduğu sorunların çözülemeyeceği vurgulanmaktadır. Bildiride dikkat çeken bir diğer husus ise Mustafa Kemal Atatürk'ün üç kalpaklı fotoğrafı ile birlikte üç sözüne referans verilmesidir. Bildiri gerçek devrimcinin parolası olarak “Halka rağmen, halk için” değil, “halkla beraber, halk için devrim” (Devrim Gazetesi, 1969: 8) şiarıyla Kemalist devrimin sürdürülebilmesi ve antikemalist gidişin tersine çevrilmesi adına bir çağrıdır.

Bu çağrıya kulak veren ve *Devrim*'de çeşitli düzeylerde yazılar kaleme alan önemli entelektüeller bulunmaktadır. *Yön Dergisi* ile mukayese edildiği zaman *Devrim* Gazetesi'nde oldukça dar bir yazar kadrosuna rastlamak mümkündür. Ancak *Yön*'deki çekirdek kadronun önemli bir kısmını *Devrim*'de görmek mümkündür. Bu kadroyu Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk, İlhami Soysal, Çetin Altan, Uğur Mumcu, Uluç Gürkan ve Hasan Cemal oluşturmaktadır. Kurucu kadronun yanında düzenli olmamakla birlikte çeşitli düzeylerde yazılar kaleme alan MBK üyesi ve Tabii Senatörler, 14'ler grubun üyeleri, asker kökenli kişileri, yazar ve akademisyenler bulunmaktadır. Sami Küçük, Ekrem Acuner, Muzaffer Karan, Orhan Kabibay, Cemal Madanoğlu, Cahit Tanör, Adalet Ağa-oğlu, Altan Öymen, İlber Ortaylı, Muammer Aksoy, Nimet Azık, Şevket Süreyya Aydemir, Türkkaya Ataöv, Yıldız Sertel, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Turhan Selçuk gibi isimlerin düz yazı, şiir ve karikatürleri yayınlanmıştır. Bununla birlikte gazetede yabancılara ait tercüme yazıları da yer almıştır. Bu isimler arasında “1968'de batıdaki gençlik eylemlerinde 3 M (Marks, Mao, Marcuse) sloganıyla ön plana çıkarılan filozof Herbert Marcuse, Prof. B. Abrahamsson, Carrol Quigley, G. Mirsky, Pierre Maes, Jean Paul Sartre” (Hürkan, 2006: 69) Fidel Castro ve Maurice Duverger gibi isimler yer almıştır. Bahse konu yazar kadrosundan da anlaşılacağı üzere *Devrim* Gazetesi'nde politika, ekonomi, tarih, edebiyat, sanat, felsefe ve eğitim gibi konular işlenmiştir. Ancak, *Devrim* Gazetesi belirli bir amacı gerçekleştirme misyonu ile kurulduğundan ve o doğrultuda yayın hayatını sürdürdüğünden güncel olaylara değinmekten ziyade daha çok askeri bir devrimin önünü açacak konulara ağırlık verilmiştir.

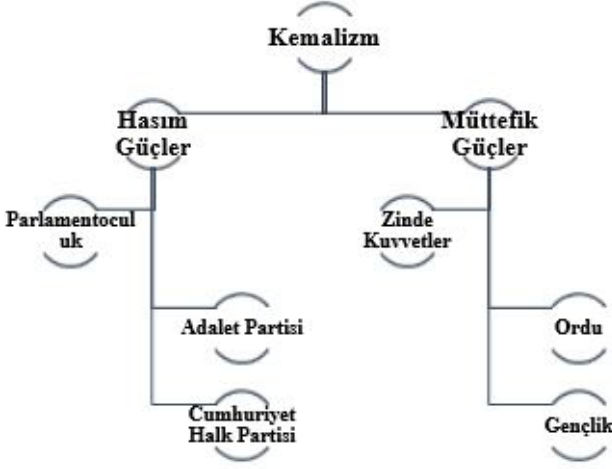
Bu itibarla gazetede ele alınan konuların ulaşılmak istenen nihai hedefle sınırlı kaldığını ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla o, “klasik bir haber dergisi” olmaktan ziyade daha çok bir tür “vaziyet alışı” (Hürkan, 2006: 87-88). Bu bağlamda, *Devrim*’in “salt bir yayın organı ya da fikri zemin olarak” ele alınması doğru bir yaklaşım olmasa gerektir (Kara, 2008: 28). Çünkü “Türkiye’nin sorunlarını çözecek ve tam bağımsızlığını sağlayacak tek yol olduğundan sürekli devrim çağrısında bulunul[muştur]” (Landau, 1979: 123).

Gazetenin önemli simalarından Hasan Cemal bir tür kavga aracı olan *Devrim*’in amacını Avcıoğlu’nun şu satırlarıyla hatıratında yer vermektedir: “1960’larda Yön’le Türkiye’nin yönünü belirledik. Şimdi o yöne gitmek için *Devrim*’le devrim yapacağız” (Cemal, 1999: 204). Türkiye’nin içinde bulunduğu sosyo-kültürel, iktisadi ve siyasi sorunların çözümü ve tam bağımsız bir toplumsal yapının tesisi için devrimin gerekliliği vurgulanmıştır. Bu doğrultuda çeşitli yazı ve haberlerle meşrulaştırılan demokrasi karşıtlığı için alternatif bir iktidar stratejisi olarak *parlamentodışıcılık* benimsenmiştir. Zaten gazetede işlenen konular tartışmaya açılan başlıklar *Devrim*’in belirli bir misyona odaklandığı ve o doğrultuda faaliyet yürüttüğünü gözler önüne sermektedir. Yön’ün devamı olarak nitelendirilen *Devrim* arasındaki farklılıklar bu durumu doğrular niteliktedir. Öncelikle Yön geniş bir yazar kadrosuna sahipken *Devrim* çok daha küçük ve sınırlı bir çekirdek kadroya kapılarını açmıştır. İşlenen konuların niteliği ve çoksesselik itibarıyla de farklılıklar mevcuttur. “Solun ve sosyalizmin envai çeşit konularının ve daha birçok tartışmaların yaşandığı Yön yerine, daha Kemalizm merkezli, ordu ve gençliğin, zinde güçlerin ağırlıkla hitap merkezi olduğu bir Devrim söz konusudur” (Şahbaz, 2018: 3-4). Benzer bir ifadeyle, “*Devrim*’de amaç, Yön’de yapıldığı gibi sosyalist fikirleri tartışıp yaygınlaştırmak ve halka aktarmak değil, bir eylem çağrısı ve programı ortaya koymak olduğundan yazar kadrosu, seslenen kitle ve söylem farklıdır” (Gencer, 2020: 216). Bu itibarla *Devrim*, *Yön Dergisi*’nde geliştirilen iktidar stratejisinin hayata geçirilme safhası, aşaması ya da alanı olarak görülebilir. Bu minvalde *Devrim* Gazetesi yayın hayatı boyunca iktidar müttefikleri ile iktidar programını (Özdemir, 2000: 338) ortaya koyarak iktidar stratejisini hedefe ulaştıracak toplumsal kesimlerin sesi olmuştur. Dolayısıyla “Türkiye için özgün olarak tasarlanan, ancak Kemalist Devrim ve Kapitalist Olmayan Yoldan Kalkınma tezlerinden de önemli ölçüde etkilenen Ulusal Kurtuluş Devrimi tezinin” savunulduğu *Devrim* Gazetesi belirli “bir siyasal çevre-örgütün sözcüsü” olmuştur (Kara, 2008: 16). Avcıoğlu’nun ekibini oluşturan bu çevre-örgütün aktörleri “önemli ölçüde akademik çevreler, öğretmenler, bürokratlar ile 27 Mayısçılar’a dayanmaktadır. Ordu içinde ciddi prestiji olan 27 Mayısçılar’dan Madanoğlu ve Köksal’ın etrafında ise emekli

ve muvazzaf bir subay grubu bulunmaktadır. *Devrim* gazetesi, bu iki grubun birleşmesinden oluşan hareketin sözcülüğünü üstlenmiştir” (Kara, 2008: 38).

Sürelî bir yayın organı olan *Devrim* Gazetesi'nin amacı Mustafa Kemal Atatürk'ün inşa etmiş olduğu yarı yolda bırakılmış ve yolundan saptırılmış çağdaş uygarlık seviyesinin izlerini takip etmek ve çok partili siyasal yaşam ile birlikte sekteye uğrayan bu ilerlemenin bir şekilde yeniden hâkim kılınmasını sağlamaktır. Diğer bir ifadeyle gazetenin amacı tek parti döneminde başlatılan ulusal kurtuluş devrimini 1970'li yıllarda tüm sonuçlarıyla birlikte uygulanmasını sağlamaktır. Bu doğrultuda, kapitalist iktidar ilişkilerinin ve toplumsal yapılarının ortadan kaldırılması, çağdaş bir toprak devriminin yapılması, devletleştirmenin gerçekleştirilmesi, ağır sanayiye öncülük edecek bir devletçilik politikasının benimsenmesi, ulusal ordu özleminin giderilmesi ve *yurtta sulh cihanda sulh* esasına dayanan Atatürkçü bir dış politikanın hayata geçirilmesi gibi amaçlar takip edilmiş ve Kemalizm'in izinden giden bir Türkiye hayali *Devrim*'in satırlarına nakşedilerek *asker-sivil-aydın* zümre ittifakının kurulması gerektiği merkezi bir tema olarak gazetenin amaçları arasında yer almıştır. Bahse konu ittifakın oluşabilmesi adına tam bağımsız bir Türkiye, anti-kapitalist, anti-feodalist ve yoksulluk karşıtlığı gibi söylemler benimsenmiştir. Türkiye gibi geri kalmış toplumlar için kalkınma yolunda aranabilecek ve başvurulabilecek en kestirme yol bu görülmektedir. Köklü reformların hızlı bir şekilde hâkim kılınabilmesi devrimci adımların atılabilmesine bağlı kılınmıştır. Bunun için de gazetede devrimci bir politik sistem arayışı hâkimdir. Bu arayışta *Devrim*'in temel amacı askeri bir müdahale ile çok partili siyasal yaşama son vermektir. Kemalist aydın, asker ve sivil kanattan müteşekkil bir cephe oluşturularak ordunun askeri bir müdahale ile bu sürece öncülük etmesi amaçlanmaktadır. Bu noktada üzerinde durulması gereken bir başka husus gazetenin yayın politikası gereği kullanılan ihtiyati dildir. *Devrim*'in amaçları arasında yer alan bu politika ile askerin ürkütülmemesi ve ordu içerisinde etkin olma arzusu esas alınmıştır (Tığlı, 2005: 94-95). Askerin hassasiyet gösterdiği Kürt sorunu ve komünizm gibi konulara gazetede yer verilmemesi bu durumu doğrular niteliktedir (Cemal, 1999: 137). Ancak, geri kalmış toplumlarda ordunun oynayabileceği ilerici rolü değerlendiren Marksist terminoloji *Devrim* sayfalarında karşılık bulmaktadır. Stratejik bir yaklaşım olarak bu durum *Devrim*'in siyasî tezlerinin okuyucu karşısında karşılık bulması ve meşrulaştırılması noktasında benimsenen bir manevradır.

Bulgular

Şekil 1. Bulgulara ilişkin özet şema.

Çalışmanın bu kısmında sürekli karşılaştırma yöntemi neticesinde elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Bu bağlamda, araştırma kapsamında edinilen bulgular, Kemalizm ana kategorisi altında hasım güçler ve müttefik güçler metaforu ile açıklanmış ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Kemalizm

Kemalizm Doğan Avcıoğlu'nun düşünce dünyasında merkezi bir temadır. Ayrıca, o merkezi bir tema olarak kalmayıp bir devrim stratejisi olarak da karşılık bulmaktadır. Çünkü geri kalmış bir toplum olarak Türkiye'nin politik bağımsızlığını henüz ekonomik temel üzerine inşa ederek tam bağımsızlığını elde edememiş, feodalizmin ülke sathında alt üst yapılarıdaki etkilerini ortadan kaldıramamış, geniş halk kitleleri iktisadi özgürlüğe kavuşmamış ve ülkenin iktisadi kalkınmasını tamamlayamamış olması bu stratejinin inşasında temel gerekçe oluşturmaktadır. Bu gerçeklikten hareketle Avcıoğlu Kemalist devrimin henüz amacına ulaşamadığına inanmaktadır. Bu bağlamda Kemalizm, “bağımsız, kalkınmış, uygar ve gerçekten demokratik bir Türkiye” ortak özlemini besleyen halkçı ve ulusçu güçler için Kemalizm bahse konu özlemin bir ifadesidir (Avcıoğlu, 1969ç: 1) ve bu ifade hiçbir şekilde güncelliğini yitirmemiştir. Avcıoğlu *Devrim* Gazetesi'nde “Kemalist Devrim”de neden hala ısrarcı olunduğuna dair değerlendirmelerini “Kemalizmi iyi anlamak gerek” başlıklı yazısında ele almaktadır (Avcıoğlu, 1969ç: 1):

Kemalizm, her şeyden önce, bâzılarının “Batılılaşma” adını verdikleri Tanzimat'la başlayan uydulaşma ve sömürgeleşme sürecine karşı milliyetçi bir tepkidir. Bu tepki,

daha Nâmık Kemal günlerinde, “Avrupa neden üstün? Türkiye Avrupa gibi üstün duruma nasıl gelebilir?” Sorusuna cevap arama biçiminde ortaya çıkmıştır. (...) Medeniyeti getirebilmek için her şeyden önce, emperyalizmin boyunduruğundan kurtulmak gereklidir. Bugün için de geçerli olan bu gerçek, ilk kez Atatürk tarafından tam bağımsızlık ilkesiyle ortaya atılmıştır. Tam bağımsızlık, duygusal bir milliyetçi talep değil, kalkınmanın ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmanın vazgeçilmez ön şartıdır. Peki, bağımsızlık elde edilince kalkınma nasıl gerçekleştirilecektir? Alt ve üst yapısıyla feodal olan bir düzen üzerine, buhar makinası ve lokomotifleriyle medeniyeti ithal edip yerleştirmek mümkün müydü? Nâmık Kemal ve Ziya Gökalp, bunun mümkün olabileceğini düşünmüşlerdir. İlk kez Atatürk, “Feodal yapı üzerine sanayi uygarlığı aşılanmaz. Uygarlığa giden yol, içeride düzen değişikliğini gerektirir.” tezini açıkça ortaya koymuştur.

Avcıoğlu'nun Kemalizm tanımlaması ya da inşası özgün milliyetçilik ideolojisi üzerine bina edilmektedir. Ancak, bu inşa sürecinde emperyalizme dair mutlak anlamda bir karşıtlık söz konusudur. Emperyalizmin boyunduruğundan kurtulmak, düzen değişikliğini sağlamak ve kısa sürede uygarlığa ulaşma tahayyülünde bulunan bir toplumun bahse konu amaçları gerçekleştirmek üzere başvurabileceği en kestirme yol “Devrim”dir. Zira bu devrim Millî Mücadele'nin Ulusal Kurtuluş Devrimi'ne karşılık gelmektedir ve “Bir Ulusal Kurtuluş Devrimi” olarak Kemalizm'in amacı “yalnızca siyasal bağımsızlığı gerçekleştirmek değildir (Avcıoğlu, 1970m: 1). Tam bağımsızlığa ulaşabilmek için, sömürge düzeninin ülkedeki bütün dayanaklarının tasfiyesi ve sağlam bir sanayi temelini kurulması[dır]” (Avcıoğlu, 1970m: 1) ve ülkedeki feodal düzenin kalıntılarını ortadan kaldırmak gerekmektedir. Fakat, çok partili siyasal yaşamın tanıtılmasından itibaren “cici demokrasi, çağdaş uygarlığın değil, yeniden sömürgeleşme sürecinin politik düzeni olmuştur” (Avcıoğlu, 1970m: 1). Devrim stratejisinin meşrulaştırılması amacıyla Atatürk'ün sözlerinden alıntılar yapılmaktadır. Bu minvalde Avcıoğlu, Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı sonrası dile getirdiği “Devrimin kanunu mevcut kanunların üstündedir. Bizi öldürmedikçe, bizim kafalarımızdaki cereyanı boğmadıkça başladığımız devrim bir an bile durmayacaktır. Bizim devrimlerimizden sonra da bu böyle olacaktır” (Avcıoğlu, 1970b: 1) şeklindeki değerlendirmelerine atıf yapmaktadır. Avcıoğlu'nun bu manevrası yarıda kalan Kemalist devrim dönemin şartlarına uygun olarak yorumlanıp sürdürülmesi gerektiğine ilişkin gerekçe sunmaktadır. “Halkın ve bütün ulusçu güçlerin el ele” vererek gerçekleştireceği devrime “tam bağımsızlık ve düzen değişikliği mücadelesiyle ulaşılabilecektir” (Avcıoğlu, 1969ç: 1). Tam bağımsızlık kavramının açıklanmaya ihtiyacı vardır. Kemalizm'e dönüşün adı olmakla birlikte tam bağımsızlık yabancı sermayeye, yabancı askeri üstlere ve yeni bir dış politikanın benimsenmesi gerektiğine karşılık gelmektedir. Bu doğrultuda Kemalist tez “bağımsızlık içinde, devrim yoluyla düzen değişikliğini gerçekleştirmek ve kısa sürede çağdaş uygarlığa ulaşmak” şeklinde değerlendirilerek “doğru ve bugün için de

geçerli” (Avcioğlu, 1969ç: 1) bir ideoloji olarak sunulmaktadır. Bu ideolojinin savunulması ve mevcut düzenin tasfiyesi Kemalizm’in iki ana hedefi olan tam bağımsızlık ve çağdaş uygarlık aracılığıyla bütün devrimcilerin eylem birliğiyle gerçekleşebilir. Zira bu mücadele salt bir ulusal sorun olmaktan ziyade sınıfsal bir niteliğe de sahiptir. İlâveten, Ulusal Kurtuluş Devrimi’nde “gücünü bir yarı sömürge kapitalizminden alan tutucular koalisyonunun ekonomik ve politik egemenliğine son verilmesi” (Avcioğlu, 1970m: 1) zorunlu bir teşebbüs olarak resmedilmektedir. Avcioğlu böylesi bir tabloyu çizirken Kemalizm’i hasım ve müttelik kuvvet dikotomisi üzerine bina etmektedir.

Hasım güçler

Hasım güç kavramsallaştırması Doğan Avcioğlu’nun Kemalizm inşasında önemli bir yer edinmektedir. Başını kapitalizmin çektiği bu kavramsallaştırmada parlamentoculuk (çok partili siyasal yaşam), Adalet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi hasım kuvvetleri oluşturan güçler arasında konumlandırılmaktadır. Ancak, kapitalizmin önemi yadsınamaz derecededir. Çünkü bahse konu diğer güçler ona hizmet eder ve aracı rol üstlenir nitelikte görülmektedir. O halde sırasıyla bu kuvvetlerin nasıl ele alındığına bakmak Avcioğlu’nun Kemalizm’i inşası noktasında yararlı olacaktır.

Avcioğlu’na göre “dışa bağımlılık, geri bir tarım, gecekondulu sanayi ve artan toplumsal huzursuzluk demek” olan kapitalizm aynı zamanda “büyük arazi sahiplerinden komprador burjuvaziye ve onun Anadolu’da gittikçe genişleyen kollarına kadar uzanan dışa bağı en geri güçlerin toplumsal düzeni demektir” (Avcioğlu, 1970m: 1). Bu toplumsal düzende Türkiye, “emperyalizme ulaştığına açıktır. Tutucular koalisyonu, emperyalizmi, bir zenginleşme aracı ve hayat sigortası diye, baştaçı ediyor” (Avcioğlu, 1970c: 1). Bugün Amerikan hegemonyası altında bulunan Türkiye emperyalist ülkeler tarafından empoze edilen yabancı sermayeye bağımlı bir kapitalist gelişme sürecinin içerisinde geçmektedir (Avcioğlu, 1970g: 1). Bu itibarla, Türkiye’nin her alanına nüfuz eden böylesi bir yapının bulunduğu siyasal, toplumsal ve iktisadi formasyonda Ulusal Kurtuluş Devrimi’nin gerçekleştirilmesi yaşamsal bir öneme sahiptir.

Türkiye gibi az gelişmiş toplumlarda parlamentoculuk (çok partili siyasal yaşam), emperyalizmin gelişim göstermesine katkı sağlayan araçların başında yer almaktadır ve Türkiye emperyalist ülkelerin baskısıyla Batı politik sistemlerin/kurumların ithalini gerçekleştiren ülkelerin başındadır. Ancak, bu süreç modern cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Mustafa Kemal’in milli politikaları vesilesiyle önemli ölçüde sonlandırılmıştır. Lakin çok partili siyasal hayatın tanıtılmasıyla birlikte ülke tekrar kapitalizmin güdümüne girerek

tek parti döneminin kazanımları ve Kemalist devrimleri feda edilmiştir. Bu husus özelinde Avcıoğlu şu satırları kaleme almaktadır (Avcıoğlu, 1969d: 1):

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Amerika ile sıkı ilişkilerin başlaması üzere, Türkiye, yeniden bir parlâmentoculuk denemesine girişmiştir. Batı ittifakı ile parlâmentoculuğa dönüş arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğu muhakkaktır.

(...)

Parlâmentoculuğa geçişle birlikte, Dünya savaşının sıkıntılı yıllarında girişilen köklü devrimler, rafa kaldırılmıştır. 1940'ta başlayan Köy Enstitüleri Hareketi, öteki tedbirlerle birlikte Türk köyünün çehresini değiştirebilecek büyük bir hamleydi. 1945'te çıkarılan Toprak Kanunu, CHP'nin 1969'da ana ilkelerini açıkladığı reform projesinden bin kat ileriye. Devletçi görüşle hazırlanmış Üçüncü Beş Yıllık Plan, Türkiye'de bugün hâlâ özlemini çektiğimiz ağır sanayinin temellerini atabilecek nitelikteydi.

Parlâmentoculuk, Kemalist milli devrimcileri ikinci plâna geçirerek ve tutucu güçler koalisyonunun egemenliğini sağlayarak, Türk halkının mutluluğu ve ülkenin kalkınması için hayati önem taşıyan bu köklü devrimin tasfiyesine yol açmıştır.

Dolayısıyla, parlamentoculuk Avcıoğlu'na göre kapitalizme ya da Anglo-sakson çıkarlarına hizmet eden bir politik sistem olarak konumlandırılırken Kemalizm karşıtlığı ile eş değerdir. Türkiye'nin mevcut politik sistemi yarı sömürge kapitalizmine karşılık gelmekte, ağa, tefeci ve komprador gibi gerici sınıfların egemenliğini sağlamakta ve Nurculuk ve Süleymancılık gibi çağdışı akımları beslemektedir. Böylesi bir toplumsal formasyonda Türkiye'yi bağımsız, uygar ve kalkınmış bir ülke konumuna getirmek hayalidir (Avcıoğlu, 1970b: 1). Türkiye gibi "azgelişmiş ülkelerde parlâmentoculuk, yaşayabildiği sürece, tutucu güçlerin ve dolayısıyla emperyalizmin işine yaramış" (Avcıoğlu, 1969d: 1) ve "gerici ve tutucu egemen sınıfların hegemonyasını sürdürme[sine]" (Avcıoğlu, 1970b: 1) olanak tanımıştır. Türkiye'nin biçimsel bağımsızlığına rağmen kapitalizmin formları yeni biçimlerle varlığını sürdürebilmektedir. Bu formları kırmak, feodal ve yarı feodal yapıları ortadan kaldırmak ve gerçek bir bağımsızlığa erişmek isteyen bir toplumda, emperyalizmin aracı konumundaki "ithal malı politik sistemi"n reddedilmesi zorunludur. Reddiyenin gerçekleştirilebilmesi de ancak parlamentoculuğun terkiyle mümkündür. Çünkü çok partili siyasal hayatın bulunduğu "Peru, Şili ve Hindistan gibi ender ülkelerde sandıktan çıkabilen orta sol iktidarlar da, ne emperyalist hegemonyaya son verebilmiş, ne de reform programlarını başaramıştı" (Avcıoğlu, 1969d: 1). O halde, bir çıkış stratejisi olarak parlamentoculuğun tasfiyesi gerekmektedir. Lakin, onun için de bir rejim bunalımı halinin bulunması gerekmektedir. Bu noktada Avcıoğlu şu satırları kaleme almaktadır (Avcıoğlu, 1970e: 1):

Türkiye'nin bir rejim bunalımına sürüklendiğinde şüphe yoktur. Bunalımın temeldeki nedeni, 1946'dan beri bir tutucu güçler koalisyonunu sandıktan çıkararak ve tutucu güçler yararına işleyen rejimin ülke sorunlarını çözmekteki acizidir. Rejimin iflâsı,

aynı zamanda egemen tutucu güçlerin iflâsı demektir. Çözüm yolu, yeni toplumsal güçlere dayanarak, egemen tutucu güçleri etkisiz kılmayı öneren köklü bir düzen değişikliğinde yatmaktadır. Türkiye'nin kalkınması ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaşması için kesinlikle gerekli olan bu büyük devrimci düzen değişikliği, tam bir halk yönetimi kurmaya ve halk içinde erimeye azimli, asker-sivil bütün devrimcilerin kenetlenmiş iktidarıyla gerçekleştirilebilir.

Dolayısıyla Avcıoğlu'na göre parlamenter sistemin iflâsı rejim bunalımıyla ortaya çıkmaktadır. Bu bunalımda egemen sınıflar ve politikacılar Türkiye'yi yönetemez duruma ve nihayetinde bir boşluğa sürüklemektedir. "Devrimci güçler, bu boşluğu dolduruncaya kadar, politik, ekonomik ve toplumsal bunalım sürüp gidecektir" (Avcıoğlu, 1970ç: 1). "Bozuk düzen ve bu bozuk düzenden yararlananlar, Devrim yoluyla tasfiye edilip" yerine "bağımsızlık, hızlı kalkınma ve sosyal adalet yolunu açacak yeni bir düzen[nin] kurulma[sı]" (Avcıoğlu, 1970i: 1) gerekmektedir. Bu noktada milliyetçi bir devrimci idare Atatürkçü bir dış politikaya yönelerek, ülke çıkarlarına aykırılık teşkil eden bağımlılık ilişkilerini kopartarak, yabancı sermaye sağmasına son vererek ve işbirlikçi tutucu koalisyon karşısında halkın yanında yer alarak (Avcıoğlu, 1971e: 1) mevcut parlamentoculuğun tasfiyesini gerçekleştirebilir. Aksi halde bu sistem devletçilik, Köy Enstitüleri ve toprak reformu gibi tek parti devrimlerinin "tasfiyesine yönelmiş bir karşı devrim hareketi olarak" (Avcıoğlu, 1969e: 1) "Cici Demokrasi" (Avcıoğlu, 1970b: 1) tasviriyle kolektif hafızadaki yerini sürdürmeye devam edecektir.

Adalet Partisi "düzen değişikliğine hayır" sloganının hâkim temsilcisi olarak konumlandırılmaktadır. Avcıoğlu'na göre AP, Toprak Reformu'na, "ithalât, ihracat dolaplarına, tefecilik rezaletine, kredi yolsuzluklarına, yabancı sermaye sorununa dokunmaktan dikkatle kaçın[an]" bir partidir (Avcıoğlu, 1969a: 1). AP, Türkiye'deki bozuk düzenin sürdürülmesini isteyen varlıklı sınıfların özlemi olarak temerküz eden solcu karşıtlığı ile güçlü hükümet söyleminin hâkim temsilcisi olarak resmedilmektedir. Böylelikle AP "varlıklı sınıfların düdüğünü" en iyi çaldığı için sandıktan çıkabilmiştir (Avcıoğlu, 1969a: 1). Bu hususta Avcıoğlu (1970h: 1), "mevcut düzen içinde, AP iktidarına bir alternatif de gözükmüyor" şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Fakat gelinen noktada "Türkiye, bir hoşnutsuzlar diyarı haline gel[miştir]": Köylülerin barikatlar kurması, işçilerin fabrika işgallerinin çoğalması, üniversite hocaları ile yargıçların gençlik ile birlikte iktidar karşıtlığında birleşmesi gibi olaylar toplumsal huzursuzluğun birer tezahürü olarak resmedilmektedir (Avcıoğlu, 1970i: 1). AP iktidarının yol açtığı bu karamsar tablo karşısında zinde güçler mevcut iktidara daha fazla tahammül edemeyeceklerdir (Avcıoğlu, 1971a: 1). AP ve dolayısıyla Türkiye'deki kurulu düzen ve onun politik sistemi iflas ettiğinden köklü bir düzen değişikliğini gerçekleştirecek devrimci güçler

tarafından iktidarın ikame edilmesi ile ancak "Türkiye'deki iktidar koltuğu" doldurulabilecektir (Avcioğlu, 1970d: 1). Aksi halde "Demirel'in kalması, rejimin sonu demektir" (Avcioğlu, 1971a: 1). Dolayısıyla AP iktidarı hasım kuvvetler metaforunun doğrudan aktörü olarak ele alınmaktadır. Bunun nedeni ise AP'nin benimsediği politik yaklaşımlar itibariyle kapitalizmin destekçisi ve tek parti devrimleri eleştiricisi olarak resmedilmesidir.

Ana muhalefet partisi olarak Cumhuriyet Halk partisi (CHP), İsmet İnönü ve Bülent Ecevit hasım güçler metaforunun dolaylı aktörleri olarak resmedilmektedir. Avcioğlu köklü bir düzen değişikliğinden yana olan "parlamento dışı muhalefet"e eleştirel yaklaşan ana muhalefet partisi lideri İnönü'yü "düzen değişikliğini reddeden sağcı AP iktidarının bir cins bekçisi ve koruyucusu" olarak konumlandırmaktadır (Avcioğlu, 1969b: 1). İnönü'nün bu manevrasının siyasi sonuçları olacaktır: "Parlamentoculuğu koruma iddiasıyla benimsenen bu politik tutumun kaçınılmaz sonucu, tapusu, kompradorlardan tefecilere ve toprak beylerine kadar uzanan bir tutucu güçler koalisyonunun elinde bulunan bozuk düzenin savunuculuğu olmaktadır" (Avcioğlu, 1969b: 1). Genel oy gibi demokratik değerler ters işlediği düşünülen siyasal yaşamda parlamentoculuk, bozuk düzen rejimi olarak telaffuz edilmektedir. "Parlamentoculuğu her dâvasının üstünde tutan politik güçler, ister istemez bozuk düzenin çarklarından biri olmaya mahkumdur. Ana muhalefet partisi lideri, belki de başka bir çıkış yolu göremediğinden bu rolü içtenlikle benimsemişe benzemektedir" (Avcioğlu, 1969b: 1). CHP'nin içinde bulunduğu bu arzulanmayan durum Avcioğlu'nun düşünce dünyasında "tutarsızlıklar içinde boca[yan], bir çözümlüş ve çöküş içinde bulu[nan]" (Avcioğlu, 1970h: 1) bir parti tasvirinin oluşmasına yol açmıştır. CHP'nin ilgili konumlanışı zinde kuvvetlerin partiye dair besledikleri derin inanç ve ümitlerin ortadan kalkmasına yol açmaktadır. Diğer taraftan İnönü gibi Bülent Ecevit de sergilediği politik duruş nedeniyle eleştiri oklarına hedef olmaktadır. Bu doğrultuda Ecevit işbirlikçi sermayenin diktası "cici demokrasiyle demokratik bir halk iktidarı arasındaki müthiş uçurumu yok sayacak kadar hayalci" (Avcioğlu, 1970l: 1) bir aktör olarak görülmektedir.

Sonuç olarak, Doğan Avcioğlu'nun Kemalizm karşıtlığını hasım güçler metaforu etrafında kurguladığı çıkarımında bulunulabilir. Bu metaforun temel sacayağını kapitalizm oluştururken kapitalizmin sürdürülmesinde de en önemli araç olarak parlamenter sistem gösterilmektedir. Cici demokrasi şeklinde tahkir edilen bu sistemde Adalet Partisi kapitalizmin sürdürülmesinde doğrudan bir aktör olarak konumlandırılırken Cumhuriyet Halk Partisi dolaylı bir aktör olarak tasvir edilmektedir. Avcioğlu hasım güçler olarak ortaya koyduğu bu metaforun karşısına alternatif bir güçle çıkmaktadır. Bu güç

müttefik güçler olarak isimlendirilmektedir. Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyo-kültürel, iktisadi ve siyasi sorunların ortadan kaldırılması, yapısal reformların ve Kemalist devrimlerin hayat bulması için bu güçler yaşamsal bir içeriğe sahiptir.

Müttefik güçler

Avcıoğlu Kemalizm'i hasım güçler karşıtlığı üzerine inşa ederken onun müttefik güçler birlikteliğine dayanması gerektiğini vurgulamaktadır. Çalışmanın bu kısmında müttefik güçlerin asli unsurları ele alınacaktır.

Zinde Kuvvetler (Devrimci Ordu Gücü) Türk siyasal hayatı açısından oldukça önemli role sahiptir. Bu rol devrimci Kemalist geleneğin temsilcisi olarak tezahür etmektedir. Avcıoğlu "Bu sese kulak veriniz" başlıklı makalesinde Zinde Kuvvetler'in ne olduğunu, nerede ve nasıl konumlandığını, kimlerden oluştuğunu ve ne ölçüde başarılı olduklarını ele almaktadır (Avcıoğlu, 1970ğ: 1):

Türkiye'nin son yüz yıllık tarihi, bir zinde güçler tarihidir. Harbiye, Askeri Tıbbiye, Mülkiye vb., Türkiye'nin geleceğinden kendilerini sorumlu tutan zinde güçlerin yetiştiği ocaklar olmuşlardır. Bu ocaklarda gelişen fikirlerle yetişen kadrolar, Türkiye'nin mutlu, bağımsız ve uygar olması yolunda devamlı çaba göstermişlerdir.

(...)

Kurtuluş mücadelemizi bu devrimci kadrolar başarıya ulaştırmış, zaferden sonra tam bağımsız ve uygar Türkiye'yi inşa savaşına bu kadrolar öncülük etmiştir.

Günümüzde de, Türkiyemizi içine düşürüldüğü çıkmazdan kurtarmaya kesinlikle azimli zinde güçler vardır.

Avcıoğlu "Devrimci Ordu Gücü" başlıklı makalesinde Zinde Kuvvetler kavramı yerine Devrimci Ordu Gücü kavramsallaştırmasını tercih etmektedir. Ancak, etki ve sonuçları itibariyle her ikisi önemli derecede örtüşmektedir (Avcıoğlu, 1970j: 1):

Devrimci Ordu Gücü, son otuz yıllık Türk tarihinin gerçeğidir. Bu, Batı ülkelerindeki gibi, dar anlamıyla anlaşılan bir kapalı askerler topluluğu değildir. Devrimci Ordu Gücü, son yüz yıllık Türk tarihine damgasını vuran, bazen başarılı, bazen başarısız denemelerle, bağımsız ve uygar bir Türkiye'nin inşası için çarpınan asker-sivil milliyetçi devrimciler topluluğudur.

(...)

Mustafa Kemal'in liderliğindeki Devrimci Ordu Gücü, bugün de dimdik ayakta ve "Bağımsızlık içinde, devrim yoluyla çağdaş uygarlık düzeyine bir an önce varmak" diye tanımlayabileceğimiz Kemalist Devrim'i, bütün amaçlarına ulaştırmaya kararlıdır.

Türk toplumunun "Manzara-i Umumiye"si simsiyah ortadadır. 1970'te, yeniden 1919 karanlığına gömüldüğümüzü söylemek fazla mübalâğalı değildir. Yaygın bir kötümserlik ve umutsuzluk, yeni bir düzen özlemiyle birlikte, bütün ülkeyi kaplamıştır.

Türk ulusu için, 1970 yılında da, 1919 yılındaki gibi, tek umut ışığı olarak, Devrimci Ordu Gücü pırıl pırıl parlamaktadır.

Devrimci Ordu Gücü, halk içinde erimeye ve gerçek bir halk iktidarını kurmaya başarabildiği ölçüde, Türkiyemizin “makus talihini” yenecek ve bugün kâğıt üzerinde kalan 27 Mayıs Anayasasının öngördüğü Kemalist Devrim doğrultusundaki sosyal ve ekonomik düzeni, kesinlikle gerçekleştirecektir.

Yukarıda yer verilen bulgular ışığında, Avcıoğlu'nun Zinde Kuvvetler ya da Devrimci Ordu Gücü kavramsallaştırmalarını Kemalizm'in amaçlarının gerçekleştirilmesinde en önemli aktif aktörler olarak gördüğü çıkarımı yapılabılır. “Ülkenin sosyal adalet içinde hızla kalkınmasını engelleyen bozuk düzeni ve bu düzenin çürümüş egemen sınıflarının bekciliğini yapmaya hiçbir zaman rıza göstermeye[n]” (Avcıoğlu, 1970k: 1) bu kuvvetler devrimci Kemalist geleneğin en canlı temsilcisidir (Avcıoğlu, 1970k: 1). Nihai olarak köklü bir düzen değişikliğinin emellerini taşıyan asker-sivil zümre eliyle demokratik bir topluma ancak ulaşılabileceği varsayılmaktadır (Avcıoğlu, 1969c: 1). Parlamentoculuktan ümitleri kesilen ve yeni bir çözüm aramaya yönelen bu kuvvetler (Avcıoğlu, 1969a: 1) köklü bir düzen değişikliği için tek partili rejimi elzem görmektedir. Avcıoğlu'na göre ilerici bir yönetim olarak kabul edilen “tek partili demokrasi” emperyalizme menfaat sağlayan sınıfların tasfiyesine imkân tanımaktadır (Avcıoğlu, 1969d: 1). Tarihi tecrübelerle de sabit olunan başarısı üzerinden bir tür meşrulaştırma stratejisi geliştirilerek ülkenin bağımsızlığının gerçekleştirilmesi, yabancı sermaye imtiyazlarının tasfiye edilmesi, Devletçilik ilkesinin uygulanması, Köy Enstitülerinin kurulması ile Toprak Kanununun kabul edilmesi gibi önemli uygulamaların tek parti döneminde hayat bulmasının tesadüf olmadığı vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda yapılması gereken ya da atılması gereken önemli bir adım bulunmaktadır ki o da devrimci bir partinin kurulmasıdır. Devrimci parti, “tutucu güçler koalisyonunun tasfiye ve halk egemenliğinin gerçekleştirilmesi için en etkin araçtır” (Avcıoğlu, 1970a: 1). Asker-sivil aydınların, işçi ve köylü unsurların en bilinçli kesimlerinin kenetlenerek etrafında örgütleneceği böylesi bir parti eliyle devrimler gerçekleşecek ve topluma mal edilecektir. Atatürkçü bir yöntem ve halkçı bir hüviyetle kurulacak bu parti köklü düzen değişikliğini gerçekleştirecek ve yarıda kalan Kemalist devrim hedeflerine ulaştıracaktır. Bir tür kurtuluş vesikası olarak benimsenen bu strateji “Mustafa Kemal formülü” (Avcıoğlu, 1970e: 1) olarak sunulmaktadır. Çünkü Atatürk de devrimleri gerçekleştirme aracı olarak ordunun gözetimi altında partiye dayanmıştır. Bu minvalde, “Kemalist devrimin iki temel dayanağı” olarak karşımıza “ordu ve parti” çıkmaktadır (Avcıoğlu, 1970a: 1).

Diğer taraftan Avcıoğlu'na göre, köklü bir düzen değişikliği “ancak kudretli iç ve dış sömürü çemberi ile bürokrasinin tutucu çarkı kırılarak ve bütün bu

çetin engeller yok edilerek gerçekleştirilebilir” (Avcioğlu, 1970i: 1). Avcioğlu tahayyülünü kurduğu bu düzen değişikliğini “Reform Hayalciliği” başlıklı makalesinde şu şekilde ele almaktadır (Avcioğlu, 1971f: 1):

Ülkemizde bugün “bozuk” saydığımız bir düzen yürürlüktedir. Bu bozuk düzen temelinden değiştirilip yeni bir düzen kurulmadıkça, Türkiye’mizin gitgide ağırlaşan sorunlarını çözme ve çağdaş uygarlık yolunda hızla mesafe alma olanağı yoktur. Düzen temelinden bir değişiklik, yâni Devrim gereklidir. Ne var ki, çağdaşlaşmayı ve hızla kalkınmayı engelleyen “bozuk düzen” bir rastlantı olmayıp, iç ve dış egemen sınıfların çıkarlarına göre biçimlenmiş bir düzendir. Emekçiler için bozuk, egemen sınıflar için ise hiç de bozuk olmayan tatlı bir düzendir.

(...)

Türkiye’mizin bu “makûs talihini”, teknisyenler değil, ancak egemen sınıflara karşı emekçi sınıfların gücünü seferber edebilen toplum savaşları değiştirebilir. Düzen değişikliği, tutucu güçlerle devrimci güçler arasında bir toplumsal savaştır ve devrimci güçlere dayanarak başarıya ulaştırılabilir. Bu savaş kazanılmadan, tutucu güçlerin egemen olduğu bir toplumda, teknisyenin düzen değişikliği yolunda yapabileceği pek fazla bir şey yoktur.

Bahse konu savaşı da ancak devrimci fikirler etrafında kenetlenmiş devrimciler gerçekleştirebilir. Bu noktada “halkın bilinçli ve örgütlü gücünü temsil eden” (Avcioğlu, 1970i: 1) savaşçılar, seferber edilen halkın gücüyle gerçek bir halk iktidarının öncülüğünde “makûs talih”i yenerek Kemalizm’in amacına uygun tam bağımsız ve uygar bir Türkiye kurulabilir (Avcioğlu, 1970i: 1). Böylelikle Kemalizm’e ulaşma yolu belirlenmiş olacaktır. Bu yolu kat edecek “yarıda bıraktırılan ve yolundan saptırılan Ulusal Kurtuluş Devrimi[ni] gerçekleştirmek üzere [bütün devrimciler] eylem birliğine” çağrılmaktadır (Avcioğlu, 1970m: 1). Bu birlik çağrısı Türkiye’nin içinde bulunduğu bunalımı ve giderek ağırlaşan temel sorunları çözmekte aciziyet içine düşen egemen sınıflara karşı yapılmaktadır. “Bunun da yolu Devrim’dir, idare-i maslahatçılık değil...” (Avcioğlu, 1970o: 1). Böylelikle, dış destekli tutucu güçlerin yörüngesinde sürüklenmeye tekabül eden “mukadder akıbet” reddedilerek devrimcilerin var gücüyle “mümkün olanı” gerçekleştirme mücadelesi ilan edilecektir (Avcioğlu, 1970n: 1). Mümkün olanın ne olduğuna dair “kapitalist ve feodal yapıları kırarak bir devrimci şahlanış” (Avcioğlu, 1970d: 1) ise “Toprak Devrimini yaparak ve dış ticaret, bankacılık, büyük sanayi gibi ekonominin kilit noktalarını topluma mal ederek hızlı ve plânlı kalkınmayı sonuçlandır[arak]” Atatürk’ün özlediği çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmaktır (Avcioğlu, 1970ö: 1).

Doğan Avcioğlu’nun tahayyülündeki düzen değişikliğinde müttelik olarak konumlandırılan eylem ve aksiyon odaklı aktörler bulunmaktadır. Bahse konu aktörlerin ilkinin ordu oluşturmaktadır. Ordu her ne kadar 1927’li yıllarda Atatürk tarafından günlük politikanın dışında tutulmuş ise de “ilerici bir güç olarak daima ön plânda rol oynamış” ve “Kemalist Türkiye’yi kur-

ma savaşının başlıca desteğini” teşkil etmiştir (Avcıoğlu, 1970a: 1). Ordunun oynayabileceği role istinaden “Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşını, asker-sivil aydınları kenetleyerek başarıya ulaştırmıştır. Savaştan sonra, büyük devrimlere yönelirken, gücünü Ordu'dan almıştır” (Avcıoğlu, 1970e: 1). Modern cumhuriyette de Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi atmosferden kurtuluş yolu olarak Avcıoğlu “Uyarı” başlıklı yazısında Kemalist geleneğe sarılmaktadır (Avcıoğlu, 1971b: 1):

Türkiye bugün de temellerinde sosyal ve ekonomik bunalım yaratan ciddi bir politik rahatsızlık içindedir. Artık Üfürükçü Mehmet Efendi'nin sıtmalı hastaya muska yapmasına benzer biçimde, kâğıt üzerinde kalmaya mahkûm dört başı mâmur bir Anayasanın vatani kurtaracağına pek az kişi inanmaktadır. Vatanın kurtuluşu, sınıfsal nitelikte köklü reformlarda ve devrimci bir düzen değişikliğinde aranmaktadır. Yirmi beş yıllık denemede sandıktan devamlı tutucu güçler koalisyonu çıkmıştır. Sandıksal demokrasi, ilericiğin değil, gericiğin aracı olmuştur.

Bu kördüğümü çözmek üzere, Ordu'nun bir kere daha politika hayatına müdahalesi mümkündür.

Diğer taraftan Avcıoğlu kapitalizmin nüfuz alanı olarak sirayet edemediği kurumsal mekanizmalardan birisinin Türk ordusu olduğunu belirtmekte ve bu doğrultuda “Türkiye'nin büyük bir talihidir ki, emperyalizmin bütün tuzaklarına rağmen, Türk Ordusu'nda milliyetçi Kemalist gelenek[in]” (Avcıoğlu, 1970l: 1) Türkiye'nin kapitalizme mutlak teslimiyetini önlediği değerlendirmesinde bulunmaktadır. Bu açıdan o “Türk Ordusu'nu hiçbir zaman bir Günay Amerika ordusu, bir İran ordusu yapamamıştır” (Avcıoğlu, 1970l: 1). Dolayısıyla ordunun anti-emperyalist ve milliyetçi niteliği emperyalizm ve işbirlikçileri tarafından bir tehdit unsuru olarak görülmektedir. “Çünkü, emperyalizm bilmektedir ki, geniş gövdesiyle milli olan ordular, eninde sonunda antiemperyalist bir rotaya otururlar” (Avcıoğlu, 1971e: 1). Avcıoğlu bu değerlendirmesini Ortadoğu toplumlarından örnekler vererek temellendirmektedir (Avcıoğlu, 1971e: 1):

ABD'nin bizi ayrılmaz bir parçası saydığı Ortadoğu'ya bir bakalım: 1952 Mısır, 1953 Irak ve Suriye darbelerinin teşvikçisi ve hatta hazırlayıcısı ABD olmuştur. Ama milliyetçi subaylar, kısa bir sürede ABD'nin hiç hoşlanmadığı antiemperyalist bir tutumu benimsemişlerdir. Cezayir'den Libya'dan tutunuz da Sudan'a kadar, Ortadoğu'daki bütün askeri rejimler milliyetçidirler ve halkçıdır. Öteki bütün rejimler ise başta Tunus olmak üzere, gerici dirler ve emperyalizmin uydusudurlar. Peru'da sandıktan çıkmış olan orta sol hükümet, emperyalizmin sevgilisiydi: onu deviren milliyetçi-devrimci askerî hükümet ise hasımdır...

Bu değerlendirmeden de anlaşılacağı üzere, kapitalizmin ilerlemesi ve mutlak zaferini ilan etmesinde ulusal orduların niteliği yaşamsal bir role sahiptir. Bu açıdan Türkiye'nin milliyetçi bir orduya sahip olması emperyalist

tutumun gelişim göstermesinde karşı bir unsur olarak kurgulanmaktadır. Bu kurguya kaynaklık eden ikinci bir aktör olarak da gençlik gösterilmektedir.

Avcıoğlu “gaflet, dalâlet ve hıyanet” (Avcıoğlu, 1970f: 1) tablosu karşısında gençliği Türkiye’nin geleceği açısından bir garantör olarak konumlandırmaktadır. Fildişi kulelerinde salon solculuğu yapan aydınlardan bağımsız konumlandırılan gençliğe göre politik sistem “en geri ve çürümüş sınıfları egemen kılmakta”, gençliği Franko İspanya’sında olduğundan çok daha vahim yaptırımlara maruz bırakmakta ve ülkede “faşizm”e yol açmaktadır (Avcıoğlu, 1970f: 1). Avcıoğlu yükselen tehdide, siyasi iktidara, egemen sınıflara ve emperyalistlere baş kaldıran gençliği başka tip bir gerilla savaşının habercisi olarak nitelendirmektedir. Gençliğin başlattığı ve liderliğini yaptığı bu savaş “Şehir gerillası”dır (Avcıoğlu, 1971c: 1). Avcıoğlu’na göre bu kaçınılmaz bir savaştır. Çünkü “Manzara-ı Umumiye, 1919 yılını hatırlatacak kadar karanlıktır... Devrimci gençlik, haklı olarak isyan etmektedir. Artık hiçbir etki uyandırmayan bildiriler, toplantılar, gösteriler dönemi geçmiş” ve “iktidarın vahşet tedbirleri, kaçınılmaz biçimde devrimci şiddeti körükleyecek” düzeye gelmiştir (Avcıoğlu, 1971c: 1). Avcıoğlu bu süreçte bir tür meşrulaştırma stratejisi olarak “mazlum ülkelerin emperyalizmle savaşlarında bir kurtuluş silahı” olarak gerilla kavramının ilk olarak Atatürk tarafından “güzel ve kahramanca bir şey” olarak kullanıldığını savunmaktadır (Avcıoğlu, 1971ç: 1). Bu hususta Avcıoğlu (1971ç: 1), “halkın ve gençliğin en cesur ve vatansever kesimleri, kırlarda ve şehirlerde silâhlı savaşa baş[lamaları]” egemen sınıfların ihaneti karşısında “gerilla tek kurtuluş yolu olarak kalıyor” değerlendirmesinde bulunmaktadır.

Nihayetinde, Doğan Avcıoğlu’nun Kemalizm taraftarlığını müttefik güçler metaforu etrafında kurguladığı sonucuna varılabilir. Bu metaforun temel sacayağını Zinde Kuvvetler (Devrimci Ordu Gücü) oluştururken ordu ve gençlik başat aktörler olarak konumlandırılmaktadır. Kemalizm’e yeniden dönüşün teminatı olarak kurgulanan bu metafor tek parti dönemine dönüşün de güvencesi olarak ele alınmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Kemalizm, Atatürk’ün fikir ve eylemlerine dayanan bir ideolojidir. Kavram refah seviyesi yüksek bir ulus devlet olma bağlamında çeşitli politikaların hayata geçirilmesiyle birlikte çağdaşlaşma sürecinin tamamlanabileceği düşüncesine dayanmaktadır. Başka bir anlatımla Kemalizm, akla ve bilime dayalı çağdaş değerler ışığında modern bir ulus devlet inşa etme stratejisidir. Ancak, onun ihtiva ettiği eklektik niteliği, siyasal iktidarlar için temel bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılması ve altı okun yorumlanabilir özelliği

Kemalizm özelinde farklı yorumların ve türlerin ortaya çıkmasına kaynaklık etmektedir. Atatürk sonrası dönemde farklı ideolojilerin siyasal ve toplumsal yaşamda karşılık bulmasıyla birlikte Kemalizm çağdaş gelişmelerle güncellenmeye ve yenilenmeye maruz kalmıştır. Özellikle altmışlı yıllarda başlayıp yetmişli yıllarda zirveye ulaşan Kemalizm'in yeniden yorumlanma gayretleri dönemin sol aydınları arasında popüler bir girişim olmuştur. Bu girişimlerden birisi 1969 ile 1971 yıllarında toplam 79 sayı ile okuyucusuyla buluşan *Devrim* Gazetesi ekseninde cereyan etmiştir. *Devrim*, bir grup sol entelektüelin girişimiyle Türkiye'nin çağdaş uygarlık seviyesine erişmesi için bir tür eylem çağrısıdır. Bu çağrının en önemli aktörlerinden birisi ise Doğan Avcıoğlu'dur. Avcıoğlu *Devrim* Gazetesi'nin hem kurucusu hem de en uzun soluklu yazarlarındadır. Bu itibarla Kemalizm'in yeniden yorumlanması noktasındaki teşebbüsünün araştırılması oldukça önem arz etmektedir. Mevcut çalışma kapsamında *Devrim* Gazetesi bünyesinde Doğan Avcıoğlu tarafından kaleme alınmış 76 yazı incelenmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde, Doğan Avcıoğlu'nun Kemalizm tasvirini hasım güçler ve müttefik güçler olmak üzere iki metafor üzerine kurguladığı çıkarımında bulunulmuştur.

Daha detaylı ifade etmek gerekirse Doğan Avcıoğlu *Devrim* Gazetesi özelinde yorumlamaya çalıştığı Kemalizm kavramını daha çok sol bir perspektifle analize tabi tutmuştur. Hasım güçler metaforu kapitalizm ile sıklıkla ilişkilendirilirken parlamenter sistem kapitalizmin sürdürülmesi noktasında en önemli araçlardan biri olarak kabul edilmektedir. Cici demokrasi gibi kavramlarla tahkir edilen bu sistemde AP kapitalizmin sürdürülmesinde doğrudan bir aktör olarak konumlandırılmış, Cumhuriyet Halk Partisi ise dolaylı bir aktör olarak resmedilmiştir. Avcıoğlu hasım güçler olarak ele aldığı bu metaforun karşısına bir tür mücadele enstrümanı olarak müttefik güçler metaforunu konumlandırmaktadır. Müttefik güçler metaforu Türkiye'nin içinde bulunduğu çıkmazdan kurtuluş vesikası olarak inşa edilmeye çalışılan bu kavramsallaştırma ile ihmal edilen Kemalist devrimlerin hayat bulması ve tek parti dönemine dönüşün güvencesi itibarıyla yaşamsal değere sahiptir. Bu metafor Zinde Kuvvetler üzerine bina edilirken ordu ve gençlik başat aktörler şeklinde ifade edilmektedir.

Doğan Avcıoğlu'nun düşünce dünyasında Kemalizm temel bir meşrulaştırma aracıdır. Avcıoğlu onun savunusunu gerçekleştirerek resmî ideoloji çerçevesinde kendine bir sığınak inşa etmektedir. Kemalizm'e süreklilik taşıyan vurgu tam bağımsızlıkçı ve anti-emperyalist içerikle Avcıoğlu'nun yazılarında geniş yer tutmaktadır. Çünkü Kemalizm çağdaşlaşma, uluslaşma ve batılılaşma sürecinde en radikal devrimleri gerçekleştiren ideolojidir. Ayrıca onun ihtilalci niteliği, kalkınmacı bakış açısı ve düzen değişikliği arzusu 1960'lı

yıllar Türkiye'sinin *ilerici* çevrelerinin iktidar stratejisi olarak belirmiştir. Bu durum Kemalizm'in *sol* bir nitelikte yorumlanması ile sonuçlanmıştır. Buna katkı sağlayan aktörlerden birisi de Doğan Avcıoğlu'dur. Dolayısıyla Avcıoğlu Kemalizm'in kültürel mirasından ilham alarak Türkiye için öngördüğü düzen değişikliği tasavvurunu yukarıda bahsedilen hasım güçler müttefik güçler metaforu ekseninde *tepeden inme*ci Bonapartist bir iktidar kurma yöntemiyle gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu süreçte dönemin konjonktürü de böylesi bir tasavvurun inşasına kaynaklık etmektedir. Bunun nedeni, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren az gelişmiş toplumların bir kısmı bağımsızlık savaşı vererek sosyalist idare kurmakta başarılı olmaları şeklinde dile getirilebilir. Özellikle Ortadoğu dünyasında tek parti yönetiminde millileştirmeler gerçekleştirilerek sosyalist reformlar uygulanmıştır. Ortadoğu'da kurumsallaşan sol Bonapartist iktidarlar Doğan Avcıoğlu gibi bir kısım Türk aydınları için ilham kaynağı olmuştur. Türkiye'nin devrime giden sürecinde benzer stratejiler benimsenerek kalkınma yolunda adımlar atılabileceği ve köklü dönüşümler gerçekleştirilebileceği savunulmuştur. Bu amaçla Kemalizm dönemin koşulları ölçüsünde Kemalist bir kadronun öncülüğünde yeniden yorumlanarak mevcut siyasal iktidara karşı alternatif bir kuvvet olarak konumlandırılmaktadır. Bu kadro Avcıoğlu'na göre *asker-sivil-aydın* üçlemesine tekabül etmektedir. Bahse konu üçleme ile öncülük sorunu halledilmiş olup sosyalist mücadelede bir iktidar stratejisi olarak anti-demokratik parlamento dışı unsurlara dayanılmaktadır. Nihayetinde, Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlar göz önünde bulundurularak geliştirilen bu stratejinin *milli* bir nitelikle *sol Kemalizm* kisvesiyle topluma sunulduğu çıkarımında bulunabilir.

Kaynakça

- Avcıoğlu, D. (1969a, 21 Ekim). Takke Düştü! Tutucular Koalisyonuna Doğru... *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcıoğlu, D. (1969b, 28 Ekim). Çelişme. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcıoğlu, D. (1969c, 4 Kasım). Gidiş Nereye?. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcıoğlu, D. (1969ç, 11 Kasım). Kemalizm'i İyi Anlamak Gerek!. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcıoğlu, D. (1969d, 18 Kasım). Rejim Tartışmalarını Başlatıyoruz: Anglosaksonlar Açısından Türkiye'de Parlamentoculuk. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcıoğlu, D. (1969e, 9 Aralık). Ecevit'in Atatürkçülüğü. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcıoğlu, D. (1970a, 6 Ocak). Dikta. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcıoğlu, D. (1970b, 20 Ocak). Deveküşları. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcıoğlu, D. (1970ç, 17 Şubat). İktidar Boşluğu. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcıoğlu, D. (1970c, 3 Şubat). Sol Tutuculuk. *Devrim Gazetesi*, s. 1.

- Avcioğlu, D. (1970d, 3 Mart). Politik Durum. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcioğlu, D. (1970e, 17 Mart). Yahya Han Formülü. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcioğlu, D. (1970f, 24 Mart). Faşizm Gelirmiş. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcioğlu, D. (1970g, 31 Mart). Dünya Pazarlığı. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcioğlu, D. (1970ğ, 7 Nisan). Bu Sese Kulak Veriniz. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcioğlu, D. (1970h, 19 Mayıs). İflasın Eşiğinde. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcioğlu, D. (1970i, 26 Mayıs). 27 Mayıs Üzerine Düşünceler. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcioğlu, D. (1970ı, 9 Haziran). Menderes-Demirel ve Sonrası. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcioğlu, D. (1970j, 16 Haziran). Devrimci Ordu Gücü. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcioğlu, D. (1970k, 23 Haziran). Tilki Oyunu. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcioğlu, D. (1970l, 11 Ağustos). Ordu ve Ecevit. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcioğlu, D. (1970m, 10 Kasım). Ulusal Kurtuluş Savaşı. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcioğlu, D. (1970n, 24 Kasım). Dar Kapı. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcioğlu, D. (1970ö, 29 Aralık). Aşırı Uçlar. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcioğlu, D. (1970o, 15 Aralık) İdare-i Maslahatçılık. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcioğlu, D. (1971a, 12 Ocak). Güldürü. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcioğlu, D. (1971b, 16 Şubat). Uyarı. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcioğlu, D. (1971ç, 9 Mart). Atatürk Diyor ki. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcioğlu, D. (1971c, 23 Şubat). Gerilla. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcioğlu, D. (1971d, 16 Mart). Teşhis ve Tedavi. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcioğlu, D. (1971e, 23 Mart). Parlamentoculuğun Takkesi Düştü...*Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Avcioğlu, D. (1971f, 30 Mart). Reform Hayalciliği. *Devrim Gazetesi*, s. 1.
- Berkes, N. (1975). *Türk Düşününde Batı Sorunu*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Bilici, İ. (2022). *Demokrasi, Vesayet ve Yön: Türk Siyasal Hayatına "Yön" Veren Aydınlar*. Ankara: Tezkire.
- Bölükbaşı, Y. Z. (2022). Kemalizmin Yeniden İnşasında Yön Dergisi ve İlhan Selçuk. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 57(3), 1637-1660.
- Cemal, H. (1999). *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*. (9. Baskı). İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. London: Sage Publications.
- Corbin, J., & Strauss, A. (2015). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Los Angeles: Sage Publications.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative Inquiry & Research Design: Choosing Among Five Approaches* (4th ed.). Los Angeles: Sage Publications.
- Devrim Dergisi. (1969, 21 Ekim). Devrim Bildirisi. *Devrim Gazetesi*, s. 8.
- Gencer, T. (2020). *Bir Eylem ve Düşünce Adamı: Doğan Avcioğlu* (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1967). *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. London: Aldine Transaction.

- Hürkan, S. (2006). *Üç Dergi, Üç İnsan*. Ankara: Sinemis.
- Işıklı, A. (2001). *Sosyalizm, Kemalizm ve Din* (3. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2013). *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri* (3. Baskı). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Kara, M. A. (2008). *Yönün Devrim'i Devrim'in Yönü*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Kışlalı, A. T. (1994). *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi* (2. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Köker, L. (2016). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi* (15. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Landau, J. M. (1979). *Türkiye'de Sağ ve Sol Akımlar* (2. Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Mardin, Ş. (2017). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset* (23. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdemir, H. (1987, Kasım). Jakoben Bir Aydının Yaşamından Çizgiler. *Toplumsal Kurtuluş*, s. 36.
- Özdemir, H. (2000). *Doğan Avcıoğlu: Bir Jön Türk'ün Ardından*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Şahbaz, Y. (2018). 12 Mart'a Giden Süreçte Sol Cuntacılığın Teorik ve Tarihsel Arka Planı. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 4(1-2), 1-13.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1998). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory* (2nd ed.). London: Sage Publications.
- Tıgılı, K. B. (2005). *Doğan Avcıoğlu ve Devrim Gazetesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Metodolojik Emperyalizmin ‘Yerli’ Yorumu: Sencer Divitçioğlu’nun Analitik İktisat Yaklaşımı

Adem Levent*

Öz

Sencer Divitçioğlu, Türk iktisadi düşünce tarihine ilk önce iktisatçı, daha sonra tarihçi ve antropolog sıfatlarıyla katkılar sunmuştur. Ancak akademik kariyeri boyunca farklı sıfatlar edinmişse de asıl kalkış noktası iktisattır. Çünkü iktisat teorisinden elde ettiği analitik akıl yürütmeyi, tarihe ve antropolojiye uygulamıştır. İktisat teorisinden elde ettiği analitik akıl yürütmeyi hiçbir vakit terk etmemiş, bilakis onları tarih ve antropolojiye uygulayarak iktisattan tarihe uzanan aynı mantıksal-formel modellemeyi muhafaza etmiştir. Bu da düşüncesine büyük oranda bir kısıt getirmiştir. Söz konusu kısıt nedeniyle iktisat biliminin standart sınırlarını aşan bir kamusal entelektüel olmamıştır. Aynı zamanda Divitçioğlu özelinde görülen bu durum, 1945 sonrası ana akım iktisat biliminin diğer sosyal bilimlere yayılımı olarak nitelendirilen metodolojik emperyalizmin uygulama türüne örnek teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sencer Divitçioğlu, Analitik Akıl Yürütme, Formalizm, Ana Akım İktisat, Metodolojik Emperyalizm.

‘Native’ Interpretation of Methodological Imperialism: The Analytical Economics Approach of Sencer Divitçioğlu

Abstract

Sencer Divitçioğlu made contributions to the history of Turkish economic thought first as an economist, then as a historian and an anthropologist. However, although he has acquired different attributes throughout his academic career, his main starting point is economics. Because he applied analytical reasoning from economic theory to history and anthropology. He never abandoned the analytical reasoning he derived from economic theory, but applied them to history and anthropology, preserving the same logical-formal modeling from economics to history. This put a great deal of restraint on his thinking. Due to this restraint, there has not been a public intellectual who has exceeded the standard limits of economics. Meanwhile, this situation, which is recognized in the case of Divitçioğlu, is an example of the practice of methodological imperialism, which is characterized as the spread of mainstream economics to other social sciences after 1945.

Keywords: Sencer Divitçioğlu, Analytical Reasoning, Formalism, Mainstream Economics, Methodological Imperialism.

*Doç. Dr. | Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

levent49@gmail.com | ORCID: 0000-0002-1683-6107

DOI: 10.36484/liberal.1291997

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı:111, Yaz 2023, ss.177-192.

Gönderim Tarihi: 3 Mayıs 2023 | Kabul Tarihi: 21 Temmuz 2023

Giriş

Türkiye'nin çağdaş dönemdeki düşünce mecrasının oluşumunda Batı düşüncesi ile girilen temasın önemli bir payının olduğu söylenebilir. Söz konusu temasta hem genel itibarıyla Batı düşüncesinden esinlenen düşünürler veya düşünce okullarıyla hem de Batı düşüncesine tepki olarak ortaya çıkan düşünce hareketlerinden bahsedilebilir. Her iki yönlü gelişimde de Batı düşüncesinin belirleyiciliğinin altını çizmek mühimdir. Aslında bu durum biraz da kaçınılmazdır. Çünkü 1750 sonrası neredeyse bütün küre ölçeğinde Batı düşüncesinin belirleyiciliği, modern endüstriyel kapitalizm olarak yüksek ekonomik refahla cereyan etmekte ve tüm yeryüzünü etkisi altına almaktadır. İlgili refahın köklerinin sorgulanması ve Batı düşüncesinin neşvünema bulduğu coğrafyanın dışında da söz konusu refaha ulaşmanın yollarının aranması, modern dönemin ana düşünce gündemini oluşturmaktadır. Batı düşüncesinin bilim ve teknoloji yoluyla yüksek refah üreten bir sistem oluşturduğu ve Batı dışında da aynı bilim ve teknoloji transferiyle yüksek refahın 'mümkünatı', modern zamanların temel tartışmalarına zemin sunmaktadır. Bu bakımdan çağdaş Türk düşüncesinin belirli simalarının da ilgili sürecin çeşitli soruşturmalarıyla temasa geçmesinde ve bundan etkilenmesinde yadırganacak bir durum yoktur.

Cumhuriyet devri Türk düşüncesinin bir varyantı sayılabilecek Türk iktisadi düşünce tarihinin de ilgili süreçten bağımsız olduğu söylenemez. Hatta Türk iktisadi düşünce tarihinin söz konusu bağlamda serpilip geliştiğini söylemek abartı olmayacaktır. Zira Türk iktisadi düşünce tarihine katkı sunan düşünürlerin tartışa geldikleri temel meseleler, Batı düşüncesi ile Türk düşüncesinin benzerliği, farklılığı ve ikili arasında kurulan temasın boyutları üzerinedir.¹ Bu minvalde cumhuriyet devri çağdaş Türk düşünce tarihine ve bilhassa da Türk iktisadi düşünce tarihine ilk önce 'iktisatçı' ve daha sonra ise 'tarihçi' ile 'antropolog' sıfatlarıyla katkılar sunan Sencer Divitçioğlu'nu zikretmek gerekir.

Divitçioğlu, 20. yüzyılda Türkiye'nin dünya ölçeğindeki 'kendine has' yerini iktisadi, tarihi ve antropolojik yönleriyle tartışmıştır. İktisat teorisiyle başlayan akademik kariyerini genel olarak Türk tarihi özel olarak da Osmanlı iktisat tarihiyle devam ettirmiş önemli bir iktisatçıdır. Nomotetik bir sosyal bilim olarak (mikro) iktisatla akademik kariyerini belli bir noktaya taşımış ve daha sonra ise idiografik bir sosyal bilim olan tarih ve de antropolojiyle ilgilenerek ülkenin önemli entelektüellerinden biri olmuştur. Tarihsel olguları formelleştirmek (Ekinci ve Güldağ, 2013: 174) gibi bir amaçla tarihe yönelen Divitçioğlu, *Oyun Teorisi Bağlamında Celali İsyancıları, Kök Türkler, Asya Üretim*

¹ Türk iktisadi düşünce tarihinin temel karakteristiğinin ister istemez karşılaştırmalı ve politika çekişli olduğuna ilişkin bkz. Özveren (2017).

Tarzi ve Osmanlı Toplumunu gibi oldukça eksantrik çalışmalara imza atmıştır. Bu çalışmalarında iktisat teorisinden elde ettiği analitik akıl yürütmeyle geliştirdiği mantıksal-formel modelleri², tarihe ve antropolojiye uygulamıştır. Kendi deyimiyle 'iktisatçı kafasıyla' (Divitçioğlu, 1992: 8) tarih makaleleri yazmıştır. İktisadiyat'tan tarihistan'a sığmayan bir iktisatçıdır. Divitçioğlu, özünde tam bir iktisatçıdır. Çünkü iktisat teorisinden elde ettiği analitik metotları hiçbir vakit terk etmemiş, bilakis onları tarih ve antropolojiye uygulayarak iktisattan tarihe uzanan aynı mantıksal-formel modellemeyi muhafaza etmiştir. Başka bir deyişle iktisat biliminden elde ettiği analitik akıl yürütme tüm düşünce yolculuğu boyunca sadıktır. Analitik akıl yürütmeyle tarihte model üretmeye çalışmıştır.

Divitçioğlu'nun araştırma nesnesinin zaman içindeki değişimine rağmen metodolojik sadakatinin sürekliliği, iktisat biliminin 1945 sonrası Amerika'da aldığı biçim düşünüldüğünde gayet anlaşılır olacaktır. 1945 sonrası iktisat biliminin analitik akıl yürütme neticesinde aşırı matematikleştiği yani formelleştiği³ ve bu formelleşmeyle ana akımın oluşarak diğer sosyal bilimleri de etkisi altına almaya başladığı hatırlanırsa Divitçioğlu'nun söz konusu yönelimi, metodolojik emperyalizmin 'yerli' örneği olarak düşünülebilir.

Bu bağlamda çalışmanın amacı, Divitçioğlu'nun tarih ve antropolojiye ilişkin eserlerinde modellediği analitik akıl yürütme biçimini değerlendirerek yaklaşımının 1945 sonrası ana akım iktisat biliminin diğer sosyal bilimlere yayılımı olarak nitelendirilen metodolojik emperyalizmin uygulama türüne örnek teşkil ettiğini göstermektir. Bunun bilinçli bir tercih olduğunu söylemek güçtür. Lakin iktisatta edinilen analitik akıl yürütmenin doğal neticesi buraya varmıştır denilebilir. Argümanın daha iyi anlaşılması için ilkin Divitçioğlu'nun düşüncesini şekillendiren birbirine muhalif gibi duran ana akım neoklasik iktisat⁴ ile Marksizm'in onun zihninde aynı analitik akıl yürütmeyle

2 Divitçioğlu, mantıksal-formel model deyimini iktisat biliminden olduğu gibi almıştır. Buna göre mantıksal-formel model, reel bilimlerde teorik araştırmalar için bir araç olabilir. Fakat modeli genişleterek kendiliğinden reel bilim teorisi elde edilemez (Divitçioğlu, 2001: 27). Bu bakımdan Divitçioğlu, iktisatçıların kullandığı modellerin gerçeklikle ilişkisinin boyutlarını sorgulamaktadır. Ama bir şekilde onları kullanmaktan da vaz geçmemiştir. Çünkü Divitçioğlu'nun da dâhil olduğu iktisatçıların mantıksal-formel modeller kurarak evrensel bir bilim dili geliştirdiğini iddia etmektedirler. Mantıksal-formel modellerin iktisat disiplini içindeki konumu için bkz. Maki (2005); Rodrik (2016); Sugden (2009).

3 İktisat biliminin İkinci Dünya Savaşı sonrası yönelimi aksiyomatik matematik ağırlıklı olduğundan formalizmle anılır. Formalist devrimle iktisadin entelektüel bir dönüşüm geçirdiği düşünülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Blaug (2003).

4 Çalışma boyunca neoklasizm, ana akım iktisat olarak ele alınmıştır. Literatürde neoklasizm, ana akım ve ortodoksi arasında ayırım bulunmakla birlikte (Colander, Holt ve Rosser, 2004) bu çalışmada böyle bir ayırım gözetilmemiştir. Nedeni ise ölümünün ilan edilmesine (Colander, 2000) rağmen neoklasizmin halen disiplindeki baskın konumunu devam ettirmesidir. İktisattaki çeşitlenme görünüştedir. Detaylı bir tartışma için bkz. Boettke (2010); Dow (2008). Ayrıca Divitçioğlu, Marksist geleneğe uygun olarak neoklasizm için ana akım veya ortodoksi kavramlarından ziyade 'bayağı iktisat' terimini tercih etmektedir.

içerdiği ifade edilmektedir.⁵ Buradan Divitçioğlu'nun analitik yaklaşımının uygulama alanı şeklinde değerlendirilecek tarih ve antropolojiye geçilecektir. Ardından bu sürecin doğal sonucu olan metodolojik emperyalizm kavramından bahsedilecektir. Bu durumun Divitçioğlu'nun düşüncesine büyük oranda bir kısıt getirdiği belirtilecektir. Kurduğu modelleri ve kullandığı matematiksel sembolleri, toplumun tarihini (özellikle de Türk tarihini) anlamaya çalışan evrensel, nötr ve renksiz aygıtlar olarak görmesine rağmen bunun böyle olmadığı aşikardır.⁶ Ana akım iktisat, geliştirdiği modellerle Batı düşüncesinin gelişimini teknik ve araçsal bir formda sürdürmektedir. Bu nedenle ana akım iktisat içinde ortaya çıkan modeller, evrensel ve nötr aygıtlar olmaktan ziyade Batı düşüncesinin natüralist temellerinin yansımalarıdır.⁷ 20. yüzyılda mantıksal-formel modeller yoluyla Batı düşüncesi teknik ve araçsal bir forma evrilmiştir. Aynı zamanda ilgili teknik ve araçsal form, iktisat disiplini eliyle tüm insan etkinliklerini açıklamaya çalışan bir niteliğe bürünmüştür. Ana akım iktisat içerdiği modellerle Batı düşüncesinin natüralist görünümünün güçlü bir temsilini sunmaktadır.

Son olarak elinizdeki çalışma, Divitçioğlu'nun bütün eserlerinin içeriğini irdelememektedir. Bunun aksine iktisatla başlayıp tarihsel antropolojiyle devam eden eserlerine sinmiş analitik yaklaşımın düşünsel köklerini açığa çıkarmayı hedeflemektedir.

İktisat ve Analitik Akıl Yürütme

Bir iktisatçı olarak Divitçioğlu'nun akademik kariyerinin başlarında meşgul olduğu temalar neoklasik iktisat, Marksizm ve Cambridge okuludur. Neoklasik iktisada eleştirel açıdan yaklaşmış, Marksizm ile Cambridge okulunu ise neoklasizmin karşısına koymuştur (Divitçioğlu, 1975; Divitçioğlu, 1982). Ancak neoklasizmi eleştirirken onun analitik çerçevesini kullanmaktan da vazgeçmemiştir. Neoklasik iktisat ile Marksizm taban tabana zıt görülseler de Divitçioğlu'nun analitik akıl yürütmesinde bir şekilde aynı çizgide buluşmuşlardır. İlgili ortaklığın zeminini, ana akım iktisadın matematiksel sembollerden beslenen mantıksal-formel modelleri oluşturmaktadır.

5 Neoklasik iktisat ve Marksist teori, ana metodolojik araç olarak denge analizinde hemfikirlerdir. Denge, bireysel ya da kolektif aktörlerin hareket tarzlarını değiştirmede bir dünya durumudur. Çünkü diğerlerinden beklenen tepki verildiğinde hiç kimse daha iyi durumda olamaz. Denge dışındaki eksik tüketim, aşırı üretim veya ücret baskısı durumları Marksist teori tarafından kabul edilse bile, bunlar her zaman dengeye göre tanımlanır ve analiz edilir (Przeworski, 1985: 398).

6 İktisatçılar kullandıkları modeller sayesinde icra ettikleri bilim dalının diğer sosyal bilimlere üstünlük sergilediğini düşünürler. 20. yüzyılın ortasında iktisadın mantıksal-formel analitik modellerinin oluşması, diğer sosyal bilimlere göre iktisadın doğa bilimlerine en yakın sosyal bilim olarak addedilmesine neden olmuştur.

7 Batı sosyal düşüncesinin neredeyse bütün yönlerine natüralizmin sirayet ettiğine ilişkin bkz. Clark (1992).

Divitçioğlu, neoklasik iktisada Marksist teorinin iç tutarlılığına öncelik vererek karşı çıkmıştır. Neoklasik iktisatla bizzat bu disiplinin kendi araçlarıyla hesaplaşmaktan kaçınmamıştır. Bu araçların başında matematik gelmektedir. Fakat Divitçioğlu, matematiksel olgularla, nicel veya kantitatif verilerle, istatistiklerle ilgilenmemiştir. Matematiğin tamamında sembollerle çalışmıştır (Ekşigil, 2021: 47-48). Aslında Divitçioğlu'nun söz konusu girişimi 1980'li yıllarda bir grup sosyal bilimci tarafından yürütülen 'analitik Marksizm' veya 'rasyonel seçim Marksizm'i yaklaşımına benzetilebilir. G. A. Cohen, John Roemer, Jon Elster, Adam Przeworski, Robert Brenner, Philippe Van Parijs, Robert Vander Veen, Pranab Bardhan, Hillel Steiner, Samuel Bowles ve Eric O. Wright gibi sosyal bilimciler matematikle beraber analitik felsefenin araçları olan sembolik mantık, rasyonel seçim teorisi ve oyun teorisinden yararlanarak Anglosakson akademik dünyada Marksizm'e yeni bir soluk kazandırmaya çalışmışlardır (Ekşigil, 2021: 48; Wright, 1995: 13).

Analitik Marksizm'in açıklama mekanizması ile bilimde netlik ve kesinlik arayışı, Divitçioğlu'nun tarihsel olguları formelleştiren bilim perspektifine oturmaktadır. Analitik Marksizm, teorinin hazırlanmasında ve araştırmanın yürütülmesinde geleneksel bilimsel normlara bağlıdır. Sistemik kavramsallaştırmanın yanında Marksist teorinin merkezinde yer alan kavramların öneme vurgu yapar. Birbirine bağlı kavramların mantıksal tutarlılığına dikkat eder. Argümanlar ister açıklayıcı teorilerin inşasındaki nedensel süreçlerle ilgili olsun, ister normatif teorilerin inşasındaki mantıksal bağlantılar hakkında olsun, kavramları birbirine bağlayan teorik argümanlardaki adımların belirlenmesini önemser. Hem açıklayıcı hem de normatif teorilerde bireylerin kasıtlı eylemlerine yer verir. Kısacası analitik Marksizm, 'gerçekçi' bir bilim görüşü olarak tanımlanabilecek 'bilim, dünyada deneyimlediğimiz ampirik olguları üreten mekanizmaları belirlemeye çalışır' görüşünü benimsemektedir (Wright, 1995: 14-15). Analitik Marksizm'e neo-klasik Marksizm de denebilir. Oyun teorisi Marksizm'i, post-post-klasik Marksizm veya rasyonel seçim Marksizm'i de diğer adlandırmalarıdır (Carling, 1995: 32-33).

Analitik Marksizm, Marksistlerin kapitalizme özgü olduğunu düşündükleri davranışı anlamak için mikro temeller sağlamaktadır. Analitik Marksizm için genel denge teorisi, oyun teorisi ve neoklasik iktisat tarafından geliştirilen modelleme teknikleri, kapitalizmin temellerini anlamaya ilişkin mükemmel araçlardır. Rasyonel seçim modelleriyle, Marksist iktisat görünüşte teleolojik iddiaların arkasında yatan mekanizmaları açıklamada oldukça ilerleme kaydetmiştir (Roemer, 1995). Divitçioğlu'nun perspektifi de tam olarak böyledir. İktisattan devraldığı mantıksal-formel modellerle Türk tarihini anlamaya çalışmıştır. Bu bakımdan Divitçioğlu'nun da analitik Marksizm'e

benzer bir çabasının olduğu söylenebilir. Matematiksel sembol kullanmaktan ve tarihsel olguları formelleştirmekten geri durmayan Divitçioğlu'nun tarih (+) yaklaşımı, neoklasik iktisatla Marksizm'i metodolojik temelde buluşturan analitik Marksizm'in bilim kavrayışını andırmaktadır. '*Oyun Teorisi*' Bağlamında Celali İsyancıları (1596-1611) adlı makalesi bunun tipik bir örneğidir. Celali İsyancıları'nda tarih (+) kavramının artışıyla ilgilendiğini belirtmiştir. Devletle halkın birlikte yaptıkları kolektif eylem işbirliğiyle sonuçlanmıştır. Bu durumda Pareto Optimumuna erişilmiş ve sistem rasyonel olmuştur. Aksi durum irrasyoneldir ve Pareto Optimumu altıdır (Divitçioğlu, 1999: 6). Görüldüğü üzere Divitçioğlu, matematiksel iktisatta kullanılan 'mahkûmlar açmazı' parabolünü Osmanlı tarihinin mühim bir hadisesini anlamaya çalışmak için modellemiştir. Akıl yürütme ve metodoloji iktisattan, bilgiler tarihten alınarak Osmanlı tarihine ilişkin bir mesele çözümlenmeye çalışılmıştır. İktisatçı olarak meseleye yaklaşmıştır.

İktisat kariyerinde teorik olarak neoklasizm, Marksizm ve Cambridge Okulu arasında ayrımlar yapmış olmasına rağmen iktisat dışı tüm düşünce yolculuğu boyunca ana akım neoklasik iktisadın analitik yaklaşımını korumuştur. Başka bir deyişle Divitçioğlu, iktisadi tartışmalara neoklasik iktisat eleştirisini, Sraffa'yı, Marx'ı ve Marxist iktisadı dâhil etse de formalizmi tereddütsüz sahiplenmiştir (Alada, 2022). Hatta *Kök Türkler* eserinde kurduğu modelin 'tarihsel' olmadığını iddia etmiştir (Divitçioğlu, 1987: 9). Bu bakımdan Divitçioğlu'nun tarihsel olgulara yönelik yaklaşımını büyük oranda şekillendiren esas etkenin ana akım neoklasik iktisat biliminin 20. yüzyılın ortalarında biçimlenen analitik akıl yürütmeye kurduğu mantıksal-formel modellerin olduğu söylenebilir.

Ana akım neoklasik iktisadın 1940'lardan sonra katı bir bilim olma arayışına Paul Samuelson ciddi bir biçimde yön vermiştir. 20. yüzyılın ortalarında Samuelson tarafından geliştirilen piyasa başarısızlığı teorisi, Adam Smith'in 'görünmez el' önermesinin hangi kesin koşullar altında başarısız olduğunu göstermeye çalışmıştır. Pozitif ve negatif dışsallıklar, bedavacılık, dışlanabilirlik, rekabetsizlik ve benzeri fikirler, Samuelson'un hem teorik bir iktisatçı hem de en az iki nesil üniversite iktisat öğrencisi için önde gelen ders kitabı yazarı olarak gösterdiği çabalar, iktisatçıların günlük dilinin bir parçası haline gelmiştir. Samuelson, iktisadi tartışmalardaki belirsizliği ortadan kaldırmak için matematiksel formalizmin katılığının, ekonomik analizin daha az bilimsel olan önceki çağının edebi belirsizliğinin yerini alması gerektiğini savunmuştur (Boettke, 2010: 35).

1950'den sonra iktisadın hemen hemen her alanına Samuelson dokunmuştur. Samuelson'dan sonra metot ve metodoloji, Adam Smith'ten bu yana geçen bir buçuk yüzyıldaki politik iktisat düşünürleri tarafından tanınmaz hale gelmiştir. Hem orijinal Keynesyen gelir-harcama modeli hem de daha sonraki neo-Keynesyen IS-LM modeli, tasarruf ve yatırım arasındaki bağlantının nasıl koptuğunu ve kendi kendini düzenleyen bir piyasa ekonomisinin kişisel çıkar davranışını kamu yararına dönüştüren klasik politik iktisat görüşünü artık sürdürülemez hale geldiğini göstermek için geliştirilmiştir. Bu model, Milton Friedman gibi düşünürlerin meydan okumalarına karşın, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde iktisadi düşünceye egemen olmuştur. Klasik politik iktisadın merkezi önermesine olan inancın kaybolmasıyla eş zamanlı olarak iktisatçılar, piyasa ekonomisinin yalnızca makroekonomik istikrarsızlığa değil, aynı zamanda çeşitli piyasa kusurlarının neden olduğu tekelci istismara ve diğer mikro ekonomik verimsizliklere de yatkın olduğunu gösteren modeller geliştirmişlerdir. Genel rekabetçi denge modelinin piyasa ekonomisinin sonuçlarını taklit ettiği söylenemez. Ancak model bir politika aracı olarak hizmet edebilir. Abba Lerner ve Oskar Lange gibi iktisatçıların yazılarında, piyasa ekonomisinin herhangi bir merkezi yön (görünmez el) olmadan başardıklarını temsil etmek için geliştirilen model, iktisadın devlet tarafından yönlendirilmesi için yol gösterici bir araca, hükümet planlamasının görünen eli haline getirilmiştir.⁸ Bunun üzerine iktisat, ticari hayatın ampirik gerçekliği üzerine düşünen felsefi bir disiplinden, aydınlanmış politika yapıcılar tarafından toplumsal bir kontrol aracına dönüştürülmüştür (Boettke, 2010: 35).

Lerner *Kontrol Ekonomisi (the Economics of Control)* kitabını yazmış, Samuelson doğrusal programlamayı iktisada yerleştirmiş, William Baumol, yönayem araştırma uygulamalarını daha da geliştirmiş ve Leonid Hurwicz gibi bazı iktisatçılarsa 'mekanizma tasarımı' adlı bir alanda çalıştıklarını iddia etmişlerdir. Kısacası 1940'lardan 1970'lere kadar, bütün iktisat disiplini bir sosyal kontrol aracına dönüştürülmüş ve iktisat metodolojisi bu yeni amaç uygun hale getirilmiştir. Tahmin ve kontrol amacına uymayan metotlar, modern çağdan daha az bilimsel addedilen geçmiş dönemin kalıntıları olarak reddedilmiştir (Boettke, 2010: 36).

1950'lerde iktisat içinde yaygınlaşan bu tavır, Divitçioğlu tarafından sahiplenilmiştir. Ana akım neoklasik iktisada eleştirel bir pozisyon alınmasına rağmen denge, optimizasyon, etkinlik, girdi-çıktı analizini benimsemiştir. Aynı

8 Hesaplama tartışmalarında Lerner ve Lange, neoklasik iktisadın genel denge çerçevesini kullanarak sosyalist bir sistemde rasyonel iktisadi planlamanın olabilirliğini göstermeye çalışmışlardır. Ludwig von Mises ile Friedrich A. Hayek ise hesaplama tartışmalarında neoklasik iktisat ve sosyalizmin birlikteliğinden ötürü neoklasizme mesafelidirler. Detaylı bir tartışma için bkz. Adaman ve Devine (2022); Boettke (1998).

zamanda ahistorik ve asosyal bir kapsamda ve matematiksel iktisadı yoğun bir şekilde kullanarak elde edilen yaklaşıma ulaşmıştır (Alada, 2022: 3).⁹ Tarih ve antropolojiye 1940'lardan 1970'lere değin dönüşen söz konusu aksiyomatik iktisat metodolojisiyle yaklaşmıştır. İktisattaki mantıksal-formel modellerle yumuşak addettiği tarihi sertleştirmeye çalışmıştır. Böylece tarih ve antropolojideki belirsizlik, ana akım neoklasik iktisadın kesinliğiyle giderilmiştir.

İktisadiyattan Tarihistan'a: Analitik Akıl Yürütmenin 'Üstünlüğü'

Divitçioğlu'nun kariyerinde yapmak istediği tarihi sertleştirmek veya formelleştirmektir. Bununla 'yüksek teori' oluşturmayı hedeflemektedir (Ekşigil, 2021: 49). Yüksek teoride iktisat başta olmak üzere tarih ve antropoloji birleşmiştir. Bunun için iktisattan alınan mantıksal-formel modellerle döngüsel olan tarih, antropoloji artı bir şey olur (Divitçioğlu, 1992: 22). Uzun ve döngüsel olan tarihi, durağan antropolojiden yardım olarak nedensellik analiziyle evrensel bir bilim dili oluşturur. İktisadın mantıksal-formel modelleri olmadan bunun gerçekleşmesi imkansızdır. Belirsizliğin kesinliğe dönüşmesinin yegâne yolu budur.

Başka bir deyişle tarih (+) şeklinde bir adlandırmayla ilgili sertleştirmeyi yaptığını düşünür. Divitçioğlu'na göre sosyal bilimler alanında iktisat en katı, tarih ise en yumuşak disiplindir. Divitçioğlu gibi kökeni iktisatçı olan kişi, bu yumuşaklığın sertleşmesi gerektiğine inanmıştır. Bu bakımdan Divitçioğlu, genel Türk Tarihi hakkında 'yüzen bilgileri' toparlarken tarih metodolojisini ihmal etmemiştir. Türk tarihini 'alaturka' anlatı¹⁰ ve hikâye etmekten kurtarmak istemiştir. 1980'lerde yardımına antropolojik tarih yetiştirilmiştir. Antropoloji de yumuşak bilim olmasına rağmen kullandığı kavramlar, kategoriler ve bunlar arasındaki yapılar, fonksiyonlar onu daha bilim yüklü yapmıştır (Divitçioğlu, 2001: 37). Ona göre iktisat gibi sosyal bilim yanında bilim niteliğine erişememiş olan tarihin, geçmiş çağlarda yaşamış toplumları mükemmel anlaması mümkün değildir (Divitçioğlu, 1987: 18).

Divitçioğlu'nun iktisatla başlayıp tarihten antropolojiye uzanan katı bilim tasavvurunun çerçevesini belirleyen mantıksal-formel modeli şu şekilde meydana gelir: Tarih biliminde yapay olarak kurulan bazı *ideal tiplerin*, benzer olgular arasında yapılan *mukayeseler* sonucunda elde edilen ortak imgelerin ve

9 Dinç Alada'ya göre (2022) Divitçioğlu'nun iktisat eleştirilerinde kesinliği ön planda tutuşu nedeniyle Marx ve Marksizm üzerine erken yazılarında toplumsal felsefeye açık tavrı zaman içinde ortadan kalkmıştır. Aslında Divitçioğlu'nun erken yazılarında toplumsal felsefeye açık tavrının olduğu da şüphelidir. Çünkü Sabri Ülgener'in (2006: 177-178) yerinde eleştirileriyle bakılırsa burada da büyük bir açmaz vardır. Marksizm'in 'bilimselliğe' olan iman ve itikat karışımından Divitçioğlu da nasibini almıştır.

10 Divitçioğlu anlatının tarih bilimini yumuşak bir niteliğe büründürdüğünü iddia etse de katı bir bilim olan iktisadın da anlatılardan etkilendiğine ilişkin karşı iddialar vardır. Bkz. Shiller (2021).

evrensel adıyla tanınan insancıl olgularla simgelerin herhangi formel modelin önermelerini oluşturmaktadırlar. Bunlar formel modelin önermeleri olarak genelimsi hipotezlerdir (Divitçioğlu, 1992: 20). Divitçioğlu, genelimsi hipotezlere ulaştıktan sonra tarihsel antropoloji modeline, tarihte hikâye etmenin mantıksal izleğini aksatmamak için açıklama üzerine anlamayı yedirmektedir (Divitçioğlu, 1992: 28).¹¹ Böylece Divitçioğlu, mantıksal-formel model yaklaşımıyla 19. yüzyıldan bu yana devam eden açıklamaya dayanan doğa bilimi ile anlamaya dayanan sosyal bilim ayrımını gidermeye çalışmıştır.¹² Ancak Paul Ricoeur tarafından geliştirilen çağdaş hermeneutik yaklaşıma veya Hans-George Gadamer'in yaptığına saygı duymakla birlikte ona uzak olduğunu, formel olmayan bir şeyi hiç anlamadığını ve bir şeyi anlaması için formelleştirmesi gerektiğini de belirtmiştir. Kafadaki kavramlaşmış düşüncelerin birbirlerine bağlanıp bir yapı oluşturmaları ve yapı dediğiniz zaman ister istemez formel bir şeyden söz ettiğini dile getirmiştir. 'Hiçbir iktisatçıyı sosyal bilimlerde açıklamanın tersi olarak kabul edilen anlama metodunun doğru olduğuna ikna edemezsiniz' diye de eklemiştir (Ekinci ve Güldağ, 2013: 174-175).

Divitçioğlu, Alman düşüncesinin bir yansıması olan hermeneutik yaklaşımdan haberdar olmakla birlikte düşüncesini, baştan ayağa iktisat biliminden kaynaklı analitik düşünce yönlendirmiştir. Fransa'da doktora yaparken Amerika'ya gitmiş ve oradan yeni teorilerle dönerek Fransa'da o dönemler pek bilinmeyen matematiksel bir tez yazmıştır.¹³ Aynı zamanda 1960'ların başında Cambridge'e misafir hoca olarak giderek orada da 'yüksek teori' (*high theory*) ile meşgul olmuş ve iktisatçılığını perçinlemiştir (Akat, 2001: 50). Bu iki hadise neticesinde analitik akıl yürütmeyi benimseyerek neredeyse bütün

11 Divitçioğlu'nun açıklama üzerine anlama girişimi, doğa bilimi ile sosyal bilim arasında üçüncü bir yol olarak eleştirel realistler tarafından geliştirilen anti-pozitivist natüralizmi andırır. Natüralizmin bu türü, hem doğa bilimleri hem de sosyal bilimlerin uygun ve az çok özgün metodlarının altında bulunabileceği bir bilim açıklamasını savunur (Bhaskar, 2015: 113). Ancak Divitçioğlu'nun düşünce serüvenine bakıldığında, görünüşte bir benzerliğin dışında bu tarz bir anti-pozitivist bilim perspektifiyle herhangi bir bağ kurmak zordur. Çünkü Divitçioğlu formel ve bilim yüklü 'antropolojik tarih' yorumuyla (Ekinci ve Güldağ, 2013: 175) formalizmde ısrarcıdır. Yumuşak bir natüralizme bile kapıları kapamıştır.

12 Hatta bu tavrından ötürü Divitçioğlu'nun çoklu düzeyde bir metodoloji yaklaşımından yana olduğu belirtilmiş ve Marksist olmasına rağmen tekçi diyalektik metodu terk ettiği için eleştirilmiştir (Ergun, 2014: 86). Fakat bu çalışmanın iddiası aksi yöndedir. Divitçioğlu, iktisat biliminden kaynaklı mantıksal-formel model yaklaşımıyla analitik metotta kararlıdır. Bu nedenle Karl Popper'e, Weber ile Gadamer'e veya yapısalcılığa yer yer atıflar yapsa da tek bir metodolojide karar kılmıştır. O da iktisat biliminden türetilen mantıksal-formel modellemedi.

13 İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iktisat bilimi hızlı bir şekilde Amerikanlaşmaya başlamıştır. Bu, büyük ölçüde, yaygın olarak tanınan analitik ve metodolojik standartların oluşturulmasıyla ilişkili bir süreçtir. Bunda İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerikan ekonomisinin yükselişinin yanında Amerika'nın önde gelen siyasi ve ekonomik rolü ile Amerikalıların pragmatik ve teknolojik yönelimini yansıtmaktadır. Aynı zamanda yüksek derecede uzmanlık ve uygulamalı çalışmalarda tekniğe daha fazla vurgu ile karakterize edilen ulusal bir ekonomik araştırma tarzı öne çıkmıştır. Araştırma odaklı üniversitelerde oldukça gelişmiş lisansüstü eğitim programlarının ortaya çıkması bu süreçte belirleyici bir rol oynamıştır (Hagemann, 2011: 644).

kariyeri boyunca sosyal meseleleri formelleştirmeye girişmiştir. Çünkü Divitçioğlu'nun doktora eğitimini aldığı ilgili dönemde iktisatçılık mesleği bunu gerektirmektedir. Aslında ana akım neoklasik iktisatla birlikte neredeyse tüm sosyal bilimlerde 1950'lerin ortalarından 1970'lerin ortalarına kadar sistemler ve modelleme ile ilgili bir heves görünmüştür. 'Evrensel insan' ile 'formel ve araçsal aklın idealleştirilmesine' yaygın bir inanç oluşmuştur. Sistematik teori ve formel modellemenin gelişmesiyle prosedürel mantığa¹⁴ duyulan hayranlık artmıştır. İlgili 'yüksek modern sosyal bilim' (*high modern social science*), 1970'lerin ortalarında bir kriz yaşamışsa da ana akım neoklasik iktisat için bu söz konusu değildir. İktisatçılar modellemeyi terk etmemişlerdir (Backhouse ve Cherrier, 2017: 7). Divitçioğlu'nun hermenetüik yaklaşıma yaptığı birkaç küçük değini dışında tarihi ve antropolojik meselelerde düşüncesini kuşatan esas etken, ana akım neoklasik iktisadın mantıksal-formel modelleri oluşturmasını sağlayan analitik akıl yürütmedir. Bununla hem gerçek anlamıyla bilim yaptığını hem de tarih ve antropoloji gibi daha 'yumuşak' karakterli alanları evrensel bir bilimsel yapıya kavuşturduğunu düşünür. Açıklama içinde anlama gibi bir modelle iktisat, tarih ve antropolojiyi birleştirir gibi görünse de nihayetinde yaptığı şey iktisattır. Almış olduğu iktisat eğitimi neticesinde oluşan analitik akıl yürütmeyle diğer bilim dallarına yaklaşımıştır. Böylece 'gerçek' bir bilim icra ettiğini düşünmüştür. Bu bağlamda Divitçioğlu da 'gerçek' bir iktisatçı kafasıyla hareket etmiştir.

İktisatçıların nazarında icra ettikleri disiplin, kullandığı analitik tekniklerin yaygınlığı ve başarısıyla diğer sosyal bilimlere nazaran doğa bilimlerine en yakın olan 'gerçek' bir bilimdir. Hatta kullandığı analitik tekniklerden ötürü 1945 sonrasında diğer sosyal bilimlere üstünlük de elde etmiştir (Fourcade vd., 2015). Diğer sosyal bilimlere etkilemeye başlamıştır. Metodolojik emperyalizm olarak anılan bu durum, Divitçioğlu'nun akıl yürütmesine oldukça benzemektedir. Divitçioğlu, iktisadın kafasını toparlayıp ona düşünmeyi öğrettiğini belirtmiştir. Teorik düşünce ve ona paralel metodoloji üretme, iktisattan edinilerek yapılmıştır (Akat, 2001: 68). Söz konusu teorik düşünce ve ondan türeyen metodolojiyle 1945 sonrası metodolojik emperyalizm olarak ifade edilen ana akım neoklasik iktisadın diğer sosyal bilimlere metot ihracına benzer bir yaklaşımı, Divitçioğlu Türk tarihine ve antropolojik olgulara uygulamıştır.

14 Divitçioğlu, matematik ve mantığı o kadar içselleştirmiştir ki tarihçilerin matematik ve mantık bilmediklerinden ötürü şahsı tarafından savunulan mantıksal-formel metodolojiye karşı çıktıklarını düşünmektedir (Akat, 2001: 53).

Analitik Akıl Yürütmenin 'Doğal' Neticesi: Metodolojik Emperyalizm

Metodolojik emperyalizm, iktisat dışındaki diğer sosyal bilimlerin iktisadileşmesi veya toplumsal yaşamı anlamaya çalışan teorik girişimlerin iktisadi bir perspektifle hareket etmesidir. Diğer bir deyişle, iktisadi analiz konusunun kendi geleneksel sınırlarının ötesine doğru genişlemesidir (Fine ve Milonakis, 2014: 30). İktisat, kendisine kesinlik veren üç özelliğiyle diğer sosyal bilimleri cezbeder, onları hâkimiyeti altına almaya çalışır ve 'evrensel' bir bilim dili geliştirir. Bunlar; bireylerin maksimize edici davranışlar sergilemesi, dengenin fizik bilimi gibi iktisadi teorinin merkezinde yer alması ve etkinliğin (*efficiency*) önemidir (Lazear, 2000: 100). Söz konusu özelliklerle iktisat, fizik gibi katı ve 'gerçek' bir bilim görünümüyle diğer sosyal bilimlerden nitelik olarak ayrılır ve onları kendi izinden gitmeye zorlar.

Bu bakımdan üç özelliğiyle iktisat yayılmacı bir nitelik kazanmış ve bunda da başarılı olmuştur. Tüketici teorisi, firma teorisi, piyasalar, makro iktisadi aktivite gibi geleneksel araştırma alanlarının ötesine taşınarak bütün sosyal davranışları açıklamaya başlamıştır. İktisadi olmayan konular iktisadın araç ve metotlarıyla izah edilmeye çalışılmıştır (Lazear, 2000: 103). İktisadın diğer sosyal bilimlere literatür aktarması ve artan sayıda uzman oluşturmaya yetecek ölçüde yayılması dört şekildedir. Birincisi, iktisadi analizin yasal kurallara ve yasal kurumlara uygulanması olarak hukuk ekonomisidir. Hukuk ekonomisinin öncü isimleri Aaron Director, Ronald Coase ve Richard Posner'dır. İkincisi, 'yeni' iktisat tarihidir. Yeni iktisat tarihinin en etkili ismi Robert Fogel'dir. Üçüncüsü, sosyal yapı ve davranışın iktisadi analizidir. Burada başlıca konular suç, ırk ayrımcılığı, evlilik ve boşanma, doğurganlık ve aile olmuştur. Suç alanında Beccaria ve Bentham gibi önemli selefleri olmasına ve doğurganlık alanında Malthus biraz ilgi görmesine rağmen bu alanı Gary Becker oluşturmuştur. Sonuncusu, iktisadi hayatın düzenlenmesi de dâhil olmak üzere politikanın ekonomik analizidir. Politik partiler açısından öncü isim Anthony Downs'tur. Anayasal tasarımdaki öncüler ise kamu tercihi okulunun kurucuları James Buchanan ve Gordon Tullock'tur (Stigler, 1984: 303-304).

Ana akım neoklasik iktisadın İkinci Dünya Savaşı sonrası yayılım ve etki gücü, sadece söz konusu dört alanla sınırlı da değildir. İktisatçılar, kişisel çıkar maksimizasyonu, bireylerin tercihlerini açıklamak üzere benimsedikleri rasyonel seçim teorisi ve bu ikisi üzerine kurguladıkları mantıksal-formel modellerin öz güveniyle bütün insan faaliyetlerini açıklayan araçlar geliştirdiklerini düşünmektedirler. Özellikle Becker, neoklasik iktisadın analitik araçlarını eğitim, aile, suç ve bağımlılık gibi bir dizi ekonomik olmayan meseleye

uygulayarak iktisadın yayılcı gücüne liderlik etmede önemli bir rol oynamıştır (Fine, 2000: 12-13). Hatta Becker (1990: 39-40), rasyonel seçim teorisiyle yaptığı'nın 'iktisadi emperyalizm'in iyi bir örneğini sergilediğini düşünmektedir. Ona göre rasyonel seçim teorisi çok güçlü bir silahtır. Sosyal bilimlerde hemen her şey rasyonel seçim teorisiyle çözülmese de rasyonel seçim teorisi sosyal bilimlerdeki pek çok sorunun çözümüne katkıda bulunmuştur.

Becker tarafından iktisat biliminden kaynaklı metodolojik araçların sosyal bilimlerde birçok sorunun çözümüne katkı sunacak şekilde önerilmesi, 'bilinçli' bir tercihin neticesinde olmasa da Divitçioğlu'nda karşılık bulmuştur. Divitçioğlu'nun mantıksal-formel modelleri tarih ve antropoloji bilimlerini anlamak için kullanması, ilgili metodolojik emperyalizme örnek teşkil eder. Eserlerinde Pareto Optimumu, rasyonalite ve matematiksel sembollerin yoğun kullanımına dayanan analitik akıl yürütmeye genel Türk tarihinin ele alındığını göstermektedir. İlk bakışta disiplinler arası gibi gözükse de bu durum iktisat, tarih ve antropoloji gibi bilimlerin birbirlerine değen kesişim noktalarına dair sosyal bir teori geliştirildiği anlamına gelmez. Yapılan şey, tarihsel antropoloji olarak görünse de özünde iktisattır. Zaten Divitçioğlu, yayımlandığı dönemde entelektüel çevrelerde oldukça ses getiren *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*¹⁵ adlı eserinin ne bir tarih araştırması ne de bir iktisat tarihi araştırması olduğunu söylemiştir. Aksine eserinin bir iktisat araştırması olduğunu belirtmiştir (Divitçioğlu, 1981: 11). Bu nedenle Divitçioğlu'nun disiplinler arası bir kaygısı ve toplumsal felsefeye kapı aralamak gibi bir önceliği olmamıştır. Üzerinde emek verdiği iktisat, tarih ve antropoloji alanlarındaki tezleri, modelleri, soruları ve çözümlerinin, bütünleştirici bir toplumsal gerçekliğe odaklanan felsefe ile bağı kurulmamıştır (Alada, 2022). Toplumsal düşünce süreçlerine de kapı kapamıştır. Divitçioğlu özelinde müşahade edilen söz konusu durum sadece ona özgü de değildir. 1945 sonrası bütün sosyal bilimcileri bekleyen bir 'tehlike'dir. Tehlike, 20. yüzyılın ortalarından sonra kurumsallaşan ana akım neoklasik iktisatla birlikte topyekûn tüm sosyal bilimlerin teknikleşmesi ve toplumsal düşünceye açık entelektüel bakış açılarını yitirmeleridir. Başta iktisat olmak üzere sosyal bilimlerin Amerikanlaşması neticesinde formalizme doğru yönelmeleridir.

15 Altuğ Yalçıntaş (2022: 50), Divitçioğlu'nun *Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT)* tartışmalarında iktisadi gelişme modellerine dâhil edilmemiş coğrafya gibi değişkenlere dikkat çekerek kurumsal politik iktisat metodunu kullandığını iddia etmiştir. Ancak bu çalışma aksi kanaattir. Çünkü Divitçioğlu, ana akım iktisadın analitik akıl yürütmesinden türettiği mantıksal-formel modelleri tamamen içselleştirmiştir. Bir şeyi anlaması için formelleştirme girişiminde bulunmasını ısrarla vurgulaması bunun sonucudur. Ayrıca Divitçioğlu'nun benimsediği formalist iktisadın arkasında analitik felsefe bulunurken kurumsal iktisat felsefi olarak pragmatizm kökenlidir (Mirowski, 1987).

İktisattan tarih ve antropolojiye doğru orijinal gibi gözükten ilgili girişim, Divitçioğlu'nun düşüncesine büyük oranda bir kısıt getirmiştir. Çünkü iktisadın 20. yüzyılın ikinci yarısından sonraki tecrübesi bir sosyal bilimden ziyade 'sosyal fiziği'¹⁶ andırmaktadır. Sosyal fizik olarak mekanikleşen ve kontrol mekanizmasına dönüşen iktisat biliminin giderek sosyal meselelerden kopuşu ve gerçek dünya sorunlarından uzaklaşması, düşünsel bir yoksullaşma anlamına gelmektedir. Bu durumla iktisatçılar da basit birer teknisyene dönüşmüşlerdir. İktisadın bir önceki adlandırması olan politik iktisat, insan doğasının anlaşılmasından toplumsal kurumların oluşumuna dair geniş soruşturmalarıyla zengin bir art alanına kavuşurken onunla meşguliyette bulunan düşünürlere ise kamusal entelektüel olma hüviyeti kazandırmıştır. Fakat sosyal fiziğe dönüşen ana akım neoklasik iktisat biliminin böylesi bir düşünsel ufku yoktur. İnsan doğasını sadece kişisel çıkarın maksimizasyonu bağlamında yorumlayıp bu tartışmayı hızlıca geride bırakırken toplumsal kurumları ise irrasyonel davranışları besleyen yapılar addederek analiz dışı tutmaktadır.¹⁷ Haliyle 20. yüzyılın ikinci yarısı iktisat biliminin tecrübe ettiği aynı düşünsel yoksullaşma, analitik akıl yürütmeye bilim icra eden iktisatçı Divitçioğlu'nun da başına gelmektedir.

Sonuç

Türk iktisadi düşünce tarihine ilkin 'iktisatçı', daha sonra 'tarihçi' ve 'antropolog' sıfatlarıyla katkılar sunan Sencer Divitçioğlu'nun düşünce uğraklarını analiz etmek bu çalışmanın başlıca amacıdır. İktisat, tarih ve antropoloji bilimleri kesişiminde eserler veren Divitçioğlu, bütün kariyeri boyunca iktisattan edindiği analitik düşünme biçimiyle hareket etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı ertesinde çeşitli analitik teknikler kullanarak katı ve 'kesin' bir bilim arayışındaki ana akım neoklasik iktisadın düşünce ufkunun daralması, söz konusu analitik teknikleri kullanan iktisatçılara da benzer bir tecrübe yaşattır. Başka bir deyişle analitik akıl yürütme neticesinde mantıksal-formel modelleri benimseyen iktisatçılar, sosyal teoriden uzaklaşmışlardır. Aynı durum Divitçioğlu için de geçerlidir. Divitçioğlu'nun iktisat, tarih ve antropoloji bilimleri bağlamında yürüten akademik serüvenini, geniş ufuklu bir entelektüel iktisatçının sıra dışı bir kariyeri olarak değerlendirmek güçtür. Ana akım iktisadın teknik araçları ve kesinlik arayışı, Divitçioğlu'nun

16 Philip Mirowski (1991: 3), ana akım neoklasik iktisadı sosyal fiziğe benzeterek ele alır. Hatta bu benzerliğin başlangıcını, İkinci Dünya Savaşı sonrası gibi geç bir tarihte değil, 19. yüzyılın ortalarında yapar.

17 Belki ana akım neoklasik iktisat içinde bu durumun istisnasını 1970'lerden sonra gündem olan yeni kurumsal iktisat oluşturmaktadır. Yeni kurumsal iktisat, ana akım neoklasik iktisada kurumları dâhil ederek iktisadi teoriyi krizden çıkaracak teorik bir atılım gerçekleştirmiştir.

düşüncesini baştan sona kuşattığından entelektüel dünyası, geniş ufuklu bir düşünce atılımı sunmamaktadır.

Netice itibariyle Divitçioğlu'nun iktisattan tarih ve antropolojiye uzanan mantıksal-formel modelleri içeren analitik yaklaşımı, ister analitik Marksizm'e ister Becker'in yaptığı gibi metodolojik emperyalizme benzetilsin, sonuç değişmeyecektir. Her iki durumda da iktisattan edinilen formalistlik düşünme biçimi, iktisat dışında ilgilendiği tüm disiplinlere hâkim konumdadır. Bir şekilde onları ana akım neoklasik iktisadın analitik akıl yürütmesiyle ele almaktadır. Divitçioğlu, herhangi bir meseleyi formelleştirerek anladığını iddia edip evrensel bir bilim dili geliştirdiğini düşünse de sanılanın aksine bu bir düşünce kısıtıdır. Divitçioğlu'nun bütün düşünce yolculuğu boyunca, ana akım neoklasik iktisattan mülhemle diğer sosyal bilimlere ve çağdaş kapitalizmin izah edilmesinde geniş entelektüel imkânlar sunan sosyal teoriye kapalı bir akıl yürütmenin tercih edildiği dikkatten kaçmamalıdır.

Kaynakça

- Adaman, F. ve P. Devine (2022), Revisiting the Calculation Debate: A Call for a Multiscale Approach, *Rethinking Marxism*, 34 (2): 162-192
- Akat, A. S. (2001), Sencer Divitçioğlu: 'Benim Derdim Bilinmeyen Şeyleri Çözmek', *Cogito*, 26: 49-68.
- Alada, A. D. (2022), Disiplinlerarasılık ve Toplumsal Felsefe İkileminde Bir Düşünür: Sencer Divitçioğlu, *Politik Ekonomik Kuram*, 6 (1): 1-8.
- Backhouse, R. E. ve B. Cherrier (2017), The Age of the Applied Economist: The Transformation of Economics since the 1970s, *History of Political Economy*, 49: 1-33.
- Becker, G. (1990), Gary S. Becker, Richard Swedberg (Ed.), *Economics and Sociology, Redefining Their Boundaries: Conversations with Economists and Sociologists* (pp. 27-46), Princeton: Princeton University Press.
- Bhaskar, R. (2015), *Gerçekliği Geri Kazanmak: Çağdaş Felsefeye Eleştirel Bir Giriş* (çev. Beyza Sumer Aydaş), Ankara: NotaBene Yayınları.
- Blaug, M. (2003), The Formalist Revolution of the 1950s, *Journal of the History of Economic Thought*, 25 (2): 145-156.
- Boettke, P. J. (1998), Economic Calculation: The Austrian Contribution to Political Economy, *Advances in Austrian Economics*, 5: 131-158.
- Boettke, P. J. (2010), Twentieth-Century Economic Methodology, Rhona C. Free (Ed.), *21st Century Economics: A Reference Handbook* (pp. 33-43), Los Angeles: SAGE.
- Carling, A. (1995), Rational Choice Marxism, Terrell Carver ve Paul Thomas (Ed.), *Rational Choice Marxism* (pp. 31-78), London: Palgrave Macmillan.
- Clark, C. M. A. (1992), *Economic Theory and Natural Philosophy*, London: Edward Elgar.
- Colander, D. (2000), The Death of Neoclassical Economics, *Journal of the History of Economic Thought*, 22 (2): 127-143.

- Colander, D., R. P. F. Holt ve J. B. Rosser (2004), The Changing Face of Mainstream Economics, *Review of Political Economy*, 16 (4): 485-499.
- Divitçioğlu, S. (1975), Bayağı İktisat, Cambridge Okulu ve Marksizm, *Birikim*, 5: 13-16.
- Divitçioğlu, S. (1981), *Aysa Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, İstanbul: Ar Yayın Dağıtım.
- Divitçioğlu, S. (1982), Üretim, Değer ve Bölüşüm, İstanbul: Ar Basım Yayım ve Dağıtım.
- Divitçioğlu, S. (1987), *Kök Türkler: Kut, Küç ve Ülüg*, İstanbul: Ada Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (1992), *Nasıl Bir Tarih?: Kök Türkler, Karahanlılar*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (1999), Oyun Teorisi Bağlamında Celali İsyanları, *Kebikeç*, 7-8: 5-11.
- Divitçioğlu, S. (2001), *Ortaçağ Türk Toplamları Hakkında*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dow, S. (2008), Plurality in Orthodox and Heterodox Economic, *The Journal of Philosophical Economics*, 1 (2): 73-96.
- Ekinci, İ. ve H. Güldağ (2013), *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı.
- Ekşigil, A. (2021), *Sencer Divitçioğlu: Yaşamı ve Düşüncesine Dair Notlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ergun, D. (2014), *Yöntemi Geliştirmek: Türkiye'de Toplumsal Bilimlerde Yeniden Üretim Üzerine*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Fine, B. (2000), Economics Imperialism and Intellectual Progress: The Present as History of Economic Thought?, *History of Economics Review*, 32 (1): 10-35.
- Fine, B. ve D. Milonalis (2014), İktisat Emperyalizminden Acayip İktisada: İktisat ve Diğer Sosyal Bilimler Arasında Değişen Sınırlar (çev. Eren Kırmızıaltın ve Hüsnu Bilir), Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Fourcade, M., E. Ollion ve Y. Algan (2015), The Superiority of Economists, *Journal of Economic Perspectives*, 29 (1): 89-114.
- Hagemann, H. (2011), European Emigres and the 'Americanization' of Economics, *The European Journal of the History of Economic Thought*, 18 (5): 643-671.
- Lazear, E. P. (2000), Economic Imperialism, *The Quarterly Journal of Economics*, 115 (1): 99-146.
- Maki, U. (2005), Models Are Experiments, Experiments Are Models, *Journal of Economic Methodology*, 12 (2): 303-315.
- Mirowski, P. (1987), The Philosophical Bases of Institutional Economics, *Journal of Economic Issues*, 21 (3): 1001-1038.
- Mirowski, P. (1991), *More Heat Than Light: Economics as a Social Physics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Özveren, E. (2017), İster İstemez Karşılaştırmalı ve Dışa Bağımlı İktisadi Düşünce Tarihimiz: Gözlemler ve Sorunlar, M. E. Özgür, A. Duman ve A. Y. Kaya (Ed.), *Türkiye'de İktisadi Düşünce* (ss.13-48), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Przeworski, A. (1985). Marxism and Rational Choice. *Politics & Society*, 14 (4): 379-409.
- Rodrik, D. (2016), İktisadı Anlamak: İktisat Neden İşe Yarar, Ne zaman Yanlış Yapar ve Aradaki Farkı Nasıl Analayabiliriz (çev. Can Madenci), Ankara: Efil Yayınları.
- Roemer, J. E. (1985), 'Rational Choice' Marxism: Some Issues of Method and Substance, *Economic and Political Weekly*, 20 (34): 1439-1442.

- Shiller, R. J. (2021), *Anlatı İktisadı: Hikâyeler Nasıl Yayılır ve Büyük İktisadi Olayları Yönlendirir?* (çev. Gülnihal Kafa), İstanbul: Albaraka Yayınları.
- Stigler, G. S. (1984), Economics: The Imperial Science?, *The Scandinavian Journal of Economics*, 86 (3): 301-313.
- Sugden, R. (2009), Credible Worlds, Capacities and Mechanisms, *Erkenntnis*, 70 (1): 3-27.
- Ülgener, S. (2006), *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler*, İstanbul: Der Yayınları.
- Wright, E. O. (1995), What is Analytical Marxism?, Terrell Carver ve Paul Thomas (Ed.), *Rational Choice Marxism* (pp. 11-30), London: Palgrave Macmillan.
- Yalçıntaş, A. (2022), Asya Tipi Dijitalleşme Tarzı: Doğu Nasıl Zengin Oldu?, *Efil Journal of Economic Research*, 5 (2): 42-66.

Kadınların Politik Temsili ve Farklı Gerekçelendirmeleri Üzerine Eleştirel Bir Analiz

Duygu Öztürk*

Öz

Kadınların toplumlar içerisindeki nüfuslarına kıyasla siyasi temsildeki oranları çok düşük düzeyde kalmaktadır. Kadınların sayısal olarak nüfusları ile orantılı bir şekilde siyasete katıl(ma)maları, demokrasilerde bir temsiliyet sorunu oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu durum, kadınların en temel insan hakları içerisinde yer alan seçme ve seçilme haklarından da tam olarak faydalanamadıkları anlamına gelmektedir. Literatürde kadınların neden daha fazla sayılarla siyasete katılmaları gerektiğine odaklanan çalışmalar yer almaktadır. Birbirinden teorik ve metodolojik yöntemleri bakımından farklılaşan bu çalışmalar, kadınların siyasete neden daha fazla oranda katılmaları gerektiğine farklı cevaplar sunmaktadır. Bu çalışma ise, kadınların demokrasilerde nicel ve nitel temsilleri üzerine yapılan çalışmaları kadın temsiliyetinin anlamı bakımından incelemekte ve mevcut literatüre eleştirel bir analiz sunmaktadır. Çalışmada kadınların sayısal olarak karar alma ve yasa yapma mekanizmalarında yer almalarının demokrasi ve kadın temsili için ne anlama geldiği, kadınların nitel temsillerinden ne beklediği ve bu beklentilerin kadın temsiline olan etkileri, kadınların nicel ve nitel temsil arasında nasıl bir ilişki olduğunu tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın ve Siyaset, Siyasal Katılım, Kadın Temsili, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği.

A Critical Analysis on Women's Political Representation and its Various Justifications

Abstract

Compared to their population in societies, rates of political women's representation remain very low. The fact that women do not or cannot participate in politics in proportion to their populations constitutes a problem of representation in democracies. It also means that women cannot fully benefit from their rights to vote and to be elected, which are one of fundamental human rights. In the literature, there are studies in greater numbers, focusing on why women should participate in politics. Differing from each other in terms of their theoretical and methodological methods, these studies offer different answers to why women should participate in politics in larger rates. This study examines studies on women's descriptive and substantive representations in democracies in terms of the meaning of women's representation and provides a critical analysis of the existing literature. It discusses what women's descriptive participation in decision-making and law-making mechanisms means for democracy and women's representation, what is expected from women's substantive representation and the effects of these expectations on women's representation, and the relationship between descriptive and substantive representations of women.

Keywords: Woman and Politics, Political Participaton, Women's Representation, Gender Equality.

*Dr. Öğretim Üyesi | İstanbul Medipol Üni., Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
duyguozturk@medipol.edu.tr | ORCID: 0000-0002-4012-2155

DOI: 10.36484/liberal.1343295

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı:111, Yaz 2023, ss. 193-213.

Gönderim Tarihi: 15 Ağustos 2023 | Kabul Tarihi: 13 Eylül 2023

Giriş

Dünya genelinde toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın haklarının hayata geçirilmesine dair önemli yol kat edilmiştir. Fakat, en ileri ülkelerde dahi kadın erkek eşitliğinin tam olarak sağlandığını söylemek mümkün değildir. Dünya Ekonomik Forumu'nun 2022 yılına ait Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Raporu'na göre, küresel anlamda kadın erkek eşitliğine ulaşmak için 132 yıla ihtiyaç vardır. Küresel düzeyde kadın erkek eşitsizliğinin en fazla olduğu alan ise siyasettir. Aynı rapora göre, kadın ve erkeklerin politik güçlendirilmesi arasındaki eşitsizliğin sadece yüzde 22'si kapatılabilmektedir. Mevcut ilerleme oranlarıyla devam edileceği varsayılırsa, siyasal katılımı kadın erkek eşitsizliğinin ortadan kaldırılması içinse 155 yıla ihtiyaç vardır. Bir önceki senenin raporu ile karşılaştırıldığında kadınların politik güçlendirilmesi konusunda kayda değer bir ilerlemenin olmadığı söylenebilir. Dünya Ekonomik Forumu'nun 2021 yılına ait raporunda, dünya genelindeki toplam 35,500 civarındaki parlamento temsilcilerinin yalnızca yüzde 26,1'inin kadınlardan oluştuğu belirtilmiştir. Dünya genelindeki 3,400 bakanın yüzde 22,6'sı kadın iken, 81 ülkede hiç kadın devlet başkanı olmamıştır. Bu bakımdan, Türkiye de bu ülkelerden biridir.

Literatürdeki kadınların siyasi karar alma ve yasa yapma süreçlerine katılımları üzerine olan çalışmaların önemli bir kısmı, kadınların bu mekanizmalara yetersiz katılımlarının nedenlerini anlamaya yöneliktir. Nüfusun neredeyse yarısını oluşturan kadınların neden bu orana yakın düzeyde bir siyasal temsile sahip olmadıkları, kadınların siyasi süreçlerine katılmada karşılaştıkları engeller ve zorlukların neler olduğu üzerine çok sayıda çalışma mevcuttur (Arat, 1989; Arat, 1998; Çakır, 2013; Tekeli, 1979; Tekeli 1982). Bu çalışmaların yanı sıra, kadınların siyasette daha fazla sayılarla yer alması gerektiğini tartışan çalışmalar da bulunmaktadır (Philips, 1995; Charrad, 2001; Wängnerud, 2009; Paxton ve Hughes 2017). Farklı teorik ve metodolojik yaklaşımlardan beslenen bu çalışmalar, çeşitli vaka incelemeleri üzerine kurulmuşlardır. Bu çalışma ise, kadınların demokrasilerde nicel ve nitel temsilleri üzerine yapılan çalışmaları kadın temsiline anlamı bakımından incelemekte ve mevcut literatüre eleştirel bir analiz sunmaktadır. Bu bağlamda, kadınların sayısal olarak karar alma ve yasa yapma mekanizmalarında yer almalarının demokrasi ve kadın temsili için ne anlama geldiği incelenmekte, kadınların nitel temsillerinden ne beklendiği ve bu beklentilerin kadın temsiline olan etkileri sorgulanmakta, nicel ve nitel temsil arasında bir ilişki olup olmadığı tartışılmaktadır. Böylece, siyasette kadın temsili üzerine yapılan çalışmaların nasıl birbirlerini tamamladıkları bazı durumlarda da birbirleriyle çeliştikleri ortaya konmaktadır. Kadının siyasal temsili üzerine farklı ülkelerdeki durumları

açıklayan çalışmaların önemli bir kısmı İngilizce literatürde yer almaktadır. Bu çalışmanın amaçlarından bir tanesi de İngilizce literatürde yer alan vaka çalışmaları üzerinden yürütülen tartışmaların Türkçe literatüre kazandırılarak önemli bir boşluğun giderilmesine katkı sunmaktır.

Çalışmada öncelikle kadınların parlamentolarda nicel temsillerine dair bir analiz yapılmakta ve kadınların sayısal temsillerinin arttırılmasını destekleyen argümanlar değerlendirilmektedir. Dünya genelinde kadın temsiliinin arttırılması için yoğun bir şekilde başvurulmuş olan kotalar bu bağlamda incelenmektedir. Bununla birlikte, kadınların nicel temsili için önemli bir araç olan kotaların kadınların nitel temsili için ne anlama geldiği tartışılmaktadır.

Sonrasında kadınların siyasete katılımlarını siyasette sayısal varlıklarından öte siyasete kattıkları açısından yani nitel temsil açısından ele alan argümanlar değerlendirilmiştir. Son olarak, kadınların nicel ve nitel temsilleri arasındaki ilişkiye dair bir analiz yapılmaktadır. Çalışmanın sonuç ve değerlendirme kısmında, seçilen kadınlar kadınları ne derece temsil ediyor sorusu tartışılmıştır. Bu bakımdan, kadınların homojen tek bir grup olarak değerlendirilmelerinin mümkün olmadığı ve farklı kadın kimliklerinin ve çıkarlarının farklı parti çatıları altında temsil edilmelerinin demokrasi ve toplumsal cinsiyet eşitliği için anlamlı olduğunun altı çizilmiştir.

Eşit Yurttaşlık ve Demokrasi Meselesi Olarak Kadınların Siyasete Katılımları

Dünya genelinde kadınlar toplumların yarısını oluşturmaktadırlar. Sadece bu gerçekliğe dayanarak başka bir gerekçeye ihtiyaç duymadan, demokrasinin ve adaletin bir gerekliliği olarak kadınların siyasette eşit temsil edilmele-ri gerekmektedir (Kassa, 2015: 3). Kadınların eşit siyasal temsilleri için en güçlü argümanlardan bir tanesi olan bu yaklaşımda, kadınların herhangi bir ayrımcılığa uğramadan sadece nüfusun diğer yarısını oluşturdukları için sayısal olarak siyasete erkeklerle aynı şart ve koşullarda katılmaları savunulmaktadır. Kadınların eşit temsili meselesi aynı zamanda eşit yurttaşlık meselesi olarak görülmektedir.

Kadınların siyasete katılmaları için ilk adımı yasal olarak seçme ve seçilme hakkına sahip olmaları yani resmi temsil hakkı oluşturmaktadır. Resmi temsil, kadınların cinsiyetlerinden ötürü yasal olarak herhangi bir ayrımcılığa uğramadan erkeklerle aynı şartlarda ve aynı haklara sahip olarak siyasete katılabilmeleridir. Günümüz dünyasında demokrasilerde genel geçer bir kural

halini alan bu durumun aslında pek de uzun bir geçmişi yoktur. Yüzyıllar boyunca kadınlar siyasette yer almamışlar, hatta bu durum bir mesele dahi olmamıştır. Bu durumun bir sebebi, Antik Yunan'dan Aydınlanma Çağı'na çok sayıda filozofta da görülen, kadınların siyaset için yetersiz oldukları düşüncesi iken, bir diğer sebep de kadınların babaları, ağabeyleri, erkek kardeşleri veya eşleri tarafından oldukça iyi temsil edildiği düşüncesidir. (Sumbas, 2015: 106). Geçen zaman içerisinde demokrasi ile yönetilen ülkelerin sayısı artarken, kadınların siyasal temsili ancak 19. yüzyılda bir mesele halini almıştır. Dünya genelinde kadınlar ilk Yeni Zelanda'da 1893 yılında seçme hakkını kazanmışlardır. Yeni Zelanda'dan sonra 1906'da Finlandiya'da, 1908'de Avustralya'da, 1913'te Norveç'te, 1918'de Danimarka'da ve Avusturya'da, 1919'da Almanya ve Lüksemburg'da kadınlar oy kullanma hakkını elde etmişlerdir (Schmidt, 2002: 261). Amerika Birleşik Devletleri'nde 1920'de, Birleşik Krallık'ta ise 1928'de kadınlar oy kullanma hakkını kazanmışlardır. Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'nde kadınların oy hakkı için örgütlenen süfrajeterlerin etkileri iki ülke ile sınırlı kalmamış, kısa zamanda diğer ülkelere de yayılmıştır. Birçok Avrupa ülkesinde kadınlar 20. yüzyılın ikinci yarısında oy kullanma haklarını kazanmışlardır. Türkiye'de ise kadınlar 1934'te hem seçme ve hem de seçilme haklarını elde etmişlerdir. Böylece, Türkiye'de kadınlar, Fransa, İtalya, Yunanistan ve İsviçre'nin de içinde olduğu birçok Avrupa ülkesindeki kadınlardan çok önce resmi temsil hakkını kazanmışlardır.

Kadınların resmi temsil hakkını edindikleri süreçlere dair önemli konulardan bir tanesi birçok ülkede seçme ve seçilme hakkını aynı anda kazanmamış olmalarıdır. Kadınlar çoğu ülkede önce seçme hakkını kazanmışlar, daha sonrasında seçilme hakkını elde edebilmişlerdir. Bu bağlamda örneğin, Yeni Zelanda'da kadınlar seçme hakkını kazandıktan 26 sene sonra 1919'da seçilme hakkını kazanmışlardır (Kaymaz Mert ve Ünsal, 2022: 40). Norveç'te ise kadınlar parlamento seçimlerinde oy hakkını kazandıktan altı sene sonra seçimlere girme hakkını elde etmişlerdir. Bununla birlikte, kadınların resmi temsil hakkını elde ettikleri ilk zamanlarda çeşitli ülkelerde oy hakkı eğitim düzeyi, medeni hal, mülkiyet, renk, ırk, etnisite gibi belli şartlara bağlanmıştır. Evli kadınların, belli miktarda mülkiyete sahip olan veya eğitilmiş kadınların diğer kadın ve erkeklerden önce siyasi haklar kazandığı ülkeler vardır (Paxton and Hughes, 2017: 10). Dünya genelinde kadınların oy hakkını kazandıkları ikinci ülke olan Avustralya'da, Aborijin kadınlar ve erkekler ancak 1962 yılında siyasi haklarını elde edebilmişlerdir (National Archives of Avustralia). Amerika Birleşik Devletleri'nde ise, ilk başta belli miktarda mülkiyeti olan beyaz erkekler siyasi haklara sahipken, önce mülkiyet şartı oy hakkı için kaldırılmış ve böylece beyaz erkekleri kapsayacak şekilde yasa düzenlenmiştir. Ancak

çok daha sonraları siyasi haklar siyahları, kadınları ve yerlileri kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Library of Congress).

Yukarıda da belirtildiği üzere, kadınların eşit yurttaş olmaları ve bu haktan doğan sorumluluklarını hayata geçirmeleri için öncelikle yasal olarak eşit temsil hakkına sahip olmaları gerekmektedir. Günümüz dünyasında 'siyasi eşitlik' yani, vatandaşların din, dil, ırk, cinsiyet başta olmak üzere sahip oldukları farklı özellikler nedeni ile ayrımcılığa uğramadan eşit şartlarda siyasete katılma hakkına sahip olmaları temel bir insan hakkı olarak görülmektedir. Siyasi eşitlik ilkesine dayanan resmi temsil hakkı, kadınların cinsiyetlerinden ötürü doğrudan veya açıkça ayrımcılığa uğramalarının engellenmesini amaçlamaktadır. Kadınların siyasete sayısal olarak katılımlarının artırılması ve eşit temsil düzeyinin yakalanması, Birleşmiş Milletler başta olmak üzere çeşitli uluslararası kurum ve birçok ülke tarafından da katılımcı demokrasilerin gelişmesi için bir gereklilik olarak görülmektedir. Bununla birlikte, parlamentolarda kadın ve erkeklerin eşit temsilinin adaleti güçlendirdiği, demokrasinin niteliğini arttırdığı ve sosyal-ekonomik gelişmeyi desteklediği ileri sürülmektedir (Sumbas, 2015: 104; Paxton ve Kunovich, 2003: 90).

Kadınların siyasette eşit temsil hakkı her ne kadar temel insan hakkı olsa ve uluslararası bir norm haline gelmişse de, dünya genelinde mevcut duruma bakıldığında, kadınların siyasette nicel olarak yeterince temsil edilmedikleri görülmektedir. Hatta dünya genelinde kadınların eşit temsile sahip oldukları ülke sayısı çok azdır. Parlamentolar Arası Birlik'in 1 Ocak 2023'te yayınladığı verilere göre, sadece altı ülkede -Ruanda, Küba, Nikaragua, Meksika, Yeni Zelanda ve Birleşik Arap Emirlikleri- kadınların siyasette temsili yüzde elli ve üzeridir. Siyasette en yüksek kadın temsil oranına sahip olan Ruanda'da kadınlar parlamentoda yüzde 61,3 oranla temsil edilirken, Küba'da bu oran yüzde 53,4; Nikaragua'da yüzde 51,7'dir. Diğer üç ülkede de kadınlar yüzde 50 ile tam eşit temsile sahiptir. Birleşik Arap Emirlikleri'nin bu üst sıralamada yer almasının temel sebebi, 2019 yılında Devlet Başkanı Şeyh Halife bin Zayed El Nahyan'ın yayınlamış olduğu kararnamedir. Yasama ve yürütme yetkilerini elinde tutan Şeyh Halife bin Zayed El Nahyan'ın yayınladığı kararname ile daha çok danışma meclisi niteliğinde olan Federal Ulusal Konsey'de kadınlar eşit temsil hakkını kazanmışlardır. Böylece, kırk kişilik konseyin en az 20 sandalyesi kadınlar için rezerv edilmiştir.

Parlamentolar Arası Birlik'in verilerinden devam edilecek olursa, dünya genelinde sadece 40 ülkede kadınlar yüzde 35-49,9 arası bir oranla parlamentolarda temsil edilmektedir. Avrupa kıtasının çoğu gelişmiş demokrasisinin yanı sıra içlerinde Andorra, Kosta Rika, Güney Afrika Cumhuriyeti, Bolivya,

Senegal, Mozambik, Arjantin, Burundi'nin de yer aldığı çok sayıda Güney Amerika ve Afrika ülkesi ile Güneydoğu Asya'dan Timor Leste bu aralıkta bulunmaktadır. Düşünülenin aksine, kadınların siyasal temsilieri söz konusu olunca birçok Afrika ve Latin Amerika ülkesi, görece daha konsolide olmuş demokratik rejimlere sahip çoğu Avrupa ve Kuzey Amerika ülkesinin önüne geçmektedir. Örneğin, Parlamentolar Arası Birlik'in yapmış olduğu sıralamada, Lüksemburg, Almanya, Portekiz, Fransa, Hollanda ve Avustralya kadınların siyasete katılım oranları bakımından Andora, Senegal, Bolivya, Etiyopya ve Namibya'nın gerisinde kalmaktadır. Bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte, ülkelerin ekonomik gelişmişlik seviyeleri, sosyal refah durumları ve demokrasi düzeyleri ile kadınların siyasal yaşama katılımları arasında nasıl bir ilişki olduğu kadınların siyasal temsilieri açısından önemli bir araştırma konusu olarak kalmaktadır. Bununla birlikte, kadın temsilinin yüksek olduğu Afrika ve Latin Amerika ülkeleri üzerine nitel çalışmalar kadın temsilinin hangi durumlarda ne şekilde arttığına dair önemli açıklamalar getirmektedir.

Demokrasilerin güçlenmesi için kadınların yüzde 50 oranında temsile erişmeleri desteklenirken, temsil açısından yüzde 30 oran kritik eşik olarak görülmektedir. Yani, bir demokraside cinsiyetlerden herhangi bir tanesinin yüzde 30 ve üzerinde temsil ediliyor olması demokrasinin niteliğini ve temsili güçlendirmektedir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde, parlamentolarındaki kadın vekil oranı yüzde 30 altında kalan 122 ülkede demokratik temsile dair soru işaretleri doğduğu düşünülebilir. Amerika Birleşik Devleti (yüzde 29,4), İsrail (yüzde 24,2), İrlanda (yüzde 23,1), Yunanistan (yüzde 21), Türkiye (yüzde 17,4), Hindistan (yüzde 15,1), Macaristan (yüzde 13,1) ve Japonya (yüzde 10) kadınların düşük oranlarda parlamentolarda temsil edilmeleriyle dikkat çeken demokratik ülkelerdir. Kadınların hem ülke parlamentolarında hem de Avrupa parlamentosunda sayısal olarak yetersiz temsilieri siyasi kurumların meşruiyetlerini etkileyen önemli bir demokrasi açığı olarak da görülmektedir (Dahlerup, 2012: 145). Çeşitli yerel ve uluslararası sivil toplum örgütlenmesi de kadınların eşit temsilieri ile demokrasilerde meşruiyet meselesi arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Bu bakımdan örneğin, Avrupa Kadın Lobisi 2008 yılında "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Olmadan Modern Avrupa Demokrasisi Olmaz" [No Modern European Democracy Without Gender Equality] sloganıyla bir kampanya başlatmıştır (European Platform of Women Scientist, 2012). Bu kampanya Avrupa parlamentosunda farklı partileri temsil eden çok sayıda kadın vekil tarafından da destek görmektedir. Benzer şekilde, Türkiye'de Kadın Adayları Destekleme Derneği (Ka-der) kadınların siyasette temsilinin artması için seçim dönemlerinde geniş çaplı kampanyalar düzenlemektedir. Bu kampanyalarda, kadın temsilinin artmasının demokrasinin niteliği ve adil temsil

için önemine dikkat çekilmektedir. Çeşitli konularda çok farklı görüşlere sahip kadın ve insan hakları dernekleri kadının siyasi alanda temsiline güçlendirilmesi adına bu kampanyalarda bir araya gelmektedir.

Kadınların daha yüksek oranlarda siyasete katılmaları gerektiğini ileri süren görüşler, yukarıda da belirtildiği üzere, demokrasi ve temsiliyet argümanları üzerine inşa edilmektedir. Demokrasilerde temsiliyet söz konusu olduğunda seçilmişlerin toplumun genelini temsil edecek şekilde özelliklere sahip bir örneklem olması gerektiğine dair görüşler bulunmaktadır (Paxton ve Hughes, 2017: 11). Diğer bir deyişle, toplum içerisinde yer alan farklı etnik, dini, renk, grupları, kadınlar ve işçiler toplum içerisindeki oranlarına benzer oranlarla kendi gruplarından temsilciler aracılığıyla karar alma ve yasa yapma mekanizmalarına katılmalıdırlar. Kadınlar toplumların yarısını oluşturduklarına göre, siyasi mekanizmalarda da yüzde 50 oranında temsil edilmelidirler. Nicel temsil argümanlarında en önemli noktalardan bir tanesi, kadınların parlamentoya girdikten sonra neyi nasıl yaptıklarına odaklanılmamasıdır. Hatta erkek ve kadın parlamenterlerin parlamento içi davranışlarında herhangi bir farklılık olmasa dahi kadınların toplumdaki sayıları ile orantılı bir şekilde temsil edilme haklarına vurgu yapılmaktadır (Paxton ve Hughes 2017: 215). Bu yaklaşım, bir bakıma kadın temsiline belli bir amaç uğrunda araçsallaştırılmadan desteklenmesi olarak değerlendirilebilir. Çünkü, nicel temsilde, kadınların ortaya koyacağı fayda veya katma değere bakmadan sadece temsil hakkı üzerinden kadınların siyasete katılımı desteklenmektedir.

Günümüz dünyasında demokrasi, kalkınma, iyi yönetim ile kadınların siyasal temsilleri arasında olumlu ilişki kurulmaktadır. Uluslararası siyasetten ulusal düzeye hâkim olan bu yaklaşım, kadınların karar alma ve yasa yapma mekanizmalarına katılımlarının artmasının kalkınma, ekonomik büyüme ve iyi yönetim üzerinde olumlu etkisi olduğunu belirtir. Bu bağlamda, 1995'te 4. Dünya Kadın Konferansı sonunda yayınlanan Pekin Deklarasyonu'nda kadınların tüm karar alma süreçlerine dahil edilmeleri desteklenmiş, kadınların güçlendirilmesi ile toplumların sosyal ve ekonomik kalkınması ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki vurgulanmıştır. İlk bakışta oldukça anlamlı olan ve çeşitli bilimsel çalışmada da desteklenen ve pratikte küresel anlamda da destek bulan bu görüş, bir yandan kadının siyasi temsiline desteklerken bir handikap da oluşturmaktadır. Kadının siyasete katılımının faydası üzerine vurgu yapılması, kadının güçlendirilmesinin içerisinde yer aldığı topluma getireceği potansiyel faydaların öne çıkarılması, kadını meselelerin odağına koymamakta; kadını bir başka amaç için araçsallaştırmaktadır. O nedenle her ne kadar fayda üzerine kurulan söylem pragmatik bir argüman olsa da kadınların bireysel hakları açısından tehlike de içermektedir. O da

şudur ki, kadın olmadan başka araçların kullanılacağı ekonomik kalkınma ve toplumsal güçlenme ve faydaya dair alternatif yaklaşımlar varlığını koruyacaktır ve bu yaklaşımlar farklı gerekçelerle daha 'pragmatik', 'kullanışlı', 'kolay', 'sonuç odaklı', 'kısa vadede etkili' gibi değerlendirilip tercih edilebilirler. Oysa kadın öznelliği ve failliğini öne çıkaran hak temelli yaklaşımlar herhangi bir fayda aramadan kadınların siyasi karar mekanizmalarında eşit temsili için daha anlamlı olmaktadır.

Nicel Temsil Meselesi Olarak Kota Uygulamaları

Kadınların herhangi bir ayrımcılığa uğramadan siyasete katılmaları için resmi temsil hakkı olmazsa olmaz şart olsa da siyasette eşit temsilin sağlanması için yeterli değildir. Yukarıda da belirtildiği gibi, dünya genelinde uzun yıllardır var olan resmi temsil hakkına rağmen, ülkelerin çoğunda kadınların siyasette temsili kritik eşiğin altında kalmaktadır. En eril alanlardan bir tanesi olan siyasi karar mekanizmalarına kadınların katılımları, yasal olarak önlerinde herhangi bir engel olmasa dahi, ataerkil düzenin içkin olduğu geleneklerle, kültürel ve dini normların etkisiyle zorlaşmaktadır (Arat, 1989; Arat, 1999; Çakır, 2013). Ülkeler, resmi temsil hakkı kadınların nüfuslarıyla orantılı sayılarla siyasi karar mekanizmalarında temsil edilmelerini garantiye alamadığı için, kadınların seçilmelerini sağlamak adına birtakım yöntemler kullanmaktadır. Bu yöntemler içerisinde kota uygulamaları en sık başvurulan uygulamadır. Siyasete katılımı arttırmaya yönelik olan ve aynı zamanda pozitif ayrımcılık olarak da tanımlanan 'cinsiyet kotaları' her iki cinsten birinin temsili için tahsis edilen en az pay veya oranı belirlemektedir (Çağlar, 2011: 73). Uygulamada ise kotalar, genelde kadınların siyasal temsili için en az pay veya oranı garantilemek amacıyla kullanılan pragmatik araçlar olmaktadır.

Kota uygulamaları temel olarak zorunlu yasal uygulamalar ve partilerin gönüllü kota uygulamaları olarak düşünülebilir. Devletlerin anayasalarında ya da seçim yasalarında ilan ettikleri kota uygulamaları sonucunda seçimlere giren tüm siyasi partiler belli sayılarda kadın aday göstermek zorundadırlar. Bunun sonucunda da kadınların parlamentolarda ve karar alma mekanizmalarında belli oranlarda nicel varlıkları garantilenmiş olur. İlk cinsiyet kotası uygulaması 1991 yılında Arjantin'de hayata geçmiştir. Bugün dünya genelinde 137 ülkede zorunlu ya da gönüllü kota uygulaması bulunmaktadır (International Institute for Democracy and Electoral Assistance). Kadın temsili oranının en yüksek olduğu ilk altı ülke arasında Küba dışındaki beş ülkede zorunlu ya da gönüllü kota uygulaması bulunmaktadır. Tek parti yönetiminin olduğu Küba'da ise, kavramsal olarak 'kota' uygulaması olmamakla birlikte,

kadınların siyasal hayata katılımını güçlendirici birtakım tedbirler kullanılmaktadır (Luciak, 2005: 243).

Kota uygulamalarının siyasette kadın temsiline etkilerine dair çok sayıda nitel ve nicel çalışma mevcuttur. Çalışmaların önemli bir kısmı kota uygulamalarının kadınların siyasete katılımını önemli derecede arttırdığına dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, örneğin Kittilson (2006) Batı Avrupa'daki 71 siyasi parti üzerine yaptığı araştırmada, kota uygulayan siyasi partilerden seçilen kadın parlamenter sayısının kota uygulamayan partilerden seçilenlerden fazla olduğunu göstermiştir. Kota uygulamalarının kadınların siyasal temsili arttırdığı örneklerin yanı sıra, bazı ülkelerde kota uygulamalarına rağmen kadınların siyasete katılımının çok düşük düzeylerde kaldığı da görülmektedir. Bu durumun en temel sebebi kota uygulamasının hayata geçirilmesinde yaptırımların olmaması veya yerleştirme mekanizmalarının eksikliğidir (Inter-Parliamentary Union, 2019). Bu bakımdan Brezilya anlamlı bir örnek olmaktadır. Hem yüzde 30 zorunlu kota uygulaması hem de partilerin gönüllü kota uygulamalarına rağmen, Brezilya'da kadınların parlamentoda temsil oranı yüzde 17,7'dir (Inter-Parliamentary Union, 2023). Bu durumun sebebi, kötü yasalar ve kota uygulamalarının göz ardı edilmesine yönelik zayıf cezalar olarak görülmektedir (BBC News, 2018).

Çeşitli başarılı uygulamalarla birlikte, ataerkil yapıların çok güçlü olduğu toplumlarda, gelişmekte olan demokrasilerde ve de gelişmiş demokrasilerde farklı kesimlerden kota uygulamalarına yönelik çeşitli eleştiriler gelmektedir. Kota uygulamasının eşitlik ilkesine aykırı olduğunu savunanlarla niteliksiz kadınların siyasete girmesine neden olduğunu ileri sürenlerin yanı sıra feministler içerisinde de kota uygulamasına karşı gelenler bulunmaktadır (Sitembölükbaşı, 2007: 27-28). Kadınların yeteneklerinin kota uygulaması ile aşığılandığını iddia etmekte, kotalar nedeniyle kadınların mücadele etmekten vazgeçebileceği ve kotalar sayesinde bir yere gelen kadınların her şeyin halledildiğini düşünerek pasifleşebileceklerine dikkat çekmektedirler (Sitembölükbaşı, 2007: 29).

Her ne kadar kota uygulamaları kadınların siyasete katılımını arttırmada en sık başvurulan yöntemlerin başında gelse de, kadınların siyasete katılımını destekleyen çeşitli faktörlerin olduğu da bilinmektedir. Bu bağlamda, kadınların, parti listelerinin, nispi temsilin ve geniş seçim bölgelerinin olduğu sistemlerde parlamentolara seçilmede daha yüksek şansa sahip olduğu görülmektedir (Matland ve Brown, 1992; Norris, 1996; Rule, 1987). Bununla birlikte, ekonomik büyümeden ziyade çevre ve sosyal politikaları önceleyen partiler daha çok kadın temsiline sahiptir (Wängnerud, 2009: 55).

Kota uygulamaları kadınların sayısal olarak yasa yapma ve siyasi karar mekanizmalarında daha fazla temsil edilmelerini kolaylaştırırsa ve demokratik temsilin niteliğini arttırsa da kadınların siyasetteki varlıklarının kadın meselelerine dair nasıl bir fark yarattığı kadın temsili açısından önem teşkil eden bir başka sorudur. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde kadınların nitel temsilleri ve kadın parlamenter sayısı ile nitel temsil arasında nasıl bir ilişki olduğu detaylı bir şekilde tartışılmaktadır.

Kadınların Siyasette Nitel Temsilleri

Hukukun üstünlüğüne dayanan demokratik rejimlerde kimin yönettiğinin ne önemi olabilir? İlke olarak bu soruya verilecek cevap, bir önemi olamaz çünkü söz konusu yasalar cinsiyet ayrımı gözetmezler; seçilmişler, yasaların çizdiği sınırlar dahilinde tüm seçmenin taleplerini dikkate alırlar şeklinde olabilir. Oysa, uygulamaya bakıldığında durumun bu ilkeden oldukça uzak olduğu görülmektedir. Prensipite cinsiyetsiz bir dil kullanılıyor ama pratikte sadece erkekler siyasette yer alıyorsa, o zaman orada kadınlar görünmez olmaktadır (Paxton ve Hughes 2017: 4). Bu durumda, yapılan politikalar, alınan siyasi kararlar, kadınların ihtiyaçlarını gözetmez ve çıkarlarını koruyamaz. Bunun sebebi, kadınların erkeklerden farklılaşan çıkar ve ihtiyaçlarının olması ve bunların erkekler tarafından temsil edilememesi ya da yetersiz temsil edilmesidir. Bu yaklaşımda önemli olan şey, ortaya konan argümanın özcü bir yerden ziyade kadın ve erkeğin yaşadıkları toplumlar içinde farklı sosyalizasyonları ve ona bağlı olarak farklılaşan hayat tecrübelerinden kaynaklanmasıdır (Paxton ve Hughes 2017:12). Yani kadınlar yaşadıkları toplum içerisinde doğdukları andan itibaren, erkeklere kıyasla farklı deneyim ve tecrübeler yaşarlar, bu deneyimlerle, tecrübelerin meclislerde temsil edilmesi ve onlardan kaynaklanan bakış açısıyla meselelere çözümler getirilmesi gerekmektedir. Böylece, kadınların siyasete katılmalarıyla masaya erkeklerin sahip olmadığı deneyimler, değerler ve uzmanlık gelmektedir (Philips, 1995: 6).

Yukarıda da açıklandığı üzere, kadınların siyasette nitel temsilleri söz konusu olunca kadınların siyasete katılımlarının etkisine odaklanılmaktadır. Yani, soru 'kadınların siyasete katılmaları ne tür değişiklikler getirmektedir?' sorusudur. Bu soruya cevaplar üreten çalışmalar iki temel başlık altında toplanabilir. Çalışmaların bir kısmı, kadınların siyasete katılmasıyla gündemdeki meselelere kadın bakış açısıyla yaklaşmanın ve çözümler üretmenin siyasi karar süreçlerinde yer almaya başladığını gösterirken, birtakım çalışmalar da kadınların siyasete katılmasıyla o zamana kadar siyaset gündeminde yer almayan konuların masaya taşındığına dikkat çekmektedir. Öncelikle, kadınlar

siyasete katıldıkça siyaset gündemindeki meselelere kadın bakış açısı ile yeni çözümler üretilebilmektedir. Yani, kadınlar mevcut meselelere dair o zamana kadar masaya gelmemiş çözümleri masaya getirebilmektedir. İsrail'in ilk kadın başbakanı olan Golda Meir'in başbakanlığı öncesinde bakanlık görevindeyken yaşadığı tecrübe bu duruma ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Golda Meir yaşadığı durumu şu şekilde anlatır (akt. Paxton and Hughes 2017: 4):

Kabineye girdikten sonra geceleri kadınlara yönelik saldırıların arttığı gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kaldık. Bir bakan (aşırı dinci bir partinin üyesi) sokağa çıkma yasağı önerdi. Kadınlar hava karardıktan sonra evde kalmalıydı. Ben de dedim ki: "Ama kadınlara saldıranlar erkekler. Eğer sokağa çıkma yasağı olarsa, bırakın erkekler evde kalsın, kadınlar değil."

Meir o zamana kadar dile gelmemiş bir olasılığı dile getirmiş aynı zamanda kadınlara yapılan ve fark edilmeyen haksızlığa dikkat çekerek kadınların çıkarlarını korumuştur. Dünya genelinde en yüksek kadın temsiline sahip Ruanda'da, kadınların karar alma ve yasa yapma mekanizmalardaki varlıkları kadın çıkarları doğrultusunda politikalar üretilmesini sağlamıştır. Ruanda'da kadınlar miras yasasını değiştirmiş ve kadınların ayrımcılığa uğramadığı bir yasa düzenlemesi yapılmasını sağlamışlardır (BBC News, 2018). Kadın parlamenterler sorunların kökenlerini erkek meslektaşlarından daha farklı görebilmektedir. Dolayısıyla, sorunlara getirdikleri çözümler de erkek parlamenterlerin çözüm önerilerinden oldukça farklılaşmaktadır. Bu kapsamda, Kathlene (1995), Kolorado Temsilciler Meclisi'ndeki erkek ve kadın parlamenterlerin suçun kökenlerini nasıl gördüklerini ve suça dair çözümlerini incelemiştir. Çalışmaya göre, erkek parlamenterler suçu daha çok bireysel eylem olarak görmeye meyillidirler. Suçun kökenlerini, kötü seçimler yapmak ya da karakter bozukluğu gibi bireysel eksiklikler veya bireylerin kendi sorumluluklarını almama olarak değerlendirmektedirler (Kathlene, 1995: 707). Kadın parlamenterler ise, dünyanın birbiriyle bağlantılı ve etkileşim halinde olduğu görüşünden çıkarak suçun toplumsal boyutuna vurgu yapmakta, suçu erken çocukluk, kötü eğitim ve fırsat eksikliğinden kaynaklanan yaşam boyu süren sorunların bir sonucu olarak görmekte ve suçluyu koşulların kurbanı olarak değerlendirmektedirler (Kathlene, 1995: 707). Erkek ve kadın yasa koyucuların suçun kökenlerine ilişkin bakış açıları arasındaki fark, suçun nasıl önleneyeceği konusunda da farklı fikirlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kadın parlamenterler daha çok iş fırsatlarının artırılması, erken çocukluk eğitimi veya gençlik programları yoluyla suçun önlenmesini dile getirirken, erkek yasa koyucular suçun önlenmesi için daha sert cezalar ve daha uzun hapis sürelerini desteklemiştirler (Kathlene, 1995: 721).

Kadınların parlamentolara katılımlarıyla yaptıkları ikinci temel farklılık ise, belirtildiği gibi yeni konuların siyaset gündemine taşınmasını sağlayarak gündemi değiştirebilmeleridir. Yani, parlamentolarda kadın temsili arttıkça, o zamana kadar gündeme gelmeyen, daha az değer atfedilen, önemsiz görülen veya siyaset dışı olarak değerlendirilen meseleler siyaset gündemine gelmeye başlamaktadır. Çok sayıda araştırma, erkek parlamenterlere kıyasla kadın parlamenterlerin kadın ve çocukların çıkarlarını gözeten yasa tasarılarını teklif etmeye daha meyilli olduklarını göstermektedir (Berkman ve O'Connor, 1993; Bratton ve Haynie, 1999; Childs ve Withey, 2004; Htun, Lacalle, ve Micozzi, 2013; Taylor-Robinson ve Heath, 2003). Amerika Birleşik Devletleri'nde kadın eyalet temsilcilerinin çocuk, aile, kadın, sağlık ve sosyal hizmetlerle ilgili yasa tasarıları sunma olasılıkları erkek temsilcilere kıyasla daha yüksektir (Thomas, 1991; Little, Dunn ve Deen, 2001). Bratton ve Haynie Amerikan kongresindeki kadın ve erkek temsilcilerin sundukları yasa tasarılarını incelemiş ve kadın temsilcilerin erkeklere kıyasla cinsiyet ayrımcılığını azaltmaya, kadınların ekonomik durumlarını iyileştirmeye, eğitim, refah düzeyi ve sağlık konularına yönelik daha fazla yasa tasarısı sunduklarını göstermişlerdir (1999: 670). Benzer şekilde kadın temsiline yüksek olduğu ülkelerin parlamentoları üzerine yapılan çalışmalar kadın temsilciler ile erkek temsilcilerin birbirlerinden farklı konulara önem verdiklerini göstermektedir. İsveç parlamentosunda kadın temsilciler erkek temsilcilere kıyasla aile, yaşlı ve çocuk bakımı, sağlık hizmetleri gibi konulara daha çok önem verirken (Wängnerud, 2000; Svaleryd, 2009), Latin Amerika ülkelerinde de kadın parlamenterler erkeklere kıyasla çocukların eğitimleri, aile ve sağlık konularında daha fazla sayıda yasa teklifi sunmaktadırlar (Schwindt-Bayer, 2006).

Bir yandan kadınların daha fazla sayılarla siyasette temsil edilmeleri belirli konuların gündemde yer almasını sağlarken, bu durum bir yandan da bir paradoks yaratabilir. Kadınlar tarafından daha çok gündeme getirilen çocuk ve yaşlı bakımı, eğitim, sağlık, sosyal politikalar geleneksel olarak kadınların daha çok ilgilendiği alanlardır ve 'yumuşak'(soft) ya da 'düşük' (low) politika alanları olarak tanımlanmaktadır. Öte yandan güvenlik, finans, ekonomi, dış politika erkek parlamenterlerce daha çok öne çıkarılan konulardır. Seçildikten sonra kadınların siyasi mekanizmalarda çocuk ve yaşlı bakımı, eğitim, çevre, sağlık, yoksulluk, sosyal politika gibi konularda erkeklere kıyasla daha fazla katkı sunmaları beklenmektedir. Örneğin, Türkiye de dahil olmak üzere, pek çok ülkede aile, kadın ve sosyal hizmet bakanlıkları pozisyonlarına kadınlar erkeklere kıyasla daha çok atanmaktadır. Öte yandan dışişleri, içişleri, güvenlik, savunma ve maliye gibi siyasetin 'sert' ya da 'yüksek' politika alanlarını yöneten bakanlık pozisyonlarına da erkek parlamenterler kadın

parlamentelere kıyasla daha fazla atanmaktadırlar. Kadın parlamenterler siyasetin gündemine erkek parlamenterlerin gündemlerinde olmayan ya da gündemlerinde alt sıralarda yer alan konuları taşırken, bu durum parlamento içerisinde de cinsiyete dayalı geleneksel iş bölümünün devam ettiğini de düşündürebilir. Fakat burada gözden kaçmaması gereken nokta, kadınların yaşadıkları toplum içerisinde kadın olarak edindikleri tecrübeleri, geliştirdikleri bakış açılarını ve düşüncelerini kadınların hayatlarını etkileyen meselelerde kullanarak cinsiyet temelli ayrımcılığın azaltılmasına katkı sunuyor olmalarıdır. Diğer bir deyişle, kadınların siyasete sundukları katkının niteliği önem arz etmektedir. Ayrıca, kadın parlamenterleri siyasi mekanizmalar içerisinde toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümüne mahkûm etmeyecek adım, geleneksel olarak erkek parlamenterlerin kontrolünde olan alanlarda da görev almaları olmaktadır. Böylece kadın parlamenterler hem geleneksel rollerinin kapsamları dışındaki alanlarda var olacaklar hem de bu alanlara kadın tecrübe ve bakış açısını taşıyacaklardır.

Kadınların siyasette nitel temsilleri tartışılırken öne çıkan önemli sorulardan bir diğeri kadınların çıkarlarını temsil etmenin ne anlama geldiğidir. ‘Kadınların ortak çıkarları var mıdır?’, ‘bir siyasi partiden seçilen herhangi bir kadın parlamenter toplumdaki her kadını temsil eder mi?’, ‘homojen bir kadın grubundan bahsetmek mümkün müdür?’, ‘hangi durumlarda nitel temsilin başarılı olduğu düşünülebilir’ ya da ‘sadece kadın oldukları için kadın ve-killerden belli şekillerde hareket etmeleri beklenebilir mi’ soruları kadınların siyasi temsili meselesinde cevap aranan sorulardır. Bu soruların genel geçer cevapları bulunmamaktadır. Farklı sosyal, tarihi, kültürel, politik ve yapısal sebepler kadınların nitel temsili ne anlama gelebileceğine dair farklı cevaplar sunmaktadır. Yukarıda da tartışıldığı üzere, özcü sebeplerin ötesinde kadınların yaşamları boyunca kadın olmaktan kaynaklı deneyim, tecrübe ve ortak meseleleri nedeniyle siyasi mekanizmalarda yer alan kadınlar bu kimliğe sahip olmayan erkeklere kıyasla kadın çıkarlarını daha iyi temsil edilebilmektedir. Bu da kadınların kadın kimliklerinden ötürü ortak menfaatlerinin olduğunun altını çizmektedir. Kadın olma, kadın kimliği, ortak çıkarlar meselesi ortak bir siyasi bilinç oluşturabileceğinden kadın temsilciler kadınlık kimliğini önceleyebilirler (Sumbas, 2015: 114). Örneğin, kadına yönelik şiddet ve taciz konularında kadın parlamenterlerin kadınların ortak çıkarları doğrultusunda hareket edeceği varsayılabilir. Yeni Zelanda’da parlamentoda ebeveyn izni üzerine yapılan tartışmalarda, muhafazakâr kadınlar partilerinin sınırlarını aşarak, ebeveyn izni taleplerine destek verdikleri görülmüştür (Grey, 2002).

Kadınlar, toplumsal cinsiyete özgü bir bakış açısı yaratan ortak deneyimlere sahip olmakla birlikte, çok sayıda kesişen kimliğe de sahiptirler (Young,

2002: 123). Kadın kimliklerinin yanı sıra, din, etnisite, kast, ekonomik sınıf kimlikleri kadınların önceliklerini değiştirebilmekte ve tüm kadınlar için hareket etmelerini zorlaştırmaktadır. İyi eğitilmiş, üst ekonomik sınıfa ait beyaz bir Amerikalı kadının çıkarları, beklenti ve talepleri, düşük eğitime sahip ya da eğitimsiz alt ekonomik sınıftan Afrika kökenli bir Amerikalı kadınınkinden farklılık gösterecektir. Kadınların karar alma ve yasa yapma mekanizmalarındaki tutum ve davranışları söz konusu olunca kadın kimliğinin yanı sıra parti kimliği veya ideolojinin daha baskın hale geldiği görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde kongre üyesi kadın ve erkeklerin yasa teklifi oylamaları üzerine yapılan bir çalışma, kongre üyesinin cinsiyetinin kanun teklifi oylamalarını etkilediğini göstermektedir (Swers, 1998). Bununla birlikte, parti kimliğinin de oylamaları etkilediği görülmüştür: Hem kadın hem erkek demokratların, cumhuriyetçilere kıyasla kadın meselelerine yönelik kanun tekliflerini daha fazla sayıda oyladıkları ortaya çıkmıştır (Paxton ve Hughes, 2017: 220). Parti disiplininin kuvvetli olduğu sistemlerde hem kadın hem de erkek vekiller parti çizgisinin dışına çıkmaya kolay kolay cesaret edemeyebilirler. Bu tür sistemlerde kadın ve erkekler arasında cinsiyetten kaynaklı bir farkın olup olmadığını anlamak oldukça zordur. Kadın parlamenterler diğer partilerin kadın temsilcileri ile bir araya gelip, parti çizgisinin dışına çıkan bir siyasi tutum ve davranış geliştirme sonucunda partiden ihraç edilme, siyasi kariyerlerinin sona ermesi de dahil olmak üzere çeşitli ceza ve yaptırımla karşılaşabilmektedirler. Bu durumda, kadın parlamenterler parti sınırları içinde kalarak, siyasette var olmaya devam etmeyi tercih edebilmektedirler. Kadınların siyasi temsillerine dair bir diğer mesele ise, kadınların sayısal temsilleri ile nitel temsil arasında nasıl bir ilişki olduğudur. Bir sonraki bölüm, kadınların siyasette nicel ve nitel temsillerini tartışmaktadır.

Nicel Temsil mi, Nitel mi? Yoksa İkisi de mi?

İlk bölümde de tartışıldığı üzere, kadınların daha fazla sayılarda karar alma ve yasa yapma mekanizmalarına katılmalarının demokrasinin niteliği açısından önemi büyüktür. Seçmenlerin düşüncelerinin temsil edildiği ve menfaatlerinin korunduğu demokratik rejimlerde kadınların parlamentolarda sayısal varlıklarının ötesinde rollerinin olduğu söylenebilir. Kadın temsilcilerin ne zaman ve nasıl yapılan politikalarda etkili oldukları, nicel temsil ile nitel temsil arasında bir bağın olup olmadığı veya başka hangi faktörlerin kadınların siyasi süreçlerde etkilerini arttırdığı kadınların siyasi temsilleri açısından önem teşkil eden sorulardır.

Prensip olarak kadınların nicel ve nitel temsili arasında bir bağ olması beklenmektedir (Philips, 1995). Yani, parlamentoda ne kadar çok kadın olursa, yaşamada kadınlar o kadar çok etkiye sahip olacaklardır. Sayı azaldıkça kadın parlamenterler, erkek vekillerin daha fazla baskısı ve kontrolleri altında kalacak ve onlar gibi davranacaklardır (Paxton ve Hughes, 2017: 17). Htun, Lacalle ve Micozzi (2013) Arjantin Kongresinde kadın temsilcilerin varlığı ve kadın haklarına yönelik yasa teklifleri arasındaki ilişkiye baktıkları çalışmalarında, kadın temsilci sayısının artmasıyla kadın haklarına dair verilen yasa teklifi sayılarında da önemli artış olduğunu ortaya koymuşlardır. İlk bölümde tartışılan demokrasinin niteliği için gerekli olan kritik eşik, parlamento gündemlerini etkilemek açısından da anlamlı görünmektedir. Diğer bir deyişle, kadınların çıkarlarının karar alma ve yasa yapma mekanizmalarında korunabilmesi için en az yüzde 30 temsil oranına sahip olmaları gerekmektedir (Wängnerud, 2009: 60).

Daha fazla kadının siyasi mekanizmalara seçilmesini sağlamak beraberinde bir başka soruyu daha getirmektedir: Daha fazla kadının parlamentolara girmesi otomatik olarak toplumsal cinsiyet perspektifinin oluşmasını, kadın çıkarlarını gözeten siyasi faaliyetlerin artmasını sağlayabilir mi? Yoksa, kadın meselelerinin daha fazla gündeme gelmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinin siyasi süreçlere entegre edilebilmesi için başka şartların sağlanması da gerekir mi? Literatürde bu sorulara verilen tek bir cevap bulunmamaktadır. Bir yandan, nitel çalışmalar kadın sayısı ile kadın çıkarlarını koruyan parlamento faaliyetleri arasında ilişkiler ortaya koyarken (Htun, Lacalle ve Micozzi 2013), farklı kimliklerin kesişimselliği, siyasi ve kültürel yapıların kısıtlamaları altında her zaman beklenen sonucu getirmemektedir. Tremblay ve Pelletier (2000), bu durumda, kadın parlamenter sayısını arttırmaktan ziyade kadın kimliğini önceleyen ve kadın çıkarları doğrultusunda hareket edecek feminist kadınların seçilmesinin önemli olduğunun altını çizerler.

Kadınların nitel temsili meselesini kadın failliği açısından düşünecek olursak, siyasete katılan her kadının kadın meseleleri için hareket etme motivasyonu olmayabilir. 1979-1990 yılları arasında İngiltere’de başbakanlık yapan ve feminizm karşıtlığıyla da bilinen Margaret Thatcher, görev süreci boyunca kadınlar ve çocuklar için pek de yararlı olmayan politikaları nedeniyle eleştirilmiştir (Paxton ve Hughes, 2017: 14). 1993-1996 yılları arasında görev yapan, Türkiye’nin ilk ve tek kadın başbakanı Tansu Çiller de başbakanlığı döneminde izlediği politikaların kadın çıkarlarını gözetmemesi nedeniyle yoğun eleştirilere maruz kalmıştır (Arat, 1999: 381). Çakır’ın (2013) kadın parlamenterlerle görüşmelere dayanan çalışması da benzer bir durumu göstermektedir. Bu parlamenterler meclise kadınların temsilcileri olarak

değil, belli siyasi partilerin temsilcileri olarak gelmektedirler (Çakır 2013: 341). Toplumsal cinsiyete dair farkındalığı az olan kadın parlamenterler, güçlü erkek egemen parti içi yapılanmaların içerisinde mensup oldukları siyasi partilerin politikalarının dışına pek çıkmamaktadırlar. Bununla birlikte, kadın temsilcilerin kadın çıkarlarını gözeten doğrudan faaliyetleri olmasa ve çok az sayıda kadın parlamentolarda yer alıyor olsa bile bu durumun kadınların siyasete katılımları üzerinde olumlu etkileri olabilmektedir. Kadınların parlamentolara girmeleri, siyasetin erkeklere ait bir alan olduğuna dair hâkim olan geleneksel görüşü zayıflatmaktadır. Parlamentolara seçilen kadınlar sayıları az dahi olsa o ülkedeki genç kızlar için rol model olmaktadır (Campbell ve Wolbrecht, 2006). Ayrıca, bir partinin kadın temsilcileri diğer partilerin de bu yönde adım atmasına örnek teşkil edebilmektedir. Örneğin tüm eleştirilere rağmen, Çiller'in başbakanlık dönemindeki popülerliği, diğer partileri de kadın adaylar almaya yöneltmiştir (Sumbas, 2015: 114).

Kadınların parlamentolara girdikten sonra kadın çıkarları için hareket etmemeleri kişisel bir tercih olmanın yanı sıra, bir zorunluluk da olabilmektedir. Yani, kadın siyasiler her zaman istemedikleri için değil, güç olduğu için kadın çıkarlarını gözeten politikalar izlemekten çekinmektedirler. Yapılan çok sayıda nitel çalışma kadın vekillerinin, siyasette bir geleceklerinin olması adına isteklerinin dışında davranışlar sergilemek durumunda kaldıklarını, özellikle de erkek vekillerin yöntem ve davranışlarını kopyaladıklarını göstermektedir (Arat, 1989; Çakır, 2013; Baker, 2017). Bununla beraber, ataerkil toplum değerlerinin çizmiş olduğu 'makbul kadın' kimliğinin sergilenmesi, kadınların siyasette var olabilmelerini kolaylaştırabilmektedir (Arat, 1989). Kadın parlamenterlerin siyasi kariyerleri açısından önemli olan bir diğer durum da kadın meselelerine ilgi gösterdiklerinde sağlık, sosyal hizmetler gibi 'kadın' komiteleri olarak görülen düşük politika alanlarına hapsolabilmeleridir. Bu durumdan kurtulmak ve daha 'prestijli' komitelerde yer alabilmek adına kadın parlamenterler kadın kimliklerinden ziyade politikacı kimliklerini öne çıkarmaktadırlar (Sawer, 2000: 374). Benzer şekilde, Çakır'ın (2013: 340) görüşmeler yaptığı kadın vekiller arasında kadın meselelerinin ele alındığı komisyonlarda yer almaktan ziyade 'memleket meseleleri'yle uğraşmanın daha fazla önem ve saygınlık getirdiğini belirten vekiller olmuştur. Toplumsal cinsiyet ve eşitlik meselelerine odaklanan komisyonların yanı sıra kadın vekillerin kendi kimlikleri ve kadın bakış açıları ile farklı komitelerde yer almaları kadınların nitel temsilini güçlendirmektedir. Ancak o zaman, güvenlik, ekonomi, maliye, dış politika gibi doğrudan kadın meseleleri dışındaki alanlara da toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısının entegre edilmesi gerçekleştirilebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Demokrasilerin uzun tarihlerine rağmen kadınların siyasi haklarını kazanmalarının tarihi oldukça kısadır. Bununla birlikte, ülkelerin nüfuslarının yarısını oluşturan kadınların, siyasette temsilleri bu oranın çok altında kalmaktadır. En gelişmiş demokrasilerin olduğu ülkelerde dahi kadınlar, nüfuslarıyla orantılı bir şekilde parlamentolarda yer alamamaktadırlar. Önlerinde herhangi bir yasal engel olmamasıyla birlikte, ataerkil değerlerin içkin olduğu gelenekler, kültürel ve dini değerler nedeniyle, hayatın en eril alanları arasında yer alan siyasi karar mekanizmalarına olması gereken sayılarda katılmamaktadırlar. Bu çalışma kadınların siyasette neden daha fazla sayılarla yer alması gerektiğini ileri süren yaklaşımları geniş bir perspektiften eleştirel bir bakış açısıyla incelemiştir.

Literatürde yer alan çalışmalar kadınların nicel ve nitel temsilleri olarak iki temel gruba ayrılmaktadır. Kadınların nicel temsili meselesine odaklanan çalışmalar argümanlarını, kadınların insan haklarının hayata geçirilmesi, demokrasinin bir gerekliliği ve demokrasinin niteliğinin artırılması üzerinden kurgulamaktadırlar. Bu çalışmalar kadınların parlamentolara seçildikten sonraki davranışlarına bakılmaksızın hatta erkek parlamenterlerden farklı bir davranış sergilemeseler bile sayısal olarak parlamentolarda bulunmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Diğer bir deyişle, kadınların parlamentolarda bulunma hakları öne çıkarılmaktadır. Kadınların farklı ülkelerde siyasete katılım oranlarına bakıldığında, oldukça ilginç bir resim ortaya çıkmaktadır. Düşünülenin aksine, kadınların siyasete katılımları bakımından gelişmiş Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri çok sayıda Afrika ve Güney Amerika ülkesinin gerisinde kalmaktadır. Ne, nasıl oluyor da bu ülkelerde kadın temsili beklenenin çok üzerine çıkıyor sorusuna verilen cevapların başında başarılı kota uygulamaları gelmektedir. Bununla birlikte, farklı kota uygulamalarının farklı sonuçlar getirdiği ülke sayısı da yadsınamayacak miktardadır.

Demokrasinin niteliği açısından, seçildikten sonra nasıl bir katkı yapacaklarına bakılmaksızın kadınların sayısal temsiline artmasının önemi vurgulanırken, kadınların parlamentolarda sayısal varlıklarının ne anlama geldiği nicel temsilden tamamen bağımsız bir soru değildir. En nihayetinde nicel temsilde demokrasinin niteliğini arttıran, kadınların siyasetteki sayıları arttıkça, siyasi süreçlere kadın bakış açısının entegre edilmesi, siyaset içeriğindeki değer ve önceliklerin çeşitlenmesidir. Çok sayıda çalışma kadınların parlamentodaki temsillerindeki artışın önemli değişiklikleri beraberinde getirdiğini göstermektedir. Kadınlar parlamentolara seçildikçe, mevcut meselelere sunulan çözüm alternatifleri çeşitlenmekte ve kadın meseleleri önceye

kıyasla daha çok gündeme gelebilmektedir. Özellikle kritik eşiğin geçildiği durumlarda kadınlar yasa yapma ve karar alma süreçlerinde düşünce ve taleplerini daha yüksek sesle dile getirebilmektedir. Bununla birlikte, ortak bir kadın bakış açısı, ortak kadın çıkarı var mıdır, parlamentoya giren herhangi bir kadın diğer tüm kadınları temsil edebilir mi ya da kadınları temsil etmek için illa kadın olmak mı gerekir soruları kadınların siyasette nitel temsilleri kapsamında yoğun olarak tartışılmaktadır.

Her ne kadar erkek egemen toplumlar içerisinde kadın olmaktan gelen ortak veya benzer deneyimler ve tecrübeler olsa da kadınları aynı çıkar ve görüşleri paylaşan yekpare bir grup olarak değerlendirmek hatalı olmaktadır. Kadın olma kimliğinin beraberinde kadınlar din, ırk, renk, sınıf gibi taşındıkları farklı kimliklerle yaşar ve hareket ederler. Bu kesişimsellikler sonucunda da birbirlerinden farklılaşan talep, çıkar ve öncelikler ortaya çıkmaktadır. Kırsal kesimde yaşayan dört çocuklu, eğitimsiz, çalışmayan genç bir kadının çıkarları doğal olarak şehirde yaşayan, iyi eğitilmiş, beyaz yaka, bekar, orta yaşlı bir kadının çıkarlarından çok farklıdır. Günümüz dünyasında feminist düşüncenin geldiği noktada, bu farklılıklar vurgulanmakta ve kadınların tek bir grup olarak lanse edilmelerine karşı çıkmaktadır. Bu farklılıkların parlamentolarda temsilleri de birden fazla kadın kimliğinin, çıkarlarının ve taleplerinin temsil edilmesi anlamına gelmektedir. Ortaklık ancak kadınların bir bütün olarak dışlandığı, zarar gördüğü, yok sayıldıkları durumlarda, birlikte hareket edebilmek için anlamlı bir zemin olmaktadır.

Son olarak kadınları sadece kadınlar mı temsil eder sorusu da kadınların yasa yapma ve siyasi karar mekanizmalarında temsili için önem teşkil etmektedir. Bir yandan yaşam tecrübe ve deneyimleri ile öğrenilen kadın olma deneyimleri, kadın bakış açısının temsiliyi kolaylaştırırken, kadın parlamenter sayısının artışının otomatik olarak toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısını getirmediği de görülmektedir. Bu durumda, kadın temsili için anlamlı olan kadınların sırf sayısal olarak parlamentoda artışları değil, toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısına sahip kadınların ve de erkeklerin parlamentolarda sayılarının artması olacaktır. Toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısını sadece kadın parlamenterlerden beklemek ise, erkek parlamenterlere yüklenmeyen bir beklentinin sadece kadınlara yüklenmesi anlamına gelecek ve birçok toplumda bu beklenti kadınların siyasi mekanizmalara girmelerini teşvik etmek yerine olumsuz şekilde etkileyecektir.

Kaynakça

- Arat, Y. (1989). *The patriarchal paradox: women politicians in Turkey*. New Jersey, Madison: Fairleig.
- Arat, Y. (1999). Democracy and women in Turkey: in defense of liberalism. *Social Politics*, Güz, 370-387.
- Baker, K. (2017). Great expectations: gender and political representation in the Pacific Islands. *Government and Opposition*, (), 1-27.
- BBC News. (2018). The power-sharing dream: where women rule in the world. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/news/world-44454914>. Erişim tarihi: 20.06.2023.
- Berkman, M. B. ve Robert E. O. (1993). Do women legislators matter? Female legislators and state abortion policy. *American Politics Quarterly*, 21(1), 102-124.
- Bratton, K. A. ve Haynie, K. L. (1999). Agenda setting and legislative success in state legislatures: the effects of gender and race. *Journal of Politics*, 61(3), 658-679.
- Campbell, D. ve Wolbrecht, C. (2006). See Jane run: women politicians as role models for adolescents. *Journal of Politics*, 68(2), 233-247.
- Charrad, M. M. (2001). *States and women's rights: the making of postcolonial Tunisia, Algeria, and Morocco*. Berkeley: University of California Press.
- Childs, S. ve Withey J. (2004). Women representatives acting for women: sex and the signing of early day motions in the 1997 British parliament. *Political Studies*, 52(3), 552-564.
- Çağlar, N. (2011). Kadının siyasal yaşama katılımı ve kota uygulamaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(4), 56-79.
- Çakır, S. (2013). *Erkek Kulübünde Siyaset*. İstanbul: Versus Kitap.
- Dahlerup, D. (2012). Engendering representative democracy. Sonia Alonso, John Keane ve Wolfgang Merkel (ed.). *The future of representative democracy* içinde. (s. 144-168). Cambridge: Cambridge University Press.
- European Platform of Women Scientist. 2012. No modern European democracy without gender equality. Erişim adresi: <https://epws.org/no-modern-european-democracy-without-gender-equality-press-release/>. Erişim tarihi: 12.05.2023.
- Grey, S. (2002). Does size matter? Critical mass and New Zealands women MPs. *Parliamentary Affairs*, 55(1), 19-29.
- Htun, M., Lacalle, M. ve Micozzi, J. P. (2013). Does women's presence change legislative behavior? Evidence from Argentina, 1983-2007. *Journal of Politics in Latin America*, 5(1), 95-125.
- Inter-Parliamentary Union. (2019). New IPU report shows well-designed quotas lead to significantly more women MPs. Erişim adresi: <https://www.ipu.org/news/press-releases/2019-03/new-ipu-report-shows-well-designed-quotas-lead-significantly-more-women-mps>. Erişim tarihi: 26.07.2023.
- Inter-Parliamentary Union. (2023). Women in politics: 2023. Erişim adresi: <https://www.ipu.org/resources/publications/infographics/2023-03/women-in-politics-2023>. Erişim tarihi: 10.08.2023.
- International Institute for Democracy and Electoral Assistance. Gender quotas database. Erişim adresi: <https://www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas/country-overview>. Erişim tarihi: 25.07.2023.

- Kassa, S. (2015). Challenges and opportunities of women political participation in Ethiopia. *Journal of Global Economics*, 3(162), 1-7.
- Kathlene, L. (1995). Alternative views of crime: legislative policymaking in gendered terms. *Journal of Politics*, 57(3), 696-723.
- Kaymaz, M. M. ve Ünsal, Z. E. (2022). Siyasi temsil ve kadınlar: Yeni Zelanda örneği. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 8, Nisan, 35-45.
- Kittilson, M. C. (2006). *Challenging parties, changing parliaments. Women and elected office in contemporary Western Europe*. Columbus: Ohio State University Press.
- Library of Congress. The founders and the vote. Erişim adresi: <https://www.loc.gov/classroom-materials/elections/right-to-vote/the-founders-and-the-vote/>. Erişim tarihi: 10.06.2023.
- Little, T. H., Dunn D. ve Deen, R. E. (2001). A view from the top: gender differences in legislative priorities among state legislative leaders. *Women and Politics*, 22(4), 29-49.
- Luciak, I. A. (2005). Party and state in Cuba: gender equality in political decision making. *Politics and Gender*, 1(2), 241-263.
- Matland, R. E. ve Brown D. D. (1992). District magnitude's effect on female representation in the U.S. state legislatures. *Legislative Studies Quarterly*, 17(4), 469-492.
- National Archives of Avustralia. The 1967 Referendum. Erişim adresi: <https://www.naa.gov.au/explore-collection/first-australians/other-resources-about-first-australians/1967-referendum>. Erişim tarihi: 27.07.2023.
- Norris, P. (1996). Legislative recruitment. Lawrence Leduc, Richard G. Niemi ve Pippa Noris (Ed.). *Comparing democracies: Elections and voting in global perspective* içinde (s. 184-215). London: Sage.
- Paxton, P. ve Hughes M. M. (2017). *Women, politics, and power a global perspective*. Los Angeles: SAGE, CQ Press.
- Paxton, P. ve Kunovich S. (2003). Women's political representation: the importance of ideology. *Social Forces*, 82(1), 87-113.
- Phillips A. (1995). *The Politics of Presence*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Rule W. (1987). Electoral systems, contextual factors and women's opportunity for election to parliament in twenty-three democracies. *Western Political Quarterly*, 40(3), 477-498.
- Sawer, M. (2000). Parliamentary representation of women: from discourses of justice to strategies of accountability. *International Political Science Review*, 21(4), 361-380.
- Schmidt, M. (2002). *Demokrasi Kuramlarına Giriş*. (çev. M. Emin Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları.
- Schwindt-Bayer, L. A. (2006). Still supermadres? Gender and the policy priorities of Latin American legislators. *American Journal of Political Science*, 50(3), 570-585.
- Sitembölükbaşı, Ş. (2007). Kadınların siyasal hayata etkin katılımının bir aracı olarak seçimlerde kota uygulamaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 12(1), 13-36.
- Sumbas, A. (2015). Kadının politik temsil meselesi üzerine bir tartışma. *İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi*, 53, Ekim, 103-121.
- Svaleryd, H. (2009). Women's representation and public spending. *European Journal of Political Economy*, 25, 186-198.
- Swers, M. L. (1998). Are women more likely to vote for women's issue bills than their male colleagues?. *Legislative Studies Quarterly*, 23(3), 435-448.

- Taylor-Robinson, M. M. ve Health, R. M. (2003). Do women legislators have different policy priorities than their male colleagues? A critical case test. *Women and Politics*, 24(4), 77-101.
- Tekeli, Ş. (1979). Türkiye’de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri. Nermin Abadan-Unat (Ed.). *Türk Toplumunda Kadın* içinde (s. 393–413). Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- Tekeli, Ş. (1982). *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*. İstanbul: Birikim.
- Thomas, S. (1991). The impact of women on state legislative priorities. *Journal of Politics*, 53(4), 958-976.
- Tremblay, M. ve Pelletier, R. (2000). More feminists or more women? Descriptive or substantive representation of women in the 1997 Canadian federal elections. *International Political Science Review*, 21(4), 381-405.
- Wängnerud, L. (2000). Testing the politics of presence: women’s representation in the Swedish Riksdag. *Scandinavian Political Studies*, 23(1), 67-91.
- Wängnerud, L. (2009). Women in parliaments: descriptive and substantive representation. *The Annual Review of Political Science*, 12, 51-69.
- Young, I. M. (2002), *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press.

TBMM’de Kadın Parlamentarlerin Verdikleri Kanun Tekliflerinin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi*

Şeyda Işık** & Senem Kurt Topuz***

Öz

Kadınların siyasal haklarını elde etmeleri için uzun yıllar süren bir mücadele vermeleri gerekmiştir. Bu mücadele demokrasiden kadın hareketlerine kadar uzanan çok boyutlu bir süreci içermektedir. Bu süreçte kadınların siyasal kazanımları artsa da siyasetin eril yapısı değişmemiştir. Özellikle demokrasinin temel taşlarından olan parlamentolarda kadınların görünürlüğü çok düşük seviyelerdedir. Bu da kadın meselesinin ve kadınlı ilişkilendirilen konuların yeterince gündeme gelememesine neden olmaktadır. Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin yasama organı olan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki bilhassa kadın parlamenterlerin, 21. ve 26. meclis dönemleri arasında; kadınlı, kadınlı ilişkilendirilen alanlarla ve sosyal konularla ilgili olarak verdikleri kanun tekliflerinin içerik analizi yapılmıştır. Kadın temsiliyetinin niceliksel ve niteliksel ifadelerinin anlaşılması için önemli olan bu araştırmada; kadın vekillerin ilgili dönemler arasındaki sayısal artışlarının, ilgili konularda verilen kanun teklifleri üzerinden, parlamentoya yansımaları incelenmiştir. Böylece, birçok yazına konu olan, kadın siyasetçilerin erkek meslektaşlarına göre fark yaratacak politikalar üretip üretmediği meselesinin anlaşılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın Temsili, Siyasal Katılım, Demokrasi, Kadın Parlamentarler, Kanun Teklifi.

Examination of Law Proposals Given by Women Parliamentarians in TGNA via Content Analysis Method

Abstract

Women had to fight for long years to achieve their political rights. This struggle involves a multi-dimensional process from democracy to women’s movements. In this process, although the political gains of women increased, the masculine structure of politics has not changed. Especially in parliaments, which are the cornerstones of democracy, the participation of women is very low. This, therefore, causes women’s issues and issues associated with women to be less discussed. In this study, especially women parliamentarians in the Turkish Grand National Assembly (TGNA), which is the legislative body of the State of the Republic of Turkey, between the 21st and 26th parliamentary terms; the content analysis of the law proposals they gave regarding women, and the areas associated with women and social issues was made. In this research where it is important for understanding the qualitative and quantitative expressions of the representation of women, the reflection of the numeral increase of the female parliamentarians between the related terms of the parliament was studied through the given law proposals on related topics. Accordingly, it is aimed to comprehend whether women, the subject of many studies, have produced policies that will make a difference compared to their male counterparts.

Keywords: Woman Representation, Political Participation, Democracy, Women Parliamentarians, Law Proposal.

*31/05/2019 tarihinde Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı’nda yapılan aynı başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

**Doktora Öğrencisi | Bolu Abant İzzet Baysal Üni., Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı | seyda.isik.13@gmail.com | ORCID: 0000-0002-3798-4838

***Doç. Dr. | Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü
kurt_s@ibu.edu.tr | ORCID: 0000-0002-7082-3198 | DOI: 10.36484/liberal.1256173
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı:111, Yaz 2023, ss. 215-239.

Gönderim Tarihi: 24 Şubat 2023 | Kabul Tarihi: 11 Ağustos 2023

Giriş

Kadınların siyasal alana katılım meselesi, uzun yıllar boyunca önemli bir tartışma alanı oluşturmuştur. Bugün hala kadınların erkekler karşısındaki ve toplum düzeyindeki konumu, erkeklerle kıyaslandığında istenilen şekilde ve eş düzeyde bir erişimi ifade etmemektedir. Önce cinsler sonra cinsiyetler arasındaki eşit(siz)lik meselesi son kertede egemenlik ilişkilerinin zirve noktası olan siyasete kadar uzanmaktadır.

Özellikle demokrasiyi benimseyen ülkelerde, kadınların siyasete katılımları, kamusal alanların kadınlara açılması anlamına gelmiştir. Kadınların elde ettikleri siyasal hakların uzantısı olarak kazandıkları siyasi temsilciliklerini, öncelikle halkın temsil edildiği ve siyasetin meşru olarak yürütüldüğü ulusal parlamentolarda görmek mümkündür. Siyaset-demokrasi-kadın ilişkisinde demokrasinin gereği olarak; siyasal alanın ve bunun aracı olan ulusal parlamentoların kadınlara açılması, kadın temsilciler aracılığı ile kadınların gerçek anlamda temsil edilebilmesi yönünden beklenti doğurmaktadır. Kadınların siyasal alandaki varlıklarını anlamlandırmak adına bu alanlardaki konumlarını belirleyebilmek önem arz etmektedir. Nitekim bugün kadınların geçmişe nazaran siyasal katılımlarının arttığını söylemek mümkünken; katılımlarını niteliksel olarak değerlendirdiğimizde; kadınların gerçek anlamda temsil edildiğini söylemek her zaman mümkün olamamaktadır. Günümüzde kadınların sadece karar alma mekanizmalarında yer almaları, bu mekanizmalara etki edebildikleri anlamını taşımamaktadır. Oysaki kadınlardan özellikle erkek meslektaşlarına nazaran farklılık ya da farkındalık oluşturacak politikalar üretmeleri beklenmektedir. Refah devleti uygulamaları bunun bir örneğini oluşturmaktadır.

Türkiye için de durum aynı nitelikleri taşımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ulusal parlamentosu olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kadınların niceliksel varlıkları düşük seviyelerde seyretmektedir. Bu da kadınların siyasal katılımının Türkiye'de de yetersiz olduğunu göstermekle birlikte kadınların temsili hususunda da kilit bir problem oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; kadınların siyasete katılım düzeylerinin diğer bir ifade ile niceliksel anlamdaki parlamenter sayılarının, niteliksel anlamdaki kadınların siyasal temsiline etkisi hususunun irdelenmesidir. Bunun için, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki kadın parlamenterlerin 21. meclis dönemi ile 26. meclis dönemleri arasındaki kadına, kadın meselesine, kadınla ilişkilendirilen alanlara, kadının toplumdaki konumuna ve refah devleti uygulamalarına ilişkin verilen kanun teklifleri incelenmiştir. Bulunan veriler ışığında, kadınların ilgili dönemlerdeki sayısal artışlarının yasa yapma

süreçlerinde kadın meselesine ve sosyal konulara ne derece etki ettiği ve erkeklerden farklı, daha önce değinilmemiş ya da üzerinde yeterince durulmamış politikalara ne derece yansıtıldığı incelenmiştir.

Kadınların Siyasal Alandaki Temsili ve Demokrasi ile İlişkisi

Kadınların siyasi temsili, zaman içerisinde giderek artan bir biçimde modernlik kavramlarına ve etkili demokratik yönetim içine dâhil edilmiştir (Hughes, 2009:175). Buna rağmen dünya genelinde ulusal yasama organlarında hala kadın temsili oldukça azdır. Teorik olarak yapılan açıklamalar henüz birçok yerde denenmiş değildir (Paxton, 1997: 442). Kadınlar dünya nüfusunun yaklaşık olarak yarısını oluşturmasına ve seçme-seçilme hakkına on yıllardır sahip olmasına rağmen ulusal yasama organlarındaki temsil oranları dünya genelinde yarı yarıya dahi bulamamıştır (IPU, 2022: 2). Mevcut döneme ait son veriler ışığında kadınların parlamentolardaki dünya geneli ortalaması hala %26,8 oranındaki payı ile oldukça düşük seviyelerde seyretmektedir (IPU, 2023). Kadınların siyasete katılım oranlarının yetersiz olması yasalarda da kendini göstermekte; yasama ve kaynak dağılımı biçimindeki toplumun tümünü ilgilendiren kararlarda kadınların çıkarlarının göz ardı edilmesine sebep olmaktadır (Paxton, 1997: 442). Buna dayanarak; toplum içinde, kadınların konumunu anlamak ve potansiyel olarak arttırmak için siyasi yapı içindeki konumlarını da anlamak gerekmektedir.

Siyasal hayata katılım, birey ile siyasi sistemin ilişkisini içermektedir. Bu ilişki siyasi olayları izlemek, hakkında bilgi edinmek, siyasi olarak karar mekanizmalarında yer alarak aktif veya sadece oy kullanarak pasif anlamda eylemde bulunmak gibi çeşitli biçim ve boyutlarda kendini göstermektedir. Kadınların bu eylemlerde bulunmaları yüzyıllar boyunca geleneksel toplum yapıları, değer yargıları, toplumsal rolleri, niteliksel durumları gibi nedenlerle engellenmiştir (Örtlek ve Tekelioğlu, 2013: 279).

Günümüze gelindiğinde ise, kadınlara parlamentolar bünyesinde tanımlanan görevler yine kadınlık rollerini pekiştirir düzeyde ve yeterlilikte kalmaktadır: Genellikle kadın için anne-çocuk sağlığı, şiddet, bakım hizmetleri, eğitim gibi başlıklar seçilerek acil sorunlara geçici çözümler üretilmekte; siyasi programlarda kadınların talepleri göz ardı edilmektedir. Böylece de kadınlar sadece ailenin önemli bir üyesi olarak kutsanmaktadırlar (Sayın, 2007: 154).

Bu çerçevede, bugün kadının siyasetteki yeri, genellikle tartışılan niceliksel anlamının ötesinde niteliksel bir anlam ifade etmektedir. Kadınların siyasette yüzde kaç oranında katılımı bugün artık tek başına kadını, kadın meselesini

ve kadınların temsilini ifade etmek için yeterli gelmemektedir. Siyasetin pratiklerini siyasetin eril diliyle gerçekleştiren kadınların, yeknesak olan ataerkil düzeni etkileme noktasında edilgen kalmalarına neden olmakta; bu da temsil noktasında, niceliksel olarak görünür olsalar dahi niteliksel olarak yeterli olmamaları sonucunu doğurmaktadır (Mutlu, 2017: 24, 25). Bu noktada siyasal katılımı daha anlamlı kılmak ve “temsil” ile farkını anlamak adına, “niceliksel” ve “niteliksel” olan arasındaki ayrımın anlaşılması önemlidir. Kadınların siyasal katılımı, parlamentodaki sayısal varlıklarıdır. Diğer bir ifade ile kadınların siyasal alanda çeşitli şekillerde var olmalarıdır ki bu niceliksel olanı ifade etmektedir. Burada üzerinde durulması gereken ise niteliksel olandır yani siyasal temsildir. Siyasal temsil, seçilen kadın parlamenterlerin kadınlar için ne yaptığı ile ilgilenmektedir. Başka bir deyişle kadın temsili, konusu itibariyle; kadın temsilcilerin kadın problemlerine ilişkin çözüm üretme hususunda ne derece etkili olduklarına, bu konuya dair yaptıkları çalışmalara, toplumun farklı kesimlerindeki farklı kadın profillerini ne derece iyi temsil edebildiklerine bakmaktadır (Aydın Yılmaz, 2015; Şahin Mencütek, 2013).

Bir toplumda bireylerin siyasal anlamda rol almaları, siyasal olarak bir faaliyette bulunmaları ya da siyasi bir tavır içine girmeleri için öncelikle siyasal sistemin yapısının ve işleyişinin kendilerini doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyebileceğini bilmeleri ve ayrıca siyasi iktidarın kararlarının hayatları üzerinde etkili olacağına dair bilince sahip olmaları gerekmektedir. Bu çerçevede de siyasal katılım, bir tür eylemi içermesi nedeniyle bireylerin siyasal sistem ile ilişkisini belirlemektedir (Dursun, 2016: 233, 234).

Siyasal katılımın hangi düzeyde ve şekilde olabileceğini belirleyen temelde üç dinamikten söz edilebilir: Sosyo-ekonomik, psikolojik ve siyasal-hukusal etkenler (Dursun, 2016: 240-241). Hiç kuşkusuz bunları hem cinsiyet ekseninde hem de diğer boyutları ile kadınların siyasal katılımını etkileyen faktörler olarak da değerlendirmek mümkündür. Bu etmenleri farklı şekilde sınıflandıran birçok düşünür bulunmaktadır. Örneğin; Paxton ve Kunovich'e göre sosyal-yapısal, siyasal ve ideolojik unsurlar kadınların siyasal katılımını etkilemekteyken; Kenworthy ve Malami bu etmenleri sosyo-ekonomik, kültürel, politik olarak kategorize etmekte; Sanbonmatsu ise bunu, sosyal yapı, seçim kuralları ve kuramsal çerçeve şeklinde adlandırmaktadır (Paxton ve Kunovich, 2003; Kenworthy ve Malami, 1999; Sanbonmatsu, 2002).

Kadınlara biçilen roller ve toplumdaki konumları ile ilgili ideolojik inançlar, hem kadınların kamu hayatında yer alma hem de siyasete girme fırsatlarını etkilemektedir. Uygun bir siyasal sistemde kültürel normlar, nitelikli kadın adayların yeterli bir kaynağı mevcut olsa bile, siyasete katılım fırsatlarını engelleyebilmektedir (Hughes, 2009: 176).

Türk modernleşmesi özelinde, kadınların siyasal katılımı ile temsilini etkileyen faktörlere bakıldığında ise; kadının kültürel kodlar doğrultusundaki muhafazakâr konumlanışı karşımıza çıkmaktadır ki bu durum kadının, aile, annelik, dişilik, cinsellik bağlamında ortaya çıkan imgelerin dışında tanımlanamamasına ve kamusal alanda daha çok “sosyal politika” konuları ile eşleştirilmesine neden olmuştur. Bu sebeple de devletin stratejik kurumlarında kadınların, temsil konusunda yeterli imkânlarla sahip olamadıkları görülmektedir (Yavaşgel, 2014: XIII, XIV).

Buradan hareketle kadınların siyasal yaşama katılımının önündeki engelleri şu şekilde ifade etmek mümkündür: Politikanın erkek mesleği olarak kabul edilişi, siyasi partiler yapısı, değer yargıları, sosyal bağımlılıklar, ataerkil aile yapıları, eğitim ve ekonomideki yetersizlik, ülkedeki genel sosyo-ekonomik dengesizlik, ileri derecede politizasyon, emeğin görünmezliği, toplumdaki ve siyasetteki eril zihniyet, kadınların eş ve ailelerine bağımlılığı, iş güvencelerinin azalması, kadının yoksulluğu, gerek ev içinde gerekse bakım işlerinde yardım alamamaları, yasal eşitliğin pratiğe dökülememesi, bürokraside kadınların yükselmemesi, erkeklere yönelik eğitim eksikliği... (Talası, 1996; Coşar, 2011; Demirgöz Bal, 2014). Nihayetinde bu nedenler de kadınların siyasete karşı olan ilgi ve isteğini etkileyerek; siyasal katılımlarını düşürmekte ve yetersiz temsillerine sebep olmaktadır.

Kadınların siyasal alandan uzak kalmaları sadece “kadınların temsili” konusunda oluşan sorunlarla kalmamaktadır. Aynı zamanda demokrasiyi sahiplenen ülkeler için de önemli eksiklikler yaratmaktadır.

Nitekim kadınların dışlandığı bir arena olarak siyaset, demokrasiyi gerçekleştirme yönünde de meşruiyetini sağlayamayacaktır çünkü siyasetin meşruluğu yurttaşlar topluluğunun verdiği destekle değerlendirilmektedir ki bu açıdan da kadınların desteğini almayan bir siyaseti demokratik anlamda meşru kabul etmek de mümkün olmayacaktır (Vergin, 2010: 49). Demokrasi-kadın-siyaset üçgeninde kadınların sadece bir vatandaş olarak temsili sorununun ötesinde, kadınların görünürlüğü de demokrasinin paradokslarını aşmasına bağlıdır. Bu sadece kadınlar için olmaktan öte adalet, eşitlik, özgürlük gibi kavramların yerini bulması ve kimlikleri unutulmuş ya da ötelenmiş kişi ve/veya grupların görünür kılınması açısından da önem taşımaktadır.

Siyasi partiler çağdaş demokrasilerin temelini oluşturan kurumların başında gelmektedir ve çağdaş demokrasilerde insanların yönetime “aktif” olarak katılmalarının da en temel araçlarından biridir. Partiler toplumun farklı kesimlerinin isteklerini temsil etmektedirler (Özdemir ve Atılğan, 2014; Heywood, 2007). Fakat siyasi partiler bu farklı kesimleri temsil etme konusunda her

zaman yeterli olamamışlardır. Bunun nedenlerinden biri de siyasal katılımın düzeyleridir; özellikle kadınlarca katılımın düşük seviyede olmasıdır.

Kadınların siyasette olması veya olmamasına dair farklı görüşlerin bulunmasına rağmen, kadınların siyasete özellikle aktif katılımı, kadınların kadınlarca temsil edilmesini ve kadınların da hemcinslerini daha iyi ifade etmesini sağlayacaktır (Demir, 2015: 27). Kadınların siyasal alana katılımı ve politik tavırları, kadın hakları konularında, savaş gibi saldırgan dış politika konularında, ihtiyacı olana yardım veya azınlık hakları konularında, bakım hizmetleri ve refah yardımları konularında, “alternatif yaşam stilleri” gibi sosyal içerik taşıyan konularda daha fazla farklılık ve farkındalık oluşturmaktadır (Clark ve Clark, 1993: 35). Buna ek olarak kadınların siyasete katılmalarının “kadın sorunları” ya da eşitlik ve adalet gibi kaygıların ötesinde bir anlamı vardır: Kadınların konumlarının iyileştirilmesi ile kalkınma arasında doğrusal bir ilişki de bulunmaktadır (Toksabay Esen ve Memişoğlu, 2007: 3).

Kadınlar, erkeklerin aksine özel ve kamusal yaşamı iç içe yaşamalarından dolayı politika üretiminde, siyasal faaliyet ile ev içi faaliyetleri bütünleştirmektedirler. Bu da şöyle bir sonuç çıkarmaktadır: Kadınlar, gerek sorunlar, gerek çözümler açısından daha acil, etkin ve somut örneklerden yani direkt olarak “insan örnekleri”nden hareket etmektedirler (Çakır, 2010: 451). Diğer yandan, siyasal alanda erkek temsilcilerin varlığı maddi konularda ağırlık yaratırken; kadınların siyasal varlığı, insana ait sorunlara ve kente ağırlık tanımaktadır çünkü kadın temsilciler, siyaseti kişisel çıkarlardan ziyade, “ortak iyilik” için çözüm üretilen bir alan olarak kavramaktadırlar. Dolayısıyla kadınların siyasal alandaki niceliksel ve niteliksel varlıkları toplumun yararına ve bütünselliğe de katkı sağlamaktadır (Yaraman, 2015: 35, 36).

Kadınların siyasete katılımları sadece cinsiyetle özdeşleşen politikalara değil; aynı zamanda refah devleti konularına da yeni bir soluk getirmektedir. Nitekim kadınların refah devleti ve sosyal hak konularındaki yaklaşımlarının, ataerkilliği analiz eden feminist düşünce ile birleştiğinde, bu alanı genişlettiğini ve bütünleştirici bir etki yarattığını söylemek mümkündür (Atasü Topcuoğlu, 2016: 17).

Refah devletini, Flora ve Heidenheimer’in da belirttiği gibi; “bireylere ve ailelere asgari bir gelir güvencesi veren, onları toplumsal tehlikelere karşı koruyan ve sosyal güvenlik olanakları sağlayan, toplumsal konuları ne olursa olsun eğitim, sağlık, konut gibi sosyal hizmetlere bir standart getiren devlet” olarak tanımlamak mümkündür (Flora ve Heidenheimer, 1990: 29). Bu tanımlamadan da anlaşılacağı gibi, kadınlara atfedilen alanlar tam da refah devleti konularını kapsayan “sosyal içerikli” noktalara işaret etmektedir. Nitekim refah devleti, sosyal politikanın da uygulama alanına girmektedir.

Örneğin; yoksullukla mücadele, sosyal güvenlik ve yardım meseleleri, eğitim ve sağlık gibi (Koray, 2008: 95). Yine tanımdan çıkarılacağı üzere refah devletinin “özel alanı” içeren eşitlikçi yapısı, feminizmin vurguları ile birbirini tamamlar niteliktedir. Bir diğer ifade ile sosyal devlet, bir toplumda daha fazla eşitlik yaratmak ve var olan eşitsizlikleri ortadan kaldırmak amacıyla hareket etmektedir (Ruggie, 1984: 11).

Siyaset alanında göz ardı edilen çok mühim noktalar bulunmaktadır. Örneğin, kadınlar ve erkekler yaşam çevrelerini farklı şekillerde kullanmaktadırlar. Dolayısıyla da kadınların yaşam çevrelerinin sundukları ekonomik, toplumsal ya da mekânsal olanaklardan yararlanmaları ve bundan dolayı çıkabilecek beklenti ya da sorunları da aynı olmamaktadır. Bu nedenle, “ortak yaşam çevresi”ne yönelik “politika(sızlık)lar” da erkek ve kadın cinslerini farklı şekillerde etkilemektedir. Diğer bir örnek ile gündelik hayatta yerel yönetimlerin sunduğu hizmetlerin aktif kullanıcısı konumundaki kadınlar, yaşam çevresindekilerle özel bağlar kurmaktadır. Bu bağlamda, esasında yaşadıkları çevrenin en iyi nabzını tutabilecek olan ve yine ihtiyaçlarını tespit edebilecek olan kesim kadınlardır. Bu yüzden siyaset alanı kadını görünmez kılarken; aslında politikaların da kadınların sorunlarına karşı kör kalmasına neden olmaktadır çünkü kadın ve erkeklerin yaşayışları, problemleri veya gereksinimleri farklı düzeylerde (Alkan, 2004; Wedel, 2013; Derdiyok, 2014). Nitekim kadın siyasetçiler, erkek meslektaşlarına göre sosyal içerikli olan; aile, eğitim, sağlık, çocuk ve bakım hizmetleri, toplumsal cinsiyet meseleleri gibi konulara daha fazla duyarlılık göstermektedirler (Bolzendahl ve Brook, 2007: 1514). Kadın hareketlerinin içerdiği sosyal hizmet çalışmalarını anlatan Dominelli, kadınların sosyal uygulamalarda farklılık yarattığını ifade etmiştir. Bu farklılıkları şu şekilde sıralamak mümkündür: Kadınların sosyal hizmet çalışmaları, çoklu kimliklere saygı duyulmasını sağlamakta, cinsiyete dayalı iktidar mekanizmalarında farkındalık yaratmakta, kadınların kendi adlarına hareket etmeleri adına saygı çerçeveleri oluşturmakta, çeşitli toplumsal gruplar arasında dayanışmayı teşvik etmekte, ataerkil toplum ilişkilerini çözümleyebilmekte, bağımlılığı yeniden tanımlamakta, bakım emeğine değer vermekte, cinsiyetler arası ihtiyaçları ayırmakta, hiyerarşiye dayanmayan bir iletişim kurmakta, kadınları görünür kılmakta ve toplumsal cinsiyete karşı duyarlılık geliştirmektedir (Dominelli, 2002: 15).

Yöntem

Kadınların siyasal alandaki temsili birçok noktada araştırılmaya değer bulunmuş bir konudur. Bu çalışmada da Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yasama organı olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) 21. meclis dönemi ile

26. meclis dönemleri arasında seçilen kadın parlamenterlerin sosyal konulara dair verdikleri kanun tekliflerinin (ya da imzaları bulunan kanun tekliflerinin) konu itibarıyla “içerik analizleri” yapılmıştır. Daha açık bir ifade ile bu araştırmada, siyasi alanda temsilin en temel yeri olan parlamentoda, kadın parlamenter artışlarının sosyal ve kültürel konulara, refah devleti uygulamalarına, “kadın meselesine” ve “kadın” ile bütünleştirilen konulara, kısaca “sosyal içerikli” tanımlaması içine aldığımız alana etkileri araştırılmıştır. Böylece gündeme gelen politikalarda değişikliğe ve/veya farklılığa sebep olup olmadığı incelenmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan da siyasette kadın sayısı artarsa erkeklerden farklı politikalar gelişir mi? Kadın-erkek eşitliğinin refah devleti meselelerinin gündeme gelmesindeki etkisi nedir? Kadınlar erkeklere nazaran daha mı farklı daha mı sosyal içerikli politikalar üretir? Parlamentoda kadın milletvekili sayısı arttıkça daha önce konuşulmamış daha “duygusal” meselelere, kadın ve kadın meselesine dair konulara bakış açısı genişler mi? Türkiye de kadın milletvekillerinin parlamentodaki varlıklarının bunlara etkisi ne yöndedir? Şeklindeki soruların cevapları aranmıştır. Buradan hareketle TBMM’deki karar alıcı konumda bulunan kadın parlamenterlerin, kadınların siyasal alanda temsil edilmesi ve bu temsil güçlerini sosyal konular üzerinde kullanma etkileri incelenerek; demokrasi-temsil-kadın üçgenine Türkiye konjonktürü üzerinden açıklama fırsatı bulmak amaçlanmıştır.

TBMM’deki kadın parlamenterlerin kendilerine verilen siyasal gücü hangi alanlar için kullandıklarını analiz etmek adına; bu gücü en bariz şekilde kullandıkları ve yasa yapama araçlarından biri olan kanun tekliflerinin incelenmesi önem arz etmektedir çünkü bu, kadınların kadınları ifade etme yönünden sağladığı yararın dışında, erkek meslektaşlarının atladığı ve/veya göremediği noktalara değinilmesi ve bunun siyasal alana taşınması konusunun irdelenmesini sağlamaktadır.

Bu nedenle Türkiye’de, kadın vekillerin verdikleri ve/veya verilmesine imza atarak vesile oldukları “sosyal içerikli” kanun tekliflerinin incelenmesi, kadının siyasal alanda temsilinin Türk siyasal kültürü ve süregelen muhafazakâr/geleneksel yapılar açısından ifadesini de ortaya koyacaktır. Bu sayede yetersiz kalan alanlara daha fazla değinilmesinin de yolu açılacaktır.

Buradan yola çıkarak, bu araştırma, siyasal alanda kadınların temsilinin ve kadın-demokrasi ilişkisinin açıklanması ile Türkiye’de kadın siyasal temsiline ilişkin olarak, 21. meclis dönemleri ile 26. meclis dönemleri arasında (Bkz. Tablo 3.1), TBMM’de kadın vekillerin örgütlenerek verdikleri; ilk imzayı atarak verilmesine öncülük ettikleri veya içinde imzası bulunarak verilmesine katkı sağladıkları, ‘sosyal içerik’ taşıyan kanun tekliflerinin içeriklerinin konu itibarıyla irdelenmesini ve elde edilen verilerin “içerik analizi” yöntemi ile incelenmesini kapsamaktadır.

İçerik analizi yöntemi; “Bir mesajın içindeki verilerden yinelenebilir ve anlamlı çıkarımlar yapabilen ve güvenilir sonuçlar vermesi beklenen bir araştırma tekniğidir” (Gökçe, 2012: 85). Bu yöntemin birçok kişi tarafından yapılmış birçok tanımı bulunmaktadır. Krippendorff’a göre; “İçerik analizi veriden onun içeriğine ilişkin tekrarlanabilir ve geçerli sonuçlar çıkarmak üzere kullanılan bir araştırma tekniğidir” (Krippendorff, 1980: 25). Weber’in içerik analizi tanımlaması ise; “Metinden çıkarılan geçerli yorumların bir dizi işlem sonucu ortaya konulduğu bir araştırma tekniğidir. Bu yorumlar, mesajın göndereni, mesajın kendisi ve mesajın alıcısı hakkındadır” (Weber, 1989:5). Stone vd. ise şöyle ifade etmiştir: “İçerik analizi, metin içinde tanımlanan belirli karakterlerden sistematik ve tarafsız sonuçlar çıkarmak için kullanılan bir araştırma tekniğidir” (Stone vd., 1966: 213). İçerik analizi eş deyişle içerik çözümlenmesi, önceden saptanan kategorilere dayanarak bir metindeki öğelerin sınıflandırılması şeklinde uygulanmaktadır. Bu nedenle öncelikle kilit niteliğindeki önemli kelimeler analiz edilerek, listelenmekte ve daha sonra inceleme yapılan metindeki tekrar edilmiş sayıları saptanmaktadır (Gökçe, 2012: 85).

Bu bağlamda, çalışmada, özellikle Türkiye’de kadınların siyasal temsiline etki eden toplumsal, kültürel ve sosyo-ekonomik bazdaki birtakım siyasal faktörlere dayanarak belirlenen “anahtar kelimelerin” (Bkz. Tablo 3.2) kullanılması ile kapsama alınan dönemlerde (Bkz. Tablo 3.1) kadın parlamenterlerin verdikleri (veya verilmesine etki ettikleri) kanun tekliflerinin ilişkisi incelenmiştir. Dolayısıyla çalışma, kanun tekliflerinin metinlerine ve sonuçlarına ilişkin ayrıntıları içermemektedir. Öte yandan çalışma, sadece Türkiye ulusal parlamentosu içindeki verilerin irdelenmesi ile sınırlandırılmakta; elde edilen verilerin farklı ulusal parlamentolar ile karşılaştırılmasını, Türkiye’nin dünya parlamentoları içindeki yerini ve bununla ilişkili olarak kota uygulamalarının irdelenmesini kapsamamaktadır.

Tablo 3.1: Çalışmaya konu olan meclis dönemleri (TBMM, 2019)

	21. dönem	22. dönem	23. dönem	24. dönem	25. dönem	26. dönem
1. yasama yılı	02/05/1999 - 27/08/1999	14/11/2002 - 30/09/2003	23/07/2007 - 30/09/2007	28/06/2011 - 15/07/2011	08/06/2015 - 30/09/2015	02/11/2015 - 30/09/2016
2. yasama yılı	01/10/1999 - 30/06/2000	01/10/2003 - 30/09/2004	01/10/2007 - 30/09/2008	01/10/2011 - 04/07/2012	01/10/2015 - 01/11/2015	01/10/2016 - 30/09/2017
3. yasama yılı	01/10/2001 - 28/09/2001	01/10/2004 - 30/09/2005	01/10/2008 - 30/09/2009	01/10/2012 - 30/09/2013	-	01/10/2017 - 24/06/2018
4. yasama yılı	01/10/2001 - 13/08/2002	01/10/2005 - 30/09/2006	01/10/2009 - 30/09/2010	01/10/2013 - 30/09/2014	-	-
5. yasama yılı	01/10/2002 - 05/10/2002	01/10/2006 - 22/07/2007	01/10/2010 - 12/06/2011	01/10/2014 - 07/06/2015	-	-

Tablo 3.1’de de görüldüğü üzere çalışmaya 21. meclis döneminden itibaren başlanılmış ve 26. meclis dönemine kadar olan ve Tablo 3.2’de ayrıntılı olarak verilen kategorilerdeki kanun tekliflerinin tamamı incelenmiştir. Çalışmaya 21. meclis dönemi itibariyle başlanılmasında iki önemli etken yatmaktadır.

Bunlardan ilki 21. meclis dönemi ile birlikte Türk siyasi hayatına giren ve takip eden ilk seçimlerle birlikte de siyasi iktidar olan ve de hâlihazırda iktidarı elinde bulunduran Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kadın temsili konusunda niteliksel bağlamda ilerleme ve gelişme yaşanmasına etkisi olup olmadığının incelenmesidir. İkincisi ise, 21. meclis döneminin kadınlar için çok partili hayata geçişten bu yana niceliksel anlamda en yüksek siyasal katılım oranının görüldüğü dönem olmasıdır. Nitekim Cumhuriyet ile birlikte seçme ve seçilme hakkı elde eden kadınların tek partili dönemde katılım oranları en fazla %4,5 civarlarında kalmış (Çakır, 2013: 126-128), daha sonra gelen çok partili hayatın 1999 yılına kadar yani 21. meclis dönemine kadar bu oran tekrar yakalanamamıştır. 1999 yılında %4'lü siyasal katılım oranlarına tekrar ulaşan kadınlar (TBMM, 2019), bu dönem sonrasında ki, bu dönem aynı zamanda Adalet ve Kalkınma Partisi'nin de siyasal iktidar dönemine denk gelmektedir, toplamda yükselen bir siyasal katılım grafiği ile seyretmişlerdir (Bkz. Tablo 3.5).

Çalışmada Tablo 3.2'de verilen yedi ana kategori belirlenmiştir. Bunlar 'eğitim', 'istihdam ve çalışma yaşamında kadın', 'şiddet', 'sağlık', 'kadının adlandırılışı', 'siyaset', 'sosyal politikalar ve toplum-kadın ilişkisi'dir. Daha sonra bu kavramlarla ilişkili olan anahtar kelime niteliğinde diğer kavramlar belirlenerek, TBMM 'yasama-kanun teklifleri' veri tabanları üzerinden arama yapılmıştır.

Tablo 3.2: Araştırmadaki kategoriler ve bunlara göre veri tabanı aramasında kullanılan anahtar kelimeler

	Eğitim	Istihdam/ Çalışma Yaşamında Kadın	Şiddet	Sağlık	Kadının Adlandırılışı	Siyaset	Sosyal Politikalar ve Toplum-Kadın İlişkisi
1	Eğitim	Çalışan kadın	Dayak	Doğum-ölüm	Kadın	Kota	Kıyafet
2		Kadın girişimci	Kadına şiddet-cinayet	Hamilelik	Bayan	Katılım	Turban
3		Analık	Taciz	Gebelik	Hanım	Temsil	Başörtüsti
4		Yoksulluk	Tecavüz	Kadın sağlığı	Kız	Ayrımcılık	Ahlak
5		Bakım hizmetleri	Cinsel istismar, saldırı, ilişki	Kürtaj	Dul	Eşitlik	Namus
6		Ev işi	Aile içi şiddet	Cinsel yaşam	Evli	Özgürlük	Töre
7				Cinsellik	Bekâr		Nikâh
8				Bekâret	Anne		İmam nikâhı
9				Çocuk sağlığı			Dulluk
10							Dul hakkı
11							Annelik
12							Evlilik
13							Aile
14							Çocuk
15							Bebek
16							Çocuk gelin
17							Yaşlı
18							Engelli (Özürü)
19							Siğınma evi
TOPLAM ANAHTAR KELİME SAYISI: 55							

Tablo 3.2 'deki 'Eğitim' ana kategori başlığı aynı zamanda anahtar kelime olarak da kullanılmıştır.

Bu kavramlar sınıflandırılırken öncelikle kadınların siyasal hayata katılımını etkileyen sosyo-ekonomik, siyasi, ideolojik ve kültürel faktörler ve özelde ise Türk siyasal kültürünün kendi iç dinamikleri ele alınmış; özellikle sosyal konular ve kadın üzerinden düşünülen kavramlar ile kadınları etkileyen, kadınlardan etkilenen veya kadınların etkiledikleri konular göz önünde bulundurulmuştur. Kültürel meseleleri, sosyal ve ekonomik dinamikleri, toplumsal yapıdaki oluşumları, kadının konumlandırılışını ve mücadele alanlarını, sosyal politikaları ve refah devleti uygulamalarını daha geniş biçimde ifade edebilmek adına, 'sosyal içerikli' meseleler şeklinde adlandırılan genel bir ifade tercih edilmiştir. Buna istinaden, bu kavramlarla ilgili olan toplamda 55 tane anahtar kelime belirlenmiştir. TBMM veri tabanlarında yapılan araştırmada sadece çalışmaya konu olan meclis dönemlerindeki kanun teklifleri incelenmiştir.

Bulgular

Tablo 3.3: Meclis dönemlerinde verilen kanun teklifleri toplam sayıları (TBMM 2019)

	21. dönem	22. dönem	23. dönem	24. dönem	25. dönem	26. dönem
Kanun teklifleri toplam sayısı	1047	1042	901	2837	536	2348
SONUÇLARI						
Geri alındı	8	16	4	9	0	15
Hükümsüz	956	733	650	2451	536	2281
İşlemden kaldırıldı	0	0	0	0	0	0
Kanunlaştı	82	274	245	366	0	50
Karar oldu	1	5	1	2	0	1
Reddedildi	0	0	0	0	0	0
eYeni döneme intikal	0	0	0	0	0	0
İlgili araştırma konularında verilen kanun teklifleri toplam sayı	116	114	114	34	0	11

Tablo 3.3'te de ayrıntıları verildiği üzere; çalışma boyunca 21. meclis döneminde verilen toplamda 1047 kanun teklifi üzerinden ilgili anahtar kavramları içeren 116 kanun teklifi bulunmuştur. Bu sayılar, 22. meclis döneminde 1042 kanun teklifi içinden 114, 23. meclis döneminde 901 kanun teklifi içinden 114, 24. meclis döneminde 2837 kanun teklifi içinden 34, 25. meclis döneminde 536 kanun teklifi içinden 0 ve 26. Meclis döneminde 2348 kanun teklifi içinden 11'dir. Bu kanun tekliflerinin her biri "geri alındı", "hükümsüz", "işlemden kaldırıldı", "kanunlaştı", "karar oldu", "reddedildi" veya "yeni döneme intikal" olmak üzere farklı şekillerde sonuçlanmışlardır.

Tablo 3.4: Meclis dönemlerine göre toplam milletvekili ve toplam kadın milletvekili sayıları (TBMM 2019)

	21. dönem		22. dönem		23. dönem		24. dönem		25. dönem		26. dönem	
	Mv. sayısı	Kadın mv. sayısı	Mv. sayısı	Kadın mv. sayısı	Mv. sayısı	Kadın mv. sayısı	Mv. sayısı	Kadın mv. sayısı	Mv. sayısı	Kadın mv. sayısı	Mv. sayısı	Kadın mv. sayısı
AK PARTİ	59	0	356	11	335	29	317	46	258	41	317	34
CHP	5	0	152	11	103	9	129	17	151	21	133	19
MHP	126	2	-	-	74	2	52	3	79	4	39	3
ANAP	73	2	20	2	-	-	-	-	-	-	-	-
DSP	62	7	-	-	6	1	-	-	-	-	-	-
SP	46	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
DYP	83	3	4	0	-	-	-	-	-	-	-	-
YP	3	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
FP	1	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
BBP	4	0	-	-	1	0	-	-	-	-	-	-
YTP	57	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ÖDP	3	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
BAGIMSIZ	27	2	15	0	22	7	14	1	2	0	2	1
HYP	-	-	1	0	-	-	-	-	-	-	-	-
GP	-	-	1	0	-	-	-	-	-	-	-	-
SHP	-	-	1	0	-	-	-	-	-	-	-	-
BDP	-	-	-	-	8	2	2	1	-	-	-	-
TP	-	-	-	-	1	0	-	-	-	-	-	-
ANAPARTI	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-
HDP	-	-	-	-	-	-	30	9	80	32	59	25
KADEP	-	-	-	-	-	-	1	0	-	-	-	-
MEP	-	-	-	-	-	-	1	0	-	-	-	-
DBP	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-
E-PARTİ	-	-	-	-	-	-	1	0	-	-	-	-
MILAD	-	-	-	-	-	-	1	0	-	-	-	-
TOPLAM	549	22	550	24	550	50	550	79	550	98	550	80

Buna istinaden, Tablo 3.4 incelendiğinde; Türkiye’de parlamentoyu temsil eden TBMM’nin 21. meclis döneminden itibaren kadın parlamenter oranlarında artış gözlenmiştir. Çeşitli meclis dönemlerinde, çeşitli partileri temsil eden kadın vekillerin özellikle 22. meclis döneminden başlamak üzere takip eden dönemlerde, meclisteki vekil sayıları fazla olan partilerde arttığı görülmüştür. Bu rakamlar 550 milletvekili içinden önceleri ilk iki dönem birbirine yakınlık göstermekteyken 23. Meclis döneminden itibaren nispeten daha fazla artmıştır. Araştırma içinde en yüksek kadın milletvekili oranı 25. meclis döneminde 98 ile görülmüştür.

Tablo 3.5: Meclis dönemlerine göre kadın vekillerin parlamentoda içindeki toplamı (TBMM 2019)

MECLİS DÖNEMLERİ	PARLAMENTODAKİ MEVCUT TOPLAM VEKİL SAYISI	PARLAMENTODAKİ MEVCUT TOPLAM KADIN MEVCUT TOPLAM KADIN VEKİL SAYISI	TOPLAM İÇİNDEKİ PAY (%)
21. DÖNEMİ	549	22	4,01
22. DÖNEMİ	550	24	4,36
23. DÖNEMİ	550	50	9,09
24. DÖNEMİ	550	79	14,36
25. DÖNEMİ	550	98	17,82
26. DÖNEMİ	550	80	14,55

Buna rağmen parlamentodaki kadın vekillerin Tablo 3.5'te ayrıntılı olarak verilen toplam içindeki yüzdelik payı incelendiğinde, parlamentodaki temsil oranları çok düşük seviyelerde seyretmiştir. 21. meclis döneminden 25. meclis dönemine kadar olan süreçte kadın vekillerin toplam içindeki temsil payları düzenli olarak %13'lük bir artış gösterse de 26. dönemde tekrar %3'lük bir azalış yaşanmıştır.

Tablo 3.6: Kategoriler bazında anahtar kavram aratma sonuçlarına göre verilen kanun teklifleri sayısı (TBMM 2019)

		21. DÖNEM	22. DÖNEM	23. DÖNEM	24. DÖNEM	25. DÖNEM	26. DÖNEM	TOPLAM
EĞİTİM	Eğitim	55	45	45	7	0	7	159
	Çalışan kadın	1	1	0	0	0	0	2
İSTİHDAM/ ÇALIŞMA YAŞAMINDA KADIN	Kadın girişimci	0	1	0	0	0	0	1
	Analık	0	0	0	2	0	0	2
	Yoksulluk	1	1	0	0	0	0	2
	Bakım hizmetleri	0	2	0	0	0	0	2
	Ev işi	0	0	0	0	0	0	0
	Dayak	0	0	0	0	0	0	0
ŞİDDET	Kadına şiddet-cinayet	0	0	2	0	0	0	2
	Taciz	0	0	0	1	0	0	1
	Tecavüz	0	0	0	0	0	0	0
	Cinsel istismar, saldırı, ilişki	0	3	11	4	0	0	18
	Aile içi şiddet	0	0	0	0	0	0	0
	Doğum-ölüm	4	2	1	2	0	0	9
SAĞLIK	Hamilelik	0	0	0	0	0	0	0
	Gebelik	0	0	0	0	0	0	0
	Kadın sağlığı	0	0	0	0	0	0	0
	Kürtaj	0	0	0	0	0	0	0
	Cinsel yaşam	0	0	0	0	0	0	0
	Cinsellik	0	0	0	0	0	0	0
	Bekâret	0	0	0	0	0	0	0
	Çocuk sağlığı	0	1	0	0	0	0	1
KADININ ADLANDIRILIŞI	Kadın	1	1	3	2	0	0	7
	Bayan	2	0	0	0	0	0	2
	Hanım	0	0	0	0	0	0	0
	Kız	2	2	2	1	0	0	7
	Dul	19	10	6	3	0	0	38
	Evli	0	3	1	1	0	0	5
	Bekâr	0	0	0	0	0	0	0
	Anne	1	1	1	1	0	0	4
SİYASET	Kota	0	1	0	0	0	0	1
	Katılım	0	0	1	0	0	0	1
	Temsil	0	1	5	0	0	0	6
	Ayrımcılık	0	1	2	1	0	1	5
	Eşitlik	3	8	11	0	0	0	22
	Özgürlük	0	1	2	1	0	0	4

SOSYAL POLİTİKALAR VE TOPLUM-KADIN İLİŞKİSİ	Kıyafet	1	1	0	0	0	0	2
	Türban	2	0	1	0	0	0	3
	Başörtüsü	0	0	0	0	0	0	0
	Ahlak	4	2	0	0	0	0	6
	Namus	0	1	0	0	0	0	1
	Töre	0	0	0	0	0	0	0
	Nikâh	0	0	0	1	0	0	1
	İmam nikâhı	0	0	0	0	0	0	0
	Dulluk	0	0	0	0	0	0	0
	Dul hakkı	0	0	0	0	0	0	0
	Annelik	0	0	0	0	0	0	0
	Evlilik	5	3	1	1	0	1	11
	Aile	8	9	7	3	0	1	28
	Çocuk	5	9	5	2	0	1	22
	Bebek	1	0	0	0	0	0	1
	Çocuk gelin	0	0	0	0	0	0	0
	Yaşlı	1	0	2	0	0	0	3
	Engelli (Özürlü)	0	2	5	1	0	0	8
	Sığınma evi	0	2	0	0	0	0	2
	TOPLAM	116	114	114	34	0	11	389

Tablo 3.6’da kanun tekliflerinin TBMM veri tabanlarında araştırılması için, geniş ve kapsayıcı anlamda “sosyal içerik” olarak ifade ettiğimiz, sosyal konuları ve kadına dair düşünülen alanları içeren yedi ana kategori belirlenmiştir. Bunlar; ‘eğitim’, ‘istihdam/çalışma yaşamında kadın’, ‘şiddet’, ‘sağlık’, ‘kadının adlandırılması’, ‘siyaset’, ‘sosyal politikalar ve toplum-kadın ilişkisi’dir. Bunlara ilişkin olarak seçilen kavramlar da “anahtar kelime” olarak kullanılmış ve bu anahtar kelimeler üzerinde “TBMM-Kanun Teklifleri” içeriğinden arama yapılmıştır. 21. meclis döneminden itibaren 26. meclis dönemine kadar verilen 8711 kanun teklifi içinden, veri tabanına girilen anahtar kavramları içeren bütün kanun teklifleri incelenmiş ve içerikleri ile tekrar ediş sayıları analiz edilmiştir. Bu analiz sonucunda da bu kavramları içeren ve Tablo 3.6’da da ayrıntıları verilen toplamda 389 kanun teklifi bulunmuştur. Kanun teklifleri her meclis dönemi içinde ayrı ayrı olarak aranmıştır. Buna istinaden de ilgili meclis döneminde, ilgili kavrama ilişkin verilen kanun teklifleri sayıları ayrı ayrı belirtilmiştir. Bu kanun tekliflerinin bir kısmı, erkek vekiller tarafından, bir kısmı kadın vekiller tarafından, bir kısmı da ortak olarak verilmiş; bazılarında kadın vekiller, bazılarında erkek vekiller ‘ilk imza’ şeklinde öncülük etmiştir. Ayrıca bazı kanun teklifleri de “tek imzalı” şekilde verilmiştir. Her kanun teklifi farklı şekillerde sonuçlanmıştır.

21. meclis dönemi ile 26. meclis döneminde sosyal içerikli kanun tekliflerinin, TBMM veri tabanlarında konu içerikli araması yapıldığında, tüm dönemler boyunca 389 kanun teklifi içinden en fazla 159 ile eğitim başlığında kanun teklifi verildiği görülmüştür. Bunu sırasıyla 38 ile dul, 28 ile aile, 22 ile çocuk ve eşitlik, 18 ile cinsel istismar/saldırı/ilişki, 11 ile evlilik takip etmiştir.

Tablo 3.7: Araştırmaya konu olan alanlarda verilen kanun tekliflerinin toplam içindeki payı (TBMM 2019)

MECLİS DÖNEMLERİ	KANUN TEKLİFLERİ TOPLAM SAYISI	İLGİLİ ARAŞTIRMA KONULARINDA VERİLEN KANUN TEKLİFLERİ SAYISI	TOPLAM İÇİNDEKİ PAY (%)
21. DÖNEMİ	1047	116	11,08
22. DÖNEMİ	1042	114	10,94
23. DÖNEMİ	901	114	12,65
24. DÖNEMİ	2837	34	1,20
25. DÖNEMİ	536	0	0,00
26. DÖNEMİ	2348	11	0,47

Bu sonuçlara göre Tablo 3.7'de gösterilen araştırmanın yüzdeler oranları incelendiğinde, ilgili anahtar kavramları içeren kanun tekliflerinin en fazla payı 23. meclis döneminde aldığı görülmüştür. En düşük yüzdeler oranı da 0 ile 25. meclis döneminde olmuştur.

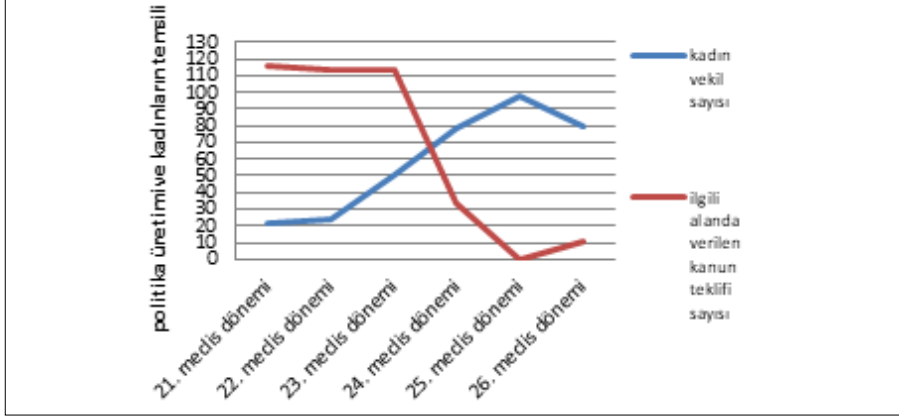
Tablo 3.8: Meclis dönemlerine göre parti isimleri, sayıları, ilgili alandaki kanun teklifi sayıları (TBMM 2019)

	21. DÖNEM	22. DÖNEM	23. DÖNEM	24. DÖNEM	25. DÖNEM	26. DÖNEM
1	AK PARTİ	AK PARTİ	AK PARTİ	AK PARTİ	AK PARTİ	AK PARTİ
2	CHP	CHP	CHP	CHP	CHP	CHP
3	MHP	ANAP	MHP	MHP	MHP	MHP
4	ANAP	DYP	DSP	BAĞIMSIZ	BAĞIMSIZ	BAĞIMSIZ
5	DSP	BAĞIMSIZ	BBP	BDP	HDP	HDP
6	SP	HYP	BAĞIMSIZ	ANAPARTİ		
7	DYP	GP	BDP	HDP		
8	YP	SHP	TP	KADEP		
9	FP			MEP		
10	BBP			DBP		
11	YTP			E-PARTİ		
12	ÖDP			MILAD		
13	BAĞIMSIZ					
İlgili alanda kanun teklifi sayıları	116	114	114	34	0	11

Partiler bazında düşünüldüğünde, Tablo 3.8'de de görüldüğü üzere, meclis-teki partilerin sayısının artması veya azalması ile kadın milletvekili sandalye sayılarına bağlı olarak ilgili içerikteki kanun tekliflerinin artışı arasında bir bağ saptanamamıştır. Öncelikle, 21. meclis döneminden 26. meclis dönemine kadar olan zaman diliminde 550 sandalye sayısı değişmemesine rağmen, kadın vekillere bu sayı içinden verilen payın parti sayısından bağımsız olarak düşük seviyelerde kaldığı görülmüştür. Dolayısıyla toplam içindeki sayıları düşünüldüğünde, kadın vekillerin sandalye oranları ve sosyal içerikli kanun

tekliflerinin oranlarının meclisteki parti ve grup sayılarından ve diğer ifade ile parti ve/veya grup çeşitliliğinden bağımsız seyrettiği gözlemlenmiştir.

Grafik 3.1: Dönemlere göre kadın vekil ve ilgili konularda verilen kanun teklifleri grafiği

Grafik 3.1'deki değişim, politika üretimi ve kadının temsili konusunda fikir vermektedir. Buna göre; politika üretimi ve kadının temsili konusunda 0'dan başlayarak 130'a kadar eşit aralıklarla verdiğimiz değerler üzerinden, 21. meclis dönemi ile 26. meclis dönemi arasındaki kadın vekil sayısı ve ilgili alanda verilen kanun teklifleri sayılarını grafiksel olarak yansıttığımızda, iki değişken arasında paralel ilerleyen bir ilişki görülmemiştir. 21. meclis döneminden 22. meclis dönemine geçerken kadın vekil sayısında küçük bir artış görülürken; yaklaşık aynı düzeylerde ilgili alanda verilen kanun teklifleri sayısında da bir azalış gözlemlenmiştir. 23. meclis dönemine geçişte kadın vekil sayısında yaklaşık yarı yarıya bir artış saptanmış fakat ilgili alanda verilen kanun teklifi sayısında bir değişiklik olmamıştır. 24. meclis dönemine geçtiğimizde yine aynı şekilde kadın vekil sayısında düzenli bir artış görülürken, ilgili alanda verilen kanun teklifleri sayısında ciddi bir azalış saptanmıştır. 25. meclis döneminde kadın vekil sayısı zirve noktasına ulaşarak en yüksek sayıyı yakalamışken, ilgili alanda verilen kanun teklifi sayısı 0 ile grafiğin en düşük noktasına inmiştir. Son olarak 26. meclis döneminde kadın vekil sayısı azalmış fakat yine de grafiğin üst noktalarında seyrederken; ilgili alanda verilen kanun teklifleri oranında geçmiş dönemlere göre beklenen artış olmamıştır. Nihayetinde bu durum bize meclisteki kadın parlamenterler ile sosyal içerik taşıyan kanun teklifleri arasında beklenen şekilde doğru orantılı bir artış olmadığını, aksine iki değişkenin farklı seviyelerde seyrettiğini göstermiştir.

25. meclis dönemine denk gelen noktanın nedenini beş aya yakın süren kısa bir meclis dönemine ve bu çalışmada ayrıntılarına değinilmeyen siyasi

gündemdeki dalgalanmalara bağlasak dahi, belirtmek gerekir ki bu dönem dâhilinde de toplam 536 tane kanun teklifi verilmiştir. Bu sayıyı anlamlı kılan ise; 21., 22. ve 23. meclis dönemleri beşer 'yasama yılı' sürmesine rağmen verilen kanun teklifi sayısının bu dönemin sadece iki katı olması; fakat yine bu dönemlerde kadın vekil sayısının daha düşük seyretmesine rağmen ilgili alanda verilen kanun teklifi sayılarının en yüksek dönemleri olmasıdır. 25. meclis dönemi istisna kabul edildiği noktada dahi takip eden 26. meclis dönemi de ifade edilen bu durumu destekler niteliktedir. Nitekim 26. meclis döneminde verilen 2348 kanun teklifinin sadece 11'i sosyal içerikli kanun teklifi olmuştur ve 26. meclis dönemi de 25. meclis döneminden sonraki en yüksek kadın vekil sayısının bulunduğu dönem olması açısından önemlidir. Öte yandan 26. ve 24. meclis dönemleri yasama yılı açısından farklılık göstermesine rağmen, politika üretimi bakımından toplam kanun teklifi bazında birbirine yakın sayıları bulunmaktadır ve her iki dönemde de 2000'nin üstünde kanun teklifi verilmiştir. Bu açıdan, 24. meclis dönemi ve 26. meclis dönemi toplam kanun teklifi bazında daha aktif olunan dönemlerdir fakat sosyal içerikli kanun tekliflerine bakıldığında çok az pay verildiği dönemler olmuşlardır. Bu da Grafik 4.1'deki durumu destekler niteliktedir.

Kadın vekil sayılarının düzenli şekilde artışının kanun teklifleri üzerinde bir etkisi olmadığını 22. dönemden 23. döneme geçişte de anlamak mümkünken; kadın vekil sayılarının en yüksek olduğu izleyen dönemlerde, ilgili alandaki kanun tekliflerinde beklenenin aksine ciddi azalışlar gözlemlenmiştir. Bu da bize kadın parlamenterlerin farklı alanlarda özellikle erkek meslektaşlarına nazaran daha sosyal içerikli refah devleti konularını kapsayan politika üretimi ve kadına dair alanı dillendirme konusunda ve de kadının temsili konusunda sayısal çoğunluklarının, bu alana temas etme adına yeterli olmadığını göstermektedir. Bu noktada kadın parlamenterlerin her ne kadar sayılarında artış olsa dahi, nihayetinde 550 sandalye sayısında en az yarısı kadarını bulup kadın-erkek eşitliğini yakalayacak bir çoğunluğa sahip olmalarının ve dahi dönemler arası siyasi konjonktürlerin verdiği değişikliklerin etkisi yadsınmamaktadır. Fakat mevcut durumda da görülmektedir ki; kadın parlamenterlerin mecliste yaklaşık olarak beşte bir çoğunluğu bulunduğu dönemlerde dahi araştırmaya konu olan alana dâhil politika üretiminde, daha önceki dönemlere göre daha düşük seviyelerde kalmışlardır. Tüm bu duruma kadın vekillerin tek başına verdikleri ya da verilmesine 'ilk imza' niteliği ile öncülük ettikleri kanun tekliflerinin sayısal durumları da eklendiğinde tablo daha net anlaşılmış olacaktır.

Tablo 3.9: İlgili konulardaki kanun tekliflerinin sınıflandırılmış verileri (TBMM 2019)

MECLİS DÖNEMLERİNE GÖRE İLGİLİ KONULARDA VERİLEN TOPLAM KANUN TEKLİFLERİ SAYILARININ DÖNEMLERE GÖRE AYRILMIŞ TOPLAM VERİLERİ						
	21. DÖNEM	22. DÖNEM	23. DÖNEM	24. DÖNEM	25. DÖNEM	26. DÖNEM
Sadece kadın vekillerin verdiği kanun teklifi toplam sayısı*	15	9	21	6	0	3
İlk imzayı kadın vekillerin verdiği kanun teklifi toplam sayısı	2	6	10	4	0	0
Kadın ve erkek vekillerin birlikte verdiği kanun teklifi toplam sayısı	16	25	8	0	0	0
Sadece erkek vekillerin verdiği kanun teklifi toplam sayısı	85	74	75	24	0	8

Tablo 3.9'da araştırma konusu anahtar kavramları içeren kanun tekliflerinin sadece kadın, sadece erkek, kadın-erkek ve ilk imza niteliği ile kadın parlamenterler şeklinde dönemsel olarak sınıflaması yapılmıştır. Buna göre, meclisteki sandalye sayısının sabit olduğu noktada, kadın vekillerin en yüksek çoğunluğu yakaladıkları 25. meclis dönemi her sınıflama için en düşük seviyede kalmıştır. Bu dönemin zamansal olarak ayrıcı özelliği olsa dahi; kadın vekillerin ikinci en yüksek çoğunluğu yakaladıkları dönem olan 26. meclis dönemi de bu durumdan farklı olmamış; aksine önceki dönemi destekler nitelikte takip etmiştir. Verilen kanun tekliflerinin toplam sayısı içinde ikinci en yüksek kanun teklifi sayısının olduğu 26. meclis dönemi düşünüldüğünde; hem ilgili konularda verilen kanun teklifleri azalmış hem de içinde kadın vekillerin imzasının bulunduğu kanun tekliflerinin sayısı toplam 2348 içinde 3'ü geçememiştir. Kanun teklifleri toplamı 901 olan 23. meclis dönemi kadın vekillerin öncülük ettiği kanun teklifleri sayısı bakımından da çoğunluğu yakaladığı dönem olmuştur. Bu da bize sayısal çoğunluğun değil işlevselliğin ön plana çıktığını göstermektedir. Buna ek olarak, 22. dönem kadın vekillerin hareketlendiği dönem gibi görülmektedir. Nitekim ilgili konularda kadınların içinde bulunduğu kanun teklifi sayısının diğer dönemler içindeki en yüksek payı aldığı dönem 22. dönem olmuştur.

Tablo 3.10: İlgili konulardaki kanun tekliflerinin toplam verileri (TBMM 2019)

TÜM MECLİS DÖNEMLERİNDE İLGİLİ KONULARDA VERİLEN TOPLAM KANUN TEKLİFLERİ VERİLERİ			
Sadece kadın vekillerin verdiği kanun teklifi toplam sayısı ***	İlk imzayı kadın vekillerin verdiği kanun teklifi toplam sayısı	Kadın ve erkek vekillerin birlikte verdiği kanun teklifi toplam sayısı	Sadece erkek vekillerin verdiği kanun teklifi toplam sayısı
52	22	49	266

***Tablo 3.9'da Tek imza bulunan kanun teklifleri 'sadece kadın vekillerin verdiği kanun teklifi sayısına' dâhil olup ikinci kez 'ilk imzayı kadın vekillerin verdiği' verilere eklenmemiştir.

****Tablo 3.10'da tek imza özelliği taşıyan kanun teklifleri aynı zamanda ilk imza özelliği de taşıdığı için 'sadece kadın vekillerin verdiği kanun teklifinde' yer verilmiş, 'ilk imzayı veren kadın vekillerde' bu sayıya tekrar yer verilmemiştir.

Tablo 3.10'daki toplam verilere göre; tüm dönemler irdelendiğinde gündeme alınan ilgili konulardaki kanun tekliflerinin çoğu sadece erkek vekillerin imzasını taşımaktadır. 21. meclis döneminden 26. meclis dönemine kadar geçen zaman diliminde 389 kanun teklifi içinde araştırılan konu dâhilindeki kanun tekliflerinin çoğunu erkek vekillerin verdikleri oluşturmuştur. İkinci sırayı sadece kadın vekillerin verdiği görülmüş fakat yine de 52 ile çok düşük bir seviyede kalmıştır.

Tablo 3.11: Araştırmaya dair toplam veriler ve yüzdelik oranlar (TBMM 2019)

Meclis dönemleri	Parlamentodaki toplam mevcut vekil sayısı	Parlamentodaki Toplam mevcut kadın vekil sayısı	Kadın vekillerin toplam içindeki payı	Meclis dönemlerinde verilen toplam kanun teklifleri sayısı	İlgili konulardaki toplam kanun teklifleri sayısı ve toplam içindeki payı	Sadece kadın vekillerin verdiği kanun teklifi sayısı ve toplam içindeki payı	İlk imzayı kadın vekillerin verdiği kanun teklifi sayısı ve toplam içindeki payı	Kadın ve erkek vekillerin verdiği kanun teklifi sayısı ve toplam içindeki payı	Sadece erkek vekillerin verdiği kanun teklifi sayısı ve toplam içindeki payı
21. dönem	549	22	%4,01	1047	116 %11,08	15 %11,21	2 %6,17	16 %13,79	85 %73,28
22. dönem	550	24	%4,36	1042	114 %10,94	9 %7,89	6 %5,26	25 %21,93	74 %64,91
23. dönem	550	50	%9,09	901	114 %12,65	21 %18,42	10 %8,77	8 %7,02	75 %65,79
24. dönem	550	79	%14,36	2837	34 %1,20	6 %17,65	4 %11,76	0 %0,00	24 %70,59
25. dönem	550	98	%17,82	536	0 %0,00	0 %0,00	0 %0,00	0 %0,00	0 %0,00
26. dönem	550	80	%14,55	2348	11 %0,47	3 %27,27	0 %0,00	0 %0,00	8 %72,73
TOPLAM	3299	353	%10,70	8711	389 %4,47	52 %13,57	22 %5,66	49 %12,60	266 %68,38

Bu noktaya kadar olan tüm bulguları tablo 3.11'deki toplam verilerin karşılaştırılması ve yüzdelik payları ile de desteklemek mümkündür. Buna göre incelemeye konu olan tüm meclis dönemlerinde milletvekillerinin toplam sandalye sayısı sabit kalmıştır. Kadın vekillerin tüm dönemler boyunca en yüksek yüzdelik oranı yakaladığı 25. dönemde dahi oranı %17'yi geçememiş ve toplam içindeki payları ise tüm dönemlerde %10 ile sınırlı kalmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Kadınlar dünyanın farklı yerlerinde, farklı alanlarda sosyal, ekonomik, kültürel, ideolojik ve siyasal yapılar içinde aynı ayrıştırmaya maruz kalmaktadırlar. Türkiye için bu durum diğer ülkelerden, özellikle Batılı ülkelerden farklı olarak, kendi iç dinamiklerini, siyasi kültürünü ve geleneksel tutumlarını taşımakta; bu açıdan da Türk tarih ve siyasi konjonktürü içinde muhafazakâr çerçevede değerlendirebileceğimiz bir bakış açısıyla tartışılmaktadır. Bu bakımdan kadına yüklenen toplumsal roller aynı zamanda toplumdaki önyargıları oluşturmakta ve ataerkil yapıyı yeniden üretmektedir. Dolayısıyla bu perspektif Türk siyasal hayatına ve kadınların siyasal temsiline de yansımaktadır.

Kadınların siyasal katılımı aktif olduğunda, siyasal hayatın da gelişim göstermesi beklenmektedir. Daha iyi tavırlar, daha uzlaşmacı bir üslup, daha derin politikalar, unutulmuş alanlar, atlanmış gruplar, değinilmemiş konular, daha sosyal içerikli yasalar ve duyarlılık oluşturacak bir siyaset alanı tasvir edilmiştir. Fakat kadınların siyasete 'aktif katılımın' her zaman 'aktif temsili'

beraberinde getirmediği gözlemlenmiştir çünkü aktif katılım oransal artışı ifade ederken; katılımdan ayrılan temsil konusu daha niteliksel bir boyutu işaret etmektedir. Şöyle ki kadınların siyasal alanlara katılımının artması ile kadına, kadın meselesine, refah devleti uygulamaları gibi sosyal devlet uygulamalarına ilişkin politika üretiminin de artması beklenmektedir. Fakat siyasal katılım oranları her zaman bu politika üretimini beraberinde getirmediği gibi, bazı dönemlerde kadınların siyasal varlıkları sadece görünürde kalmıştır. Aktif katılım, kendi içinde etkin politika üretim süreçlerine dâhil olmak anlamındaki temsili de beraberinde getirmemiştir.

Çalışmadan elde edilen verilere dayanarak; kadınların bilhassa kamusal anlamda en çok dışlandığı alanlardan biri olan iş yaşamı, Türk ulusal parlamentosunda ilgili dönemler boyunca politika yapma süreçlerinde neredeyse hiç değinilmeyen bir alanı oluşturmuştur. Bu, eril iktidar düzeni içinde düşünüldüğünde olağan gibi görünse de, kadınların katılım düzeyinin arttığı dönemler kapsamında normal dışı olarak tanımlanacak bir husustur. İkinci olarak özellikle 2000'li yıllarla birlikte kadın hareketlerinin de temel konusu haline alan ve toplumun önemli bir sorununu teşkil eden 'şiddet' başlığına dair verilen kanun tekliflerine 21. 25. ve 26. meclis dönemleri boyunca yasa yapma süreçlerinde hiç rastlanmamıştır. Mevzu kadın bedeni üzerinde değerlendirmeye geldiğinde ise 'sağlık' başlığı altında birçok konu aslında yasa yapım süreçlerinde göz ardı edilmiştir. 'Siyaset' başlığındaki analizde ise özellikle "eşitlik" kavramındaki sonuçlar nispeten daha umut verici olsa da yeterli değildir. Son olarak en geniş başlığı tutan 'sosyal politikalar ve toplum-kadın ilişkisi', kadın bedenini içeren politikalardan, Türk toplumunun çıkmazlarını oluşturan hususlara kadar en kapsamlı yelpazeyi oluşturmaktadır fakat yasa yapım süreçlerinde aynı önemin verilmediği de ortadadır. Özellikle kadınların bedenleri üzerinde verilen kanun tekliflerinin ayrıntılı incelemesinde erkek siyasetçilerin kadınlardan daha fazla politika ürettiği görülmüştür. Örneğin; son dönemin Türk siyasi gündemini oldukça meşgul eden ve kadın bedeni üzerinden şekillenen bir kavram olarak, 'türban' başlığını içeren kanun tekliflerinin analizi yapıldığında, tüm dönemlerde toplamda 3 adet kanun teklifi saptanmış ve bunların hiçbirinde kadın vekil imzası bulunamamış, 'sadece erkek vekillerin' imza sunduğu görülmüştür. Sadece kadın vekillerin verdiği ya da ilk imzayı kadın vekillerin verdiği kanun tekliflerinin içeriği incelendiğinde ise en çok 'eşitlik' ve 'cinsel istismar' başlığına eğilim gösterdikleri görülmüştür.

Nihayetinde bu çalışmada niceliksel artışın niteliksel olanı da beraberinde getirmediği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmayı üç şekilde değerlendirmek mümkündür. İlki, kadınların siyasal katılımının her zaman kadınların siyasal temsilini arttıracak anlamı taşımasıdır; bu açıdan

kadınların siyasete birer siyasi aktör olarak “aktif” katılımı gerekli fakat yeterli değildir.

Nitekim kadınların parlamentolardaki varlıklarının sayısal olarak artması, kadınların gerçek temsilini garanti etmeyeceği gibi; kadınların sayısal azınlığın da endişelerinin ve bakış açılarının bastırılmasına yol açmayacaktır (Ayata ve Tütüncü, 2008: 22).

İkincisi, kadınların eril bir yapılanma içinde erkek meslektaşlarına göre daha fazla çaba sarf etmeleri gerekmektedir çünkü görülen o ki kadınlar hala erkek meslektaşlarına göre edilgen konumdadırlar.

Bu açıdan bakıldığında benzer çalışmalar kadınların parlamentoya kadarki temsil süreçlerinde de “küçümsenme” ya da “yükselme” gibi sorunlar yaşadığını; bu sürecin adaylık dönemlerinde “ailevi sorunlarla” devam ettiğini nihayetinde vekil olduklarında da bu sorunların parti içi problemlerin de eklenmesi ile süregeldiğini ortaya koymaktadır. Diğer bir ifade ile kadın vekillerin sayılarından bağımsız olarak örgütsel yapı dahilinde kariyer yollarının tıkanmasına neden olan engeller bulunmaktadır (Keser vd., 2021; Yıldırım ve Uçaray Mangıtlı, 2023).

Üçüncüsü ise kadın parlamenterler, erkek parlamenterlere göre kadının tanımlandığı özel alan konularına, sosyal politika alanlarına, kadın meselesine bakışı geliştirecek derecede bir politika üretimini yakalayamamışlardır. Katılım oranları nispeten görünürde artmış fakat kadınların, erkek meslektaşlarına göre fark yaratacak ya da daha önce değinilmemiş veya yahut değinilmesine rağmen üzerine yeterince düşülmemiş politikaların gündeme gelmesinde henüz etkili olamadıkları görülmüştür. Son olarak, kadınların yeterince ses getirecek düzeyde politika üretimleri eril tahakküm altında kaybolmaktadır. Bu da öncelikle kadınların edilgen kalmalarına neden olmaktadır. Sosyal içerikli kanun tekliflerine verilen imzalar kadın-erkek şeklinde ayrıştırıldığına kadınların bu alana eğilimleri yine erkeklere göre geride kalmaktadır. Fakat bu noktada parlamentoda azınlık olmalarının yanı sıra ikinci bir engel yatmaktadır. Buna göre, kadınlara siyasal alanlarda tanımlanan görevler kadının toplumsal konumlandırılışı ile örtüşen düzeyde kalmaktadır. Dolayısıyla kadınları siyasal alanlara dâhil eden süreçler, kadınların oy potansiyelini yakalamak isteyen partilerin kadınları bunun bir aracı olarak değerlendirmesinden öteye geçememektedir. Haliyle parlamentoya giren kadınlar da çoğunlukla partiler bünyesinde seçilen, parti içi erile düzene uyum gösterebilen kadınlar olmaktadır. Bu anlamda kadınların toplumdaki konumlandırılışı, gelenekçi yapıların devamı niteliğinde siyasal alanda da sürdürülmektedir.

Tüm bu hususlar aynı zamanda kadınların bu durumu içselleştirmesine de neden olmaktadır.

Söz konusu temsil olduğunda, kadınların siyasal hayatta erkeklerle benzer koşullarda var olmaları ve yarışabilmeleri için “kadın olma” özelliklerini bir kenara bırakarak daha güçlü olunabileceğine dair inançları onları Ayata’nın ifadesi ile “cinsiyetsizmiş” gibi davranmaya itmektedir (Ayata, 1995: 309).

Kadın vekillerin erkek meslektaşlarına göre henüz istenilen düzeyde ve özellikte politika üretme noktasında istenilen seviyeye ulaşamayarak; kadınları ‘gerçekten temsil’ etme hususunda görünüşte kalmalarında etkili olan bu nedenlerin ötesinde mevcut dönemin siyasi süreçleri de bu durumu pekiştirir nitelikte olmaktadır. Nitekim rejim krize girdiğinde kadınlar simgesel önem arz etmiş; demokratikleşmeyi sağlamaya ihtiyaç duyulduğunda kadınların da siyasal görünürlüğü artmıştır. Bugün partiler, kadınları, demokratik olma iddiaları, kadınların oy potansiyeli ve “vitrin” görüntüsü için tercih edilmektedir. Bu da parlamentoda siyasi bir kimlik kazanmış kadınların, partiler üstü hareket ederek örgütlü bir topluluk oluşturmalarına ve istenilen temsil düzeyine çıkabilmelerine engel teşkil etmektedir. Bu gösteriyor ki kadınların sayısal varlıkları işlevsel olamadıklarında anlam ifade etmekten uzaklaşmaktadır. Tüm veriler ışığında; niceliksel olanın niteliksel anlamda temsili de her zaman beraberinde getirmediğini görülmekte ve bu da kadınlarca aktif politika üretiminin sağlanamadığı anlamına gelmektedir.

Bu çalışmanın sınırlılıkları dâhilinde yer verilmeyen kota uygulamaları ise siyaset alanının en tartışmalı konularından birini oluşturmaktadır. Temelde cinsiyet eşitliği bağlamında tartışılan, bir cinsiyete yönelik olarak belirlenen ve niceliksel anlamda belli bir temsil oranını ifade eden “kritik eşik” kavramı olarak kota uygulamaları; kadınların siyasete eşit düzeyde katılımı için gerekli görülmektedir fakat başka unsurlarla desteklenmediği sürece niteliksel temsil için tek başına yeterli değildir (Dündar Sezer, 2022; Kalra ve Johshi, 2020). Nitekim; kota sistemi dâhilinde vaat edilen oranlar ile gerçek sayılar arasında farklar bulunmaktadır çünkü aday gösterilen kadınlar, seçilemeyecek sıralara eklenerek erkek egemen zihniyet sürdürülmektedir (Ünal Erzen, 2019: 31). Buna Türkiye perspektifinden bakıldığında da durum farksızdır. Türkiye’deki kota uygulamaları yönelik araştırmalar; partilerin konuya dair ya yeterince istekli davranmadıklarını ya da tabanlarını genişletmek ve yeni toplumsal grupları partilerine dahil etmek adına aracı olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Dolayısı ile bu durum yine aynı sonuca ulaşmaktadır: Kadınların siyasal varlığına bir çözüm olarak sunulan kota sisteminin uygulanabilir olması için yine niteliksel anlamda bilinçli ve etkili bir kadın kamuoyu gerekmektedir (Sitembölükbaşı, 2007; Ugan, 2017).

Kaynakça

- Alkan, A. (2004). Yerel Siyaset Kadınlar İçin Neden Önemli. *Birikim Dergisi*, 179, 71-77.
- Atasü Topçuoğlu, R. (2016). Kadın Hareketleri ve Feminist Bilgi Birikiminin Sosyal Hizmetlere ve Sosyal Çalışmaya Getirdiği Açılımlar Üstüne Düşünceler. *Sosyal Politikanın Cinsiyet Halleri*. Drl. D. Şaman Kaylı ve F. Şahin. Ankara: Nika Yayınevi, 9-26.
- Ayata, G. A. (1995). Türkiye'de Kadının Siyasete Katılımı. *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*. Drl. Ş. Tekeli. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ayata, G. A. ve Tütüncü, F. (2008). Critical Acts Without A Critical Mass: The Substantive Representation of Women in The Turkish Parliament. *Parliamentary Affairs*, 3 (61), 461-475.
- Aydın Yılmaz, E. S. (2015). Cinsiyet Eşitliği ve Adalet Perspektifinden Türkiye'de Kadının Siyasal Alanlara Katılımı. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 9-12.
- Bolzendahl, C. ve Brooks, C. (2007). Women's Political Representation and Welfare State Spending in 12 Capitalist Democracies. *Social Forces*, 4 (85), 1509-1534.
- Clark, C. ve Clark, J. (1993). The Gender Gap 1988: Compassion, Pacifism and Indirect Feminism, *Women in Politics: Outsiders or Insiders*. Drl. L. L. Duke, New Jersey: Prentice Hall.
- Coşar, H. S. (2011). *Eril Siyasetle Kadınlık Halleri Arasında: Türkiye'de 23. Dönem Kadın Milletvekilleri*. 2. Baskı. Ankara: Kadın Adayları Destekleme Derneği.
- Çakır, S. (2010). Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi. *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*. 4. Baskı. Drl. H. B. Örs, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 413-475.
- Çakır, S. (2013). *Erkek Kulübünde Siyaset: Kadın Parlamenterlerle Sözlü Tarih*. İstanbul: Versus Kitap.
- Demir, Z. (2015). *Türkiye'de Kadın ve Siyaset*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Demirgöz Bal, M. (2014). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğine Genel Bakış. *Kadın Sağlığı Hemşireliği Dergisi*, 1(1), 15-28.
- Derdiyok, B. (2014). *Yerel Seçimlerde Kadın Adayların Görünmezliği Sorunu*. <http://turksam.org/yerel-secimlerde-kadin-adaylarin-gorunmezligi-sorunu>, (10 Nisan 2019'da erişildi).
- Dominelli, L. (2002). *Feminist Social Work Theory and Practice*. New York: Palgrave.
- Dursun, D. (2016). *Siyaset Bilimi*. 8. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları.
- Dündar Sezer, T. (2022). Parlamento Seçimlerinde Cinsiyet Kotaları. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 159, 51-122.
- Flora, P ve Heidenhemir, A. (1990). The Historical Core and Changing Boundaries of the Welfare State. *The Development of Welfare States in Europe and America*, Drl. P. Flora ve A. J. Heidenheimer. London: Transaction.
- Gökçe, B. (2012). *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*. 6.Baskı. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Heywood, A. (2007). *Siyaset*. (Çev. B. B. Özipek vd.). Ankara: Adres Yayınları.
- Hughes, M. M. (2009). Armed Conflict, International Linkages, and Women's Parliamentary Representation in Developing Nations. *Social Problems*, 1(56), 174-204.
- Inter-Parliamentary Union (IPU) (2002). *Women in Parliament in 2021*. 1-22. <https://data.ipu.org/historical-women>. (10 Kasım 2022'de erişildi).
- Inter-Parliamentary Union (IPU) (2023). *Global and Regional Averages of Women in National Parliaments*. https://data.ipu.org/women-averages?month=7&year=2023&op=Show+averages&form_build_id=form-cyHTE_2FwOvZCOWe_sk_XxD9TGsVpXEaUGPCCRZ-6H_M&form_id=ipu__women_averages_filter_form. (05 Ağustos 2023'te erişildi).

- Kalra S ve Joshi D. K. (2020). Gender and Parliamentary Representation in India: The Case of Violence Against Women and Children. *Women's Studies International Forum* 82, 1-10.
- Kenworthy, L ve Malami, M. (1999). Gender Inequality in Political Representation: A Worldwide Comparative Analysis. *Social Forces*, 78(1), 235-268.
- Keser, A. Çelik, M. Ercan, E. (2021). Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili ve Toplumsal Cinsiyet. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 76 (1), 191-229.
- Koray, M. (2008). *Sosyal Politika*. 3. Baskı. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Krippendorff, K. (1980). *Content Analysis: An Introduction to is Methodology*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Mutlu, A. (2017). Niteliksel Bağlamda Kadının Siyasetteki Yeri ve Anlamı. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 24-46.
- Örtek, M. ve Tekelioğlu, S. (2013). Türkiye'de Siyaset ve Kadın. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(5), 278-287.
- Özdemir, E ve Atılğan, G. (2014) Siyasal Partiler. *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*. 4. Basım. Drl. G. Atılğan ve E. A. Aytekin, İstanbul: Yordam Kitap. 239-252.
- Paxton, P. (1997). Women in National Legislatures: A Cross- National Analysis. *Social Science Research*, 26, 442-464.
- Paxton, P. ve Kunovich, S. (2003). Women's Political Representation: The Importance of Ideology. *Social Forces*, 82 (1), 87-113.
- Ruggie, M. (1984). *The State and Working Women: A Comparative Study of Britain and Sweden*. Princeton. N J: Princeton University Press.
- Sanbonmatsu, K. (2002). Political Parties and the Recruitment of Women to State Legislatures. *The Journal of Politics*, 64(3), 791-809.
- Sayın, A.(2007). Parlamentoya Girmek İçin Erkek Olmak Şart!. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 1(1), 153-160.
- Sitembölükbaşı, Ş. (2007). Kadınların Siyasal Hayata Etkin Katılımının Bir Aracı Olarak Kota Uygulamaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (1), 13-36.
- Stone, P. J., Dunphy, D. C., Marshall, S. S., Ogilvie, D. M. (1966). *The General Inquirer: A Computer Approach to Content Analysis*. Massachusetts: The M.I.T. Press.
- Şahin Mencütek, Z. (2013). Kadın, Siyaset ve Demokrasi. *Kadına Yönelik Söylem Çalışması*. İstanbul: Kadın ve Demokrasi Derneği.
- Talası, G. (1996). *Siyaset Çıkmazında Kadın*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Toksabay Esen, A. ve Memişoğlu, O. (2007). Siyasetin Cinsiyeti: Politika Notu. *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırmaları Vakfı*, 1-18.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2019). 21. Dönem Milletvekilleri Arama Formu. [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.sorgu_donem?p_donem_kodu=21,\(1 Şubat 2019'da erişildi\).](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.sorgu_donem?p_donem_kodu=21,(1 Şubat 2019'da erişildi).)
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2019). 22. Dönem Milletvekilleri Arama Formu. [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.sorgu_donem?p_donem_kodu=22,\(1 Şubat 2019'da erişildi\).](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.sorgu_donem?p_donem_kodu=22,(1 Şubat 2019'da erişildi).)
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2019). 23. Dönem Milletvekilleri Arama Formu, (2019), [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.sorgu_donem?p_donem_kodu=23,\(1 Şubat 2019'da erişildi\).](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.sorgu_donem?p_donem_kodu=23,(1 Şubat 2019'da erişildi).)

- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2019). 24. Dönem Milletvekilleri Arama Formu. [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.sorgu_donem?p_donem_kodu=24,\(1 Şubat 2019'da erişildi\).](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.sorgu_donem?p_donem_kodu=24,(1%20Şubat%202019'da%20erişildi).)
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2019). 25. Dönem Milletvekilleri Arama Formu. [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.sorgu_donem?p_donem_kodu=25,\(1 Şubat 2019'da erişildi\).](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.sorgu_donem?p_donem_kodu=25,(1%20Şubat%202019'da%20erişildi).)
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2019). 26. Dönem Milletvekilleri Arama Formu. [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.sorgu_donem?p_donem_kodu=26,\(1 Şubat 2019'da erişildi\).](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.sorgu_donem?p_donem_kodu=26,(1%20Şubat%202019'da%20erişildi).)
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2019). *Bakanlar Kurulu Üyelerinin Genel Kurul Konuşmaları Bakan Adı Sıralı*. [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_erisim.bakanlarkuruluad,\(1 Şubat 2019'da erişildi\).](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_erisim.bakanlarkuruluad,(1%20Şubat%202019'da%20erişildi).)
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2019). *Geçmiş Dönem Kanun Tasarı ve Teklifleri Sorgu Formu*. [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_gd.sorgu_baslangic,\(1 Şubat 2019'da erişildi\).](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_gd.sorgu_baslangic,(1%20Şubat%202019'da%20erişildi).)
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2019). *Kanun Teklifleri Sorgu Formu*. [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_sd.sorgu_baslangici,\(1 Şubat 2019'da erişildi\).](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_sd.sorgu_baslangici,(1%20Şubat%202019'da%20erişildi).)
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2019). *TBMM Albümü*. [https://www.tbmm.gov.tr/tbmm_album.htm,\(1 Şubat 2019'da erişildi\).](https://www.tbmm.gov.tr/tbmm_album.htm,(1%20Şubat%202019'da%20erişildi).)
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2019). *Türkiye Büyük Millet Meclisi 24. Dönem 1. Yasama Yılı Gelen Kağıtlar*. [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/gelen_kagit.liste?pdonem=24&p-yil=1,\(1 Şubat 2019'da erişildi\).](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/gelen_kagit.liste?pdonem=24&p-yil=1,(1%20Şubat%202019'da%20erişildi).)
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2019). *Türkiye Büyük Millet Meclisi 21. Dönem*. [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.yasama_yillari?v_meclis=1&v_donem=21,\(1 Şubat 2019'da erişildi\).](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.yasama_yillari?v_meclis=1&v_donem=21,(1%20Şubat%202019'da%20erişildi).)
- Ugan, A. A. (2017). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Kadınların Temsil Oranı Ve Siyasi Partilerdeki Yeri. *Kesit Akademi Dergisi* 9, 389-404.
- Ünal Erzen, M. (2019). Siyasette Cinsiyet Eşitsizliği. *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar* 8, 21-32.
- Vergin, N. (2019). *Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*. 7. Baskı. İstanbul: Doğan Kitap.
- Weber, R. P. (1989). *Basic Content Analysis*. London: Sage Publications.
- Wedel, H. (2013). *Siyaset ve Cinsiyet: İstanbul Gecekondularında Kadınların Siyasal Katılımı*. 2. Baskı. (Çev. C. Kurultay). İstanbul: Metis Yayınları.
- Yaraman, A. (2015). *Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili: Dişiliksiz Siyaset*. 2. Baskı. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Yavaşgel, E. (DrI). (2014). Giriş. *Siyasal Modernleşme: Türk Siyasetinde Kadının Temsil Sorunu*. İstanbul: Derin Yayınları. IX-XV.
- Yıldırım, S. ve Uçaray Mangıtlı, B. (2023). Parlamento, Temsil ve Kurumsal Maskülenizm: Kadın Milletvekillerinin TBMM İhtisas Komisyonlarındaki Rollerini. *Mülkiye Dergisi*, 47 (1), 222-259.

Çıkarlar ve Çatışmalar Bağlamında Türkiye – Rusya İlişkilerinin Analizi

Ahmet Özkan*

Öz

Türkiye ve Rusya, tarihsel tecrübeleri ve konumlandıkları coğrafya itibariyle dünya üzerinde stratejik öneme sahip iki devlettir. Her iki devletin birbiriyle kurduğu ilişki hem bölge ülkeleri açısından hem de küre açısından dikkate değer bir boyuttadır. Zira Kafkasya, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz’de yaşanacak gelişmelerde Türkiye’nin takındığı tavır tüm dünya açısından ne kadar önemliyse Rusya’nın Suriye ve Libya başta olmak üzere sahada yürüttüğü siyaset de o kadar önemli hale gelmiştir. Hem Rusya’nın hem de Türkiye’nin birbiri ile olan ilişkisini ve ilgili bölgelerde izlemiş oldukları siyaseti anlamak için Rusya ve Türkiye üzerine yaptığı çalışmalarla ön plana çıkan Aleksandr Dugin’in görüşüne başvurulmuştur. Zira Dugin, Türkiye ve Rusya ile ilgili çalışmalarıyla ön plana çıkan önemli bir düşünürdür. Bu sebeple 2000 yılından sonra Türkiye ve Rusya ilişkilerine dair yapılan bu çalışma ile amaçlanan Türkiye’nin ve Rusya’nın yaklaşık son yirmi sene içerisinde nasıl bir ilişki içerisinde olduğu ve hayata geçirdikleri bölgesel hamlelerde nelerle karşılaştıklarını Dugin’in analizleriyle ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-Rusya İlişkileri, Dış politika, Çıkar ve Çatışma, Aleksandr Dugin.

Analysis of Turkey - Russia Relations in the Context of Interests and Conflicts

Abstract

Turkey and Russia are two strategically important states in the world due to their historical experiences and geographical locations. The relationship between the two states is remarkable both for the countries in the region and for the globe. As important as Turkey’s stance in the developments in the Caucasus, the Middle East and the Eastern Mediterranean is for the whole world, Russia’s policies in the field, especially in Syria and Libya, have become just as important. In order to understand both Russia’s and Turkey’s relationship with each other and the policies they have pursued in the relevant regions, the opinion of Aleksandr Dugin, who stands out with his studies on Russia and Turkey, was consulted. Dugin is an important thinker who stands out with his studies on Turkey and Russia. For this reason, the aim of this study on the relations between Turkey and Russia after 2000 is to analyze how Turkey and Russia have been in a relationship in the last twenty years and what they have faced in their regional moves with Dugin’s analysis.

Keywords: Turkey-Russia Relations, Foreign Policy, Interest and Conflict, Aleksandr Dugin.

*Öğr. Gör. Dr. | Ankara Hacı Bayram Veli Üni., Adalet Meslek Yüksekokulu, Hukuk Bölümü
ozkan.a@hbv.edu.tr | ORCID: 0000-0001-9716-2687

DOI:10.36484/liberal.1291508

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı:111, Yaz 2023, ss. 241-255.

Gönderim Tarihi: 2 Mayıs 2023 | Kabul Tarihi: 12 Ağustos 2023

Giriş

Köklü bir geçmişe sahip olan Türkler ve Ruslar tarihsel seyir içerisinde pek çok defa karşı karşıya gelmiş, dahası bu karşı karşıya gelişler ekseriyetle savaşla neticelenmiştir. 1648 Vestfalya Barışı sonrasında uluslararası sistemde modern devletlerin ortaya çıkması ve sonraki yüzyıl içerisinde Fransız İhtilali'nin (1789) yaşanması, ortaya çıkan modern devletleri ulus temelli bir yapıya büründürmüştür. Milliyetçiliğin tüm dünyada itibar kazanması ve ulusların kendi devletlerini kurma arzusu imparatorlukların sonunu getirmiştir. İmparatorlukların dağılmasıyla birlikte yeniden şekillenen dünyada pek çok devlet ortaya çıkmış ve uluslararası sistem yeniden şekillenmiştir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ile birlikte bakiyesi olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması dünya ile yeni bir ilişki sistematiğini zorunlu kılmıştır. Aynı şekilde 1917 Ekim Devrimi ile Çarlık Rusyası'nın sona ermesi ve 1922 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) kurulması ile de Bolşevikler, uluslararası sistemde konumlanma çabası içerisine girmiştir.¹ Ancak yaşanan II. Dünya Savaşı ve onun yıkıcı etkileri savaşa girmemesine rağmen hem Türkiye tarafında hem de savaşın önemli bir aktörü durumunda olan SSCB'de derinden hissedilmiştir. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte dünyada Soğuk Savaş dönemi olarak nitelendirilen bir süreç başlamış ve dünyadaki devletler, oluşan çift kutuplu dünyada pozisyon almaya çalışmıştır. 1945 ile 1991 yılları arasında yaşanan Soğuk Savaş dönemi, Türkiye ve SSCB arasında asgari bir ilişkinin kurulduğu zaman dilimidir. Zira bu dönem içerisinde Türkiye, SSCB'yi kendisi için bir tehdit olarak görmüş ve Batı Blokuna dahil olmuştur. Süreç içerisinde Türkiye'nin ABD ve Batı himayesine girmesi dış politikada Batı merkezli adımların atılmasını beraberinde getirmiştir. Ancak 1991 yılında SSCB'nin dağılması ile birlikte Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya olmak üzere SSCB coğrafyasına intikal etmeye ve bölgede tesis edilen yeni cumhuriyetlerle ilişki kurmaya çalışmıştır.

Çalışmamızın nirengi noktasını oluşturan zaman dilimi Rusya'da Putin'in, Türkiye'de ise Erdoğan'ın iktidara geldiği yıllardan günümüze kadar olan süreci kapsamaktadır. Zira her iki lider ile birlikte yeniden boyut kazanan Türkiye-Rusya ilişkileri, her iki devlet açısından da yeni bir dönemin başlangıcı anlamına gelmiştir. 2000'li yıllarla birlikte Putin ile Erdoğan'ın kurmuş olduğu diyalog ve lider diplomasisi meyvelerini vermiş ve günümüzde Türkiye

1 I. Dünya Savaşı'nda düşman taraflar olarak karşı karşıya gelen Rusya ve Türkiye, savaşın bitimine müteakip Rusya'da meydana gelen Bolşevik devrim ve Türkiye'de başlayan Milli Mücadele ile birlikte yakın temas içerisine girmiştir. I. Dünya Savaşı'nın bitiminden TBMM'nin açıldığı zaman dilimine kadar karşılıklı olarak Türk ve Rus heyetleri birbirlerine ziyaretler gerçekleştirmiş ve pek çok alanda iyi ilişkilerin temeli atılmıştır (Benhür, 2008: 83)

ve Rusya'yı iki önemli müttefik haline getirmiştir. Şüphesiz kurulan bu müttefiklik ilişkisi salt bir dostluk ilişkisi ile açıklanamayacak boyuttadır. Keza Türkiye ve Rusya arasında Kırım, Suriye ve Libya olmak üzere pek çok konuda fikir birliği söz konusu değildir. Ancak bu fikir birliği olmamasına rağmen her iki lider de kendi ülke çıkarlarını gözeterek ve kurdukları özel bir diplomasiyle adım atmaktadır. Atılan bu adımlar ve her iki devletin birbiriyle kurduğu ilişki hem bölge ülkeleri açısından hem de küre açısından dikkate değer bir boyuttadır. Zira Kafkasya, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'de yaşanacak gelişmelerde Türkiye'nin takındığı tavır tüm dünya açısından ne kadar önemliyse Rusya'nın Suriye ve Libya başta olmak üzere sahada yürüttüğü siyaset de o kadar önemli hale gelmiştir. Bölgesel gelişmelere yönelik izledikleri politikalar dışında her iki ülkenin arasında doğrudan vuku bulan olaylar da önem derecesi yüksek gelişmeler olarak nitelendirilebilir. Nitekim Kırım'ın ilhak edilmesi, Rus savaş uçağının Türkiye tarafından düşürülmesi ve Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Karlov'un suikaste uğrayarak öldürülmesi iki ülke arasında yaşanan önemli krizler olarak ön plana çıkmaktadır. Hem Rusya'nın hem de Türkiye'nin birbiri ile olan ilişkisini ve çeşitli bölgelerde izlemiş oldukları siyaseti anlamak için Rusya ve Türkiye üzerine yaptığı çalışmalarla ön plana çıkan Rus düşünür Aleksandr Dugin'in görüşüne başvurulmuştur. Zira Türkiye ile Rusya arasında yaşanan gelgitlerin sadece Türkiye tarafından nasıl yorumlandığı değil aynı zamanda Rusya tarafından da nasıl görüldüğü önemlidir. Kendisini Avrasyacı olarak tanımlayan, Türkiye'nin NATO'dan çıkması gerektiğini savunan, ABD karşıtlığından hareket eden ve bu doğrultuda bir düşünce sistematiği ortaya koyan Dugin'in söylemleri ve analizleri dikkat çekici boyuttadır. Bu nedenle özellikle son yirmi yıl içerisinde Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin nasıl şekillendiğine dair analizlerin yer aldığı bu çalışma ile amaçlanan karşılıklı ilişkilerin kapsamını ağırlıklı olarak Dugin'in bakış açısıyla yorumlamaktır.

Rusya ve Türkiye'nin Dış Politik Kodları ve Yönelimleri

SSCB'nin dağılması sonrasında 21. yüzyıla gelindiğinde uluslararası sistem yeniden şekillenmiş ve Rusya Federasyonu yeni sisteme katılma çabası içerisine girmiştir. Rusya Federasyonu'nun sistem içerisine entegre olma gayreti, kendisini dünyanın süper gücü olarak tanımlayan ABD açısından önemlidir. Zira Rusya'nın bölgede ve kürede ne kadar güçlü ve söz sahibi olduğu ABD dış politikasını doğrudan ilgilendiren bir mesele olmuştur. Aynı zamanda Rusya'nın uluslararası sistem içerisinde edindiği pozisyon uluslararası bir örgüt olan AB açısından da önemlidir. Şüphesiz ABD ve AB'nin yanı sıra Rusya'nın dış politikadaki yönelimleri, Türkiye açısından da değerlendirmeye tabi tutulan ve ciddiyetle takip edilen bir boyuta sahiptir. Özellikle Yeltsin döneminde

izlenilen dış politikadan farklılaşan ve yeni bir yönelim belirleyen Putin, çok taraflı bir dış politika ilkesinden hareket ederek siyasetini tayin etmeye başlamıştır (Tellal, 2010: 190-191).

Esasında 21. yüzyılın başlangıcı, ABD hegemonyasına karşı dengeleyici tepkilerin ortaya çıktığı bir zaman dilimi olmuştur. Özellikle Putin'in iktidarı ile başlayan 'sert dengeleme' anlayışı kendisini Rusya'nın yakın çevresinde ve bölge ülkeleri üzerinde derinden göstermiştir. 2008 yılında Güney Osetya ve Abhazy'a da ortaya çıkan tabloya bağlı olarak yaşanan Gürcistan Savaşı, 2014 yılında Kırım'ın işgali ve ilhaki, yine aynı yıl içerisinde Meydan olaylarıyla birlikte beliren Ukrayna Krizi'ndeki adımları ve Doğu Ukrayna'da Donbass bölgesinde izlediği siyaset yakın çevresinde izlediği dış politik adımları görmek açısından önemlidir. Bunlara ek olarak 2015 yılında Suriye'ye asker göndererek Suriye Krizine doğrudan müdahil olması ve Kaddafi sonrası Libya'nın yeniden şekillenmesinde Wagner yoluyla varlık göstermesi Rusya'nın eski ihtişamlı günlerine dönme yolundaki azmini tüm dünyaya göstermesi açısından önemlidir. Tüm bu gelişmeler değerlendirildiğinde Putin Rusya'sı bölgede ve kürede daha güçlü bir pozisyon elde etmiş ve ABD'nin varlık gösterdiği alanlarda karşısına çıkabilecek güce eriştiğini tüm dünyaya ilan etmiştir (Korolev, 2018: 887-889). Nitekim Rusya'nın Putin döneminde izlediği iddialı dış politika yeni bir tartışmayı gündeme taşımıştır: Yeni bir Soğuk Savaş mı başlıyor? (Kirasirova, 2020: 263). Ancak 2022 yılında Rusya, Ukrayna'nın Batı'ya - NATO ve AB - entegre olma ısrarı ve Batı'nın Rus güvenliğini tehdit edici şekilde Ukrayna'da konuşlandığı iddiası bölgede önemli bir kırılmayı meydana getirmiştir. Bu gerekçelerle Rusya'nın kendi ulusal güvenliğini tesis etme gayesi Ukrayna'ya başlattığı harekâtla somutlaşmıştır. Kısa vadede kendisine yönelik tehdidi bertaraf etme yolunda emin adımlarla ilerlediğini düşünen Rusya, Batı dünyası tarafından hayata geçirilen yaptırımlarla ekonomik olarak zor bir döneme girmiştir. Ne var ki kendisine yönelik yaptırımlara ilişkin itirazını yükselten ve enerji kuzu başta olmak üzere çeşitli araçlarla Batı'nın yaptırımlarına cevap veren Rusya, Ukrayna meselesi ile ilgili herhangi bir geri adım atmış değildir. Sonuç olarak Rusya ile Batı arasında Ukrayna üzerinden yürütülen savaş ister kısa vadede ister uzun vadede ne Rusya'ya ne de Ukrayna'ya fayda sağlayacak bir görünüme sahip değildir.

Diğer taraftan Türkiye'de ise 2000'li yıllarla birlikte iç politikadan ekonomiye, toplumsal konulardan kültürel meselelere kadar pek çok alanda önemli bir dönüşüm yaşanırken diplomasi ve dış politika alanında da önemli değişimler görülmüştür (Purtaş, 2013: 1). Erdoğan liderliğindeki AK Parti iktidarı ile birlikte AB'ye (Avrupa Birliği) girme hedefini hızlandırarak reformlar yapan Türkiye, dış politikada izlediği siyasetle yeni bir pencere açmaya

çalışmıştır. Ancak Türkiye'nin izlemiş olduğu bu politikalar AB'nin ikircikli tutumu nedeniyle karşılık bulmamış ve Türkiye'yi daha ayağı yere basan politik gerçekliklerle tanıştırmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin izlemiş olduğu 'komşularla sıfır sorun' politikası ve ABD'nin Orta Doğu'ya ilişkin Türkiye'yi odak noktasına koyarak müttefiklik ilişkisiyle büyük bir dönüşüm vadetmesi ve bu vadettiklerinin karşılıksız çıkması Türkiye'yi daha realist davranmaya itmiştir. ABD ve AB olmak üzere Batı dünyasının Türkiye'ye karşı görünürde müspet ama gerçekte menfi olan yaklaşımları Türkiye'yi jeopolitik gerçekliklerle yüzleştirmiştir.

Özellikle 2016 yılının 15 Temmuz'unda Türkiye'ye yönelik bir işgal girişiminin/darbe teşebbüsünün/iç savaş denemesinin vuku bulması Cumhurbaşkanı Erdoğan liderliğindeki Türkiye'nin dış politikasında önemli değişikliklere yol açmıştır. Dış politikadaki önemli değişikliklerin başında ulusal güvenliğe güçlü bir odaklanma, politika uygulamalarında iddialı bir tarz ve önemli stratejik adımlar gelmiştir. Bu değişiklikler kendisini Türkiye-Rusya yakınlaşması, ABD ve AB üyeleri ile ilişkilerde sarsıntı ve Türkiye'nin sınır ötesinde hayata geçirdiği proaktif politika ile göstermiştir. Aynı zamanda dış politikada yaşanan bu değişim ve dönüşüm Türk dış politikasında köklü bir değişim yaşanıp yaşanmadığına ilişkin tartışmaları da ön plana çıkarmıştır (Haugom, 2019: 206). Yaşanan bu süreçler Türkiye'nin kendi ali çıkarları doğrultusunda ve jeopolitik gerçeklikle bağdaşacak şekilde kendisini Batı'ya teslim etmeden ama Batı'dan da tamamen kopmadan izleyeceği dış politikaya odaklanmıştır. Türkiye'nin izlemiş olduğu siyaset bölgesel ve küresel olarak denge politikasını hayata geçirdiğinin göstergesi niteliğinde olmuştur. Zira Libya, Suriye, Doğu Akdeniz ve Kafkasya'da yaşanan gelişmelerin her birisi Türkiye için hayati derecede öneme sahip konular haline gelmiştir. Bu sebeple Türkiye'nin dış politikadaki yeni konsepti dost ve düşman olarak tanımlanan unsurların tekrar gözden geçirilmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Türkiye'nin Libya, Suriye, Doğu Akdeniz ve Kafkasya'da attığı adımlar, Orta Doğu ve Afrika'da askerî üsler kurması ve zaman zaman Batı karşıtı söylemlere başvurarak Rusya ile yakınlık göstermesi dış politikadaki değişimin önemli bir göstergesidir. Dış politikadaki değişim ve Türkiye ile Rusya arasındaki yakınlaşma Türkiye için Rus yanlısı "Avrasyacı" söylemini yaygınlaştırmıştır² (Kubicek, 2022: 645-646). Ancak Türkiye için ifade edilen bu yaklaşım Rus düşünür Dugin tarafından desteklense ve doğru görülse de Türkiye ve Rusya

2 Başka bir görüşe göre, AK Parti iktidarı ile birlikte 2002 yılından sonra Türkiye'nin dış politika hedeflerini ve araçlarını şekillendiren jeopolitik vizyon; Avrupalılaşma/Avrupalılaşmama, Neo-Osmanlılık ve Avrasyacılık olarak görünürlük kazanmıştır. Ancak metin içerisinde bahsettiğimiz üzere Avrupalılaşmanın gündem dışı kalması ve Neo-Osmanlılığın müspet sonuçlar vermemesi Avrasyacılığın bir zaruret olarak tayin edildiği yönünde yorumlanmıştır (Atmaca ve Torun, 2022: 114).

yakınlaşmasının en önemli itici güçlerinden birisi her iki ülke liderlerinin birbirlerine karşı geliştirdiği diplomatik ilişki olmuştur.

Ancak içinde bulunduğumuz zaman diliminde Türkiye'nin Doğu Akdeniz, Suriye ve Libya'daki sert tutumunu yumuşattığı bir gerçekliktir. Ayrıca İsrail, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Mısır başta olmak üzere bölge ülkelerine yönelik izlediği soğuk siyasetin bir kenara bırakılması, iç ve dış politikada birtakım endişelerin var olduğunu gün yüzüne çıkarmıştır. Zira bahsi geçen ülkeler ile atılan normalleşme adımları ve yeniden ilişkileri sağlıklı bir şekilde tesis etme gayreti iç politikadaki desteği azaltan ve olumsuz ekonomik yansımaları olan bir sürecin tersine çevrilmesi anlamını taşımıştır. Özellikle 2023 yılının Haziran ayında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimi ve genel seçim iç politikada oyları konsolide etmenin önemli bir aracı olarak görülmüştür. Nitekim Türkiye'nin mülteci sorunu başta olmak üzere yaşadığı ekonomik problemleri aşmanın en gerçekçi yolu dış politikada aksayan ve olumsuz bir seyir izleyen gelişmelerin tersine çevrilmesi olacaktır (Arısan, 2022: 695).

Rusya – Türkiye İlişkileri

İki kadim medeniyete sahip olan Rusya ve Türkiye asırlar boyunca çeşitli zaman dilimlerinde farklı bölgelerde karşı karşıya gelmiş ve mücadele etmiştir. Bu mücadelelerden kimi zaman Türkler kimi zaman ise Ruslar galip çıkmıştır. Ancak iki ülke arasında yaşanan bu mücadeleler sonuçları itibariyle değerlendirildiğinde hiçbir zaman aralarındaki rekabeti sona erdirmeye yetmemiştir. Rusya'nın asırlar boyunca yürüttüğü ve kendisine hedef edindiği boğazlar ve sıcak denizlere inme arzusu hiçbir zaman bitmemiş, bilakis her fırsatta tekrar gün yüzüne çıkan bir durum haline gelmiştir. İki büyük imparatorluk geçmişine sahip olan Türkler ve Ruslar – sırasıyla - 1922 ve 1923'te yeni bir oluşuma giderek imparatorluk geçmişini revize etmişlerdir. Rusya İmparatorluğu 1917 Bolşevik Devrimi ile beş yıllık bir iç savaş döneminden sonra Bolşeviklerin 1922 yılında kurduğu Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile uluslararası sahneye çıkarken; Türkiye ise Osmanlı Devleti'nin dağılma süreci içerisinde Ankara'da tesis ettiği yeni bir oluşumla 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştur.

Kuruluşu hemen hemen aynı yıllara tekabül eden her iki devlet uluslararası sistem içerisinde kendilerine güçlü bir pozisyon elde etme arzusu ile hareket etmiştir. Ancak uluslararası alanda var olan devletlerin istek ve arzularını I. Dünya Savaşı ile tatmin edememiş olmaları II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasına neden olmuş ve yaşanan bu savaşla birlikte on milyonlarca insan hayatını kaybetmiştir. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesine binaen dünyada

beliren ABD ve SSCB'nin liderliğini üstlendiği Doğu ve Batı Blokları arasında yaşanan mücadele ta ki SSCB'nin dağıldığı 1991 yılına kadar devam etmiştir. Dolayısıyla 1945 yılında başlayan ve 1991 yılına kadar geçen zaman dilimini ifade eden “Soğuk Savaş” dönemi Türkiye'nin kendisini komünist tehdit altında hissetmesi nedeniyle Batı Blokuna dahil olduğu bir süreci de ifade etmiştir. Özellikle Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin izlediği siyaset ve başta NATO olmak üzere dahil olduğu paktlar SSCB ile ortak bir zemine gelinmeyeceğinin ilanı niteliğinde olmuştur. Ne var ki 1991 yılında SSCB'nin dağılması ile birlikte o coğrafyalardaki soydaşları ile bütünleşme gayreti gösteren Türkiye'nin attığı adımlar Rusya Federasyonu açısından rahatsızlık yaratsa da önüne geçilmesi zor bir durum halini almıştır.³ Malum olunduğu üzere 1990'lı yıllar hem Türkiye'nin kendi iç politikasında yaşadığı sorunlar hem de Rusya Federasyonu'nun kendi içerisinde yaşadığı sorunlara bağlı olarak büyük bir bocalama dönemi olarak kabul edilmektedir.⁴ Nitekim bu bocalama dönemlerinin sona ermesi her iki ülke açısından da 2000'li yıllarla birlikte nihayete ermiştir. Rusya'da 2000 yılında Putin'in, Türkiye'de ise 2002 yılında Tayyip Erdoğan'ın iktidara gelmesi hem Rusya açısından hem de Türkiye açısından büyük dönüşümlerin başlaması anlamına gelmiştir. Aynı zamanda bu yıllarla birlikte Erdoğan ve Putin'in geliştirmiş olduğu lider diplomasisi ve ikili ilişkiler Türkiye ile Rusya'nın yakınlaşmasını da beraberinde getirmiştir (Özkan, 2022: 2-6). Ancak bu yakınlaşmayla birlikte hoşnutsuzluklar ve eleştiriler de tamamen ortadan kalkmış değildir. Bir bütün olarak Türkiye ve Rusya'nın birbirlerine olan yaklaşımları değerlendirildiğinde aralarında yaşanan krizlere rağmen münasebetlerinin belirli bir istikamete oturduğu yönündedir. Nitekim var olan sürece ilişkin Rus düşünürlerin yaşanan olaylara ilişkin görüşleri önemlidir. Özellikle bu konulara ilgi duyan ve bu alandaki yaptığı çalışmalarla bilinen Rus düşünür Aleksandr Dugin'in görüşleri ön plana çıkmaktadır.⁵

3 1992 yılında Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı'nın (TİKA) ve 1993 yılında Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı'nın (TÜRKSOY) kurulması Türkiye'nin yumuşak güç kapsamında attığı adımlar olarak değerlendirilebilir (Nalçinkaya, 2022: 20).

4 1990'lı yıllar Türkiye ve Rusya arasında ilişkilerin sorunlu olduğu bir dönemi ifade etmektedir. SSCB'nin dağılması ile birlikte iki ülke arasında sürekli gelişme gösteren ekonomik-ticari ilişkiler ve politik ilişkilerin seyri bu dönem içerisinde farklı bir boyut kazanmıştır. Bahsi geçen bu dönemde iki ülke arasındaki politik ilişkiler her zaman ekonomik gelişmelerin arka planında kalmıştır. İki ülke arasındaki politik ilişkiler 2000'li yıllarla birlikte güç kazanmaya başlamıştır (Özbay, 2011: 37).

5 Çalışma içerisinde doğrudan yapılan alıntılarının tamamı 2021 yılının Eylül ayında Moskova'da Aleksandr Dugin ile gerçekleştirdiğim mülakata aittir. Gerçekleştirilen mülakatta uluslararası siyaseti meşgul eden konular, Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkiler ve her iki devletin güvenlik yaklaşımları kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Bu mülakat temelinden hareketle hazırlanmış olduğum çalışmada; Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilere dair Aleksandr Dugin'in görüşleri daha fazla ön plana çıkarılmıştır. Bu mülakatın ilgili bölümleri daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış olup, ilk defa bu çalışmayla okuyucuya sunulmaktadır. Bu mülakatı yaparken Rusça'dan Türkçe'ye çeviri konusunda yardımcı olan Türkolog Elizaveta Novozhilova'ya teşekkür ederim.

Dugin, içerisinde bulunduğumuz zaman diliminde jeopolitik önem olarak zirve noktada olan Rusya ve Türkiye'den karşılıklı olarak ülke menfaatlerine hâlel getirecek pek çok haber ve yorum gördüğünü ifade etmiştir. Hâlbuki şu aşamada Türkiye ve Rusya'nın karşılıklı olarak toplumların kimliklerinde meydana gelen değişiklikleri anlama ve analiz etme noktasında gayret göstermeleri gerektiğine dikkat çekmektedir. Zira Dugin oluşturulan kamuoyu neticesinde Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın öncesinde Kiev ile yakınlaştığını sonrasında ise Putin'le bir araya geldiğini dile getirmiş ve sonrasında yaşanan uçak krizi ile birlikte Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkinin bozulduğunu belirtmiştir. Tüm bunlar yetmezmiş gibi bir de Suriye ve Libya krizlerinin patlak vermesi her iki ülke arasında yaşanan gerilimi daha da artırmıştır. Dugin'e göre tüm bu yaşananlar artık geride kalmıştır ve şu aşamada önemli olan Putin'in tutumudur. Nitekim Dugin de Putin gibi Türk siyasetinde yaşanan gelişmeleri gerçekçi bir şekilde değerlendirmeye çalıştığını iddia etmektedir. Dugin açısından Türk siyaseti zor, kırılabilir ve önemli süreçlerden geçmekte ve Putin tüm bu yaşananların farkında. Türkiye'yi çok kutuplu bir dünyanın önemli bir aktörü olarak gören Putin, 2015 yılında yaşanan Rus uçağının Türkiye tarafından düşürülmesi olayında aşırı bir tepki ortaya koymuştu. Keza Putin, o dönem için Erdoğan ile çok iyi ilişkilerinin olduğunu düşünüyordu. Ancak Putin Türk siyasetinde yaşanan anormal gelişmeler ve 2016 yılında Ankara'da bir kültürel etkinlikte Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Andrey Karlov'a yönelik gerçekleştirilen suikast uçak krizindeki kadar derin izler bırakmadı. Zira Putin, uçak krizi ve bu suikastla birlikte üçüncü bir kol faaliyetinin Türkiye - Rusya ilişkilerine zarar verme gayesiyle hareket ettiğini anlamış oldu. Büyükelçi suikastı sonrasında daha sakin davranan Putin, bu olaya yönelik aşırı bir tepki göstermemiş ve bu olay karşısında sakin davranmıştır. Nitekim Dugin'e göre Putin, öncelikli olarak Rusya'nın ulusal çıkarlarını gözetken güçlü bir lider olmasının yanı sıra Türkiye'ye karşı herhangi bir hasmane tutum sergilememektedir. Son olarak Dugin'in üzerinde dikkatle durduğu bir mesele vardır ki bu da Türkiye'de beliren Rusya ya da Rusya'da beliren Türkiye karşıtlığının gerçeklikten uzak olduğudur. Dugin için bu karşıtlık duygusunun verilmesinde üçüncü güçlerin etkisi ve Batı'nın Türkiye ile Rusya'nın arasını açma gayretinin göz ardı edilemeyecek boyuta sahiptir. Dugin'e göre Türkiye ile Rusya'nın ülkeler ve liderler düzeyinde geliştirmiş olduğu etkinliği ortadan kaldırmak isteyen güçler var ama Erdoğan ve Putin'in her iki ülke arasında var olan ilişkileri güçlü tutma arzularını göz ardı etmemek gerekiyor. Bu sebeple Türkiye'deki Rus karşıtlığını ve Rusya'daki Türk karşıtlığını ortadan kaldırmak ve ikili ilişkileri daha da güçlendirmek oldukça önemli (Dugin, 2021).

Çıkarlar Ekseninde Rusya – Türkiye İttifakı Ne Kadar Gerçekçi?

İki büyük imparatorluk geçmişine sahip olan Türkler ve Ruslar, ortak jeostatejik alanlarda yüzyıllar boyunca rekabet içerisinde olmuşlardır. Türkler ve Ruslar arasında var olan bu rekabet ilişkisi çoğu zaman iki farklı medeniyetin coğrafi ve kültürel alanda karşı karşıya gelmesi şeklinde zuhur etmiştir. Dahası bu karşı karşıya gelme durumu sadece askerî çatışmalarla sınırlı kalmamış, her iki imparatorluğun da hinterlandını aşan jeokültürel alanlara yayılmıştır. Tarihsel seyir içerisinde devam eden rekabet günümüzde de varlığını sürdürmektedir (Dugin, 2003: V-VII). Ancak bu rekabetin yanı sıra Türkiye ve Rusya arasında inşa edilen ve özellikle liderler düzeyinde ihdas edilen ilişkinin mahiyeti Türkiye ve Rusya arasında güçlü bir ittifak tesis edilmesinin ne kadar gerçekçi ve rasyonel olduğunu da sorgulamayı beraberinde getirmektedir.

Zira 21. yüzyılın başlamasıyla birlikte değişen ve dönüşen Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler oldukça dalgalı bir seyir izlemiştir. Bir önceki bölümde bahsedildiği üzere Türkiye'nin Rus savaş uçağını düşürmesi, Ankara'da Rus Büyükelçisi Karlov'un suikaste uğrayarak öldürülmesi ve 2020 yılının Şubat ayında İdlid'te otuz dört Türk askerinin şehit edilmesi iki ülke arasındaki gerilimi artıran konuların başında gelmektedir. Ayrıca 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi de her iki ülke arasında anlaşmazlık yaşandığının göstergesi mahiyetinde olmuştur. Yaşanan bu olaylara bağlı olarak artan gerilimlere rağmen bölgesel ve küresel gelişmelerin seyri Türkiye ile Rusya'yı çoğu zaman birbirine muhtaç hale getirmiş ve aralarında ittifak kurulmasını zaruri hale getirmiştir. Peki, Türkiye ile Rusya arasında kurulan bu ittifak ne kadar gerçekçidir ya da sürdürülebilirliği mümkün müdür? Bu meseleye yönelik Dugin'in yaklaşımı müspet bir yapıya sahiptir.

Dugin, Türkiye ile Rusya arasında var olan ittifakı gönülden desteklediğini ifade etmektedir (Dugin, 2021). Ancak Dugin 2003 yılında kaleme aldığı "Rus jeopolitiği" eserinin ön sözünde bir ulus devlet ve NATO üyesi olan Türkiye'yi hasım olarak nitelendirdiği de görülmektedir. Ayrıca bu şekilde konumlanmış bir Türkiye'nin Rusya ile ortak hedeflerden çok, jeopolitik ilişkilere sahip olacağını da eklemiştir. Dahası realist bir bakış açısıyla meseleye yaklaşıldığında Ankara'nın Çeçen ayrılıkçılara destek verdiği iddiası ve Bakü'de Moskova karşıtı atmosfere katkı sunması da Dugin'in o dönem için Türkiye'ye karşı menfi yaklaşımını ortaya koymaktadır (Dugin, 2003: XVII). Bahsi geçen bu düşünceleri, 2021 yılının Eylül ayında Moskova'da gerçekleştirdiğimiz mülakatta kendisine yönelttiğimde Erdoğan ile birlikte Türkiye'nin dış politikada büyük bir değişim geçirdiğini, Türkiye'nin kendi kimliğine sahip çıktığını, çok kutuplu bir dünyayı savunduğunu, egemen ve bağımsız bir

Türkiye gördüğünü ifade ederek Avrasyacılığa düşman olmayan bir devlet gördüğünü dile getirmiştir. Bu sebeplerle düşüncelerinin evrildiğini ifade etmiştir. Dugin, özellikle Türkiye'deki röportajlarından ve yayınladığı makalelerden oluşturduğu ve Rusçası dahi olmayan bir kitaptan bahsetmiştir. Yaklaşık on beş sene kadar önce çıkan bu kitabında Türkiye ile Rusya arasında tesis edilen stratejik eksenden bahsettiğini ifade etmiştir. Bugün Türkiye ile Rusya arasında gelişmekte olan ideal bir münasebetin varlığına dikkat çeken Dugin, Rusya'nın ve Türkiye'nin Batı ile var olan ilişkilerinin çok da sağlıklı yürümediğine dikkat çekmiştir. Bu sebeple Türkiye ve Rusya'nın aralarındaki ilişkiyi geliştirerek daha iyi bir noktaya taşınması gerektiğinin ve bunun da Avrasyacılık temelinde olması gerektiğinin altını çizmiştir⁶ (Dugin, 2021):

“Büyük Rus filozofu Konstantin Leontiev da geleneksel halkların yani Ruslar ve Türklerin ittifakının olması gerektiğini savundu. Ben bu yaklaşımı destekliyorum ve Rus-Türk birlikteliğini savunuyorum. Buna bağlı olarak tek bir Avrasyacılık fikri olduğunu düşünüyorum. Tabii ki Ruslar Avrasyacılığa kendi çıkarlarına uygun bir yaklaşımla bakıyorlar, aynı şekilde Türkler de kendi çıkarlarına uygun bir yaklaşımla meseleyi ele alıyorlar; ama gerçek şu ki tek bir Avrasyacılık var. Türkiye ve Rusya birbirine çok yakın, Batı'dan daha fazla yakın. Türkiye ve Rusya her iki ülke de Batı açısından birer yabancı. Tabii ki Rusya ve Türkiye Batı'dan tamamen ayrı değil. Batı ile ortak değerlere ve paylaşımlara sahip olunan alanlar var. Ancak son tahlilde her iki devletin de tarihi, jeopolitiği, kültürü ve manevi kimliği Avrasya'dadır. Zira medeniyet kimliği başka bir şeydir ve bu noktada Ruslarla Türkler olağanüstü iş birliği yapabilir ve elde edemedikleri hedeflere birlikte ulaşabilirler.”

Tam da bu noktada içerisinde bulunduğumuz zaman diliminde nasıl her iki devlet başkanı, bürokratlar ve askerî yetkililer ittifak ve iş birliği içerisinde hareket ediyorsa toplumsal zeminde de bu müşterekliğin sağlanması gerekmektedir. Ayrıca Dugin'e göre Türkiye ve Rusya'nın Avrasya Birliği kaderdir ve tüm kesimler bu gerçeğin farkına varmalıdır. Ancak bu şekilde Türkiye ile Rusya'nın tesis ettiği ya da edeceği ittifak güçlenerek devam edebilir (Dugin, 2021). Sonuç olarak her ne kadar Türk-Rus ilişkileri uzun süredir jeopolitik rekabetle karakterize edilse de son yıllarda Türkiye ile Rusya arasındaki ikili ilişkiler, siyasi ilişkilerden ekonomik ve kültürel konulara uzanan geniş bir yelpazede derinleşmektedir. Nitekim Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin derinleşmesi Kafkasya, Orta Doğu ve Karadeniz hinterlandı başta olmak üzere geniş bir alana etki etmektedir (Kınıklıoğlu ve Morkva, 2007: 533-534). Türkiye ile Rusya arasında kurulan ya da kurulacak olan güçlü bir ittifak şüphesiz bölgesel gelişmelerin çözümünde kolaylık sağlayacaktır (Kazdal, 2018: 59-60). Ancak kurulacak bu ittifak Rusya'nın kendi politik çıkarlarından taviz vereceği anlamını taşıyamamalıdır. Zira ABD ve Rusya gibi egemen güçler diğer devletleri

6 Bahsi geçen konu ile ilgili olarak Dugin'in Avrasyacılık anlayışında Türkiye'nin yerine ilişkin bir çerçeveye çizen Kurt, çalışmasında bu meseleyi nedenleriyle birlikte irdelemiş ve Dugin'in fikirlerindeki değişime neden olan hususlara dikkat çekmiştir. Daha fazlası için bkz. (Kurt, 2019: 427-428).

kendilerine muhtaç hale getirmekte oldukça mahirdirler. Nitekim 2010 yılında patlak veren Arap Baharı'na bağlı olarak yaşanan gelişmeler neticesinde Suriye'nin içerisine düştüğü durum ve Rusya'nın Suriye lehine oyuna girmesi Türkiye açısından çok da kabul edilebilir bir durum değildir. Zira Türkiye'nin sınır komşusu olan Suriye'den kendisine yönelik var olan terör tehdidini ve mülteci problemini bertaraf etme gayretine karşılık Rusya'nın denklem içerisine girmesi olayların içinden çıkılmaz bir hal almasına neden olmuştur. Bugün Suriye'de terör örgütlerine yönelik operasyon arzusu taşıyan Türkiye'nin genel olarak yaklaşımı Rusya tarafında kabul görmemektedir. Yaşanan çatışmalara ve anlaşmazlıklara rağmen Türkiye ve Rusya'nın kendi ülke çıkarları için sağduyulu davranarak ortak bir paydada buluşma gayreti kıymetlidir. Nitekim Türkiye ve Rusya arasında Kırım, Ukrayna, Suriye ve Libya başta olmak üzere çeşitli çatışma alanlarının olduğu bir gerçekliktir. Bu noktada mühim olan bu anlaşmazlıklara ve çatışmalara rağmen diplomasinin güçlü bir şekilde işletilmesi ve var olan güçlü diyalogun sürdürülerek problemlerin giderilmesidir.

Türkiye ve Rusya'nın Dış Politikadaki Çatışma Alanı: Libya

Türkiye ve Rusya arasında yaşanan krizler ve bu krizlere rağmen Türkiye ile Rusya'nın kendi aralarında tesis etmeye çalıştığı dostane ilişkiler, var olan mevcut problemlerin ayrı ayrı değerlendirilmesi neticesinde yara almadan yürütülmeye çalışılmaktadır. Ancak her ne kadar ikili ilişkiler düzeltilerek güçlü bir ittifak tesis edilmeye çalışılsa da Kırım, Libya ve Suriye konusu başta olmak üzere pek çok alanda Türkiye ile Rusya'nın dış politik hamleleri kesişmektedir. Yaşanan bu karşılaşmalar ve kesişmeler her iki ülkenin kendi ali çıkarlarına göre hareket etmesi gerçekliğinden hareketle çözümlenemeyen ancak birbirlerine doğrudan müdahalede bulunmayarak aşılmaya çalışılan meseleler olarak görülmektedir. Bu alanlardan Libya, her iki devlet açısından da oldukça önem arz eden bir coğrafyadır. Zira bu öneme binaen Rusya'nın Libya konusunda agresif bir politika izlediği yaşanan gelişmelerle görünen bir gerçeklik kazanmıştır. Özellikle Kaddafi'nin koltuğundan edilecek Libya'nın belirsizliğe itilmesi, bölgesel ve küresel olarak pek çok aktörün denklem içerisine girmesine neden olmuştur. Bu aktörlerin başında Türkiye, Rusya, Avrupa Birliği ülkeleri, Mısır ve Birleşik Arap Emirlikleri gelmektedir. Ancak Rusya'nın asırlar boyunca sıcak denizlere inme hedefi ve Suriye'deki edindiği kazanımlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde Libya Rusya için oldukça önemli bir hale gelmiştir. Nitekim Rus düşünür Dugin, Rusya'nın Libya politikasına dair temel dayanak noktasını ABD ve Batı karşıtlığı üzerinden inşa etmiştir. Bu bağlamda Dugin, Türkiye ve Rusya açısından Libya meselesi hakkında şu tespitlerde bulunmuştur (Dugin, 2021):

“Rusya, başka bölgelerde olduğu gibi Libya’da da tek kutuplu dünyaya, yani Amerikan hegemonyasına ve küreselleşmenin dayandığı yerel terör örgütlerine ve çetelerine karşı durmaktadır. Genellikle Rusya’nın mücadele ettiği yerel unsurlar radikal İslamcılardır⁷ ve Rusya’nın temel stratejisi budur. Rusya’nın Libya ve diğer ülkelerdeki yönelimlerini anlamaya çalıştığımızda çok kutuplu bir dünyayı temsil ettiğini görmemiz mümkündür. Rusya, Libya’da General Hafter’e destek veriyor. Türkiye ise geleneksel olarak Serrac hükûmetine ve Libya’nın başka bir bölgesinde güçlenen Müslüman Kardeşler hareketine destek veriyor. Netice itibarıyla Libya’da farklı mezheplerin birbirleriyle verdikleri mücadele Rusya’nın çok fazla önemseydiği bir konu değil. Zira Rusya, Müslüman bir ülke değil ve var olan farklılıklara ilişkin doğru ya da yanlış gibi değerlendirme yapmaktan uzak bir durumda.

Libya konusu Türkiye açısından değerlendirildiğinde Serrac’a verilen desteğin Türkiye’nin kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirdiği görülmektedir. Zira Türkiye’nin “Mavi Vatan” projesi var ve Türkiye tayin ettiği bu söylemle Doğu Akdeniz’de stratejik varlığını güçlendirme peşinde. Bu açıkça görülen bir durum. Rusya’nın Türkiye’nin tayin etmiş olduğu bu politik hamleye karşılık engelleyici bir adım atmaması oldukça önemlidir. Yani Rusya’nın Doğu Akdeniz için Türkiye’nin izlediği siyasete alternatif bir stratejisi yok. Buna göre, Türkiye’nin Libya’daki varlığı ve eski Osmanlı İmparatorluğu topraklarını yeniden konsolide etmesi, Rusya açısından stratejik olarak anlaşılabilir bir meseledir. Türkiye’nin Akdeniz’deki varlığı kimleri rahatsız ediyor ve Türkiye Doğu Akdeniz’de kimlerle çatışma halinde? Türkiye’nin yaşamış olduğu çatışma ve gerilim Rusya ile değil; Fransa, Yunanistan ve İsrail başta olmak üzere çeşitli Avrupa ülkeleri ile yaşanıyor. Rusya, bölgedeki Türk çıkarlarını anlıyor ve İslami ideolojik çatışmalara kayıtsız kalıyor. Rusya, Halife Hafter’i destekliyor ama bu desteğini Serrac hükûmetine ya da Türkiye’ye karşı kullanması için desteklemiyor. Bu noktada Rusya, sadece pragmatik davranmaya çalışıyor. Bizim için bölgede kabul edilemez olan tek bir güç var, o da Amerika Birleşik Devletleri’dir. Bu yüzden Türkiye ve Rusya Libya’da yaşanan problemi giderme noktasında birlikte adım atmalı ve bu sorunu birlikte çözmelidir. Libya’da Türkiye’nin desteklediği Serrac hükûmeti ile Rusya’nın destek verdiği Halife Hafter Türkiye’nin ve Rusya’nın mihmandarlığında ortak diyalog ile çözülebilir.”

Bu aşamada Dugin açısından Libya üzerinde kimin haklı olduğuna ilişkin yapılacak analizler ya da atılacak adımlar bir anlam taşımamaktadır. Zira bu tartışmalar çözüme hizmet etmekten uzak bir görünüme sahiptir. Bu noktada hangi devletin nasıl bir pozisyona sahip olduğu daha önemli bir yere sahiptir. Bölgede Rusya, Türkiye ve Mısır açısından çeşitli avantajlar ya da tehditler söz konusudur. Ancak Dugin’e göre sömürgeci Batı’nın ve ABD’nin bu bölgede işi olmamalıdır. Eğer ki Batı ve ABD’nin bu bölgeden elini çekmesi tesis edilirse burada akan kan duracaktır ve bölge daha huzurlu bir hale gelecektir. Doğu Akdeniz’de huzurun tesis edilebilmesi için Türkiye, Mısır, Katar, Suudi Arabistan gibi bölge ülkeleri bir araya gelmeli ve Libya sorununu çözmelidir. “*Bir fıçı balda bir damla katran her şeyi bozar*” Rus atasözüyle Libya konusuna değinen Dugin, Batı’nın ve ABD’nin Libya konusundaki adımlarını katrana

7 Dugin’le yapılan röportaja sadık kalınarak “radikal İslamcı” kavramı kullanılmıştır. Ancak İslam, radikal ya da yumuşak gibi tanımlamalardan uzak tutulması gereken “barışı ve hoşgörüyü” simgeleyen evrensel bir dindir.

benzetmiştir. Bu nedenle Dugin açısından Libya'daki sorunun çözümü Batı ve ABD dışındaki aktörlerin bir araya gelmesiyle mümkün olacaktır. Zira Dugin: *“Batı ve ABD, bu bölgede demokrasinin güçlendirilmesi gerektiğini deklare ederek pek çok hamle yaptı. Bu hamlelerle de görüldü ki Büyük Orta Doğu Projesi adı altında bölgede binlerce insan hayatını kaybetti ve vaat edilen hiçbir gerçekleşmedi. Libya’da, Irak’ta, Suriye’de ve Afganistan’da demokrasi mi hâkim oldu? Saydığımız tüm ülkelerde iç savaş çıktı”* diyerek söylemlerini güçlendirme yolunu seçmiştir. Nitekim Dugin’e göre, Libya ve Suriye başta olmak üzere bölge ülkelerinde Türkiye ve Rusya farklı pozisyonlara sahip olsa da her iki ülkenin birbirini anlaması ve bu konuların çözümünde birlikte hareket etmesi önemlidir (Dugin, 2021). Dugin’in yaklaşımı ve analizleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde Libya konusundaki düşünceleri çözüm odaklı gibi gözükse de Rusya’nın Halife Hafter’e verdiği destek ve silahlı grupların (Wagner) varlığı Libya’daki problemi ve çözümsüzlüğü besleyen bir konudur. Libya’daki problemin tek mümesili olarak Batı’nın ve ABD’nin tayin edilmesi realiteden uzak bir görünüme sahiptir. Yine aynı şekilde Rusya’nın Esad lehine Suriye’de sahada olması, bölgedeki PKK’nın Suriye uzantısı olarak YPG/PYD gibi terör örgütlerine ABD ile birlikte destek vermesi bu ülkenin selameti açısından çözümsüzlüğü beslemekte ve Türkiye’yi tehdit altına almaktadır. Ancak Dugin’in Batı perspektifinden Afganistan ve Irak konusundaki tespitleri değerlendirildiğinde haklılık payı olduğu da bir gerçekliktir.

Sonuç

Dünya siyasetinde ve uluslararası sistemde etkin bir pozisyona sahip olan Erdoğan ve Putin, kendi ülkelerinin çıkarlarını maksimize etmek adına devletlerinin ulusal çıkarlarını gözetmektedir. Hemen hemen aynı zaman diliminde; 2001 Eylül terör saldırılarından sonra uluslararası sistem yeniden şekillenirken kendi ülkelerinde iktidara gelen Erdoğan ve Putin, Türkiye ve Rusya ilişkileri açısından önemli bir milat olmuştur. Erdoğan, Osmanlı bakiyesi olan Türkiye Cumhuriyeti’ni muasır medeniyetler seviyesine çıkarma gayreti göstererek ulusal güvenliği ön planda tutmuş ve yeri geldiğinde net ve kararlı adımlar atmaktan geri durmamıştır. Ülke içerisinde çeşitli vesayet odaklarıyla ve vuku bulan eylemlerle canhıraş bir mücadele içerisine giren Erdoğan bir yandan da dış politikadaki gelişmelere yön vermeye çalışmıştır. İktidara geldiği ilk dönemde dış politikada ABD ile tezkere sınavı veren Erdoğan hükûmeti daha sonrasında ise AB ile üyelik sürecini hızlandırmış ve bu doğrultuda ülke içerisinde ciddi reformları hayata geçirmiştir. Ancak Erdoğan tarafından atılan bu adımlar, ilk aşamada, oligarşik bürokrasiyi ve vesayeti ortadan kaldırma konusunda çok da fazla başarı sağlayamamıştır.

Bunun yanı sıra ABD'nin en iyi müttefiklerinden birisi olarak nitelendirdiği Türkiye'ye yönelik görünürde müspet, reelde ise sergilediği menfi tutum ve davranışları Türk dış politikasında kısa süreliğine de olsa savrulmaların yaşanmasına neden olmuştur. Bu aşamada Türkiye'nin Rusya'ya yönelik attığı samimi adımlar Rusya tarafından karşılık bulmuş ve bölge üzerindeki kritik meselelerde Erdoğan ve Putin'in sıklıkla görüştükleri kayda alınmıştır. Putin ile Erdoğan'ın aralarında kurduğu ilişki pek çok uluslararası normu ya da kaidi sorgulatır hale getirmiştir. Diğer taraftan Rusya'da Putin'in iktidara gelmesi ve izlediği siyaset Ruslar tarafından beğeniyle karşılanmıştır. Rusya'yı tekrar ayağa kaldıracağını ve yeniden büyük güç/devlet (velikaya derjava) haline getireceğini vurgulayan Putin kısa bir toparlanma sürecinden sonra adımlarını atmaya başlamıştır. Atılan bu adımlar kendisini Kırım, Ukrayna, Suriye ve Libya'da göstermiştir.

ABD ve Batılı müttefiklerin Türkiye aleyhine aldığı kararlar ve dahası Türkiye aleyhine çalışan terör örgütlerine açıktan verdikleri destek Türkiye-Rusya ilişkileri açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye ile Rusya arasında yaşanan uçak düşürme krizi ve büyükelçi suikastı başta olmak üzere pek çok badirenin atılması ve bu olayların arka planında yer alan güçlerin tespiti ve tahlili Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkileri daha da güçlendirmiştir. Bu bağlamda Türkiye'yi yakından tanıyan ve yaptığı çalışmalarla ön plana çıkan Avrasyacı Rus düşünür Aleksandr Dugin, Türkiye-Rusya ilişkilerinin daha fazla gelişmesinden yana bir tavır ortaya koymuştur. Zira Dugin'in yaklaşımına ve analizlerine göre bölgesel meselelerin çözümü ancak ve ancak Batılı güçlere karşı geliştirilebilecek ortak bir politikayla mümkün olacaktır. Ancak Dugin'in bu keskin yaklaşımı Türkiye açısından çok da makul bir görünüme sahip değildir. Nitekim Türkiye ile Rusya arasında çıkarların varlığından söz etmek mümkün olduğu kadar Rusya'nın bölgede ve kürede attığı adımların Türkiye'nin çıkarlarına hanel getirecek bir boyuta sahip olduğu, dahası Türkiye açısından ciddi bir tehdit arz ettiği de bilinen bir gerçekliktir.

Sonuç olarak uluslararası ilişkilerde devletler arasında ebedî dostluk ya da ebedî düşmanlık söz konusu değildir. Bu noktada bugün Rusya, nasıl dünya tarafından izole ediliyorsa ve Türkiye kendi çıkarları doğrultusunda Rusya'ya tavır almayarak güçlü bir diplomasi yürütüyorsa; aynı şekilde ABD ve AB tarafından Türkiye aleyhine yürütülen politikalarda da Rusya kendi menfaatleri doğrultusunda bu durumu lehine çevirme gayreti içerisinde girmektedir. Ne var ki Türkiye ve Rusya özelinde konjonktürel olarak her iki ülke ilişkilerini tayin eden zorunluluklara ve menfaatlere ek olarak Erdoğan ve Putin arasında tesis edilen güven ve özel diplomasi kanalları önemli bir yer tutmaktadır.

Kaynakça

- Arısan, M. (2022). Populism, Victimhood and Turkish Foreign Under AKP Rule. *Turkish Studies*, 23(5), 681-700.
- Atmaca, A. Ö. ve Torun, Z. (2022). Geopolitical Visions in Turkish Foreign Policy. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 24(1), 114-137.
- Benhür, Ç. (2008). Türk - Rus Siyasî İlişkileri (1917-1920). *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*(19), 83-96.
- Dugin, A. (2003). *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*. (çev. Vügar İmanov) İstanbul: Küre Yayınları.
- Dugin, A. (2021). Röportaj. (röportaj yapan: Ahmet Özkan ve çev. Elizaveta Novozhilova) Moskova, Rusya.
- Haugom, L. (2019). Turkish Foreign Policy Under Erdogan: A Change in International Orientation. *Comparative Strategy*, 38(3), 206-223.
- Kazdal, M. (2018). Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri (2002-2017): Dış Politikada Çatışma ve İşbirliği. *Journal of Awareness*, 3(2), 51-62.
- Kınıklıoğlu, S., & Morkva, V. (2007). An anatomy of Turkish – Russian Relations. *Southeast European and Black Sea Studies*, 7(4), 533-553.
- Kirasirova, M. (2020). Russia's Foreign Policy in the Middle East. *Mediterranean Politics*, 25(2), 263-271.
- Korolev, A. (2018). Theories of Non-Balancing and Russia's Foreign Policy. *The Journal of Strategic Studies*, 41(6), 887-912.
- Kubicek, P. (2022). Contrasting Theoretical Approaches to Turkish Foreign Policy. *Turkish Studies*, 23(5), 645-658.
- Kurt, S. (2019). Dugin'in Avrasyacılık Anlayışında Türkiye'nin Yeri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 15(31), 425-467.
- Nalçinkaya, Ö. (2022). *Algı Yönetiminde Yumuşak Güç*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Özbay, F. (2011). Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010. *Bilge Strateji*, 3(4), 35-77.
- Özkan, A. (2022). *Dış Politika ve Güvenlik Ekseninde Erdoğan Türkiye'si ve Putin Rusya'sı*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Purtaş, F. (2013). Türk Dış Politikasının Yükselen Değeri: Kültürel Diplomasi. *Gazi Akademik Bakış*, 7(13), 1-14.
- Tellal, E. (2010). Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(3), 189-236.

Liberal/Demokratik Barış, Rusya-Ukrayna Savaşı ve Küresel Şirketler

Mehmet Özyürek*

Öz

Bir Uluslararası İlişkiler kuramı olarak liberalizmin en önemli savlarını Liberal/Demokratik Barış Tezleri (LDBT) oluşturmaktadır. LDBT, bugünkü uluslararası hukuk ve küresel organizasyonların da felsefi temelini oluşturur. LDBT üzerine yazan teorisyenler, yönetenlerin halka karşı sorumluluğunun daha fazla olduğu cumhuriyetçi anayasalara sahip yönetimlerin -ya da LDBT'nin modern yorumlarında demokrasilerin- savaşmak konusunda daha az istekli olduğunu, uluslararası hukuk ve kurumların güçlendiği bir dünyada devletlerin savaş eğiliminin azalacağını ve serbest ticaret ile ulus-ötesi ilişkilerin artmasıyla savaşların son bulacağını varsayarlar. Bu çalışma spesifik olarak söz konusu üç önemli unsurdan biri olan serbest ticaret ve ulus-ötesi ilişkiler konusunun Rusya ve Ukrayna arasındaki çatışmada oynadığı role odaklanmaktadır. Çalışma Rusya-Ukrayna çatışmasını LDBT perspektifinden değerlendirirken Rusya'da faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerin olası bir barış doğrultusunda oynayabilecekleri rolü irdeleme gayesindedir. Çalışmanın amacı ayrıca hükümetlerarası örgütlerin ve uluslararası hukukun savaşı önleyemediği bir uluslararası sistemde küreselleşmenin güçlendirdiği devlet dışı aktörlerden olan çok uluslu şirketlerin otoriter rejimleri müeyyidelenirmede olası etkisini normatif olarak değerlendirmek olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ebedi Barış, Küreselleşme, Çok Uluslu Şirketler, Uluslararası İlişkiler Teorileri, Demokratik Barış.

JEL Kodları: F51, F59, F69, F23

Liberal/Democratic Peace, Russia-Ukraine War and Global Corporations

Abstract

Liberal/Democratic Peace Theories (LDPT) constitute one of the significant pillars of liberalism as an International Relations theory. LDBT can be seen as the philosophical basis of today's international law and organisations. LDBT scholars make three key assumptions. First, republican governments that have constitutional duties to citizens—or in modern interpretations, democratic governments—are less likely to combat. Second, in the world where international law and institutions are developed, governments seem as less eager to fight. Third, increased transnational relations premised on free trade can diminish the possibility of wars. This study focuses upon the role of free trade and transnational relations in the war between Russia and Ukraine. In addition, the study highlights the role of multinational corporations in a possible peace. The study also aims to investigate the role of multinational corporations in sanctioning authoritarian regimes like Russia in the international arena where international law and inter-governmental organisations are unlikely to stop the war.

Keywords: Perpetual Peace, Globalisation, Multinational Corporations, Theories of International Relations, Democratic Peace.

JEL Codes: F51, F59, F69, F23

*Dr. Öğretim Üyesi | Yalova Üniversitesi, İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
mehmet.ozyurek@yalova.edu.tr | ORCID: 0000-0002-7980-4655

DOI: 10.36484/liberal.1323608

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı:111, Yaz 2023, ss. 257-280.

Gönderim Tarihi: 6 Temmuz 2023 | Kabul Tarihi: 25 Eylül 2023

Giriş

Uluslararası İlişkiler disiplininde liberalizm kuramının sıklıkla başvurduğu düşünürler, uluslararası yapının devletlerarası ilişkilerin artması, ülke ekonomilerinin birbirlerine bağımlılıklarının hızlanması ve demokratikleşme ile ortadan kalkacağı fikrini paylaşmaktadırlar (Kant, 1983; Doyle, 1983; Fukuyama, 1992; Maoz ve Russett, 1993). Dahası bu düşünürlerden bazıları, liberal demokrasiler arasında savaş olgusunun daha zor gerçekleşeceğine vurgu yapmaktadır (Doyle, 1983). Ancak LDBT ile ilgili referans verilebilecek ilk düşünür Immanuel Kant ([1795]1983) ve onun 'Ebedi Barış' tezidir. Cumhuriyetçi liberalizm olarak da anılan bu bakış açısına göre halka sorumlu olan iktidarlar savaşa daha az eğilimlidir (Heywood, 2011:64). Bu idealist bakış açısına göre liberal iç siyasi yapının uluslararası ilişkilere yansımaları sonucunda küresel barışa erişilebilir (Burchill, 2005:56). Kant'ın ardılı birçok düşünür de özellikle liberal demokrasilerin birbiri ile savaşmayacağı fikrine vurgu yaparak 'Ebedi Barış' ve LDBT'nin gelişmesine katkı sunmuşlardır (Doyle, 1983; Fukuyama, 1992).

I. Dünya Savaşı'nın ardından, Woodrow Wilson kendisinden çok önceleri barış için ittifakların önemini anlatan Kant'ın mirasını üstlenmiştir. Wilson'ın prensiplerinde öngörülen Milletler Cemiyeti (MC), farklı ulusları içine alan bir güvenlik birliği denemesi olduğundan uluslararası barış adına önemli bir gelişmedir (Franceshet, 2000:213, 215). Wilson ilkeleri uluslararası barışın sağlanmasında liberal değerleri vurgulamaktadır. Wilson ilkeleri serbest ticaretin önemini de ayrıca vurgulamıştır. Kuşkusuz MC de bu görüşlerin kurumsal bir yansıması olarak vuku bulmuştur. Ancak barış adına ortaya sürülen tüm bu idealist fikirler II. Dünya Savaşı'nın çıkmasına mâni olamamıştır. II. Dünya Savaşı'ndan derin acılar yaşayarak ve büyük kayıplar vererek çıkmış uluslar kalıcı barışı sağlamak adına Birleşmiş Milletler (BM) başta olmak üzere çeşitli örgütler kurmuşlardır. Savaş sonrası oluşan bu olumlu havaya rağmen Soğuk Savaş dönemi, nükleer krizlerin ve sıcak çatışmaların da yaşandığı velayet savaşlarına tanık olmuştur.

Diğer yandan LDBT özellikle 1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nin dağılması ile tekrar önem kazanmıştır. LDBT'ye katkı sunan düşünürler, liberalizmin ve artan serbest ticaretin karşılıklı bağımlılığı güçlendireceğini ve tüm dünyada barış ortamı yaratacağını savunan fikirlerin güçlenmesini sağlamışlardır (Burchill, 2005:57-64). Dahası Sovyetler Birliği'nin yıkılışı ile bazı teorisyenler liberal demokrasilerin zaferini ve tarihin sonunu ilan etmiştir (Fukuyama, 1992). Bu düşünürler, liberalizmin ve piyasa kapitalizminin üstünlüğünü sağladığı dünya düzeninin daha barışçıl hale geleceğini iddia

etmişlerdir. Söz konusu görüşlere göre liberal ve demokratik değerler tüm dünyaya yayılacaktır (Burchill, 2005:58). Ancak sonraki yıllarda dünyanın çeşitli yerlerinde savaşlar devam etmiştir. 11 Eylül terör saldırıları ile yüzyıllar boyu devletlerin ve uygarlıkların en önemli sorunsalını oluşturan savaş, terörizmle savaş halinde yeni bir boyut kazanmış, Irak ve Afganistan işgalleri LDBT'nin sorgulanmasına sebep olmuştur (Burchill, 2005:60).

Bugünün dünyasında yaşanan gelişmeler ise LDBT'nin tekrar incelenmesine neden olacak niteliktedir. Bu doğrultuda yaşanan son gelişme Rusya'nın Ukrayna'yı topyekûn işgali olarak gösterilebilir. Rusya'da özellikle 2000'li yıllarda artan otoriterleşme ve demokratik kurumların işlevsiz hale gelmesi LDBT perspektifinden olumsuz gelişmelerdir. Bu gelişmeler Fukuyama'nın (1992) liberal ve demokratik değerlerin tüm dünyaya yayılacağı varsayımının da sınırlarını göstermektedir. Diğer yandan Rusya'nın BM Güvenlik Konseyi'nde (BMGK) veto yetkisine sahip daimî üye olması ve daimî üyelerin çıkarları söz konusu olduğunda bu konseyin tarihteki başarısızlığı göz önünde bulundurulduğunda Rusya-Ukrayna Savaşı'nda liberal kurumsalcılığın da bir ölçüde işlevsiz kaldığı yorumu kaçınılmazdır. Kuşkusuz küresel bir örgüt olarak BM'nin dışındaki, örneğin Kuzey Atlantik İş Birliği Teşkilatı (NATO) gibi, uluslararası kurumların işlevi de liberal kurumsalcılık tartışmasına dahil edilebilir. Rusya ve Ukrayna arasındaki savaş bazı Avrupa devletlerini NATO üyeliğine itmiş ve bu ittifakın genişlemesine sebep olmuştur. Uzun bir süredir NATO dışında kalan İsveç ve Finlandiya gibi ülkeler ittifaka girme kararı almıştır (Bundt, 2022).

Her ne kadar Rusya'nın tek taraflı agresyonu diğer devletlerin uluslararası kurumlar etrafında konsolide olmasına neden olsa da Rusya'ya karşı yaptırımların önemli bir kısmı ekonomik yaptırımlardır. Savaşın yarattığı ekonomik kayıpların yanı sıra Rusya'nın yaptırımlar aracılığıyla küresel ekonomiden izole edilmesi süreci şüphesiz ağır sonuçlar yaratmaktadır. Yaptırımlar, ithalat ve ihracat işlemlerinde ciddi aksaklıklar yaratmakta, işsizliğin artmasına ve teknoloji ürünlerinin üretiminin azalmasına neden olmaktadır (International Monetary Fund [IMF], 2022; Brandy, 2022; Prokopenko, 2022). Hal böyle olunca LDBT'nin özellikle serbest ticaretin önemini vurgulayan argümanları öne çıkmaktadır.

Söz konusu serbest ticaret olunca küresel dünyada akla gelen en önemli aktörlerden biri de çok uluslu şirketlerdir. Peki çok uluslu şirketlerin Rusya'daki faaliyetlerini sürdürmesinin ya da durdurmasının savaş üzerinde ne gibi etkileri olabilir? Bu şirketlerin savaştaki veya olası bir barıştaki rolleri neler olabilir? Aşağıdaki çalışma bu sorulara cevap ararken normatif bir

bakış açısıyla LDBT'nin eleştirel bir analizini Rusya-Ukrayna Savaşı üzerinden gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın ilk bölümünde Uluslararası İlişkiler disiplini içindeki 'Büyük Tartışmanın' taraflarından liberalizm ve realizm kuramlarının savaş ve çatışma konusundaki bazı temel varsayımları hatırlatılmaktadır. Aynı bölümün ikinci kısmında ise spesifik olarak liberalizmin kuramsal kökenleri LDBT ve Kant'ın Ebedi Barış' tezi ile ilişkilendirilmektedir. Sonraki bölümde ise LDBT'nin Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan gelişmeler ışığında bir analizi sunulmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümü savaşın LDBT'nin temel varsayımlarından olan ortak çıkarlara olan olumsuz etkisini anlamak adına Rusya-Ukrayna Savaşı'na odaklanır. Son bölüm ise çok uluslu şirketlerin Rusya'daki faaliyetlerinin ve bu ülkeden çekilmelerinin Ukrayna'daki savaşın gidişatı üzerinde yaratabileceği olası etkiyi değerlendirmektedir.

Uluslararası İlişkiler Teorileri İçinde LDBT

Realizm, Liberalizm ve Büyük Tartışma

20. Yüzyılın başında Galler'deki Aberystwyth Üniversitesi bünyesinde Woodrow Wilson Uluslararası Politika Kürsüsü'nün kurulması çoğu zaman Uluslararası İlişkiler disiplini için bir milat olarak ifade edilir (Eralp, 2003:66). Şüphesiz Uluslararası İlişkiler disiplini daha eski tarihsel köklere sahiptir. Bu tarihsel köklere savaş üzerine yapılan analizler önemli bir yer tutar. Bu hususta hem Uluslararası İlişkiler hem de disiplinin Realist ekolünün arkaik referanslarından birini Thucydides'in Sparta ve Atina arasındaki Peloponnesos Savaşı üzerine yaptığı analiz oluşturur (Kagan, 2009). Thucydides savaşı güç dengelerinin değişmesi üzerinden kaçınılmaz olarak resmeder (Knox, 1973). Realizme göre savaş, insan doğasının bencil, hırslı ve güç peşinde koşan doğasının olağan bir sonucudur.

Realist düşüncenin savaş ve insan doğasına yaklaşımını anlamak adına değinilmesi icap eden bir başka düşünür Thomas Hobbes'tur. İngiliz İç Savaşı'nın Hobbes üzerindeki etkisi yadsınamaz. Aynı dönemde Kilise'nin gücü azalmakta, mutlak monarşiler, feodalizmin yerini doldurmaya başlamaktadır. Hobbes'un Leviathan'ı bu gelişmelere odaklanır (Hobbes, [1651] 2017). Leviathan, kutsallıktan arınmış, bireyleri çıkarları doğrultusunda bir araya getiren bir toplum sözleşmesini ve bu sözleşmenin oluşturduğu devleti tanımlamaktadır (Stauffer, 2010). Hobbes'a göre insan, doğası gereği sadece bencil ve çıkarıcı değil, günahkâr ve gücü amaçlayan saldırgan bir yapıya da sahiptir. İnsanların barış içinde yaşaması Hobbes'un belirttiği toplum sözleşmesi ile

haklarının bir aşkın güce devri ile mümkündür (Browning, 2016:178-179). Dolayısıyla devlet de bu devir ile insan doğasının sahip olduğu olumsuzlukların büyük ölçekte temsilcisi olacaktır. Başka bir ifadeyle, insandan bu meziyetleri devralan devlet, çıkarların korunması dolayısıyla savaşa eğilim gösterecektir. Bir Uluslararası İlişkiler teorisi olarak klasik Realizm de bu temel argüman üzerine kurulur.

Diğer yandan liberalizm, realizmden çok daha farklı bir uluslararası ilişkiler resmi çizmektedir. Bu hususta en önemli farklılık insan doğası ile ilgilidir. Liberal düşünceye göre insan, doğası gereği savaşa meyilli olmamakla birlikte savaşın kendisi de irrasyonel bir özellik taşır (Burchill, 2005:58). Bununla birlikte Uluslararası İlişkilerde liberal kuramı anlamak için klasik liberalizmin bir siyasal ideoloji olarak tarihsel gelişimini de irdelemek faydalı olacaktır. Bir siyasal ideoloji olarak liberalizmin Batı'da güçlenmesi endüstriyel devrim ile doğru orantılı olmuştur. Endüstrileşme yeni sosyal sınıfların doğmasına yol açtığı gibi bu sınıfların yönetime ortak olma isteğini de artırmıştır. Bu gelişme sınırlı yetkiye sahip ve hukuka bağlı bir yönetimin ortaya çıkmasının da önünü açmıştır (Heywood, 2019:79-80).

Öte yandan klasik liberalizmin ortaya çıkışında söz edilmesi gereken belki de ilk kişi John Locke'tur. Locke da Hobbes gibi sözleşmecî filozoflardandır. Ancak iki düşünür arasında belirgin farklar vardır. Öncelikle Locke, yönetimin tiranlığa dönüşmesini önlemek, bireylerin can güvenliği, özgürlük ve özel mülkiyet gibi doğal haklarının ihlal edilmesini engellemek adına bireylerin isyan hakkını saklı tutar (Seliger, 1963). Hobbes düşünceleriyle ulusal kilisenin ve modern devletin temellerinin atılmasına katkı sağlamış olsa da Locke seküler bir toplum sözleşmesinden bahsetmiş, devlet ve dini keskin çizgilerle ayırırken bütün dinlere tolerans tanıyarak liberal demokrasiyi feodalizmden ayrı kılan en önemli ayrıntıyı oluşturmuştur (Nadon, 2014). Bu fikirler bireyciliğin mutlakıyetçi yönetimlere karşı güçlenmesinde de rol oynamıştır.

Tüm bunların ötesinde bireye verdiği önem ve devletin ekonomiye müdahalesinin sınırlı kalması gerektiğini savunan Adam Smith devlete 'görünmez el' sıfatıyla hukuk ve düzenin devamı görevini yükler. Milletlerin Zenginliği adlı eserinde de kapitalist ekonomide bireyin önemine değinen Smith, arz ve talebin, mal ve servisler üzerindeki belirleyiciliğini vurgulamıştır (Smith, 2006). Kapitalist ekonominin belirleyicilerinin girişimci ve tüketici ilişkisi olduğuna değinmiştir. Smith'e göre liberal demokrasinin en önemli özellikleri siyasal ve özel hakların birbirinden ayrı tutulması ve devletin özel hakların ihlalinde bulunmamasıdır (Smith, 2006:407-412). Kısacası klasik liberalizm devleti, kişi hak ve özgürlüklerine zarar vermemek ve bunları korumak adına

sınırlandırmak isteyen bir siyasal ideolojidir. Bu haliyle klasik liberalizm özgürlükleri güvence altına almayı hedefleyen bir yapıya sahiptir. Bu anlayış 17. Yüzyıldan itibaren güçlenen burjuvazinin bireycilik fikrini ön plana çıkarması ve feodal yapıların aşınması ile yakından ilgilidir (Lawrence, 1989:21).

Klasik liberalizmin savunduğu görüşler daha çok iç siyasetle ilgilidir. Ancak liberal Uluslararası İlişkiler kuramı realizmden farklı olarak iç siyaset ile ilgili özelliklerin, devletlerarası ilişkilere de yansiyebileceğini iddia eder (Burchill, 2005:57). Realizm ise iç siyaset ve dış siyaset arasında net bir ayrıma gitmektedir. İç siyaset daha düşük öneme sahipken dış siyaset yüksek önem arz eder. Örneğin Realistlere göre doğa durumunun sonlanması ve orta çağ feodal yapısının yıkılıp ulus-devletin ortaya çıkması devletlerarası arena da var olan anarşik doğa durumunun terk edilmesi anlamına gelmez. Edward H. Carr'a göre, barışın tesisinde başvurulacak ortak güvenlik ve ortak değerler gibi kavramlar tamamen güce sahip olanın kendi amaçlarına ve çıkarlarına ulaşmak için, bunu dünyanın yararına gibi göstermesinden ibaret olduğudur (Carr, 1946; Milner, 2012:302). Bir toplumun içindeki egemen sınıfların kendi güvenlikleri dolayısıyla önem verdikleri barış gibi uluslararası barışın sağlanması da egemen devletler için özel bir çıkar anlamı olarak yorumlanabilir (Arı, 2004:166). Bununla birlikte liberalizm için de devlet çıkarları önemlidir ancak devlet çıkarları için iş birliği yapmak ve nisbi kazanç yerine mutlak kazanca odaklanmak daha baskın bir rol oynar.

Uluslararası İlişkilerde liberalizm ve realizm kuramları savaş ve barış konusunda da keskin ayrılıklara sahiptir. Çıkarların korunması ve kendini savunmak gibi özelliklere vurgu yapan realizme göre potansiyel tehdidin hissedildiği karşı tarafın saldırısını beklemek yerine savaşmak, meşru ve gerekli bir durumdur. Bununla beraber taraflar arasında tüm devletlerce kabul edilmiş ahlaki standartların yokluğu herhangi bir norma uygun hareket etme mecburiyetini de ortadan kaldırmaktadır (Arı, 2004:165).

Liberalizm ise bu hususta tamamen zıt bir bakış açısını yansıtır. Her şeyden önce barışın liberalizm içindeki önemi büyüktür. Şüphesiz bunun en büyük sebebi ekonomik liberalizmin verimliliğinin barış fikri ile ilişkilendirilmesidir. Örneğin, insanın şiddet ve güvensiz bir ortamda yaşaması üretim verimliliğine yansiyabilir. Özel mülkün gaspı veya şiddetin devamı hem kişiyi hem toplumu olumsuz etkileyebilir. Ticaret ve savaş birlikte var olamaz (Habermas, 1997:173). Dolayısıyla Uluslararası İlişkiler teorisi olarak liberalizme baktığımızda da savaşın olumsuz bir anlama sahip olduğu söylenebilir. Liberal devletlerdeki askeri harcamaların otoriter devletlere oranla daha düşük seviyede olması, kısılan bu harcamanın eğitim gibi sosyal ihtiyaçlar

yönünde yapılmasına yol açacak ve devletleri savaşlardan uzak tutarak barış ortamının yaratılmasına katkı sağlayacaktır (Fordham ve Walker, 2005:142). Diğer yandan, liberalizmde, bir devletin askeri harcamaları, savaş durumunda olunmasa bile kendini potansiyel hedef olarak gören diğer devletleri tehdit eden edeceğinden bu devletlerin savunma harcamalarını arttırmasına ve bu harcamaların da üçüncü tarafların silahlanmasına da sebep olacağı varsayımı yapılır (Fordham ve Walker, 2005:143; Noyes, 1912:255).

Bunun yanında liberalizmin barış konusundaki temel argümanları daha çok Kant'ın 'Ebedi Barış' tezinde ve neo-Kantçı olarak adlandırılabilir teorisyenlerin LDBT içinde yer alan fikirlerinde kristalleşmektedir.

Ebedi Barış ve LDBT

Kant'ın 'Ebedi Barış' tezi kozmopolitan fikirler üzerinde yükselmektedir. Kozmopolitan düşüncenin tarihi çok eskiye götürülebilir olsa da Kant bu düşüncüyü barış konusunda teorik anlamda yorumlayan belki de en önemli filozoftur. Kant, tüm dünya devletlerini kapsayan kozmopolit bir hukuki yapı tasvir eder (Habermas, 1997:165). Bu tasvir içinde bir dünya devletinin, ya da baskın bir devletin, diğer devletleri etkisi altına aldığı bir yapıdan ziyade kendi egemenliklerini koruyan devletlerden oluşan bir federal yapı vardır (Kauppi ve Viotti, 2020:377). Diğer bir deyişle Kant, Uluslararası Hukukta devletlerin eşit egemenliği ilkesinin dikkate alındığı bir milletler federasyonunu tasvir etmektedir (Habermas, 1997:168-169). Kuşkusuz Kant'ın bu tasvirinin çok sonraları BM ve AB gibi kurumlarda vücut bulduğu söylenebilir.

Kant'ın yaşadığı dönemin siyaset felsefinde yaygın olan toplum sözleşmesi kuramını kullandığı söylenebilir (Williams ve Booth, 1999:75). Ancak Kant, diğer düşünürlerden farklı olarak, toplum sözleşmesinin uluslararası boyutuna da temas eder (Williams ve Booth, 1999:76). Örneğin Kant, Hobbes'un doğa durumunu açıklarken kullandığı savaş halini inkar etmez fakat doğa durumundaki insanlığın aydınlanma sürecinde devam eden bir ilerleme içinde olduğunu savunur (Kauppi ve Viotti, 2020:377). Kant'a göre, savaşlar birçok olumsuzluğu üzerinde taşıyalar da getirecekleri zararlar nedeniyle insanlığına ders olacak ve zamanla insanların bir araya gelmelerini sağlayacak niteliktedir (Kauppi ve Viotti, 2020:377).

Diğer yandan Kant, Hobbes'un doğa durumundan çıkış ile ilgili verdiği reçeteye bazı eklemeler yapar. Hobbes'a göre doğa durumunda kaosun, çatışma ve şiddet halinin egemen olduğu yapı ancak toplum sözleşmesiyle devlet düzenine geçilerek terk edilmektedir. Kant, toplum sözleşmesi ile devlet içinde sağlanan yasalara tabi olunarak gerçekleşen konsensüsün yeterli

olmayacağını ve bunun eksik kalacağını söyler. Bu eksikliğin giderilmesi, diğer devletlerle kurulacak ilişkilerle mümkün olacaktır. Bu doğrultuda 'Ebedi Barışın' sağlanması için hem devlet içinde hem de devletler arasında sivil ilişkiler gelişmelidir (Franceschet, 2000:283). Dolayısıyla, insanlığın 'Ebedi Barışa' yolculuğunda en önemli katkıyı aydınlanma, ticaret ve getirdiği yıkımdan dolayı ders çıkartılan savaşlar yapacaktır.

'Ebedi Barış' tezinin devletlerin cumhuriyetçi bir anayasaya sahip olması, serbest ticaret ve karşılıklı bağımlılığın şekillendirdiği kozmopolit bir hukuk anlayışı ile uluslararası örgütlerin ve hukukun üzerine kurulduğu söylenebilir (Russett ve Oneal, 2001:271). Benzer bir şekilde, LDBT içinde de 'Ebedi Barış' tezinin üstüne kurulu olduğu söz konusu üç unsur öne çıkar (Habermas, 1997:171; Russett, Oneal ve Davis, 1998:441). İlk unsur liderlerin halka karşı sorumluluğunun daha fazla olduğu cumhuriyetçi anayasalara sahip, ya da modern yorumuyla demokrasilerin savaşa daha az eğilimli olduğu hususudur. Örneğin savaşın yarattığı şiddet, yıkım ve ekonomik problemler önce halkı etkilemektedir. Dolayısıyla halka karşı sorumlu liderler halkın çıkarlarına zarar verecek savaşlardan uzak duracaklardır (Habermas, 1997:171). İkinci unsur serbest ticaret ile ulus-ötesi ilişkilerin arttığı bir uluslararası arenada savaşların azalacağı düşüncesidir. Savaş ticaretin zarar görmesine hatta ticari ilişkilerin tamamen durmasına yol açabilir. Son husus ise uluslararası hukuk ile uluslararası kurumların güçlendiği bir dünyada devletlerin savaşa eğiliminin azalacağı varsayımdır. Kant'ın ölümünden çok sonraları ortaya çıkan BM gibi kurumlar bu fikrin yansıması olarak görülebilir.

Rousseau, Cobden, Schumpeter ve Doyle gibi birçok düşünürü göre savaşların patlak vermesi demokratik olmayan yönetimlerin işidir (Burchill, 2005:58-59). Savaşların getirdiği olumsuzluklar genellikle halkın zararına olacağı için demokratik yönetimlerin savaşa eğilimi azalacaktır. Bu yüzden halk kitlelerinin temsili demokrasiler ile yönetime katılımı, devletin savaşa hevesli elit grupların elinden yavaş yavaş kurtulmasına neden olabilir. Diğer bir deyişle, LDBT'ye göre yönetici elitin, keyfi hareketlerinden kurtulan devletler savaşlara katılırken daha zor karar almaya başlarlar.

Kısa ve öz bir şekilde ifade edilecek olursa, LDBT demokrasilerin birbiriyle savaşmayacağı vurgusunu yapmaktadır. (Kant, [1795]1983; Heywood, 2011:64). Bu bakış açısına göre savaşa eğilimli olan yönetimler genellikle otoriter özelliklere sahiptir (Doyle, 1986:1151). Kendi meşruiyetleri adına savaşları güç gösterisi haline getirebilecek bu yönetimler savaşa daha isteklidir (Heywood, 2011:64). LDBT'yi savunan yazarlara göre liberal ve demokratik değerlerin yayılması ile savaşlar sona erecektir (Fukuyama, 1992).

Savaşa girecek olan devletler, ya demokratik devletlerin tehdit olarak algılandığı demokratik olmayan devletlerdir ya da diktatörlük ile yönetilen devletlerden oluşmaktadır. Bunun en güzel örnekleri, 19. yüzyılın ilk yarısında İngiltere ve ABD arasında yaşanan savaşın ardından İngiltere'nin ABD'yi tanımaması, tüm sömürge mücadelelerinin içinde Fransa ve İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'nda liberal olmayan Almanya'ya karşı birlikte hareket etmesi ve II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin NATO gibi barışın tesisi adına diğer liberal devletlerle anlaşmalara ortak oluşudur (Doyle, 1986:1156).

Sovyetler Birliği Sonrası LDBT

Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve Soğuk Savaş'ın sonu liberal tezlerin yeniden canlanmasına yol açmıştır. 1990'lı yıllarda dünyada yaşanan değişiklikler hem uluslararası sistemde hem de küreselleşme ile aşınmaya başlayan ulus devlet fikrinin yapısında bazı değişikliklere neden olmuştur. Eski Doğu Bloku ülkelerinin kapitalist dünyaya eklenmesi ve liberal kurumlara bağlanması dünyayı yeni bir döneme sokmuştur. Sovyet Birliği döneminde sosyalist blokta yer alan bazı ülkeler AB üyesi olmuş ve kapitalist sisteme eklenmiştir. Dünya hızla soğuk savaşın güvenlikçi tedirgin ortamından kurtulmaya başlamıştır. Hatta bazı teorisyenler bu durumu tarihin sonu olarak bile nitelendirmiştir (Fukuyama, 1992).

Diğer yandan farklı coğrafyalarda etnik çatışmalar sürmüştür. Yugoslavya örneğinde olduğu gibi bazı devletler kendi içindeki bölünmüş güçlerin serbest kalması ile farklı problemleri ile karşı karşıya kalmışlardır (Francis, 2000). İdeolojilerin güç kaybetmesi ile boşluğu dolduran kimlik siyaseti kültürel grupların bile özerklik taleplerinde bulunmasına neden olmuştur. Küresel ekonominin gelir dağılımında yarattığı uçurum sosyal anlamda kopuşlara ve bazı kesimlerin siyasal anlamda köktencilğe evrilmesine neden olmuştur. Bu atmosferde bazıları Soğuk Savaş döneminde çatışmalara ve gerginliklere neden olan ideolojinin artık yerini din olgusuna bıraktığını iddia etmiştir (Huntington, 1993). Ancak burada dikkat çekilmesi gereken unsur Habermas'ın (1997:173)'Ebedi Barış' ile ilgili eleştirisinde de altını çizdiği kapitalist endüstrileşme sürecinin yarattığı gerilimlerin emperyalist savaşları doğurabileceği gerçeğidir.

Öte yandan Soğuk Savaş döneminde komünizm tehlikesine karşı desteklenen radikal köktendinci gruplar 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından dünya politikasında yeni bir dönemin açılmasına neden olmuştur. Devlet dışı bu grupların faaliyet gösterdiği ülkeler demokratikleştirilmek adına ABD önderliğindeki koalisyon güçleri tarafından işgal edilmiştir. Başka bir ifadeyle

liberaller artık liberal olmayanlara sadece müdahale etmemekte, demokrasi ihraç ederek rejimlerini de değiştirmektedir (Hermann ve Kegley, 2001).

Söz konusu gelişmelere rağmen LDBT'ye uluslararası kurumların ilgisi- nin devam ettiği söylenebilir. Örneğin, 11 Eylül saldırıları dolayısıyla ulusla- rarası güvenlik gündemini belirlemek adına, 2005 yılında bir BM zirvesinde, eski BM genel sekreteri Kofi Annan'ın önerisiyle liberal barışın tesisi için bir komisyon dahi kurulmuştur (Barnett, 2006). Ancak 2000'li yıllarda ve sonra- sında eski Sovyet coğrafyasının farklı bölgelerinde yaşanan gerilimler LD- BT'nin sorgulanmasında asıl önemli unsurlar haline gelmiştir.

Rusya-Ukrayna Savaşı

Kant'ın öne sürdüğü 'Ebedi Barış' fikri, içindeki tüm çelişkileriyle birlikte II. Dünya Savaşı sonrasında devletleri bir araya getiren uluslararası antlaşma- lar ve örgütler ile günümüze dek ulaşmıştır. Bu fikri somutlaştıran en güzel örnek belki de Avrupa bütünleşmesidir. Avrupa Birliği'nin geleceği konusun- da tartışmalar sürse de birlik bugün kendi içinde ekonomik bir bütünleşme üzerinde yükselen barış düzenine sahiptir. Soğuk Savaşın bitimiyle bağım- sızlığını kazanan bazı eski Doğu Bloku ülkelerindeki demokratik ve liberal değişimler ile bunların AB ve diğer liberal kurumlara eklenmesi, LDBT için önemli gelişmeler olarak görülebilir.

Diğer yandan, eski Sovyet coğrafyasının çeşitli bölgelerinde yaşanan ge- rilimler LDBT'nin sınırlarını da ortaya koymaktadır (Walt, 2022). Şüphesiz bu gerilimler Uluslararası İlişkilerde Realist kuramın etkisinin hala devam ettiğinin de göstergesi durumundadır. Bu gerilimlere en son örnek 2022 yı- lının Şubat ayında başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı olmuştur. Rusya'da özel- likle Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle artan otoriterleşme ve demokratik kurumların işlevsiz hale gelmesi, LDBT perspektifinden bakıldığında Rus- ya-Ukrayna Savaşı'nın nedenleri arasında sayılabilir. Putin içeride ve dışarıda iktidarını güçlendirmek adına muhaliflerini Makyavelist tekniklerle ortadan kaldıran bir otokrattır (Filipoy, 2017). Bu açıdan bakıldığında LDBT'nin özel- likle vurgu yaptığı siyasi yönetimin halka karşı demokratik sorumluluklarını Rusya örneğinde bulmak güçtür. Bununla birlikte Putin yönetimi, savaşları güç gösterisi haline getiren otoriter bir yönetime verilebilecek güzel bir ör- nektir. Putin yönetimi, iktidarının ilk yıllarında Çeçenistan ile başlattığı as- kerî operasyonları 2008 yılında Gürcistan müdahalesi ile devam ettirmiştir. Kırım'ın işgali ve sonrasında Ukrayna'nın doğu bölgelerindeki çatışmalar, bu bölgelerdeki ayrılıkçıların desteklenmesi buna benzer diğer adımlardır. Bu

yönetim son olarak ise 2022 yılının Şubat ayında Ukrayna'yı geniş çaplı işgal ederek başlattığı savaş ile saldırgan tutumunu devam ettirmiştir.

Realist kuram perspektifinden, Rusya-Ukrayna savaşının temel sebeplerinden birinin Ukrayna'nın Avrupa'ya yakınlaşması olduğu yorumu yapılabilir. Ukrayna 2000'li yılların başından itibaren Batı ve Rusya arasında bir nüfuz mücadelesine tanıklık etmiştir (Cengiz, 2020:602-604). Rusya'nın Ukrayna'ya uyguladığı baskı da bu mücadele içinde şekillenmiştir. Bu doğrultuda Rusya, 2004 yılındaki seçimlerde Rus yanlısı aday Viktor Yanukoviç'i desteklemiştir (Masters, 2023). Ancak Yanukoviç'in seçimi kazanmasının ardından başlayan protestolar 'Turuncu Devrimi' doğurmuştur (DW, 2022). Turuncu Devrim Yuşçenko'nun iktidara gelmesiyle sonuçlanmış olsa da Rus baskısı ülke üzerinde devam etmiştir. Sonraki yıllarda Yanukoviç'in tekrar iktidara gelmesi ve daha önce sözü verilen Avrupa Birliği ile Ortaklık Anlaşması'nı imzalamaktan kaçınması üzerine ülkede tekrar ciddi protestolar başlamıştır (BBC News, 2014). Bu protestolar sonucunda iktidara gelen hükümetin Batı yanlısı politikaları ise Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalesinin önünü açan nedenler olarak görülmüştür (Masters, 2023).

Aynı perspektiften, belki de daha önemli olan bir diğer sebep ise NATO'nun genişleme sürecidir. 1999 yılında NATO'ya katılan Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti gibi üyelere ek olarak, 2004 yılında organizasyona dahil olan Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya ve Slovenya ile genişleyen NATO'nun Rusya'yı tedirgin ettiği yorumu yapılabilir. Bu ülkelerin NATO üyesi olmasıyla birlikte Rusya'nın Batı sınırında NATO üyesi olmayan sadece Belarus, Ukrayna ve Gürcistan kalmıştır. Realist teorisyenler, bu genişleme süreciyle başlayan ve sonrasında Gürcistan ve Ukrayna gibi ülkelerin ABD tarafından üyelik için önerilmesiyle devam eden tedirginlik halinin Rusya-Ukrayna Savaşı'nın fitilini yaktığının altını çizmişlerdir (Walt, 2022). Dahası Ukrayna ve NATO arasındaki ilişkiler Ukrayna üye ülke olmamasına rağmen 2022'ye dek artmıştır (Masters, 2023). NATO'nun genişleme sürecini kendisine bir tehdit olarak gören Putin yönetimi, 2014 yılında Kırım'ı ilhak etmiş, sonrasında da Donetsk ve Luhansk'taki ayrılıkçı hareketleri desteklemiştir.

Buna rağmen liberal Batı'nın Rusya'nın agresif tutumuna verdiği ilk tepki ekonomik yaptırımlar üzerinden olmuştur. Ukrayna'nın genel işgali ve savaşın başlamasıyla her ne kadar Batı Ukrayna'ya askeri yardımını arttırsa da bugün Rusya'ya karşı yürütülen mücadelenin bir kısmının ekonomik yaptırımlar üzerine kurulu olduğu söylenebilir. Diğer yandan Ukrayna, AB ve NATO üyeliği hayallerine ulaşmadan Rusya ile bir savaşın içine düşmüş olduğu

için de söz konusu çatışmada uluslararası örgütlerin rolü de sınırlı kalmaktadır. Dahası eski Doğu Bloku ülkelerinde AB üyeliğinden ümidin kesildiği istikrasız yapı bölgede barışın uzak bir ihtimal olduğu iddialarına neden olmaktadır (Matveeva, 2022). Bu yüzden Rusya-Ukrayna Savaşı'nda uluslararası örgütlerin rolünden ziyade LDBT'nin barışın sağlanmasında büyük önem verdiği serbest ticaret ve ekonomik çıkarların zedelenmesi savaşın gidişatına etki edebilecek unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır.

Ukrayna'daki Savaşın Ortak Ekonomik Çıkarlara Etkileri

Rusya-Ukrayna Savaşı hem çatışmanın yaşandığı Avrasya bölgesindeki hem de bu bölgenin dışında yer alan ülkeler için bazı olumsuz ekonomik sonuçlar doğurmaktadır. Elbette savaşın doğrudan tarafı olan Rusya ve Ukrayna ciddi ekonomik kayıplar vermektedir. Diğer yandan savaş, çatışmalara doğrudan dahil olmasa da üçüncü taraflar için de büyük maliyetler yaratmaktadır.

Her şeyden önce savaş Ukrayna için büyük ekonomik kayıplar yaratmıştır. Örneğin ülke ekonomisi için önemli bir yere sahip olan tarım sektöründe buğday, sanayide ise çelik üretimi savaştan büyük yara almıştır (Lasocki, 2023). Şiddetli bombardıman altında, şehirleri ve altyapısı harap olmuş bir ülke, yetişmiş insan kaynağı yoğun göç ve cephede yok olan bir nüfus, varını yitirmeye adanmış bir ekonomi ile büyük bir yıkım söz konusudur. BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'ne (OHCHR) göre savaşta şimdiye kadar 20000'den fazla sivil yaşamını yitirmiş on binlercesi de yaralanmıştır (OHCHR, 2023). Ülkede sağlık hizmetleri neredeyse yerine getirilemez halindedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerine göre Ukrayna'da kronik hastalıklarla mücadele eden milyonlarca kişi tedavi imkânı bulamazken, savaş birçok kişi üzerinde onarılması güç psikolojik yaralar açmıştır (Ravelo, 2023). Savaşın demografik maliyeti ise 8 milyondan fazla Ukraynalının mülteci konumuna geçmesi olmuştur (BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, 2023). Ukrayna'nın birçok bölgesinde hastanelerin ve okulların içinde bulunduğu birçok kamu binası ya hasar görmüş ya da yıkılmıştır (Lasocki, 2023). Benzer bir şekilde ülke için büyük önem arz eden limanlar, havaalanları, köprüler ve yollar ciddi hasar görmüştür. Tüm bunlar kuşkusuz Ukrayna için telafisi pek kolay almayan derin sosyal ve ekonomik zararlar yaratmaktadır.

Öte yandan saldırgan ve işgalci taraf Rusya için de büyük kayıplar söz konusudur. Kuşkusuz savaşın yarattığı askeri harcamalar bunların başında gelir. Rusya Ukrayna'daki savaş için milyarlarca dolarlık savunma harcaması yapmaktadır (Aleksashenko, 2023). Bu maliyetler şüphesiz vergiler yoluyla vatandaşların üzerine yıkıldığından Rus halkının refahını doğrudan

etkilemektedir (Grozovski, 2023). Diğer yandan Rusya'ya uygulanan yaptırımların bu ülke için ağır ekonomik sonuçları da kayda değerdir. Rus finans sistemi üzerindeki uluslararası yaptırımlar ve birçok bankanın SWIFT sisteminden çıkarılması özellikle ithalat ve ihracat işlemlerinde ciddi aksaklıklar yaratacak boyuttadır (International Monetary Fund [IMF], 2022). Savaş yaptırımlarının sonucu olarak Rusya'da milyonlarca kişinin işsiz kalacağı tahmin edilmektedir (Brandy, 2022). Bununla birlikte ülkede sanayi için gerekli yüksek teknoloji ürünlerinin ithalatının azalmasıyla üretimin de düşeceğinin altı çizilebilir (Prokopenko, 2022). Tüm bunlardan bağımsız çok uluslu şirketlerin ve küresel yatırımcıların ülkeyi terk etmesi de Rus ekonomisini derinden etkileme potansiyeline sahiptir. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen Rus ekonomisinin beklenenden daha iyi bir performans sergilediği de söylenebilir (Prokopenko, 2022). Savaşın Rusya için yarattığı ekonomik olumsuzluklar şu an için savaşın sürdürülmesine sağlam bir engel olarak gözükmemektedir.

Karşılıklı bağımlılık teorileri, devletlerin kazan-kazan bakış açısıyla birbirine yaklaştığının altını çizse de bu durum kriz anlarında herkesin kaybettiği sonuçlar doğurabilmektedir (Burchill, 2005:64-66). Küresel çağda dünyanın herhangi bir bölgesinde yaşanan krizlerin etkileri hızlı bir şekilde tüm dünyaya yayılmaktadır. Zaten LDBT'nin temel varsayımlarından olan uluslararası serbest ticaretin gelişmesi ve savaşların herkes için olumsuz sonuçlar doğuracağı fikri de bu anlayış ekseninde yer alır. O yüzden savaşa taraf olmasa da üçüncü devletler de savaştan olumsuz olarak etkilenirler.

Ukrayna'daki savaşın üçüncü taraflar için yarattığı maliyetle ilgili verilebilecek ilk örnek; savaşan taraflara doğrudan ve dolaylı olarak tahsis edilen ekonomik ve askeri yardımların yarattığı maliyetlerdir. Birçok batılı devlet Ukrayna'ya savunma desteği sağlamaktadır. Örneğin; Amerika Birleşik Devletleri Ukrayna'ya 70 milyar Avro'nun, Avrupa Birliği ise 50 milyar Avro'nun üzerinde ekonomik, insancıl ve askeri yardım yapmaktadır (Trebesch vd., 2023:2).

Öte yandan savaşa destek vermeyen taraflar da Ukrayna'da yaşanan savaştan olumsuz etkilenmektedir. Her şeyden önce savaş dolayısıyla tedarik zincirinde yaşanan sorunlar ve mülteci krizi bölgedeki ülkeler için ciddi maliyetler yaratmaktadır. Moldova'nın mülteci krizi ile ilgili içine düştüğü ekonomik durum burada uygun bir örnek olacaktır. Moldova hükümeti savaşın yarattığı bu olumsuzlukların üstesinden gelmek için IMF'den yardım talebinde bulunmuştur (IMF, 2022).

Ancak günümüz dünyasında savaşın olumsuz etkileri sadece bölgesel değil küresel olarak da hissedilmektedir. OECD'nin verilerine küresel gelirmede savaş dolayısıyla yıllık 2,8 trilyon dolar gibi bir azalma beklenmektedir

(OECD, 2022b). Enerji fiyatlarının yükselmesi üretim maliyetlerini artırırken dünya genelinde yüksek enflasyon normal hale gelmektedir. Bölgede yaşanan çatışma, gıda fiyatlarını artırmakta ve gelişmekte olan bazı fakir ülkelerde ciddi açlık tehlikesi ortaya çıkarabilmektedir (Wiseman ve Mchugh, 2023). Diğer bir deyişle savaşın küresel etkileri kırılğan ekonomiler üzerinde daha yıkıcı olabilmektedir.

Savaş nedeniyle tedarik zincirinde çeşitli sorunların ortaya çıkması küresel ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Rusya ve Ukrayna'nın otomotiv sanayisinde kullanılan bazı değerli madenlerin tedarikçisi olduğu düşünüldüğünde bu madenlerin arzında yaşanacak aksaklıklar üretimi doğrudan etkileyecektir. Örneğin otomobillerin üretiminde kullanılan nikelin ve alüminyumun fiyatındaki son artışlar Rusya-Ukrayna Savaşı'nın neticesi olarak görülebilir (OECD, 2022a:4). Bunun yanında cep telefonu, bilgisayar ve otomobil endüstrisinde ihtiyaç duyulan çiplerin üretiminde kullanılan Neon gazının dünyadaki en önemli tedarikçilerinden birinin Ukrayna olduğu da düşünülürse, savaş ile neon gazı arzı da kesintiye uğrayacaktır (Alper, 2022).

Yukarıda kısaca özetlenen gelişmeler LDBT'nin önem verdiği savaşın olması ortak ekonomik çıkarlara etkisinin sadece sınırlı bir tarafını göstermektedir. Bunun yanında ortak ekonomik çıkarların bu gelişmelerden zarar göreceği aşikâr olsa da altı çizilmesi gereken bir başka husus saldırgan ve işgalci bir taraf olarak Rusya'ya uluslararası sermayenin göstereceği tepkiyle alakalı olabilir. Şüphesiz bu noktada günümüz dünyasının en önemli ekonomik aktörlerinden olan çok uluslu şirketlerin davranışları belirleyici olma potansiyeline sahiptir.

Savaşa Küresel Şirketlerin Tepkisi: Rusya'da İş Yapmak ya da Yapmamak

Serbest ticaret ve ekonomik çıkarlar söz konusu olduğunda savaşın yarattığı koşullar ile ilgili konuşulması gereken bir başka aktör çok uluslu şirketlerdir. Rusya-Ukrayna savaşı ile Batı tarafından uygulanan ekonomik yaptırımlar sonrası gerek bu yaptırımların yarattığı sonuçlar gerekse ticari itibarlarını dikkate alan çok sayıda küresel şirket Rusya'daki ticari faaliyetlerine ya son vermiştir ya da bu faaliyetleri askıya almıştır.

İlk olarak BP, Shell ve Exxon gibi büyük petrol şirketleri Rusya'daki faaliyetlerine ve ortaklıklarına son verdiler (Kolhatkar, 2022). Bu şirketleri farklı sektörlerde faaliyet gösteren yüzlerce başka küresel şirket takip etti (Sullivan, 2022). Söz konusu şirketlerin Rusya'daki faaliyetlerine son vermesinin

en büyük nedeninin kendi ekonomik çıkarları olduğu söylenebilir. Dünyanın farklı bölgelerinde ticari faaliyetleri olan bu şirketler, itibarlarının zedelenmemesine ve sosyal sorumluluklarına büyük önem vermektedirler (Hennigfeld, Pohl ve Tolhurst, 2006). Diğer bir ifadeyle, bu şirketlerin Rusya'dan ayrılmasının en büyük nedeni olarak tüketicilerin, yatırımcıların ve devletlerin olası doğrudan ve dolaylı yaptırımları gösterilebilir. Örneğin bazı paydaşlar boykot yoluyla şirketleri cezalandırma yolunu seçebilir (Matten, 2022). Tüketiciler bu konuda ilk akla gelen paydaşlar olsa da etik değerleri ön planda bulduran hissedarlar yatırımlarını söz konusu şirketlerden çekebilirler. Bu hissedarların yanı sıra sadece ekonomik kaygıları olan yatırımcılar bile Rusya'da iş yapan şirketlerdeki yatırımlarından vazgeçebilirler. Nitekim savaşın başlamasıyla birçok yatırımcı ülkeden çıkış yapmıştır (Gillers, 2022). Yatırımlarında etik kriterlere uyma idealine sahip bazı emeklilik fonlarının Rusya'dan çekilmesi buna güzel bir örnektir (Verney, 2022).

Çok uluslu şirketlerin bir ülkeden ayrılmak için aldığı kararlar devletlerin çıkarlarını yakından ilgilendirmektedir. Örneğin bu kararların Rusya üzerinde kısa dönem ve uzun dönem ekonomik etkileri mevcuttur. Bugünün küresel dünyasında çok sayıda küresel şirketin Rusya ile ilişkisini kesmesi hem üretim hem de lojistik zincirinde muazzam zararlar doğuracaktır. Bu şirketler Rusya'da vergi ödemekte, ülkeye teknoloji transferi yapmakta ve en önemlisi istihdam yaratmaktadır. Örneğin; savaş başlamadan önce Rusya'da 850 restorana sahip McDonald's şirketinin ülkeden çekilmesi 60.000'in üstünde kişinin işsiz kalması anlamına gelmektedir (Shehadi, 2022a).

Bununla birlikte şirketlerin aldığı Rusya'dan çekilme kararları, bu şirketler ve tedarikçileri üzerinde olumsuz sonuçlar doğururken savaşa taraf olmayan üçüncü devletlerin de bu kararlardan dolaylı olarak etkilendiği söylenebilir. Bu yüzden söz konusu şirketlerin kayıtlı olduğu bazı ülkeler savaşın bitmesi yönünde diplomatik yolları kullanabilirler. Bu da doğal olarak barış için uluslararası bir kamuoyunun oluşmasına katkı sağlayacaktır (Insider, 2023).

Son tahlilde çok uluslu şirketlerin Rusya'dan çekilmesinin doğrudan ve dolaylı birçok olumsuz ekonomik etkisinin olacağı tahmini yapılabilir. Ancak tüm bunlardan öte bu şirketlerden bazılarının bugün küresel dünyanın parçası haline gelmiş değerleri de temsil ettiğini unutmamak gerekir. Örneğin, bazı teknoloji şirketleri online platformlardaki içeriklerinin Rus pazarından çekildiğini duyurmaktadır. Rusya'dan çekildiğini açıklayan Netflix bu konuda en önemli örnektir. Söz konusu çıkış kararının alınmasında etik duruşun ötesinde bazı finansal gerekçelerin olduğu da doğrudur. Netflix'in bu kararı almasında şirketin kullandığı Visa ve Mastercard gibi ödeme araçlarının

ülkedeki faaliyetlerini durdurduğunu açıklaması rol oynamıştır (Shaw, 2022). Bu durum küresel şirketlerin davranışlarının birbirini nasıl etkilediğine ve LDBT'nin yukarıda altını çizdiği uluslararası ticaretin oluşturduğu ulus-ötesi ilişkilerin karmaşık yapısına örnek olacak niteliktedir. Netflix dışındaki diğer örnekler, Disney, Warner Bros. ve Sony Pictures gibi şirketlerin vizyona girmesi planlanan bazı yeni filmlerin gösteriminin askıya alındığını duyurması olabilir (Sullivan, 2022). Tüm bu şirketlerin Rusya'daki hizmetlerini durdurması ekonomik sonuçların yanı sıra Rus halkı için sosyal ve psikolojik sonuçlar da doğurabilir. Başka bir ifadeyle, çok uluslu şirketler bazen küresel ve liberal değerlerin de temsilcisi konumundadırlar. Bu şirketlerin bazıları özellikle Soğuk Savaş sonrası eski sosyalist coğrafyaya yayılan liberal değerlerin sembolü olarak tasvir edilmiştir. (Kolhatkar, 2022).

Kuşkusuz bazı çok uluslu şirketler Rusya'daki faaliyetlerini durdururken bazıları da ülkeden çıkmak konusunda pek istekli değildir. Yale Üniversitesi tarafından hazırlanan veri tabanında şirketlerin bazıları Rusya'daki tüm faaliyetlerini tam olarak durdurmasa da uzun dönemde ülkeden çekileceklerinin sinyalini vermektedir (Sonnenfeld, 2022). Şirketlerin a ile f arasındaki harflerle sıralandığı söz konusu liste ile Rusya'dan tamamen çekilen şirketlere a, faaliyetlerini geçici olarak durduranlara b, faaliyetlerinin büyük bir kısmına son veren ancak ülkede hala ticari varlığını sürdürenlere c, Rusya'ya yeni yatırımlar yapmaktan kaçınanlara d ve tüm faaliyetlerine her zaman olduğu gibi devam eden şirketlere de f notu verilerek kamuoyu baskısı oluşturulmaktadır (Sonnenfeld, 2022:3). Yale Üniversitesi'nin bu listesi, bir yandan şirketleri ifşa ederken diğer yandan iletişim araçlarının günümüz dünyasında yarattığı imkanlar ile Kant'ın 'Ebedi Barış' tezinden beridir vurgulanan uluslararası sivil toplum ve dünya kamuoyu fikrinin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle, bugünün küresel iletişim çağında, dünyanın farklı yerlerinde yaşanan hak ihlalleri küresel kamuoyunun tepkisine yol açabilmektedir (Habermas, 1997:176).

Küresel şirketlerle ilgili yukarıda bahsedilen tüm gelişmeler LDBT'nin serbest ticaret ve ortak ekonomik çıkarların savaş ile zarar göreceği fikri üzerinden değerlendirilebilir. Ancak bu şirketlerin Rusya'yı barışa zorlayacak etki yapabilmesi adına bazı engeller de bulunmaktadır. Her şeyden önce her ne kadar Batı merkezli bazı şirketler Rusya'dan çekilme kararı alsada bunlardan başka birçok şirket ülkedeki faaliyetlerini sürdürmektedir. Örneğin Alibaba, Didi, Huawei, Lenovo ve Xiaomi gibi teknoloji firmalarının da içinde bulunduğu birçok Çin merkezli şirket Rusya'daki faaliyetlerine devam etmektedir (Shehadi, 2022b). Rusya'daki faaliyetlerini sonlandıran veya askıya alan şirketlerin çoğunluğunun merkezi Kuzey Amerika veya Avrupa'daki

liberal demokrasilerdir. Ancak Aralık 2022'de yapılan bir akademik çalışmaya göre Rusya'da faaliyetlerini tamamen durduran Avrupa ve G7 merkezli şirket oranı sadece %8,5 civarındadır (Evenett ve Pisani, 2023). Birçok şirketin Rusya pazarında faaliyetlerine devam etmesi, bu şirketlerdeki yöneticilerin hisse sahibi yararına hareket etme yükümlülüğü göz önünde bulundurulduğunda haklı gerekçelere de sahiptir. Ancak her halükârda Rusya'dan ayrılan çok uluslu şirketlerin sayısının düşük kalması, bu şirketlerin, savaşın gidişatında yapacağı etkinin sınırlı kaldığını gösterir.

Rusya-Ukrayna Savaşı'nda rol oynayan bir başka aktör ise savunma endüstrisinde faaliyet gösteren özel işletmeler ile güvenlik ve istihbarat gibi hizmetler veren askeri şirketlerdir. Rusya-Ukrayna savaşında Ukrayna'yı destekleyen silah şirketlerinin liberal değerleri savundukları için etik şirketler olduğu iddia edilse de bu şirketler savaşın devam etmesini kendi çıkarlarına uygun görme eğilimindedir (Sommer, 2022). Bu durum hiç kuşkusuz LDBT'nin temel argümanlarına da uymamaktadır. Diğer yandan, askeri şirketler de savaşın devam etmesinden nemalanabilirler. Ulusal hükümetler bu şirketlerle demokratik ve şeffaf ilişkiler kurmadığı sürece söz konusu şirketleri diğer özel şirketlerle aynı platformda değerlendirmek de pek makul olmayacaktır. Yukarıda bahsedilen çok uluslu şirketlerden farklı olarak bu şirketler, Rusya dışında, Putin yönetimine bağlı olarak hareket etmektedir (Kerby, 2023). Bununla birlikte Ukrayna'daki savaşta rol oynayan bazı Rus askeri şirketleri özel bir şirketten çok Putin yönetiminin paralı askerleri görünümündedir (Reynolds, 2019:1). Yukarıda da ifade edildiği gibi demokratik olmayan yönetimlerdeki yönetici elitler savaşa daha meyillidir (Burchill, 2005:58-59). Birçok askeri şirketin yönetim kadrosu ile Putin yönetimi arasındaki şeffaf olmayan ilişkiler buna güzel bir örnek teşkil etmektedir (Tovar ve diğerleri, 2022).

Öte yandan, şirketlerin yanı sıra Rusya'daki şirketlerden yatırımlarını çekmek isteyen büyük emeklilik fonları gibi yatırımcıların da gelecekte olası bir barış için oynayacağı rol sınırlıdır. Hatta bu yatırımcılar ülkeden çıkmak konusunda çeşitli problemlerle karşı karşıyadır. Şüphesiz bu problemlerden en büyüğü artık yatırımlarının savaş öncesi değerlerinin çok altına olduğu gerçeğidir (Gillers, 2022). Söz konusu yatırımcıların Rusya'da bulunan hisseleri neredeyse yok olmuş durumdadır. Dolayısıyla bu yatırımcıların yatırımlarını ülkeden çekmesinin Rus ekonomisi üzerinde yaratacağı etki sınırlı düzeyde olacaktır.

Son olarak ifade edilmesi gereken bir başka husus küresel şirketlerin Rusya pazarını terk etmesinin riyakâr bir tutum olduğu ile ilgilidir. İşgalin, savaşın ve saldırgan devletlerin boykot edilmesi ve cezalandırılması için Rusya'dan çekilen Batı merkezli küresel şirketlerin gösterdiği çaba ne yazık ki dünyanın

farklı yerlerinde devam eden diğer çatışmalar konusunda gösterilmemiştir (Matten, 2022). Suriye'deki savaşta ya da Çin'in Uygurlu Türkler'e uyguladığı insan hakları ihlallerinin görmezden gelindiği bir uluslararası arenada küresel şirketlerin bu tavrının LDBT üzerinden okunmasını olanaksız kılmaktadır.

Özetle, savaşlar bir taraftan başarısız otokratik rejimlerin iç politikada meşruiyetini tekrar kazanma yolunda bir araç olarak kullanılırken diğer taraftan herkesin zararına olan sonuçlar yaratmaktadır. Savaş karşıtlığının sert bir şekilde cezalandırıldığı Rusya'da Putin yönetimi iktidarının meşruiyetini Ukrayna'daki savaşa bağlamaktadır. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi Rusya'da halkın siyasi yönetim üzerinde baskı kurması pek mümkün gözükmemektedir. Ülkede halkın Ukrayna'da yaşananlara savaş ya da işgal demesi bile suç haline gelmiştir (Simon, 2022). Bu yüzden LDBT perspektifinden Ukrayna'daki savaşa yaklaşıldığında, uluslararası kamuoyunun yaratacağı baskı önem kazanmaktadır. Ancak uluslararası arenada Rusya BMGK'da veto yetkisine sahip daimî üye olduğundan Rusya-Ukrayna Savaşı'nda liberal kurumsalcılığın da bir ölçüde işlevsiz kaldığı yorumu yapılabilir.

Bununla birlikte Rusya'nın Ukrayna'da olası kazanımlarının dünyanın ihtilafli bölgelerinde başka çatışmaları doğurma potansiyeli olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır. Bu nedenle Ukrayna'daki savaş LDBT için önemli bir sınav olacaktır. Çin'in tarihsel olarak Tayvan'ı doğal bir parçası olarak görmesi ve yakın gelecekte bu ülkeyi topraklarına katma ideali buna verilebilecek en önemli örnektir (Hale, 2023). Çin-Tayvan ilişkileri ve olası bir savaş durumunda yapılacak analizin odağını kuşkusuz liberal değerler oluşturacaktır.

Yukarıda sayılan olumsuzluklara rağmen Rusya-Ukrayna Savaşı'nın liberal ülkeleri birbirine yaklaştırdığı da unutulmamalıdır (Fukuyama, 2022). NATO içinde konsolide olan liberal Batı Rusya'ya karşı askeri ittifakını güçlendirmektedir. Dahası LDBT'nin baş aktörleri olan liberal demokrasiler Ukrayna'ya silah yardımını her geçen gün daha da artırmaktadır. Örneğin LDBT'nin bir yansıması olarak nitelenen AB bile Ukrayna'nın silahlanması için yeni adımlar atmaktadır (European Council, 2022). Şüphesiz bu adımlar LDBT'nin üzerine inşa edildiği yukarıda ifade edilen değerler ile uyuşmamaktadır.

Bunların dışında, bir küresel aktör olarak çok uluslu şirketlerin Rusya'ya karşı bazı ekonomik müeyyideler doğurduğu aşikardır. Ancak çok uluslu şirketlerin işgalci bir devlet olarak Rusya'yı durdurmak veya olası bir barışta rol oynamak hususunda sınırlı bir etkisinin olacağı yorumunu yapmak yanlış olmayacaktır.

Sonuç

Bir uluslararası ilişkiler teorisi olarak liberalizm insan doğasının barışa meyilli olduğunu vurgular. Liberalizmin barış konusundaki temel savlarını Liberal/Demokratik Barış Tezleri (LDBT) oluşturur. Bu çalışmada LDBT'nin en önemli argümanlarından olan serbest ticaret konusu ve bir aktör olarak çok uluslu şirketlerin Rusya-Ukrayna savaşında oynayabileceği rol irdelenmiştir. Kuşkusuz Rusya-Ukrayna Savaşı hem savaşan taraflar ve çevre ülkeler açısından bölgesel hem de dünyadaki tüm devletler için küresel olumsuz ekonomik sonuçlar yaratmaktadır.

Ukrayna'da yaşanan savaş aynı zamanda yakın gelecekte dünyanın farklı yerlerinde yaşanabilecek olası çatışmalar için de bir prova sahnesini oluşturmaktadır. Örneğin, Rusya'nın bu çatışmadan elde edeceği olası kazanımlar Çin'in Tayvan konusunda benzer beklentilere kapılmasına zemin oluşturacaktır.

Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ve bu işgal karşısında liberal demokrasilerin realist teorinin askeri güç ve silahlanma konusundaki argümanlarına uyan bazı adımlar atması disiplinin geleneksel tartışması olarak bilinen liberalizm ve realizm arasındaki gerilimin tekrar canlanmasına sebep olmaktadır. Örneğin liberal demokrasiler Ukrayna'ya silah yardımını her geçen gün artırmaktadır. Silah şirketlerinin liberal değerleri koruduğu tartışılmaktadır. Liberal demokrasilerin yer aldığı AB'nin bile Ukrayna'nın silahlanması için sarf ettiği çaba LDBT'nin üzerine inşa edildiği değerler ile pek uyuşmamakta ve realistlerin argümanlarına katkı sağlamaktadır.

Ukrayna'daki savaş giderek uzamaktadır. Küreselleşmenin had safhada yaşandığı günümüz dünyasında Ukrayna'da süren savaşın yarattığı olumsuzluklar savaşa desteğin azalmasına neden olmaktadır. Hal böyle olunca realistlerin temel argümanı olan güç ve bu güce sahip olan 'büyük devlet her zaman kazanır' varsayımına olan inanç her geçen gün azalmaktadır.

Bununla birlikte LDBT'nin savları geçerliliğini korumaktadır. Savaş karşıtlığının sert bir şekilde cezalandırıldığı Rusya'da, Putin yönetimi iktidarının meşruiyetini Ukrayna'daki savaşa bağlamaktadır. Dolayısıyla LDBT'nin özenle vurguladığı demokratik ülkelerde halkın yönetimi cezalandırması gibi bir beklentiye Rusya için kapılmak naiflik olacaktır. Ukrayna'da hızlı bir sonuç alamayan otoriter Rus yönetimin hem ulusal hem de uluslararası düzeyde desteği de azalmaktadır.

Rusya-Ukrayna Savaşı, dünyada Rusya karşıtlığını artırabileceği gibi birçok devleti de savaşın yarattığı zararlardan kaçınmak adına liberal devletlere yaklaşılabilecek bir potansiyele sahiptir. Bölgede hem Ukrayna'da yaşanan

savaşın yarattığı olumsuz etkiler hem de gelecekteki olası bir Rus saldırısı ihtimali çevre ülkelerin kolektif güvenlik anlayışına daha fazla önem vermesine neden olmuştur. Bu yüzden Rusya açısından bakıldığında savaşın getirilerinin azaldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Rusya üzerinde artan ekonomik baskının bir diğer tarafını da çok uluslu şirketler oluşturmaktadır. Çok uluslu şirketler, her ne kadar kendileri için olumsuz sonuçları olsa da Rusya pazarından çekilerek devlet-dışı bir aktör olarak Rusya'ya müeyyide uygulamaktadır. Hiç şüphesiz bu şirketler hem istihdam hem de vergi kaynağı olduğundan Rusya'dan çekilmeleri Putin yönetimi için büyük bir gelir kaybıdır. Öte yandan Rus halkının günlük hayatından bu şirketlerin çıkmasının kültürel küreselleşmenin yoğun olarak yaşandığı günümüz dünyasında bazı olumsuz sonuçları da olmaktadır.

Ancak tüm bu olumsuz sonuçlara rağmen ekonomik kayıpların ve çok uluslu şirketlerin bölgeye yakın zamanda barış getirecek bir etki yaratmaktan uzak olduğu söylenebilir. Diğer yandan Batı merkezli çok uluslu şirketlerin bir kısmı Rusya'daki faaliyetlerini durdurmuş olsa da bazıları ülkede kalmaya devam etmektedir. Ülkeyi terk eden çok uluslu şirketlerin yerini bazı Rus ve Çin şirketleri doldurmaktadır. Bu yüzden çok uluslu şirketlerin savaşın olumsuz yanlarını Rusya üzerinde artıracak rolü sınırlı kalmaktadır.

Kaynakça

- Aleksashenko, S. (5 Aralık 2022). *Al Jazeera*. Erişim adresi: <https://www.aljazeera.com/opinions/2022/12/5/does-russia-have-enough-money-for-war> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Alper, A. (11 Mart 2022). Exclusive: Russia's attack on Ukraine halts half of world's neon output for chips. *Reuters*. Erişim adresi: <https://www.reuters.com/technology/exclusive-ukraine-halts-half-worlds-neon-output-chips-clouding-outlook-2022-03-11/> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Arı, T (2004). *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İş birliği*. Alfa Yayınları.
- Barnett, M. (2006). Building a Republican Peace Stabilizing States after War. *International Security*, Vol. 30(4), 87–112.
- BBC News. (23 Ocak 2014). Beş soruda: Ukrayna'da neler oluyor? Erişim adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/01/140123_ukrayna_soru_cevap [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR). (Mart 2023). Ukraine Refugee Situation. Erişim adresi: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Brady, E. (23 Mart 22). Russia blames sanctions for putting 8.4 million jobs at risk. *Newsweek*. Erişim adresi: <https://www.newsweek.com/russia-blames-sanctions-jobs-jeopardized-1691093> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Browning, G. K. (2016). *A history of modern political thought: the question of interpretation*. Oxford University Press.

- Bundt, K.H. (16 Haziran 2022). A strong northern deterrence: Sweden and Finland want to join NATO. *IPS*. Erişim adresi: <https://www.ips-journal.eu/topics/foreign-and-security-policy/a-strong-northern-deterrence-sweden-and-finland-want-to-join-nato-5996/> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Burchill, S. (2005). Liberalism. Burchill, S., Linklater, A., Devetak, R., Donnelly, J., Paterson, M., Reus-Smit, C., ve True, J. (Ed.). *Theories of International Relations*. Palgrave Macmillan.
- Carr, E. H. (1946). *The Twenty Years Crisis, 1919–1939*. 2nd Edition. New York: Harper and Row.
- Cengiz, İ.F. (2020). Ukrayna. Tekin, A., Temel, Ö. & Cengiz, İ.F. (Eds.). *Osmanlı Ardıl Devletlerin Siyasal Sistemleri*. Adalet Yayınevi.
- Doyle, M. (1983). Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs. Parts 1 and 2. *Philosophy and Public Affairs*, 12, 205-235;324-353.
- Doyle, M. W. (1986). Liberalism and World Politics. *The American Political Science Review*, Vol. 80(4), 1151-1169.
- DW. (22 Ocak 2022). Rusya-Ukrayna krizinin kronolojisi. Erişim adresi: <https://www.dw.com/tr/rusya-ile-ukrayna-sava%C5%9F%C4%B1n-e%C5%9F%C4%9Fi-ne-nas%C4%B1l-geldi/a-60522203> [Erişim tarihi: 2 Aralık 2022].
- Eralp, A. (2003). Uluslararası İlişkiler disiplininin oluşumu: idealizm-realizm tartışması. Eralp, A. (Ed.). *Devlet, Sistem, Kimlik*. İletişim Yayınları.
- European Council. (15 November 2022). Ukraine: EU launches Military Assistance Mission. Erişim adresi: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/11/15/ukraine-eu-launches-military-assistance-mission/> [Erişim tarihi: 25 Mart 2023].
- Evenett, S. ve Pisani, N (24 Şubat 2023). A reality check on divestment from Russia. *IPS*. [Çevrimiçi kaynak]. <https://www.ips-journal.eu/topics/economy-and-ecology/a-reality-check-on-divestment-from-russia-6531/> [Erişim tarihi: 6 Mart 2023].
- Filipov, D. (23 Mart 2017). Here are 10 critics of Vladimir Putin who died violently or in suspicious ways. *The Washington Post*. Erişim adresi: <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/03/23/here-are-ten-critics-of-vladimir-putin-who-died-violently-or-in-suspicious-ways/> [Erişim tarihi: 6 Mart 2023].
- Fordham, B. O. ve Walker, T. C. (2005). Kantian Liberalism, Regime Type, and Military Resource Allocation: Do Democracies Spend Less? *International Studies Quarterly*, Oxford Blackwell Publishing, 49, 141–157.
- Franceschet, A. (2000). Popular Sovereignty or Cosmopolitan Democracy? Liberalism, Kant and International Reform. *European Journal of International Relations*, Vol.6(2), 277-302.
- Fukuyama, F (1992). *The End of History and the Last Man*. (1992). Free Press.
- Fukuyama, F. (4 Mart 2022). Putin's war on the liberal order. *Financial Times*. Erişim adresi: <https://www.ft.com/content/d0331b51-5d0e-4132-9f97-c3f41c7d75b3> [Erişim tarihi: 12 Mart 2023].
- Gillers, H. (2 Mart 2022). Divesting From Russia Proves Complicated for Pension Funds *The Wall Street Journal*. Erişim adresi: <https://www.wsj.com/articles/divesting-from-russia-proves-complicated-for-pension-funds-11646193559> [Erişim tarihi: 1 Mart 2023].
- Grozovski, B. (18 Ocak 2023). Putin's War Costs: Shifting the Burden to the Population. *Wilson Center*. Erişim adresi: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/putins-war-costs-shifting-burden-population> [Erişim tarihi: 7 Mart 2023].

- Habermas, J. (1997). Kant's Idea of Perpetual Peace: With the Benefit of 200 Years' Hindsight. Bohman, J., ve Lutz-Bachmann, M. (Eds.). (1997). *Perpetual peace: essays on Kant's cosmopolitan ideal*. MIT Press.
- Hale, E. (23 Şubat 2023). Will Russia's struggle in Ukraine help Taiwan — or hurt it? *Al Jazeera*. Erişim adresi: <https://www.aljazeera.com/features/2023/2/23/will-russias-ukraine-struggle-help-taiwan-or-hurt> [Erişim tarihi: 25 Ağustos 2023].
- Hennigfeld, J., Pohl, M., ve Tolhurst, N. (Ed.). (2006). *The ICCA handbook on corporate social responsibility*. John Wiley & Sons.
- Hermann, M.G. ve Kegley, C.W.Jr. (2001). Democracies and Intervention: Is there a Danger Zone in the Democratic Peace? *Journal of Peace Research*, 38(2), 237–245.
- Heywood, A. (2011). *Global politics*. Palgrave Macmillan.
- Heywood, A. (2019). *Politics*. Macmillan International Higher Education/Red Globe Press.
- Hobbes, T. (2017). *Leviathan*. Christopher Brooke (Ed.). Penguin Classics
- Huntington, S.P. (2005). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzenin Yeniden Kurulması*. (Çev.) Mehmet Turhan, M & Soydemir, Y.Z.C. Okyanus Yayınları.
- Insider. (16 Mart 2023). How Indonesia is using diplomacy to call for the end of Russia's war in Ukraine. Erişim adresi: <https://www.businessinsider.com/sc/indonesia-is-using-diplomacy-to-call-for-the-end-of-the-war-in-ukraine-2023> [Erişim tarihi: 4 Mart 2023].
- IMF. (5 Mart 2022). IMF Staff Statement on the Economic Impact of War in Ukraine. Erişim adresi: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2022/03/05/pr2261-imf-staff-statement-on-the-economic-impact-of-war-in-ukraine> [Erişim tarihi: 4 Mart 2023].
- Kagan, D. (2009). *Thucydides: The Reinvention of History*. Penguin Books.
- Kant, I. (1983). *Perpetual Peace, a Philosophical Sketch. Perpetual Peace and Other Essays*. Humphrey, T. (Çev.). Hackett Publishing Company.
- Kauppi M. V. ve Viotti P. R. (2020). *International relations theory*. 6th Edition. Rowman and Littlefield.
- Kirby, J. (21 Mart 2023). The Wagner Group, Russia's maybe-private army in Ukraine, explained. *Vox*. Erişim adresi: <https://www.vox.com/world-politics/2023/3/21/23622615/ukraine-war-bakhmut-wagner-group-russia> [Erişim tarihi: 4 Mart 2023].
- Knox, B. M. W. (1973). Thucydides and the Peloponnesian War: Politics and Power. *Naval War College Review*, 25(3), 3–15.
- Kolhatkar, S. (21 Mart 2022). The Consequences of the Unprecedented Rush of Companies Leaving Russia. *The New Yorker*. Erişim adresi: <https://www.newyorker.com/business/currency/the-consequences-of-the-unprecedented-rush-of-companies-leaving-russia> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Lasocki, J. (24 Şubat 2023). The Cost of War to Ukraine. *The Royal United Services Institute for Defence and Security Studies (RUSI)*. Erişim adresi: <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/cost-war-ukraine> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Lawrence, P.K. (1989). *Democracy and The Liberal State*. Dartmouth Publishing Company.
- Maoz, Z. ve Russett, B. (1993). Normative and structural causes of democratic peace, 1946–1986. *American Political Science Review*, 87.3, 624–638.
- Masters, J. (14 Şubat 2023). Ukraine: Conflict at the Crossroads of Europe and Russia. *Council on Foreign Relations*. Erişim adresi: <https://www.cfr.org/background/ukraine-conflict-crossroads-europe-and-russia> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].

- Matveeva, A. (24 Kasım 2022). Russia's war has exposed the limits of liberal peace. *Open Democracy* Erişim adresi: <https://www.opendemocracy.net/en/odr/eurasia-russia-ukraine-conflicts-borders-balkans-turbulent-liberal-peace/> [Erişim tarihi: 4 Mart 2023].
- Matten, D. (18 Mayıs 2022). Companies leaving Russia are caving to public pressure, not actually making a difference. *The Conversation*. Erişim adresi: <https://theconversation.com/companies-leaving-russia-are-caving-to-public-pressure-not-actually-making-a-difference-182746> [Erişim tarihi: 24 Mart 2023].
- Milner, H. V. (2012). International Relations. Goodin, R. E., Pettit, P., & Pogge, T. W. (Eds.). *A companion to contemporary political philosophy*. John Wiley & Sons.
- Nadon, C. (2014). The secular basis of the separation of Church and State: Hobbes, Locke, Montesquieu, and Tocqueville. *Perspectives on Political Science*, 43(1), 21-30.
- Noyes, A. (1912). International arbitration and finance. *The Journal of International Economy*, 20(3), 254-266.
- OECD. (2022a). The supply of critical raw materials endangered by Russia's war on Ukraine. Erişim adresi: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/e01ac7be-en.pdf?expires=1679237830&id=id&accname=guest&checksum=0AC8209D941899D-85F5927172A802737> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- OECD. (2022b). OECD Economic Outlook, Interim Report September 2022: Paying the Price of War, *OECD Publishing*. Erişim adresi: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/ae8c39ec-en/index.html?itemId=/content/publication/ae8c39ec-en> [Erişim tarihi: 4 Mart 2023].
- Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). (21 Şubat 2023). Türk deplores human cost of Russia's war against Ukraine as verified civilian casualties for last year pass 21,000. *Press Releases Office of the High Commissioner for Human Rights*. Erişim adresi: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2023/02/turk-deplores-human-cost-russias-war-against-ukraine-verified-civilian> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Prokopenko, A. (19 Aralık 2022). The Cost of War: Russian Economy Faces a Decade of Regress. *Carnegie Endowment for International Peace*. Erişim adresi: <https://carnegie-endowment.org/politika/88664> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Ravelo, J. L. (23 Şubat 2023). WHO warns of worsening health situation in Ukraine. *Devex*. Erişim adresi: <https://www.devex.com/news/who-warns-of-worsening-health-situation-in-ukraine-104991#:~:text=We%20estimate%20that%20about%2010,field%20of%20rehabilitation%20and%20prosthesis.> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Russett, B. ve J. Oneal (2001). *Triangulating Peace*. New York: W.W. Norton.
- Russett, B., Oneal, J. R. ve Davis, D. R. (1998). The third leg of the Kantian tripod for peace: International organizations and militarized disputes, 1950-85. *International Organization*, 52(3), 441-467.
- Seliger, M. (1963). Locke's theory of revolutionary action. *Western Political Quarterly*, 16(3), 548-568.
- Shaw, L. (7 Mart 2022). Netflix Just Pulled Out of Russia. So Will Everyone Else. *Bloomberg*. Erişim adresi: <https://www.bloomberg.com/news/newsletters/2022-03-07/netflix-just-pulled-out-of-russia-so-will-everyone-else#:~:text=New%20customers%20can%20no%20longer,to%20create%20a%20localized%20version.> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Shehadi, S. (2022a). Opinion: Companies leaving Russia will not have a huge economic impact. *Investment Monitor*. Erişim adresi: <https://www.investmentmonitor.ai/special-focus/ukraine-crisis/russia-economy-departing-companies-invasion/> [Erişim tarihi: 4 Mart 2023].

- Shehadi, S. (2022b). Chinese companies have not left Russia (except for a few banks). *Investment Monitor*. Erişim adresi: <https://www.investmentmonitor.ai/special-focus/ukraine-crisis/chinese-companies-russia-ukraine-boycott-banks/> [Erişim tarihi: 12 Mart 2023].
- Simon, S. (5 Mart 2022). Russian law bans journalists from calling Ukraine conflict a 'war' or an 'invasion'. *NPR*. Erişim adresi: <https://www.npr.org/2022/03/05/1084729579/russian-law-bans-journalists-from-calling-ukraine-conflict-a-war-or-an-invasion> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Smith, A. (2006). *Milletlerin Zenginliği*. Derin, H. (Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sommer, J. (2022). Russia's War Prompts a Pitch for 'Socially Responsible' Military Stocks, *New York Times*. Erişim adresi: <https://www.nytimes.com/2022/03/04/business/military-stocks-russia-ukraine.html> [Erişim tarihi: 25 Ağustos 2023].
- Sonnenfeld, J., Tian, S., Zaslavsky, S., Bhansali, Y., & Vakil, R. (2022). It pays for companies to leave Russia. SSRN 4112885. Erişim adresi: http://www.shareholderforum.com/access/Library/20220518_Yale-Sonnenfeld.pdf [Erişim tarihi: 7 Mart 2023].
- Stauffer, D. (2010). "Of Religion" in Hobbes's Leviathan. *The Journal of Politics*, 72(3), 868-879. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1017/s0022381610000228> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Sullivan, A. (3 Şubat 2022). Companies leave Russia amid Ukraine outrage. *Deutsche Welle*. Erişim adresi: <https://www.dw.com/en/from-russia-with-haste-mass-exodus-of-companies-over-ukraine-invasion/a-60978353> [Erişim tarihi: 7 Mart 2023].
- Tovar, M., Brookes, A., Hohholt, E., Minakova, M., Gibson, O. ve Kocsis, G. (19 Mart 2023). Private military contractors on the Ukraine-Russia war: a mapping of their involvement. *London Politica*. Erişim adresi: <https://londonpolitica.com/intelligence-department-articles/politicalriskexplained-2> [Erişim tarihi: 25 Ağustos 2023].
- Trebesch, C., Antezza, A., Bushnell, K., Frank, A., Frank, P., Franz, L., Kharitonov, I., Kumar, B., Rebinskaya, E. ve Schramm, S. (Şubat 2023). The Ukraine Support Tracker: Which countries help Ukraine and how? Kiel Institute for the World Economy. Working Paper No. 2218. Erişim adresi: https://www.ifw-kiel.de/fileadmin/Dateiverwaltung/IfW-Publications/-ifw/Kiel_Working_Paper/2022/KWP_2218_Which_countries_help_Ukraine_and_how_/KWP_2218_Trebesch_et_al_Ukraine_Support_Tracker.pdf [Erişim tarihi: 7 Mart 2023].
- Verney, P. (23 Mart 2022). Are Russian divestments ethical or financial. The investment community needs to be honest. *Responsible Investor*. Erişim adresi: <https://www.responsible-investor.com/are-russian-divestments-ethical-or-financial-the-investment-community-needs-to-be-honest/> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Walt, S.M. (19 Ocak 2022). Foreign Policy Liberal Illusions Caused the Ukraine Crisis. Erişim adresi: <https://foreignpolicy.com/2022/01/19/ukraine-russia-nato-crisis-liberal-illusions/> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Williams, H. ve Booth, K. (1999). Clark, I & Neumann, I. B. (Eds.) *Classical Theories of International Relations*. Macmillan Press.
- Wiseman, P ve Mchugh, D. (15 Şubat 2023). War in Ukraine at 1 year: Pain, Resilience in Global Economy. Erişim adresi: <https://apnews.com/article/russia-ukraine-war-economic-impact-ef6e4c4443743ccbf7740892fb0b4f3b> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].

American Antifa: The Tactics, Culture, and Practice of Militant Antifascism

Stanislav Vysotsky, New York, Routledge, 2021,
ISBN: 978-0367210571

Hakan Kiyıcı*

Despite the fact that the issue of far-right extremism is not a new phenomenon, it has sparked further discussions given the last dramatic terror attacks. Since the 9/11 terror attacks, both literature of terrorism and implementations of counter terrorism approaches have focused on al-Qaeda and DAESH related terrorism. However, the realized terror attacks by far-right groups and individuals have shown that violent capacity and extremist ideological framework should be taken as seriously as the terror groups abusing religions in the Middle East. Studies on far-right terrorism can be described as a new epistemic and ontological area for many experts. With the penetration terror attacks of the far-right groups and their members at the global level, scholars, counter terrorism practitioners and policy makers have started to discover violence capacity of far-right extremism. The terrorist threat potential of far-right terrorism has also influenced anti-fascism, which emerged as a reaction to it and has inspired various far-left groups, including today's anarcho anarchism.

Currently, both states and also scholars appear to experience confusion on the definition of far-right and anti-fascist terrorism or militarism. The ideological sides of far-right have been nourished from different perspectives, from esoteric mysticism, fascism to populism and conspiracy theories. Anti-fascism addresses similar discourses with a Marxist/Leninist method and tries to re-systematize the realization of historical materialism according to the conditions of the time. Conflicts between these two competing and at the

*Dr. | Police Academy

kiyicihakani@yahoo.com | ORCID: 0000-0001-5655-8060

DOI: 10.36484/liberal.1342560

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı:111, Yaz 2023, ss. 281-284.

Gönderim Tarihi: 13 Ağustos 2023 | Kabul Tarihi: 16 Ağustos 2023

same time hostile ideologies are not defined as terrorism by the security services. This is mainly due to the lack of objective criteria for terrorism and the post-9/11 focus on groups such as al-Qaeda and DAESH, which often exploit the misinterpretation of Islam. Hence word of terrorism is not commonly used for the attacks and plots of these groups. When we compare their capacity of violence, organizational structure, recruiting, financial sources and target selection process, far-right and anti-fascist groups have also behaved just like the framework of al-Qaeda and DAESH.

As most of the academicians in terrorism studies indicates that terrorist organizations are learning-organization, and effect of copy-cat is commonly observed with any kind of extremist and militant groups. However, even when states recognize these groups as extremist, the consequent strategies and approaches for countering terrorism also appear to be different. For instance, despite many prosecutions of white supremacist terrorists in the USA, these groups are not listed as terrorist organizations by the state. The terrorist threat potential of far-right and anti-fascist groups is therefore tend not to be focused on by the security services. This is evidenced by the deadly attacks carried out by the members of these groups. The 2011 attack by a far-right terrorist in Norway and the following various lone actor attacks have led to both an increase in academic studies on the radical right and a greater focus on the issue by the security services. However, this does not appear to be a case in relation to anti-fascist militancy.

In this context, *American Antifa: The Tactics, Culture, and Practice of Militant Antifascism* by Stanislav Vysotsky, published by Routledge in 2021, provides important framework for analyzing the current situation of terrorist threat. Stanislav Vysotsky is working as an associated professor of sociology and criminology at the University of Wisconsin. Another publication of him is *The Anarchy Police: Militant Anti-Fascism as Alternative Policing Practice* was released by Critical Criminology in 2015. Vysotsky has adapted to the critical criminology for decontextualizing of current criminal issues. Given methodological perspective, he allows the reader to discern the problem from a broad perspective. The language of the work is fluent and gives the reader a detailed account of the evolution of the anti-fascist movements in America from social movement to militant structure without breaking away from the historical process.

Vysotsky begins his study by drawing attention to the relationship between anti-fascist and radical right movements. *“Antifa activism lends itself much more to the latter framework than the former; however, it may be useful to make an additional distinction between non-militant and militant antifascism.*

While both forms of antifascism involve some type of action in response to fascist movements, militants are defined by their willingness to use confrontational means, including violence, as part of their tactical repertoire"(p.2). At this point, it analyzes the violent discourse, repertoire of actions and the process of in-group identification of antifascist militant individuals and groups by addressing two different ideological groups with the theory of radical social movement organization (RSMO). Through this theoretical perspective, it comparatively analyzes the anti-fascist militancy that emerged in opposition to far-right extremism, especially the main ideological arguments that gave rise to anti-fascism such as Dualism, Conspiracism, Populism, Apocalypticism, Authoritarianism, Ethnic Claims-making and Intellectualization (pp: 29-32).

Vysotsky discusses the development of anti-fascist militancy as a counter-radical social movement in the United States in the mid-1980s, focusing on Anti-Racist Action (ARA), the Torch Antifa Network and Old City Antifa (Antifascist Action). Vysotsky emphasizes that although these groups have different names, they act in common in acts of violence. *"Militant antifascist blocs in public protest often consist of a diverse grouping of left-oriented activists motivated to confront fascist mobilizations. Like the historical antecedents to contemporary militant antifascist movement discussed earlier in this chapter, Marxist organizations are keen to mobilize in opposition to fascists for many of the reasons as anarchists or other leftist"*(p. 59). Although the collapse of the Soviet Union in the 1990s is thought to have broken the influence of Marxist and Leninist thought, today anti-fascist groups are able to make a new ideological reading from the local points to the global perspective. Consequently, the anti-fascist groups remain active in the U.S.

At this point, Vysotsky analyzes the extremist (unarmed) and armed (militant) actions of anti-fascist groups that are ideologically united on a common front. According to him, extremist actions include organizing meetings and demonstrations in educational institutions, as well as actions such as public shaming (p. 88). In armed actions, *"militant antifascists assert the use of force in repressive and defensive activity against fascists, which usurps the state's claim to a monopoly on violence. They do so in a manner that is driven by and reflects anarchist principles which represent a radical framework for proactive community defense"* (p. 158). This underlines the fact that two different ideological groups in America constantly see each other as enemies and that mass movements that start as social movements can easily turn into terrorism.

The author also outlines the methods and tactics that anti-fascism should employ to counter the process of mutual radicalization. Because through the

process of mutual radicalization, different identities living in the same social environment can see each other as enemies, which can trigger identity conflict, mass demonstrations and even terrorism. If this process gets out of control, radical groups may influence the social base for their capacity for violence. Vysotsky also emphasizes cultural codes in preventing the violent capacity of anti-fascist groups and preventing its transformation into a mainstream social thought. “*Antifascist representations are manifested in expressions of subcultural style, the content of music, and even in the performance of subcultural gathering in a manner that severs as both a covert and an overt form of resistance to fascist activity and ideology*” (p. 170). Therefore, the discourses, narratives and ways and methods against cultural codes that shape the anti-fascist cultural value judgment cause these groups to lose their function in the social base. It is very difficult to apply classical counterterrorism methods to the repertoire of actions that anti-fascism has. Therefore, the development of new and alternative discourses against extremist ideology should prevent such groups from establishing influence on the social base.

The weakest aspect of Vysotsky’s treatment of militant anti-fascism in the US is that he ignores the individuals and groups that joined the Antifa front in the Syrian civil war of 2010. By recognizing the issue only as a challenge against fascist groups, he ignores the potential terrorist threat at the other end of the ideological spectrum. In 2011, with the outbreak of the Syrian civil war, antifascist militarism, which had been silent for a long time, resurfaced. In the areas of Syria where the regime withdrew, the terrorist camps created by the separatist terrorist organization of PKK and its Syrian branch, the PYD, has become an important attraction for antifascists. The anti-fascist organization, which established four different military brigades in the region under the control of the PKK terrorist organization, gained experience in urban warfare and conflict, consequently has begun to pose a serious security problem. The fact that Western countries do not recognize antifascist militarism as a serious security threat as al-Qaeda or DAESH due to its secular image has encouraged the mobility of these group towards the region. Given that some people recognize the issue of foreign terrorist fighters limited to individuals and groups that exploit religion and that those in antifascist fronts are seen as freedom fighters, these violent groups pose an extra risk for public safety in Europe and around the world. Despite this drawback, Vysotsky’s *American Antifa: The Tactics, Culture, and Practice of Militant Antifascism* is an important research in depicting anti-fascism threat in America today. In this context, the work can be instructive for those who are interested in the theory of radical social movements, mutual radicalization processes, far right, and terrorism.

Radical Right Populism in Germany: AfD, Pegida and the Identitarian Movement

Ralf Havertz, New York, Routledge, 2021, ISBN: 9780367372026

Ahmet Demirden*

The current political climate appears to create accentuated divisions among various incompatible world views. In a globalized world, faster dissemination of information is much faster via social media and other sources which has never been experienced before. A local incident might rapidly turn into an international crisis. For instance, the civil war in Syria has deeply impacted politics and social structures of many countries around the world. In this social environment tackling with various types of violent extremism and radical populism have become increasingly challenging. These radical worldviews may be manifested at an either end of the political spectrum, namely right or left, based on ethnicity or exploitation of religion. Following the terror attacks of 9/11 security services and public have focused on the threat posed by terrorist groups such as DAESH and Al-Qaeda. However, threats of violence also remain significant in the case of violent extreme right as well as leftist group. Challenges in tackling violent right-wing extremism is a complicated matter as they may not be seen as a significant security threat in the West. For example, despite a number of terror attacks carried by right supremacists in the USA, this group has not been listed as a terror group by the state. Also, the terror suspects are more likely to be described as mentally disturbed and disgruntled people should they be white. In other to counter violent extremism, whether based on ideology, ethnicity, or exploitation of religion, we need

Dr. | Police Academy, Institute of Forensic Sciences, Dept. of Forensic Psychology
ahmet.demirden@pa.edu.tr | ORCID: 0000-0003-2864-3692
DOI: 10.36484/liberal.1343470
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı: 111, Yaz 2023, ss. 285-289.
Gönderim Tarihi: 15 Ağustos 2023 | Kabul Tarihi: 20 Eylül 2023

to systematically examine the root cause of such violent tendencies. In this regard, rising radical right populism in the West calls for a comprehensive examination of this social movement.

Professor Ralf Havertz currently works at the Department of International Relations at Keimyung University. His research interests include social theory, right-wing extremism and right-wing populism. His current research on radical right populism in Germany provides a comprehensive and systematic analysis of radical right populism in a European country.

While all neighboring countries had their radical right populist parties, in Germany, AfD (Alternative for Germany) was established as recent as in 2013 (s. 1). Since social movements of 1968, German society has gone through a process of modernization and liberations. Consequently, some even argue that Germany has become more open and accepting social diversity, including the protections of refugees and immigrants (s. 2). However, history appears to have lost its restraining effect on many constituents who sympathize with radical right populist parties. Also, European citizens in general have been disappointed with other established parties as evidenced by a significant disengagement of citizens from politics (s. 3). This lack of interest in politics provides radical right populist movement with a potential area for growth. Therefore, the important question is that what these radical right populist parties have to offer to Europeans that other moderate political parties fail to fulfill. According to Havertz, radical right populist parties utilize a very basic narrative, the elites (Germans who are in power) betray the citizens and favors outsiders such as refugees, immigrants, and Muslims so working class in Germany should support their causes to cleanse the society from foreigners (s. 4). I think this is a very important point within any given radical movements that is categorization of social structure to create perception of *us* versus *them*. The creation of clearly defined enemy facilitates the coherence among radicals as well as a well-defined enemy to target. In the case of right-wing populist movements (AfD, Pegida, and the Identitarian Movement), they are offering to purify Germany by excluding outsiders, most importantly Muslims who pose a significant threat to the vital social pillars of German society (s. 4). This perception is different than racism based on biology; it involves more of a cultural exclusion to protect integrity of German communities. These radical movements also utilize scenarios of extinction of German people in their rhetoric by underlying the impacts of the low birth rate of *real* German and mass immigration and high birth rate among immigrants (s. 73).

Havertz underlines that populism is a contested concept (s. 8). He then notes that populists adore the execution of the popular will and reject pluralism since they are convinced that a pluralist system distort and conceal the will of people by including the diversity of competing interests. Their notion of democracy is strongly connected to the concept of popular sovereignty. This may be attractive to hard-working masses as they may feel being stripped of their freedom by elites who make decisions for their own self-interests or that of foreigners (s. 12). Radical right populist parties often employ the combination of *nativism*, *authoritarianism*, and *populism*. All three ideological characteristics must be present to create radical right populism (s. 6). Based on the radical right populists, people's nationality, race, culture or religion could be the reason to exclude them as others who do not belong to the natives and consequently, they become the sources of fear (s. 14). There is no empirical evidence that prevalence of mental disorder is higher in any radical or extremist movement than normal population. Given that we are social beings and that people generally have internal (self-control) and external (social) inhibitors against committing violence against others, violent radical movements strive to provide moral justification for their exclusionary and or violent acts against perceived threats.

Another important point is that radical right populism can further be refined by including the division between vertical and horizontal oppositions in the definition of populism. Populism is based both on the vertical division between people and the elite (people who are in positions of power) and also on the horizontal opposition between insiders (*us*) and outsiders (*them*) (s. 15). Given the current migration of Muslims, they are perceived to be the major group of outsiders (*threat*) to German society. The author then examines the concept of Islamophobia in relation to hostility toward Muslims. This is a problematic view as the concept of phobia psychologically implies that individual should be vigilant but not too fearful about the subject matter, which should be treated cautiously but not with extreme fear such as height, darkness, or crowd. For instance, acrophobia is a mental condition in which a person experiences an intense fear of heights whereas nyctophobia is an extreme fear of darkness. A psychologically well person should be cautious about height and/ or darkness but not too fearful to function once necessary precautions are in place. The concept of Islamophobia is often used in the literature to describe antagonistic acts or attitudes toward Muslims; however, it has clear negative connotations toward Muslims. The concepts of anti-Islam or anti-Muslim or any other neutral concept would be more appropriate to use instead of Islamophobia.

The radical right movements were historically unwavering supporters of the governments; however, the ideology of populism currently is determined by the hostility between the pure people and the corrupt elite and outsiders (s. 14). Havertz makes an important observation; the categorization of others is adaptable a given social context. For instance, antisemitism has a devastating history in Germany. During the Nazi regime millions of Jews were killed by ordinary Germans in the name of protecting their nations from outsiders (p. 106). Yet, the hostility towards Jews is not a current position of AfD. In fact, the co-chair of AfD affirmed solidarity with Israel and argued a similarity between the refugee crisis of 2015-2016 in Germany. It almost appears that radical right populists focus on outsiders who are easier to deal with, namely Muslims in order to avoid strong opposition from a prominent opponent.

All radical right populist parties in Germany after the WWII can be described as failures until recently. Havertz discusses several possible reasons for these failures in detail. However, Germany had its prominent populist moments in 2010, when Sarrazin, a charismatic leader, painted a dark picture of Germany' future (s. 35). He argued that with growing upward social mobility there is a need for a sophisticated level of negative selection (s. 36). With its charismatic leadership, in 2011, The Schill party became the only radical right populist party that took part in government in Germany (s. 30). Their main policy involves the claim that they are the advocates of the ordinary people who are under threat by criminality, terrorism, and uncontrolled immigration (s 31).

Havertz argues that radical right populists and right-wing extremists are inherently different with the following point;

Right wing extremists are strictly anti-democratic; right-wing radicals, on the other hand, do not principally oppose democracy, but they may have an understanding of democracy that is very different from liberal democracy and they are typically hostile to the way existing democratic institutions actually work (s. 20).

I believe the difference between them is only a matter of degree in the antagonistic perceptions of the state and the preferred tactics to reach a similar strategic goal, mainly to purify the society. For radical right populists, the other political parties constitute the enemy of the public, (i.e., the elites), which should be stopped to exploit ordinary public, whereas the right-wing extremists have a conviction that the necessary change (change of the government) calls for extreme measures outside of political system. The line between these two camps is rather thin and transient. Radical right populist may resort to violent extreme means should an imminent threat to society is perceived. Also, these two camps may also join the same movements. For

example, a radical Facebook group, Pegida, that has gained publicity via the organizations of regular demonstrations in Dresden (s. 96), attracts both radical right populists and right-wing extremists.

In conclusion, this book systematically examines the concept of radical right populism in Germany, with its main manifestations, including AfD, Pegida, and other formations. Havertz underlined that their main goal is to establish an authoritarian government that focuses on securing purity of Germany as well as law and order (s. 155). The radical right populists of AfD appear to abandon typical racism that entails the nation of a superior race. They rather reject multilateralism and argue that the survival of German culture and social identity is threatened by outsiders, specifically by Muslims. Islam is seen as the main enemy of German society (s. 155). The elites in Germany and other Western countries are allegedly involved in the scheme of a population exchange. As discussed in detail, the existence of both radical right populists and right-wing extremists depend on the creation of a credible outside threat. The current economic and social challenges across Europe specifically in Germany provides a fertile context for the dissemination of such antagonistic perspectives. It needs to be underlined that all radical right populists do not condone violence but their hostility towards perceived outsiders create a credible public safety threat. Also, SS evidenced by the failed coup attempt in Germany, the threat of right-wing extremism is real and should be taken as seriously as the threats posed by DAESH, or Al-Qaeda in Europe and around the world.

liberal düşünce Dergisi Yayın ve Yazım İlkeleri*

Liberal Düşünce Dergisi, yılda dört defa yayınlanan TR DİZİN'de (ULAKBİM) taranan akademik ve bilimsel hakemli bir dergidir.

Liberal Düşünce Dergisi'nin amacı ve kapsamı, etik kuralları yayın ilkeleri ve yazım kuralları aşağıda belirtilen şekilde düzenlenmiştir.

Dergide telif, çeviri (yazarından ve yayıncı kuruluştan izin almak koşuluyla), sadeleştirme, edisyon kritik, kitap-sempozyum değerlendirmeleri vb. çalışmalar yayınlanır.

I. Derginin Amacı ve Kapsamı

Liberal Düşünce Dergisi, sosyal ve beşeri bilimlerin teorik konularını ve güncel olaylarını liberal ilke ve değerler çerçevesinde ele alan akademik ve yarı akademik çalışmalar yayımlar.

Dergi, kapsam olarak liberalizm ve piyasa ekonomisi ile ilgili tarihi ve güncel meseleleri farklı yöntemlerle, farklı açılardan ele alan çalışmalara öncelik verir.

Liberal Düşünce Dergisi Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda dört kez yayımlanır; yayım dili Türkçe veya İngilizcedir. Dergiye gönderilen yazıların daha önce yayımlanmamış olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durumun dipnotta belirtilmesi şartıyla değerlendirilmeye alınır.

Yayımlandığı tarihten itibaren 25 yıl geçmiş; önem ve etki bakımından klasik metin olarak değerlendirilebilecek yazı ve çeviriler, Yayın Kurulu'nun uygun bulması halinde tekrar yayımlanabilir. Ayrıca dergide kitap tanıtımı ve değerlendirmesi de yayımlanır.

II. Etik Kurallar

Yayımlanan yazıların fikri sorumluluğu yazarlara aittir.

Dergiye gönderilen çalışmalarda bilimsel atıf kurallarına özen gösterilmesi gerekmektedir; makalenin yazar/lar tarafından yazılmış özgün bir çalışma olması gerekmektedir. Tüm yazarların makaleyi okumuş, onaylamış ve dergiye yayımlanması için gönderildiğinden haberdar olması gerekir.

Gönderilen makalenin bir kısmı ya da tamamı başka bir yerde yayınlanmamış ve yayımlanmak üzere başka bir yere yollanmamış olması gerekir.

Dergiye gönderilen çeviri makale çalışmalarında orijinal makalenin yazarından ve yayıncı kuruluşundan izin alındığını gösteren belgenin sunulması gerekmektedir.

Yazar/lar makalenin telif hakkını, makalenin *Liberal Düşünce* Dergisi'nde yayımlanmasına karar verildiğinden itibaren dergiye devretmiş sayılır. Yazar/lar derginin yazı işlerinden izin almadan makaleyi başka bir platformda (dergi, editoryal kitap, internet sitesi, blog vb.) yayımlayamaz.

Dergiye gönderilen çalışmalarda, etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olması, bu onayın makalede belirtilmesi ve belgelendirilmesi gerekir.

III. Yazıların Değerlendirilmesi

Yazıların <https://dergipark.org.tr/pub/liberal> adresine yüklenmesi gerekmektedir. Dergiye ulaşan makaleler editörler kurulu tarafından ilk olarak şekil ve içerik incelemesine tabi tutulur. Bu incelemenin uygun olması halinde makale iki ayrı hakeme gönderilir; uygun olmaması halinde ise yazara gerekçesiyle birlikte iade edilir.

Hakem inceleme sürecine geçen makaleler, "kör hakem" yöntemiyle değerlendirilir. İki hakemin görüşünün olumlu olması halinde makale yayım sürecine alınır; iki hakemin görüşünün olumsuz olması halinde makale yayım sürecinden çıkartılır. Hakem görüşlerinden sadece birisinin olumsuz olması halinde üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulur. Üçüncü hakemin görüşünün olumlu olması halinde makale yayım sürecine alınır; olumsuz olması halinde ise makale yayım sürecinden çıkartılır.

* 102. Sayıdan itibaren geçerlidir.

Hakem değerlendirme süreci sonrasında yazara konuyla ilgili gerekli bilgilendirmeler yapılır ve hakem raporları doğrultusunda düzeltme yapılması gerekiyorsa editörler kurulu tarafından belirlenen süre içerisinde düzeltmelerin gerçekleştirilerek makalenin dergiye gönderilmesi istenir.

IV. Yazım Kuralları

Yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Türkçe makalelerin yazımında, noktalamasında ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumu internet sitesindeki Güncel Sözlük ve Yazım Kuralları esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.

Makalelerde Türkçe ve İngilizce başlık, öz ve abstract, anahtar kelimeler ve keywords; metin içinde bölüm başlıkları ve kaynakçanın yer alması gerekmektedir. Makale yukarıda sayılan tüm unsurları ile birlikte 4.000 ile 10.000 kelime arasında olmalıdır.

Makalelerde yer alan Türkçe ve İngilizce öz ve abstract'ın her birinin 100-150 kelime, anahtar kelime ve keywords'ün 3-7 kelime aralığında olması gerekmektedir.

Yazar adı, makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; yazarın unvanı, ORCID numarası, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde veya sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.

Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, açıklamalara ilişkin dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.

Kitap incelemelerinde aşağıdaki hususlara ayrıca dikkat edilmelidir;

Kitap inceleme metinleri 1.000 ile 3.000 kelime arasında olmalıdır. Değerlendirilen kitabın niteliğine göre yayın kurulu 3.000'den fazla kelime içeren bazı inceleme metinlerinin yayımlanmasına izin verebilir. Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir, yayınevi, yayım yılı ve ISBN numarası yazılmalıdır.

Kitap tanıtımı ve değerlendirmesi yapan yazarın adı, makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir.

Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir, kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Ayrıca tanıtımı yapan yazarın, kitapla ilgili düşüncelerini açık bir şekilde ifade etmesi gerekir.

Kitap tanıtımı ve değerlendirmesi, bir kitapta ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Bu süreç giriş, kitabın önemi, özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir.

V. Sayfa Düzeni

Paragraf arası, ilk satır 1.25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı bir buçuk olmalıdır. Makalelerde giriş ve sonuç kısımlarıyla birlikte tek düzeyli alt başlık kullanılmalıdır. Giriş, Alt Başlıklar, Sonuç ve Kaynakça başlıkları koyu puntoyla yazılmalıdır. Sayfa numaraları alt sağda verilmelidir.

VI. Atıf ve Kaynakça Yazımı

Atıf

Atıf ve kaynakça APA (American Psychological Association) 6.0 sistemine göre düzenlenmelidir. APA 6.0 kuralları hakkında detaylı bilgiye http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf adresinden ulaşılabilir. Atıflar makalede kullanılan punto ile yazılır. Bu yöntemde, metin içinde alıntı sonrasında (Yazarın Soyadı, Basım Yılı: Sayfa Numarası) parantez içinde verilir. Tablo ve şekiller de APA 6.0'a göre düzenlenmelidir. Bir konuya ilişkin açıklama yapılması istendiğinde sayfa altına dipnot verilebilir. Ancak kaynakça gösterimi sayfa altında dipnot ya da son not şeklinde yapılamaz.

Bir konuya ilişkin açıklama yapılması istendiğinde sayfa altına dipnot verilebilir. Ancak kaynakça gösterimi sayfa altında dipnot ya da son not şeklinde yapılamaz.

Bir eserden veya mülakattan doğrudan alıntı yapılması durumunda alıntı 3 satırdan az ise cümle içerisinde kullanılır; 3 satır ve daha fazla ise ayrı bir paragrafta belirtilir. Bu paragraf tek aralıklı, 11 punto ve her iki taraftan 1.25 cm içeriden hizalı yazılır.

Atıf Örnekleri

Tek Yazar	(Yayla, 2017: 109).
İki Yazarlı	(Balaam ve Dillman, 2015: 545).
İkiden Fazla Yazar	(Dursun, Tekiner ve Tekin, 2016: 89) veya (Dursun ve diğerleri, 2016: 89).
Yazar Olarak Bir Kurum	(Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu [TÜBİTAK], 2013) İkinci ve sonraki göndermeler; (TÜBİTAK, 2013)
Editörlü Kitaptan Bölüm (Bölüm Yazarı dikkate alınır)	(Beriş, 2017: 113).
Yazarsız Çalışma	(Bilimsel Makaleler Hazırlama, 2000: 45).
Standartlar	(TS-40561, 1985: 6).
Yazarı Olmayan İnternet Dokümanı	(www.hurfikirler.com., 2017).
Aynı Yazarın Farklı Yıl Birden Çok Çalışması	(Yayla, 2015: 220; 2017: 130).
Aynı Soyadlı İki Yazar	(A. Aslan, 2000: 6; B. Aslan, 2010: 71).
Birden Fazla Kaynaktan Yararlanma	(Aytekin, 2004: 71; Küçük, 2008: 87).
Aynı Yazarın Aynı Yıla Ait Birden fazla Eseri	(Yayla, 2017a: 165) ve (Yayla, 2017b: 140).
Orijinal kaynağa ulaşılamaması durumunda	(Metin içinde bahsedilirse) İnalçık'a göre (aktaran Hanioglu, 2012: 40).(Metin içinde bahsedilmezse) (İnalçık'tan aktaran Hanioglu, 2006: 40).

Kaynakça

Kaynak künyesinde yazar(lar)ın önce soyadı sonra adının baş harfi yer alır. İki yazarlı bir kaynaktan yazarlar arasına "ve" bağlacı konur. İkiden fazla yazarlı eserlerde ise yazarların arasına virgül (,) konulup son yazardan önce "ve" bağlacı konur.

Kaynakça yazarların soy ismine göre alfabetik olarak sıralanır. Yazarların soyadlarının baş harfi ve adlarının ilk harfi büyük yazılır. İnternet kaynakları kaynakça içerisinde alfabetik sıraya göre yer almalıdır. Kullanılan kaynağın künye bilgileri açık olmalıdır. Çok basımlı kitaplarda baskı sayısı yazılır. Yabancı kaynaklarda, künye bilgilerinin tamamı kaynağın yazım dili ile yazılır, Türkçeleştirme yapılmaz.

Kaynakça Örnekleri

Tek Yazarlı Kitap	Yayla, A. (2017). <i>Liberalizm</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
İki Yazarlı Kitap	Williamson, J. ve Mahar, M. (2012). <i>Finansal liberalizasyon üzerine bir inceleme</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
İkiden Fazla Yazarlı Kitap	Stroup, R., Gwartney, J. D. ve Ferrarini, T. (2016). <i>Temel ekonomi</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
Yazar Adı Olarak Kurum	Liberal Düşünce Topluluğu (2014) <i>Türkiye'nin eğitim sorunu ve özgür toplum için reform önerisi: imkânlar, zorluklar ve ara çözümler</i> . Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, Yayın No. 47.
Yazar Adı Yok	International Tourism Report (1997), <i>Travel and tourism intelligence</i> . No. 2.
Çeviri	Martin, G. (2017). <i>Terörizm: kavramlar ve kuramlar</i> . (çev. İhsan Çapcıoğlu ve Bahadır Metin). Ankara: Adres Yayınları.
Hazırlayan	Yılmaz, Ö. (Yay.Haz.) (2018). <i>Hür fikirler</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
Editörlü Kitap	Büyükakıncı, E. (Ed.). (2015). <i>Savaş kuramları: temel düşüncüler ve yaklaşımlar</i> . Ankara: Adres Yayınları. Kalkan, B. ve Başdemir, H. (Ed.). (2017). <i>Styasi ideolojiler</i> . Ankara: Adres Yayınları. Özkol, A. O., Delici, M. ve Özhan, S. (Ed.). (2009). <i>ABD dış politikası</i> . İstanbul: Küre Yayınları.

Editörlü Kitapta Bölüm	Şahin, Y. (2017). Çevre sorunları ve liberalizm. Orçun İmga ve Hakan Olgun (Ed.). <i>Yeşil ve siyaset</i> içinde (s. 219-235). Ankara: Liberte Yayınları.
Tek Yazarlı Makale	Haklı, S. Z. (2016). Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyal liberal bir akademisyen: Prof. Dr. Ethem Menemencioglu. <i>Liberal Düşünce Dergisi</i> , 82, Bahar, 55-77.
Çok Yazarlı Makale	Yılmaz, A. ve Yazıcı, S. (2017). Sosyal bilimler felsefesinde temel sorunlar ve yaklaşımlar. <i>Liberal Düşünce</i> , 88, Güz, 57-68.
Yazarsız Süreli	<i>The Economist</i> . (2011). Trade and Wages, s. 341, Londra, 74-75.
Sempozyum ve Kongrede Sunulan Yayınlar	Yayla, A. (2018, Aralık). Beşerî ilerlemenin kaldırıcı: ihtiyaçlar ve fikirler. <i>Fikir tarihimizde Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti sempozyum tebliğleri</i> (s. 17-30) içinde. Ankara: Liberte Yayınları.
Raporlar	Çetin, Ü. (2017). Türkiye'nin 2002 sonrası büyük moderasyonu. <i>Liberal Düşünce Topuluğu</i> . Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/790376 .
Yazarsız Raporlar	Uluslararası Terörizm ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi. (2016). <i>Türkiye'de güvenlik sektörünün dönüşümü: polisliğin yeniden yapılandırılması</i> . Ankara.
Seminerler	Yayla, A. (2017). Ekim devriminin 100. Yılında sosyalizm, <i>Liberal Düşünce Topuluğu semineri</i> , 25 Ekim 2017, Ankara.
Standartlar	TS-40561. (1985). <i>Çelik yapıların plastik teoriye göre hesap kuralları</i> . Ankara: Türk Standartları Enstitüsü.
Broşür	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2006). <i>Enflasyon hedeflemesi</i> [Broşür].
Gazete (Yazarlı)	Göka, E. (2017, 24 Ağustos). Bilgi, <i>Yeni Şafak</i> , s. 6.
Gazete (Yazarsız)	<i>Milliyet</i> . (2021, 24 Mart). Dünya Bankası'ndan yoksullukla mücadele açıklaması.
Gazete (Yazarsız ve Başlıksız)	Sabah (2019, 1 Ocak). s. 3.
Sözlük	<i>Siyaset</i> . (t.y). <i>Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük</i> içinde. Erişim adresi: https://sozluk.gov.tr/
Ansiklopedi	Birinci, A. (1998). Hürriyet ve ihtilaf fırkası. <i>İslam ansiklopedisi</i> , c. 18. Ankara: TDV Yayınları.
Devlet Dokümanları	Genelkurmay Ateşe Başkanlığı. (2000). <i>57. Piyade alayının tarihçesi</i> (Yayın No. 19175). Ankara: Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü.
Kutsal Kitaplar	<i>Kur'an</i> . Bakara Süresi. Ayet 25. (Mealde Basımevi ve meal yazarı belirtilir).
Yayınlanmamış Tezler	Yılmaz, M. (1991). <i>Ahmet Ağaoğlu'nda liberalizm ve milliyetçilik</i> (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
Mahkeme Kararları	Yargıtay H.G.K. 19 Mayıs 1963. E. 4-39, K.59 (<i>Adalet Dergisi</i> , Mart-Nisan 1964), 3-4.
İnternette Yayınlanan Gazete Makalesi	Küçük, A. (2018, 29 Ocak). Siyasi ittifaklar zemininde Türkiye için yeni seçim sistemi önerisi. <i>Hür Fikirler</i> . Erişim adresi: http://www.hurfikirler.com/siyasi-ittifaklar-zemininde-turkiye-icin-yeni-secim-sistemi-onerisi/
Elektronik Posta	Anderson, B. (kişisel iletişim, 6 Kasım 2019).
Film ya da Video	Valdes, D. (Yapımcı) ve Darabont, F. (Yönetmen). (1999). <i>Green mile</i> [Sinema Filmi], ABD: Warner Bros Pictures.
Televizyon Programı	Özdemir, C. (Yapımcı). (2012, 27 Haziran). <i>5NİK</i> [Televizyon Programı]. İstanbul: CNN TÜRK.
Ses Kaydı	Selçuk, M. (1999). <i>Aziz İstanbul</i> [CD]. İstanbul: YKY Müzik.
Video Kayıtları	Son darbe: 28 Şubat (2012). 2. Bölüm, 65 dak. Türkiye: CNN TÜRK.

Özgürlüğün Kitaplığı İnternette...

www.liberte.com.tr

